

fhn

FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA MOSTAR

ISSN 1840-1325
e-ISSN 2744-2500

UNIVERZITET "DŽEMAL BIJEDIĆ" U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ISTRAŽIVANJA
ČASOPIS FAKULTETA HUMANISTIČKIH NAUKA
16/2021

Mostar, 2021.

Izdavač	Fakultet humanističkih nauka u Mostaru
Redakcija	dr. Adnan Velagić (BiH); dr. Dijana Hadžizukić (BiH); dr. Selma Raljević (BiH); dr. Belma Polić (BiH); dr. Oznur Ozdarici (Tur); dr. Andrijana Kos-Lajtman (Hr); dr. Ivan Balta (Hr); dr. Eldi Grubišić Pulišelić (Hr); dr. Faruk Taslidža (BiH); dr. Edim Šator (BiH); dr. Anisa Trbonja-Omanić (BiH)
Urednik	dr. Almir Marić
Za izdavača	dr. Dijana Hadžizukić
DTP	Edin Džiho
Štamparija	IC štamparija Mostar
Za štampariju	Ibro Rahimić

Časopis izlazi jednom godišnje.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke i Fondacija za izdavaštvo su finansijski potpomogli izdavanje ove publikacije.

DZEMAL BIJEDIC UNIVERSITY OF MOSTAR
FACULTY OF HUMANITIES

**“RESEARCHING” - JOURNAL OF FACULTY OF
HUMANITIES
16/2021**

Mostar, 2021.

Publisher Faculty of Humanities of Mostar

Editorial board dr. Adnan Velagić (BiH); dr. Dijana Hadžizukić (BiH); dr. Selma Raljević (BiH); dr. Belma Polić (BiH); dr. Oznur Ozdarici (Tur); dr. Andrijana Kos-Lajtman (Hr); dr. Ivan Balta (Hr); dr. Eldi Grubišić Pulišelić (Hr); dr. Faruk Taslidža (BiH); dr. Edim Šator (BiH); dr. Anisa Trbonja-Omanić (BiH)

Editor dr. Almir Marić

For the publisher dr. Dijana Hadžizukić

DTP Edin Džih

Printing office IC štamparija Mostar

For the printing office Ibro Rahimić

The journal is published once a year.

SADRŽAJ

HISTORIJA.....	11
Esad Kurtović Trebinska vlastela Priljubovići.....	13
Muhamed Nametak Bosanskohercegovačka emigracija kroz prepisku književnika Alije Nametka i Riza-bega Čengića (Ilove) – crtice iz života Bošnjaka u Turskoj.....	29
LINGVISTIKA	49
Sanja Merzić Frazemi kojima se izražavaju emocije	51
Adnan Kadrić, Merima Grabčanović, Edina Solak Putevima bosanske alhamijado leksikografije u 19. vijeku: osvrt na Berbićeve tematske leksikografske priloge.....	71
Muljaim Kačka, Arben Hysenaj Manipulacija novogovorom u srbijanskim internetskim medijima na primjeru diskursa o Kosovu.....	97
Amela Nazdraić Engleski jezik struke – analiza stavova studenata	111
Gabriela Knežević, Mirjana Matea Kovač Entwicklung der Sprechflüssigkeit durch zielorientierte Aufgaben.....	127
Alisa Trbonja-Kahriman Stilistički motivi upotrebe anglicizama u austrijskom omladinskom časopisu „Xpress“	147
Edina Solak, Mirza Bašić O semantičkome potencijalu deriviranih pridjeva u djelu <i>Divânü Lügâti't-Türk</i>	161
NAUKA O KNJIŽEVNOSTI	179
Vedad Spahić, Mirsad Turanović Tri prepjeva Bajezidagićeva gazela o Mostaru kao metonimije razvojnih faza bosanske orijentalne traduktologije.....	181
Lejla Žujo – Marić Glasovi iz starije bošnjačke književnosti: Kulturno pamćenje i kolektivni identitet u nekim tekstovima alhamijado književnosti	209
Irma Marić, Aida Džih Interpretativno-metodički pristup postmodernoj fantastičnoj prozi <i>Talhe</i> ili <i>Šedrvanski vrt</i> Irfana Horozovića	221

Merima Fejzić Đonko Biografski žanr u romanu <i>Flaubertova papiga</i> , Juliana Barnesas.....	243
SOCIOLOGIJA.....	265
Merima Jašarević, Stefan Elezović..... Savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet i ideologija etnonacionalizma	267
KOMUNIKOLOGIJA	295
Mustafa Alendar	297
Prelazak televizije u ligu novih medija u BiH. Kako se televizija transformisala u medij nastupajućeg milenija?	297
Amna Mehmedović, Sanjin Handžar Medijsko izvještavanje bosanskohercegovačkih web portala o rodno zasnovanom nasilju nad ženama	313
IN MEMORIAM	333
Selma Raljević U potrazi za nemogućim: erudita prof. emeritus dr. Zvonimir Radeljković (26. 10. 1943. – 23. 2. 2021.)	335
PRIKAZI I OSVRTI	359
Elbisa Ustamujić	361
Makova simbioza starobosanskog jezika i srednjovjekovnog diskursa u savremeni poetski kontekst	361
Ivana Tomić Vedad Mulavdić, Jezičke odlike u djelu Edhema Mulabdića, Radovi, knj. XXV, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2020.....	367
Irma Marić Bestjelesna historija jednoga pjesnika (Prikaz knjige pjesama Nakon potopa Ibrahima Kajana, „Shura publikacije“, Opatija, 2021).....	371
Kenan Huseinspahić Adnan Velagić, Dok su gorjele buktinje. Historija socijalističke Jugoslavije, BZK „Preporod“ – Gradsko društvo Mostar, Mostar, 2020, str. 317	375
Uputa autorima	385

Ovaj broj je posvećen prof.dr. emeritusu Zvonimiru Radeljkoviću

HISTORIJA

Dr. Esad Kurtović
Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu

UDK 929.52(497.6)PRI
94(497.6 Trebinje) „14“
Izvorni naučni rad

TREBINJSKA VLASTELA PRILJUBOVIĆI

SAŽETAK

Priljubovići predstavljaju identifikaciju nekoliko generacija trebinjske vlastele čije rodoslovno stablo nije dovoljno popunjeno. Identificirano je da lozu predstavlja Priljub Utješinović i njegovi sinovi Dabiživ, Radče i Radoslav Priljubović. Djeluju u prvoj polovini XV stoljeća. Smješteni su u naseljima Taleži, Ljubokovo (Ljubovo), a kasnije generacije i u Goloj Glavici i Mustaćima. Ponajviše se ističu u pljačkanjima Dubrovčana. Rad djelimično popunjava praznine u poznavanju ove vlastelinske porodice i delegira za budući rad neka nerazjašnjena pitanja u njihovoj kontekstualizaciji na trebinjskom području.

Ključne riječi: Priljubovići, trebinjska vlastela, Taleži

Priljubovići (Preljubovići) predstavljaju trebinjsku vlastelu koja je ostavila značajnog traga na hercegovačkom području u prvoj polovini XV stoljeća. Historiografija ih je afirmirala putem pristupa djelatnika Mihaila Dinića i Đure Tošića.¹ Informacijom više na ovom mjestu ukazujemo na ovu porodicu kroz njene tri generacije. Priljubovići nisu zabilježeni u ćirilskoj građi. Jedine poznate informacije o njima potječu iz latinske građe Državnog arhiva u Dubrovniku. Osnovna karakteristika izvornih pokazatelja o ovoj porodici je opća za svu trebinjsku vlastelu. Naime, podaci i nisu tako malobrojni, ali je njihov profil jednoličan.

1 Михаило Динић, Хумско-требињска властела, САНУ, Београд 1967, 46; Ђуро Тошић, Требињска област у средњем вијеку, Историјски институт, Београд 1998, 17-19. 213.

Prvi predstavnik ove porodice u literaturi je prepoznat u izvjesnom Preljubu (ustvari Priljubu) koji se spominje oktobra 1410.² Tada Pribil Gojaković podiže tužbu protiv Radoslava Mirnića, čovjeka Priljuba, zbog krađe tri košnice pčela koje su bile na uzgoju kod Dabiživa Vlakitovića i krađe drugih stvari.³ Iako navedeno samo po sebi nema dodatne kontekste kojima bi olakšano prepoznavali aktere i prostor na kojem djeluju, prema drugim informacijama to je prvi predstavnik ove porodice u poznatim izvorima. Inače, Priljub (Preljub) više nije anonimni rodonačelnik ove porodice. On je Priljub Utješinović. Sredinom februara 1381. Priljub Utješinović iz Trebinja (Priliup Utiessenouich de Tribunio) ostavio je kod Palka Menčetića četiri skotne svinje.⁴ Jedna tužba iz aprila 1415. pobliže određuje i kontekstualizira Pribila Utješinovića među srodnicima. Radi se o tužbi Petika Sredanovića koju podiže protiv većeg broja kradljivaca dva konja sa robom na području Trebinja. Optuženi su Priljub Utješinović, njegov sin Dabiživ, Rača i Radoslav Priljubović, Radoslav i Milutin Velčić, Radoslav Mirnić sa bratom, braća Radaša i Milat Oribob, Vlatko Ratković, Pribislav Mirković, Pribil Radaković, braća Ostoja i Boljun Radetković.⁵ Prema navedenom, Priljub je dakle Priljub Utješinović a njegovi sinovi su Dabiživ, Rač i Radoslav Priljubović. Moglo bi se pretpostaviti da su i ostali ovdje navedeni

- 2 (12.10. 1410), Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Lamenta de foris*, II, 1v; М. Динић, Хумско-греб ињска властела, 46.
- 3 „Pribil Goiachouich coram domino Rectore ser Nalcho de Procullo conqueritur supra Radoslaum Mirnich, homine de Prigliub, dicens quod dederat Dabisiuio Vlaciopotouich tria foramina appium et dictus Radoslauius furatus fuit de mensis proxime elapsis et libris CXX lini et unum sachum lane et unum mantile et unum peruum manuele et unam cordiam a femina” (12.10. 1410), DAD, *Lamenta de foris*, II, 1v.
- 4 „Priliup Utiessenouich de Tribunio coram domino Rectore ser Nicolao Marini de Mence et eius curia probare intendit et fidem facere per testes infrascriptos quod ipse Priliup depositauit penes Palchum presbiteri Dobre de Mence scrouas quatuor pregnantes. Testes: Pribis Chertessich, Bogloe Opalič de Breno“ (15.2. 1381), DAD, *Intentiones Cancellarie*, I, 28v.
- 5 „Petichus Sredanouich ... conqueritur supra Preglub Utiessenouich, Dabisiuum eius filium, Račca Preglubouich, Radoslaum Prilubouich, Radoslauum Velcich, Milutin Velcich, Radoslaum Mirnich cum fratre, Radassum Oribob, Millath eius fratrem, Vlatcum Ratchouich, Pribislaum Mirchouich, Pribillum Radachouich, Hostoyam Radetchouich, Boglun eius fratrem, Pribath Utessinouich, Radouin Hostoich, Milladin cum fratrem, Hostoyam Millinouich et Bogmil eius fratrem, dicens quod die X marcii predicti in Tribinio per vim aceperunt sibi duos equos cum modias V salis, duodecim uxe, quingum unum vinum” (18.4. 1415), DAD, *Liber maleficiorum*, IV, 25.

Priljubovi ljudi kao što je to izvjesno za Radoslava Mirnića za koga je to potvrđeno ranijim pokazateljem iz 1410. godine.

Prema navedenom, rodonačelnika Priljubovića trebalo bi tražiti u ocu Priljuba Utješinovića, dakle izvjesnom Utješenu, čiju djelatnost bi mogli odrediti drugom polovinom XIV stoljeća i osobi koja je zatekla dolazak bosanske vlasti na trebinjskom području. Postoje pokazatelji o Utješenu povezanom za trebinjsko područje iz ranijih vremena. Izvjesni Utješin Radoslavić iz Trebinja jula 1372. ugovara trogodišnje služenje kod trgovca Pripka Pribojevića, a februara 1393. Utješin Kotnić iz Trebinja ugovara uzgoj stoke.⁶ Njihov profil naizgled nije baš prijemčiv za pretpostavku o rodonačelniku Priljubovića i predstavniku vlastele, ali ni Priljubovići nisu bili iz višega ranga. Naprotiv, spomen Novaka Utješinovića iz Trebinja je za promišljanje. Oktobra 1392. on se pojavljuje kao garant za jemce u slučaju usmjerenom protiv dužnika Boljeslava Radovanića.⁷ U radnoj pretpostavci mogao bi se povezati uz Priljuba Utješinovića.

Ranije je Mihailo Dinić kao Priljubove sinove imao u opticaju Dabiživa i Radoslava Priljubovića, dok je za Radača Priljubovića bio u rezervi, da je to jedne prilike tako zabilježen ustvari bio Radoslav Priljubović.⁸ Pokazatelj iz 1415. ipak na jednom mjestu navodi trojicu Priljubovića: Dabiživa, Radoslava i Rača (*Preglub Utiessenouich, Dabisium eius filium, Raçça Preglubouich, Radoslaum Prilubouich*).⁹ Jedan duži dokument iz kraja aprila 1401, koji predstavlja istraživački postupak protiv Pribislava Bogišića zbog pljački i upletenosti u protivdubrovačko djelovanje, spominje braću Dabiživa i Rača Priljubovića (*Dabixio et Raza fratres Priglubouichi*). Optuženi Pribislav u toku istrage je izjavljivao da su Miltoš Kudelinović, brat Radonje Kudelinovića i Sumina Radonjić (sin Radonje Kudelinovića) na području Trebinja i Konavala okupljali

6 „Ego quidem Utiessenus Radoslauch de Tribinio” (19.7. 1372), DAD, Diversa Notariae, IX, 52; „Utiesen Cotnich de Trebigna” (19.2. 1393), Diversa Cancellariae, XXX, 192. Širi ispisi građe iz serije Diversa Cancellariae korištene u ovom radu dostupni su u, Esad Kurtović, Arhivska građa za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku 1341-1526), 1-3, Institut za historiju-JU Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo 2019.

7 „Nouach Utiesenouich de Tribigna” (6.10. 1392), DAD, Diversa Cancellariae, XXX, 147.

8 М. Динић, Хумско-требињска властела, 46.

9 (18.4. 1415), DAD, Liber maleficiorum, IV, 25.

istomišljenike za određene tajne poslove, a da su ispred okupljenih Trebinjaca bili braća Dabiživ i Rača Priljubović, te Petko Stojković i Radič Kaselović. Njih šestorica su se okupili u Crkvi svetog Petra u Trebinju, položili zakletvu i utvrdili sporazum o zajedničkom protivdubrovačkom djelovanju.¹⁰ Pokazatelji iz 1401. određivali bi procjenu starosti Priljuba i njegove djece koja su očigledno punoljetstvo doživjeli u XIV, a u XV stoljeću su se prepoznatljivo izdvajali na trebinjskom području.

Rača Priljubović spomenut je i marta 1413. kao svjedok tužbe koju Dobretko Bangiga podiže protiv Branka Vraničića i Vukića Sladinovića zbog krađe krave.¹¹ Po svemu, pored Dabiživa i Radoslava, Priljub je imao i sina Rača Priljubovića. Radač Priljubović spomenut je oktobra 1419. Tada braća Tasovac i Radašin Radmilović podižu tužbu protiv Radača Priljubovića i njegovog

- 10 „Cum ad aures nobili et circumspecti viri domini Johannis de Poza Rectoris ciuitatis Ragusii et iudichum eius curie peruenerunt quod Pribislaus Bogsich, homo male condicionis et stime non simel, scilicet, pluries aliquando solus et aliquando cum sociis fecerunt per districtum ciuitatis Ragusii fecit multa furta, violentias et rubarias. Et etiam tempore prodicionis ante preteriti vera relacione percepta promixerat esse cum aliis predictoribus contra ciuitatem nostram Ragusii. Idcircho prefatus dominus Rector cum eius iudicibus curie vigore eorum officii ut iusticia compleatur dilligenter examinauerunt dictum Pribislaum Bogsic ut inferius continebitur. Qui Pribislaus personaliter ... interrogatus de tractatu anni preteriti quid sciebat de dicta tractatu respondit sponte et sua propria voluntate se tantum scire, videlicet: Quod Miltos, frater Radogne et Sumina, filius ipsius Radogne antequam propalaretur tractatum ibant per Tribigne et Canal euadando et inducendo homines ad suam voluntatem et seruicium non aperiendo causam, et dixit quod ipsi inuenerunt in Tribigna et inuenerunt circha LXX homines et dicebant non habemus in Canali plures ducentis qui nobis promiserunt, et dicebant vobis sequetur magna utilitas et nobis honore ex tote parati quando mitemur per vos et erimus apud capita nostra. Et sic ipsis persuadendo verbis promixerunt sibi esse paratos de quibus LXX hominibus eligerunt quatuor nomine Dabixio et Raza fratres Prigloubouichi, Petcho Stoichouich et Radiz Caselouich. Et intrauerunt ipsi quatuor cum predictis Miltos et Sumina in Ecclesia sancti Petri de Tribigna et ibi iurauerunt ad sacramenta insimul et secundum quod ipse Pribislaus auudit a dicto Sumina qui tunc loquebatur palam quod illis quatuor predictis ipsis Miltos et Sumina propalauerunt tractum et etiam michi et fratribus meis persuaxerunt dantes nobis intencionem magne utilitatis si fuerimus cum eis non apperendo nobis aliquid de ipso tractatu et nos [13] non poterramus mazinare alium saluo quod forsitam volebant interficere aliquem de dominus contrate et nichilominus promixerunt eis esse cum ipsis ... [13v] ...” (26.4. 1401), DAD, Liber maleficiorum, I, 13-14v.
- 11 „Dobretcho Bangiga coram domino Blasio de Sorgo Rectore conqueritur supra Branchum Vranicich, Vochcium Sladinouich, dicens quod predicti in festo sancti Michaelis proxime elapsis furati fuerunt sibi unam vacham. Testes: Raçça Prilubouich” (26.3. 1413), DAD, Lamenta de foris, III, 62.

čovjeka Pribislava Gojakovića zbog pljačke dva škopca i ovce, a koja je izvršena u Trebinju.¹² Možemo pretpostaviti da je Priljub imao četiri sina ili da su Rač i Radač ista osoba, odnosno da je Priljub imao tri sina pri čemu je jedan od njih ponekad drugačije zaveden (Rač-Radač). Ova druga pretpostavka je izglednija. Naime, decembra 1425. sklopljen je ugovor o radu i izučavanju zanata Milorada, sina Radče Priljubovića iz Trebinja kod tkača Radoja Brajkovića Sedlarića.¹³ Okviri trećeg sina Priljuba Utješinovića nalaze se u imenu Rač/Radče/Radač. U tužbi iz decembra 1421. uz optužene braću Dabiživa i Radosava spomenut je njihov sinovac Strijež (*Dabisiuum Priglubouich et Radossauum eius fratrem, Striyx ipsorum nepotem*).¹⁴ Isto bi podrazumijevalo da je u pitanju drugi sin Radča Priljubovića. I to ima svoju potvrdu. Optužba za krađu iz juna 1422. dobila je kasnije izjave svjedoka koji su dopunjavali imena optuženih. Miladin Radosalić je februara 1424. u spisak optuženih dodao, između ostalih, i ime Striježa Radčića.¹⁵ Time je i dilema oko Priljubovih sinova kao i nećaka Striježa uspješno završena.

Priljubovići su vezani za uopćeno trebinjsko područje. Tako je krajem augusta 1417. zabilježen Stojko Braynović iz Trebinja, čovjek Priljuba, koji je prodao četiri ovce i pet koza Radoju Gradojeviću iz Šumeta za 10 perpera.¹⁶ Kasnije informacije su konkretnije u vezivanju Priljubovića za naselja Taleži, Ljubokovo i Gola Glavica.¹⁷ Izvjesno je i da su Dabiživovići povezani za naselje

12 „supra Radaç Priglubouich et Pribislauum Goiachouich, hominem suum” (20.10. 1419), DAD, Lamenta de foris, IV, 97. Širi ispisi građe iz četvrtog sveska Lamenta de foris dostupni su u, E. Kurtović, Ispisi građe za historiju srednjovjekovne Bosne (Lamenta de foris – Tužbe kaznenih djela učinjenih izvan grada, Svezak IV, 1419-1422, Državni arhiv Dubrovnik), Vlastito izdanje, Sarajevo 2020.

13 „Milorad, Radçe Priglubouich filius, de Tribigne” (1.12. 1425), DAD, Diversa Cancellariae, XLIII, 239v.

14 (22.12. 1421), DAD, Lamenta de foris, IV, 377.

15 (21.6. 1422), DAD, Lamenta de foris, V, 60. Ispod: „Die VIII february 1424. Miladin Radosaglich ... Stries Radcich”, Isto.

16 „Stoycho Braynchouich de Tribigna, homo Prigliubi” (28.8. 1417), DAD, Diversa Cancellariae, XLI, 155v.

17 „de Talese, homines Priglub et Dabisiui” (27.10. 1420), DAD, Lamenta de foris, IV, 258v; „multos alios homines Dabisiui Priglubouich et Priglubi sui patris qui stant in Tribigna in villa qua dicitur Tales et Glubochoou” (14.11. 1420), Isto, 264v. „de Talese, hominem Dabisiui Prigliubouich” (18.1. 1422), Isto, 391. „homines Dabisiui Priglubouich de Thalese” (26.8. 1422), Isto, V, 83v; „de Tribigne, homo Dabisiui Prigliubouich in Gola Glauiza” (5.8. 1442), Diversa Cancellariae, LVI, 187v.

Mustaći.¹⁸ Naselja Taleži i Gola Glavica smještena su u trebinjskoj Šumi, Ljubokovo (Ljubovo) u Površi, dok su Mostaći kod Zasada blizu Trebinja.¹⁹

Iz nekoliko informacija vidjeli smo da se ljudi Priljubovića na trebinjskom području bave poljoprivredom, zemljoradnjom i stočarstvom, te trgovinom zasnovanom na proizvodima poljoprivredne osnove. Oktobra 1406. Dabiživ Priljubović iz Trebinja prodaje krojaču Radašinu Drugoviću vola za 10 perpera a po istom ugovoru Dabiživ vola prima na uzgoj i rad.²⁰ Priljubović i njihove ljude očuvana građa ipak više prikazuje u pljačkaškim akcijama. Ispratit ćemo ih u njihovom hronološkom nizu.

Početkom decembra 1419. Ljubiša Hrvatinić iz Šumeta podiže tužbu protiv Radosava Priljubovića, Bogavca Pribilovića, Vukašina Semergotića, Milaša Radosalića i drugih kompanjona Radosava Priljubovića, zbog pljačke dvije krave i junice na carini vojvode Petra Pavlovića. Bogavac Pribilović je januara naredne godine svjedočio da su krađu izvršili po nalogu Dabiživa Priljubovića, svoga seniora.²¹ Podatak o poziciji Dabiživa Priljubovića vidljiv je i iz druge dokumentacije. Po svemu on je najstariji među braćom i predstavljao je uz oca glavnu polugu među Priljubovićima.

Tokom 1420. Priljubovići se češće nalaze u tužbama. Krajem januara 1420. Milak Brančić iz Rijeke dubrovačke podiže tužbu zbog pljačke sedam košnica pčela, tri ovce i koze od strane nepoznatih osoba. Kasnije su kao optuženi pridodati

18 „Ostioiam Dabisiuouich Mostachi” (4.7. 1446), DAD, Lamenta de foris, XX, 144v; „Nos Vuchassinus Vuochi Dobrouoeuich et Radossauus Dabisiuouich ambo de Tribigna de Mustachi” (15.1. 1495), Debita Notariae, LVII, 4. Širi ispisi grade iz serije Debita Notariae korištene u ovom radu dostupni su u, E. Kurtović, Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne I/1-2 (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365-1521), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2017.

19 Ђуро Тошић, Требињска област у средњем вијеку, Taleži 17-19, Gola Glavica 20, Ljubokovo (Ljubovo), 24, Mostaći 41.

20 „Dabisiuus Prilubouich de Tribinio” (17.10. 1406), DAD, Diversa Cancellariae, XXXVI, 105v.

21 „supra Radossauum Priglubouich, Bogauaz Pribilouich, Volchassinum Semeregotich et Millas Radossalgich et alios socios dicti Radossau. Eo quia predicti accusati violenter abstulerunt ipsi accusatori ad carinam voyuode Petri vachas duas et mancium unum hodie mane” (1.12. 1419), DAD, Lamenta de foris, IV, 111v. Ispod: „Die XXVIII januarii 1420. Boghauaç siue Buchauaç Pribilouich descriptus inter accusatos dicti lamenti ... interrogatus supra dicto lamento, dixit et confessus sponte fuit quod ipse et nomine alii secum missi fuerunt per Dabisiuum Priglubouich, patronum ipsorum, ad accipiendum animalia ipsius eorum patroni”, Isto.

ljudi Dabiživa Priljubovića Radoslav Crnoljut, Vukašin Pribisalić zvani Dumović, Pribislav Stojemerlić i Bratetin (Bračetin) Stipojević.²² Februara 1420. Pribinja Milbratović podiže tužbu protiv Radoslava Priljubovića iz Trebinja i njegovih ljudi braće Bratetina, Milaša, Ivana, Vukašina, Radovina i Radaka Mrstenovića te braće Miladin i Ivana Ilića (*Radoslauum Priglubouich de Tribigna et Bratetinum et Milasium et Braioe et Volchasinum et Radouinum Merstenouich et Radach fratrem suum et Miladinum et Iuan Hiliich, omnes homines Radoslauri Priglubouich*) zbog pljačke krave vrijednosti 10 perpera izvršene u Župi dubrovačkoj. Oktobra 1420. Božitko Milovčić podiže tužbu protiv Radosava Crnoljuta, Bogete Velkovića, Pribisava i drugih koje ne poznaje, svih iz Taleže i ljudi Priljuba i Dabiživa (*Radossauum Cernogluth, Velchouich Boghetam et Pribisauum et alios quatuor quos non cognouit, omnes de Talese, homines Priglub et Dabisiui*), zbog napada, ranjavanja i pljačke robe i stvari izvršene na putu iz Popova u Šćenici. Početkom novembra 1420. Grubač Vukčić iz Mrčeva u Novim zemljama, preko supruge Vukosave, podiže tužbu protiv ljudi Dabiživa Priljubovića i ljudi Vladne Brlić (*supra homines Dabisiui Priglubouich et supra homines Vladne Verlichie*) zbog teškog ranjavanja i pljačke stoke i stvari izvršene u Mrčevu. Sredinom novembra 1420. Radovac Utješenović iz Gromače podiže tužbu protiv Radovca Milutovića, Radosava Crnoljuta i mnogih drugih ljudi Dabiživa Priljubovića i njegovog oca Priljuba sa područja Trebinja, iz Taleži i Ljubokova (*Radouaçium Miluthouich, Vladisauum et Radosauum Cernigluth et multos alios homines Dabisiui Priglubouich et Priglubi sui patris qui stant in Tribigna in villa qua dicitur Tales et Glubochouo*), zbog pljačke 16 grla sitne stoke i dva perpera u opremi, a izvršene u Gromači. Sredinom decembra 1420. Brajko Radosalić, zastupnik Radača Ostojića, podiže tužbu protiv Radosava Priljubovića, Radivoja Baljinovića, Ostoje Novakovića i Per(v)inca Radičevića zvanog Korinić (*Radossauum Priglubouich, Radiuoi Baglinouich, Ostoia Nouachouich, Perinaç Radiceuich dicto Chorinich*) zbog pljačke novca i stvari izvršene u Trebinju u mjestu zvanom Stjepan Polje gdje se Radač nalazio sa dubrovačkim poslanicima.²³

22 „Radoslau Cernogluth, Volchassin Budisaglich dictus Dumouich, Pribislau Stoiemerlich, Bratettin Stipoeuich}, homines Dabisiui Priglubouich” (28.1. 1420), DAD, Lamenta de foris, IV, 139.

23 (13.2. 1420), DAD, Lamenta de foris, IV, 148; (27.10. 1420), Isto, 258v; (2.11. 1420), Isto, 261v; (14.11. 1420), Isto, 264v; (14.12. 1420), Isto, 272.

Učešće u pljačkanjima Priljubovići su nastavili i narednih godina. Početkom maja 1421. Radovac Vlatković iz Osojnika, u ime brata Grubača, i Bratoš Sparožić iz Osojnika podižu tužbu protiv Radosava Crnoljuta, Božitka Radosalića i Bogavca Pribilovića, redom ljudi Dabiživa Priljubovića iz Trebinja (*Radossauum Cernigluth et Bositchum Radosaglich et Bochauaç Pribilouich, omnes homines Dabisiui Priglubouich de Tribigna*), zbog pljačke 16 ovaca i koze izvršene u Trebinju. U prvoj polovini maja 1421. Radivoj Stanjević podiže tužbu protiv Radosava Priljubovića i njegovih ljudi (*Radossauum Priglubouich et homines eius*) zbog pljačke stvari vrijednosti 10 perpera i ranjavanja izvršenog u Trebinju. Decembra 1421. braća Radosav i Dobrašin Stojčić podižu tužbu protiv braće Dabiživa i Radosava Priljubovića i njihovog nećaka Striježa, braće Pribisava i Gojaka Mirkovića, Latka Ratikovića, Radmila Milinovića i Rovina Ostojića (*Dabisiuum Priglubouich et Radossauum eius fratrem, Striyx ipsorum nepotem et Pribissauum Mirchouich et eius fratrem Goiachum et Latchum Ratichouich et Radmio Milinouich et Rouinum Ostoych*) zbog pljačke koža i tri škopca.²⁴

Pljačkaški nastupi Priljubovića intenzivni su i 1422. godine. Januara 1422. Ratko Bratosalić iz Župe dubrovačke podiže tužbu protiv Bogete Radosalića iz Taleži, čovjeka Dabiživa Priljubovića (*Boghetham Radoslauich de Talese, hominem Dabisiui Prigliubouich*) zbog pljačke Ratkove kuće u kojoj je i Dabiživ učestvovao.²⁵ Juna 1422. braća Radosav i Dobrašin Miočić na poziv Ratka voštara podižu tužbu protiv Dabiživa Priljubovića iz Trebinja zbog pljačke volova, novca i stvari izvršene u Trebinju. Braća su kasnije došla do šireg spiska krivaca a dijelom su i povratili svoju imovinu. Prošireni spisak optužbe navodi Dabiživa Priljubovića i njegovog sina Dobrovoja i još poimenice 16 osoba. Jedan od optuženih Miladin Radosalić dao je februara 1424. izjavu kojom potvrđuje da je pljačka izvršena po naredbi Dabiživa Priljubovića. On je spisak optuženih proširio na još osam osoba, među kojima i na Ostoju sina Dabiživa Priljubovića i Striježa Radčiča²⁶, sina Radče Priljubovića.

24 (4.5. 1421), DAD, Lamenta de foris, IV, 305; (12.5. 1421), Isto, 308v; (22.12. 1421), Isto, 377.

25 (18.1. 1422), DAD, Lamenta de foris, IV, 391.

26 „Radossaus Moicich et Dobrassinus eius frater}, per vocem Ratchi vostari, ... conqueruntur supra Dabisiuum Priglubouich de Tribigna. Eo quia his diebus propelapsis predictus accusatus in Tribigna abstulit eis violenter decem boues et in denariis computatis yperperos XL et paria octo cercellorum de argento et de tela et sclauinas et multas alias res quas non dum bene

Augusta 1422. Martin Radienčić nekad zvani Radonja podiže tužbu protiv braće Miladina, Milaša, Bogete i Bogavca, sinova Radosava Medoevića, a ljudi Dabiživa Priljubovića iz Taleže te Crniljuta i Milovca Radišića, Branka Dabiživovića, Milata Pribinjića i Jurka Branoševića zbog pljačke novca i stvari u mjestu Drijenu kod Trebinja gdje se sklonio od kuge u Dubrovniku. Kasnije je među krivce pridodao braću Veljka i Vukšu Đurđevića i Radača Robovića.²⁷

percontatus siue scrupatus est” (21.6. 1422), DAD, Lamenta de foris, V, 60. Ispod: „Die IIII decembris 1422. Radossauus et Dobrossauus} coram nobili et sapienti viro ser Benedicto Pe. de Gondola honorabili Rectore Ragusii dixit quod res quas habuit predictus accusatus fuerunt hec, videlicet: in denariis yperperos XL, octo inter boues et vaccas, pecie X tele, II lecti, triginta inter faziolos magnos et paruos, quatuor paria cerzellarum de argento et anuli octo argenti, una zoia, I capputeus et unum birretum et unum par calegarum blauarum, octo inter interulas hominis et mulieris. Nomina vero predonum sunt hec, videlicet, Dabisiu Priglubouich et Dobrouoy eius filius, Tuertco Radichieulich, Radouin Ostoich, Miladin eius frater, Pribissau Goiacouich, Bogillo Milinouich et Radmio eius frater, Vlatcho Ratchouich, Pribissau Mircouich cum quatuor fratribus suis, Bosichicho Radosaglich, Bogetta, Miladin et Milas frater eius Radosalichi, Radossau Stauerouich, Iuan Gradoeulich et Dan eius filium, Bogauaç Pribilouich”, Isto. Ispod: „Die VIII februarii 1424. Miladin Radosaglich unus ex inculpatis supradictis constitutus coram domino Rectoris ser Marino de Gradi et juratus iudicum ser Nicola Pe. de Poza, ser Natale de Proculo et ser Marino Ja. de Gondola, interrogatus supra dicto lamento dixit quod ipse fuit unus ex dictis robatoribus ad accipiendum res predictas in loco dicto Plesche de mandato supradicti Dabisiui Priglubouich, scilicet, dixit quod ipsi Miladin nichil aliud habuit ad rebus predictis propter quam unum par calegarum. Item dixit quod ultra predictos superinde nominatos fuerunt in infrascripti homines ad predandum eos, videlicet, Vladissau piugnus Radosau Stauerouich, Radevla Jagnicich, Pribissau Strilar, Bogauaç Pribilouich et Ostoia Dabisiui Priglubouich filius, Stries Radcich, Radach Ostoich, Radmil Gorielçich”, Isto. Ispod: „1424 die XVII junii. Suprascripti Radossauus et Dobrassinus, fratres, conquerentes dixerunt et confessi fuerunt se contentos et sibi satisfactum esse a suprascripto Miladin Radosalich predatore suprascripto quantum est pro parte ad eum spectantum et de omni eo quod habuit ex predicta suprascripta. Renuntiando”, Isto.

27 „Martinus Radienich aliter vocatus Radogna ... conqueritur supra Miladin et Milas et Boghetam et Bochauaç fratres, filios Radossau Medoeulich, homines Dabisiui Priglubouich de Thalese et supra Cerniglud et Milouaç Radisich et Branchum Dabisiuouich et Milath Pribignich et Jurchum Branoseulich. Eo quia de mense mai proxime preteriti dum ipse aufugiens de ciuitate periculum pestis et esset in Tribigna in loco qui dicitur Drieno, predicti insultum facientes in ipsum accusatorem sibi violenter diriperunt in denariis yperperos nouem et unam clamidem et par unum caligarum de rassa et unum caputeum de panno valoris unius ducati et interulam siue camisiam et duas touarias vino plenas, unum sachum de lana et unum camen de lana. Testes: Iuchus Priboeulich qui stat cum Pasquoe a candelis, Smiol Radiucich” (26.8. 1422), DAD, Lamenta de foris, V, 83v. Ispod: „Die XVIII februarii 1424. Predictus Martinus coram nobili et sapienti viro domino Rectore ser Marino de Gradi dixit repperisse culpabile de dicto lamento etiam infrascriptos, videlicet: Velchum Jurgeulich et Voxam fratrem eius, Radaç Robouich”, Isto.

Uprkos većem broju tužbi Dubrovčani su početkom februara 1423. zajedno sa Vranićima, dali slobodu dolaska u Dubrovnik Dabiživu Priljuboviću i njegovom neimenovanom bratu kao i drugima iz Taleži.²⁸ Oktobra 1423. Miloš Pribišić iz Župe dubrovačke podiže tužbu protiv Radohne Vitojevića iz Trebinja, čovjeka Dabiživa Priljubovića i Obrada Radišića zvanog Onogajević, čovjeka Regoje Vlaha zbog krađe vola u Bobovištu.²⁹

Novembra 1424. Petko Radeljević iz Šumeta podigao je tužbu protiv Ivana Stojsalića te Bogavca i Radosava Staverovića, ljudi Dabiživa Priljubovića iz Trebinja zbog krađe steone krave koju je Petko držao za ishranu Stojke, kćerke Bogdana i dojilje Leonarda Đurđevića.³⁰ Stojsalić i Staverovići su iz Taleži kako to pokazuje tužba iz decembra 1426. Tada Pajko Radovčić iz Šumeta podiže tužbu protiv Ivana Stojsalića iz Taleži, čovjeka Dabiživa Priljubovića, Mirosava rođaka Radosava Staverovića iz Taleži, Bogavca iz Taleži, Branete Koma Nenojevića i Radovana sina Radosava Crniljuta zbog krađe četiri koze u Šumetu.³¹

U međuvremenu, januara 1425. u Dubrovniku je na traženje braće Radosava i Dobrašina Stoičića izvršeno oduzimanje vijenca od perli i srebra od mlinara Dobrilčića, a koji je vlasništvo njihovog dužnika Dabiživa Priljubovića.³² Okolnosti dužništva kao i eventualnog vraćanja duga nisu poznate.

28 Sa strane: „Salvus conductus Vranichis, Priglubouichi et Talezaniis”. „Captum fuit de dando fidam et plenum et liberum salvumconductum Vranichis et Dabisiuo et fratri suo Priglubouichi ac etiam illis de Talexe veniendi et et standi Ragusium et ad eius pertinentias et districtis tam in ere quam in persona” (5.2. 1423), DAD, Consilium Minus, III, 45v.

29 „Milos Pribisich de Breno coram domino Rectore ser Nicola Jo. de Poza conqueritur supra Radochna Vitoeuich de Tribigna, hominem Dabisiui Priuboeuich [tako] et supra Obrad Radisich dictum Onogaeuich, hominem Regoie Vlachum. Eo quia ipsi Radochna et Obrad sibi Milos furatus est nuper unum bouem in villa Bobouiste, prout sibi Milos data est informatio” (18.10. 1423), DAD, Lamenta de foris, V, 219.

30 „Petchus Radegleuich de Zoncheto ... conqueritur supra Iuan Stoisaglich, Bochauač Stauerouich et Radossaum Stauerouich homines Dabisiui Pregliubouich de Tribigna. Eo quia die heri ipse nominati accusati furtiue sibi acceperunt in pascuis unam vaccam pregnans ipsius Petchi quam ipse Petchus tenebat ad nutriendum a Stoycha filia Bogdani et nutrice ser Leonardi de Georgio” (26.11. 1424), DAD, Lamenta de foris, VI, 63v.

31 „Paichus Radoucich de Zuncheto ... conqueritur supra Iuanum Stoisaglich de Talese hominem Dabisiui Priglubouich et Mirosauum priuignum Radosau i Stauerouich de Talese et Bochauač de Talesa et Branetam de Coma Nenoeuich et Radouanum filium Radossau i Zregnilud. Eo quia ista nocte preterita predicti accusati furtiue subtraxerunt sibi de domo sua de Zuncheto capras quatuor” (17.12. 1426), DAD, Lamenta de foris, VII, 120.

32 „Qui vinaç est Dabisiui Priglubouich, debitoris” (14.1. 1425), DAD, Diversa Cancellariae, XLIII, 71v.

U kasnijem periodu rjeđa su pljačkanja Priljubovića. Dubrovački vlastelin Ivan Crijević podigao je tužbu početkom marta 1427. zbog krađe tri njegova konja koja su bila na ispaši kod Krasoja Popovića i njegove braće u Popovu. Kasnije su pridodavana imena kradljivaca među kojima je i Radak Merskienović, čovjek Dabiživa Priljubovića.³³ Aprila 1433. Božidar Radovčić podiže tužbu protiv Dabiživa Peiljubovića i Radina Ostojića zbog krađe vola koji je bio kod Milovca iz Trebinja.³⁴ Decembra 1436. braća Grubač i Radosav Baljković podižu tužbu protiv Radovca Crnilovića, čovjeka Dabiživa Priljubovića i Bielje Pribisalića zbog krađe tri vola i dva odijela od raše u Visočanima u Novim zemljama.³⁵

Posljednja prikupljena informacija koja spominje Dabiživa Priljubovića je iz augusta 1442. Tada njegov čovjek Radovac Milatović iz Trebinja, iz Gole Glavice, ugovara uzgoj devet svinja sa gospođom Jelušom, udovicom vlastelina Marina Prodanelića i njihovim sinom Jakovom Prodanelićem.³⁶

Narednu generaciju Priljubovića ponajbolje poznajemo kroz sinove Dabiživa Priljubovića. Literatura je poznavala Dobrovoja i Ostoju Dabiživovića kao sinove Dabiživa Priljubovića, a nizu je pridodan i Pavko Dabiživović.³⁷ I to je

33 „Ser Johannes Lam. de Zriua ... conqueritur. Eo quia dum ipse ser Johannes dedisset in Popoua ad pasculandum tres suos equos Crassoio Popouich et fratribus dicti equi furati fuerunt heri mane in diluculo” (4.3. 1427), DAD, Lamenta de foris, VII, 150v. Ispod: „Die 29 martii 1427. Ser Johannes Lampre de Zriua dixit esse fures dictorum equorum infrascriptos, videlicet, [sa strane pridodato i prekrizeno: *Vochoie Boglicich*] Radiç Miloseuich Rigianum, Vratcum Vraniçich de Lug, Radachum Merschienouich hominem Dabisiui Prigliubouich”, Isto. Ispod: „Die VIII mai 1427. Ser Johannes suprascriptus addidit quod etiam repperit esse fures dictorum equorum Raichum Mioçich et Stipan Miletich homines Gregorii Nicolich”, Isto.

34 „Bosidar Radoucich ... conqueritur supra Dabisiuum Prigliubouich et Radin Ostoych. Eo quia sibi furati fuerunt unum suum bouem quem dederat in saluum Milouaz in Tribigne” (2.4. 1433), DAD, Lamenta de foris, IX, 237.

35 „Grubaz et Radossauus eius frater Boglchouich ... conqueruntur supra Radouaz Cernilouich hominem Dabisiui Priliubouich, Bieglam Pribisalich. Eo quia sibi a Visozagne in Terris Nous acceperunt per vim tres boues hiis diebus. Et dixerunt expendendi yperperos VIII in sozbina pro inueniendo dictos homines. Et duas vestimenti de raxia sibi abstulerunt” (15.12. 1436), DAD, Lamenta de foris, XI, 275v.

36 „Radouaç Milatouich de Tribigne, homo Dabisi Prigliubouich in Gola Glauiza” (5.8. 1442), DAD, Diversa Cancellariae, LVI, 187v.

37 М. Динић, Хумско-требињска властела, 46.

polazište koje se može nadograđivati. Uz spomenute treba pridodati Radonju Dabiživovića. U ranije spomenutoj tužbi iz juna 1422. kojoj su pridodavani optuženi, februara 1424. spomenuti su Dabiživ Priljubović i njegova dva sina Dobrovoj i Ostoja (Dabiživovići), kao i njihov nećak Strijež Radčić, sin Radče Priljubovića.³⁸ Januara 1440. su spomenuti Ostoja i Radonja Dabiživović među optuženima za krađu vola na području Trebinja.³⁹ Jula 1446. među tuženima za krađu izvršenu u Cernici, području vojvode Stjepana Vukčića Kosače, bio je Ostoja Dabiživović iz Mustaća.⁴⁰

Marta 1451. u velikom spisku tuženih koje optužuju ljudi dubrovačkog vlastelina Mihaila Bobaljevića iz Osojnika zbog izvršene velike pljačke i ranjavanja su Dobrovoj, Radonja i Ostoja, sinovi Dabiživa Priljubovića iz Trebinja (*Dobrouoi, Radognam et Ostoiam filios Dabisiui Prieglubouich de Tribigne*).⁴¹ U

38 DAD, Lamenta de foris, V, 60. Ispod: „Die IIII decembris 1422. ... Dabisiu Priglubouich et Dobrouoy eius filius”, Isto. Ispod: „Die VIII februarii 1424. ... Ostoia Dabisiui Priglubouich filius, Stries Radcich”, Isto.

39 „Precrayaç Dobroeugh ... fecit lamentum supra Ostoya Dabisiuouigh, Ostoya Dabisiuouigh [tako] et Radogna Dabisiuouigh, Milas Milatouigh de Tribigna, dicens quod per fortiam acceperunt sibi unum bouem in dicto loco de Tribigna ad passandum de Umbla de Tribigna. Item acceperunt sibi unam pecudem et unam spatam, item unam cultellisiam” (11.1. 1440), DAD, Lamenta de foris, XIII, 143.

40 „Radiç et Voxa Grubaceuichi fratres ... fecerunt lamentum supra Ostoiam Dabisiuouich Mostachi [tako], Radognam et Vochich Pribisalichi fratres, dicentes quod acceperunt sibi per vim unum equum cum sela, unum ensem, arcum fulcitum cum friciis, unum talanbachum, ducatis XXV in moneta, unam capsam plenam vitris pro fenestris quam mittebat ser Damiani de Sorgo domino despoto et dixerunt suprascripti, voiuoda Stiepan ligat te et fecit tibi facere istad. Et hoc fuit apud Zerniza in contrata voiuode Stiepani” (4.7. 1446), DAD, Lamenta de foris, XX, 144v.

41 „Vlatchus Priboeuich, Bosidar Ostoich et Vocossaus Grubich de Ossaunich homines Michaelis de Babalio coram domino Rectore ser Steffano de Zamagno fecerunt lamentum supra Radoe, Radiç, Radossaum et Vochaç Vochouichi fratres de Grebzi principales, Dobrouoi, Radognam et Ostoiam filios Dabisiui Prieglubouich de Tribigne, Vochotam, Pascas, Vochodragh et Vochobrad Baulouichi Vragouichi, Dragich et Radiuoi Vochouichi fratres, Strioxoe Braianouich, Vuchmier et Radouan Radosalich Xurouichi homines de Paulouich, Vitas Ostoich de Orach et supra omnes homines Priegliubouichi et supra omnes homines de Radoe Vouchouich et supra omnes homines Baulouichi et supra omnes fratres Xurouichi et eorum homines et supra omnes homines Vocassinii Pribatouich et supra Ugarchum Boroeuich et omnes eius homines et Bielochna Baglinouich et omnes eius homines, dicentes quod venerunt et per vim acceperunt sibi omnia bestiamina et omnem id totum quod habebant et in totum spoliauerunt et derobauerunt ipsos et eorum familias. Item fecerunt lamentum supra infrascriptos, dicentes quod fuerunt cum suprascriptis fantibus et malefactoribus de societate, videlicet, Ratchum, Rachoie et Radibrat fratres Radoucichi, Pribium et Mirchum fratris Calogiurgeuichi, Radegliam et Milorad fratres Dubrizeuichi, Radoe et Dobrie fratres

knjigama zaduženja januara 1495. spomenut su Vukašin Vuka Dobrovojević i Radosav Dabiživović, obojica iz Trebinja iz Mustaća.⁴² U istim knjigama Radosav Dabiživović spomenut je i maja 1505.⁴³ Jula 1448. u Dubrovniku je spomenut Pavko Dabiživović kao jedan od poslanika kneza Tomaša Nikolića.⁴⁴ Marta 1464. Pavko Dabiživović iz Trebinja jedan je od jemaca Milorada Radovinovića zvanog De Bućia, dužnika Radosava Radonjića zvanog Mešita za iznos od 17 dukata.⁴⁵

Priljubovići pripadaju hijerarhijskom lancu vlasteoskog roda Pavlovići a kasnije Kosačama. Direktne informacije o tome izostaju. Njihova snaga krajem XIV i prvih decenija XV stoljeća u sjeni je Bogdančića-Ljubišića, Poznanovića, Dragančića i drugih jačih predstavnika trebinjske vlastele. U kasnijim generacijama dočekali su i da ih neko uvrsti među važnije trebinjsko plemstvo krajem pedesetih XV stoljeća. Decembra 1459. Vijeće umoljenih odlučuje da Ljubišići, Medvjedovići, Dabiživovići, Radivojevići i Dobruškovići te njihovi ljudi i stoka mogu doći na dubrovačko područje.⁴⁶

Umjesto zaključka

Rodonačelnika Priljubovića trebalo bi tražiti u izvjesnom Utješenu, ocu Priljuba Utješinovića koji je živio u drugoj polovini XIV stoljeća. Priljubovi nasljednici su Dabiživ, Radče i Radoslav Priljubović. Zasnjeđeni nasljednici Dabiživa

Ratchouichi, Nenoe et Vochotam fratres Stepanouichi, homines vavuode Petar Paulouich Vlachis Surouzi. Item ser Michael de Babalio coram domino Rectore suprascripto fecit lamentum supra suprascriptos omnes malefactores, dicens quod sibi depredati fuerunt centum animalia inter capras et pecudes" (23.3. 1451), Lam. de foris, XXIV, 140.

42 „Nos Vuchassinus Vuochi Dobrouoeuich et Radossauus Dabisiuouich ambo de Tribigna de Mustachi" (15.1. 1495), DAD, Debita Notariae, LVII, 4.

43 „Radosauus Dabisiuus de Trebinio" (9.5. 1505), DAD, Debita Notariae, LXIV, 47v

44 „Pauchus Dabisiuouich" (18.7. 1448), DAD, Consilium Minus, XI, 219; М. Динић, Хумско-требињска властела, 46.

45 „Pauchus Dabisiuouich de Tribigne" (4.3. 1464), DAD, Diversa Notariae, XLVII, 152v.

46 „Prima pars es de offerendo quinque domibus nobilium de Tribigne, videlicet, de Gliubissichi, de Meduiedouichi, de Dabisiuouichi, de Radiuoeuichi et de Dobruschouichi receptandum ipsis et eorum familiis in ciuitate nostra Ragusii et eorum villanis et animalibus in Astarea nostra et in districtu nostro exceptis reis sanguinis facie et debiti" (3.12. 1459), DAD, Consilium Rogatorum, XVI, 88v.

Priljubovića su Dobrovoj, Ostoja, Radonja i Pavko Dabiživović. Nasljednici Radča Priljubovića su Strijež i Milorad Radčić. Istaknutu poziciju među Priljubovićima imao je Dabiživ kojeg izvori registriraju u periodu 1401-1442. Priljubovići su imali posjede i ljude na području naselja Taleži, Ljubokovo (Ljubovo), Gola Glavica i Mustaći. Njihovi ljudi bave se poljoprivredom. U značajnoj mjeri učestvuju u pljačkanjima, naročito 1419-1422. godine. Iako su brojni dokumenti o njima i njihovim ljudima, njihova pozicija u trebinjskoj sredini još nije rasvijetljena u cjelini.

I SIGNORI DI TREBINJE PRILJUBOVIĆ

RIASSUNTO

Si dovrebbe cercare il progenitore dei Priljubović in un certo Utješen, padre di Priljub Utješinović, che viveva nella seconda metà del Trecento. Gli eredi di Priljub sono Dabiživ, Radče e Radoslav Priljubović. Gli eredi attestati di Dabiživ Priljubović sono Dobrovoj, Ostoja, Radonja e Pavko Dabiživović. Gli eredi di Radič Priljubović sono Strijež e Milorad Radčić. Dabiživ, registrato nelle fonti nel periodo fra il 1401 e il 1442, aveva una posizione accentuata fra i Priljubović. I Priljubović avevano feudi e gente nell'area dei paesi di Talež, di Ljubokovo (Ljubovo), di Gola Glavica e di Mustaći. La loro gente si occupa dell'agricoltura. Partecipano in misura notevole ai furti, soprattutto nel periodo 1419-1422. Benché documenti su loro e la loro gente siano numerosi, la loro posizione nell'area di Trebinje non è ancora completamente chiarita.

TREBINJE NOBLES PRILJUBOVIĆI

SUMMARY

One should look for the Priljubović's progenitor in a certain Utješen, father of Priljub Utješinović, who lived in the second half of the fourteenth century. Priljub's heirs are Dabiživ, Radče and Radoslav Priljubović. Dabiživ Priljubović's certified heirs are Dobrovoj, Ostoja, Radonja and Pavko Dabiživović. Radič

ISTRAŽIVANJA

Priljubović's heirs are Strijež and Milorad Radčić. Dabiživ, recorded in the sources in the period between 1401 and 1442, had an accentuated position among the Priljubovići. The Priljubovići had fiefs and people in the area of the villages of Talež, Ljubokovo (Ljubovo), Gola Glavica and Mustaći. Their people take care of agriculture. They participate to a considerable extent in thefts, especially in the period 1419-1422. Although documents about them and their people are numerous, their position in the Trebinje area is not yet fully understood.

Keywords: Priljubovići, Trebinje nobles, Taleži

Dr. Muhamed Nametak
Institut za historiju, Univerzitet u Sarajevu

UDK 929.52(497.6)ČEN
94(497.6)
325(497.6)
Izvorni naučni rad

BOSANSKOHERCEGOVAČKA EMIGRACIJA KROZ PREPISKU KNJIŽEVNIKA ALIJE NAMETKA I RIZA- BEGA ČENGIĆA (ILOVE) – CRTICE IZ ŽIVOTA BOŠNJAKA U TURSKOJ

SAŽETAK

Rad predstavlja prepisku bosanskohercegovačkog književnika Alije Nametka i Riza-bega Čengića (Ilove) unuka Smail – age Čengića. Na osnovu sadržaja pisama moguće je rekonstruisati porodičnu historiju Čengića, razloge njihovog napuštanja Bosne i Hercegovine, kao i sudbinu, odnosno način života Bošnjaka, koji su emigrirali u Osmansko carstvo. Pored toga, pisma sadrže i brojne detalje o pojedinim historijskim ličnostima koje je Riza – beg poznao ili koje su mu bile u rodu. S obzirom na svoje porijeklo i društveni status, Riza – beg je bio u situaciji da se druži sa brojnim eminentnim članovima bosanskohercegovačkog društva i da od njih prikupi brojne pjesme i priče koje predstavljaju značajno nematerijalno kulturno blago.

Ključne riječi: emigracija, porodica Čengić, Smail – aga Čengić, Bosna i Hercegovina, Osmansko carstvo/Turska

Uvod

Vojno – političke promjene koje su zadesile Balkanski poluotok u drugoj polovini devetnaestog stoljeća imale su veliki utjecaj na demografski razvoj čitavog područja od Gorskog kotara do Istanbula i od Dunava do Mediterana. U jednu ruku oslobodilački ratovi naroda pod osmanskom vlašću, u drugu

ekspanzivna politika krvi i tla dovela je do postepenog smanjivanja osmanskih posjeda. Sa smanjivanjem osmanske vlasti došlo je i do postepenog nestanka muslimanskih podanika osmanske države sa područja gdje je nestala ta vlast. Bosanski muslimani su religijom bili povezani sa velikom zajednicom muslimana (ummetom), koja je živjela na tri kontinenta i sa tom zajednicom je preko 400 godina izgrađivala posebne veze u sklopu Osmanskog carstva koje je obuhvatalo veliki dio muslimanskog svijeta u periodu od 15. do 19. stoljeća. Okupacijom Bosne i Hercegovine, koja je određena članom XXV Berlinskog kongresa presječne su veze Bošnjaka sa ostatkom Osmanskog carstva, koje je nakon silnih pobuna (Pokret za autonomiju 1831. Pobuna protiv tanzimatskih reformi 1850.) ipak prihvaćeno od najširih slojeva bosanskih muslimana. Bošnjaci su, s obzirom na politička dešavanja u drugoj polovini 19. stoljeća, shvatili da je za njihov opstanak postojanje Osmanskog carstva kakva – takva garancija, pa se njihov otpor postepeno pretvarao u odanost, za šta kao primjer može poslužiti i uspjeh Ahmed – Dževdet pašine misije 1864. godine.

„Okupacija je izazvala višestruke posljedice u životu Muslimana. Prva reakcija bila je opšta utučenost, nepovjerenje i mržnja prema „Švabama“. Priča se da je bilo starih ljudi koji poslije okupacije nisu nikad izašli iz svoje kuće i avlije, samo da ne bi sreli prokletog „Švabu“... Svakako da je najvažnija posljedica okupacije da su Muslimani naglo i nepovratno gurnuti na kapitalistički put razvitka, na kojem se u ogromnoj većini decenijama nisu uspjeli snaći.“ (Imamović, 1978: 205). Ogorčenje, koje je kod vodećih vojnih i političkih predstavnika Austro-Ugarske stvorio otpor okupaciji doveo je do pojave represije. Bošnjaci i Srbi, koji su učestvovali u otporu okupaciji, od strane okupacione uprave stavljeni su na spisak politički sumnjivih lica. Kao odgovor na ova dešavanja brojni Bošnjaci se odlučuju na iseljavanje iz zemlje. Međunarodni diplomati su izvještavali da bošnjačka elita korača ka propasti zbog toga što njihov glavni izvor prihoda, novac i natura prikupljeni od zakupa gotovo da su presušili neposredno nakon okupacije (Bandžović, 2006: 123 – 124). Iako je karakter okupacione uprave po svojoj civiliziranosti bio znatno bolji od onog koji je zadesio muslimane Srbije, Bugarske i Grčke, mnogi muslimani su u dolasku Austro – Ugarske vidjeli urotu protiv islamskog svijeta i njegovo potiskivanje prema Aziji. Bošnjaci su se našli pred teškim izazovom, životom u dvije različite civilizacije što za mnoge od njih

nije bilo jednostavno pa su se odlučili na seljenje. Prije okupacije Bošnjaci su bili na vodećim pozicijama u vojno – političkom aparatu Bosne i Hercegovine, a poslije okupacije postali su, voljom drugih manjina. (Bandžović, 2006: 124-125). Osman Nuri Hadžić je pisao da su bosanskohercegovački muslimani neposredno nakon okupacije bili žrtve teške nepravde, kako od novopristiglih okupacionih činovnika tako i od „oslobođene raje“. Mnogi mirni i ugledni muslimani su javno vrijeđani i poniženi od nosilaca vlasti, mnogi aginski čardaci su zapaljeni, begovi i age su zasustavljani pored puta, skidani sa konja, prebijani i pljačkani. „Trebalo je da se još u prvoj zabuni što više muslimana iseli u Tursku, a da se njihova mjesta popune i broj nadoknadi kolonistima iz Monarhije... Naročiti su agenti išli po manjim varošima i selima i prostom muslimanskom svijetu pričali kako sultan poklanja obrađene čifluke i dijeli gotove pare svima koji pobjegnu od đaura i presele se u Tursku“ (Osman Nuri Hadžić, 1938: 58-59).

Jedna od porodica koje su iz Bosne emigrirale odmah nakon okupacije je bila begovska porodica Čengić iz istočne Hercegovine, mada su se do 1878. Čengići proširili i u sjevernoj Bosni i Sarajevu. Najpoznatiji predstavnik te porodice bio je Smail – aga Čengić (1780 – 1840). Čengići su u 19. stoljeću bili jedna od najznačajnijih begovskih porodica u Bosni i Hercegovini.¹ Dio porodice se suprotstavio okupaciji dok je dio pasivno posmatrao dolazak nove vlasti. Nešto kasnije, 1882. neki Čengići su sudjelovali u Hercegovačkom ustanku zbog uvođenja vojne obaveze za zemaljske pripadnike Bosne i Hercegovine. Nakon toga, oni se integriraju u novi sistem, pa se pojedinci poput Husein – bega Zulfikarpašića (Zulfikarpašići pripadaju porodici Čengić) pojavljuju na značajnim pozicijama poput gradonačelnika Foče (Kamberović, 2003: 289). Najistaknutiji potomak Smail – age bio je njegov sin Hajdar – beg, koji je posjedovao 22.608,63 dunuma begluka (Prnjavor i Livno) te 575 kmetskih selišta (Kamberović,

1 O Čengićima je najdetaljniju studiju napisao Hamdija Kreševljaković u djelu „Čengići - Prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini“ Izabrana djela I, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., 388-413. U ovom radu Kreševljaković se služio i nekim dokumentima, koji su bili u posjedu Riza-bega Čengića (Ilove), ali i nekih drugih članova ove porodice poput Ejuba Čengića. Zanimljivo je da se u ovom radu Kreševljaković koristio metod oralne historije tako da na nekoliko mjesta pripovijeda šta je čuo bilo od članova porodice Čengić ili od njihovih prijatelja. Nedavno je autor Muhidin Džanko objavio knjigu Ismail-aga Čengić, koja predstavlja zbirku radova o ovoj historijskoj ličnosti, vidi: Muhidin Džanko „Ismail-aga Čengić“, Dobra knjiga, Sarajevo, 2017.

2003: 292). Hajdar – beg je odselio u Osmansko carstvo 1879. odmah nakon okupacije i nastanio se u Bursi. Njegov sin Smail – beg umro je u Bursi 1913. godine, a jedno od njegove djece je bio sin Riza – beg (1904 – 1966). Riza – beg je, kao što vidimo, prva generacija te porodice koja je rođena u novoj zemlji. Riza – beg je nakon kemalističke reforme morao promijeniti prezime, jer Turci nisu dozvoljavali prezimena sa slavenskim sufiksima -ić. Tako je uzeo prezime Ilova (nekadašnji feud porodice Čengiće u prnjavorskom kotaru). Tokom Grčko – turskog rata, kada je Grčka privremeno okupirala zapadnu Anadoliju, Riza – beg se 1920. vraća u Bosnu, gdje ostaje do ljeta 1935. kada se ponovo vraća u Bursu. Oženio se Ešrefom Lakišić, koja je također bila iz begovske porodice. Iz toga braka rodile su se dvije kćerke, Selma i Lejla. Za vrijeme njegova boravka u Sarajevu, gdje je čekao rješavanje agrarnog pitanja, Riza – beg je najveći dio svog vremena provodio u društvu ljubitelja narodne pjesme i lovu, a družio se i sa Safvet – begom Bašagićem (koji mu je preko svoje majke Almase, čije je djevojačko prezime bilo Čengiće, bio rođak) i Hamdijom Kreševljakovićem. Družeci se sa njima stekao je dobro znanje o historiji Bosne i Hercegovine što ga je nagnalo da i sam počne proučavati i pisati historijske radove.² Zbog toga su njegova pisma Nametku obilata informacijama, koje svaki historičar traži kad čita takvu korespondenciju. On je u jednom pismu opisao kako je loza Čengića došla u Sarajevo. Naime, Smail – aga Čengiće (1780 – 1840) ženio se tri puta. Njegov treći brak je bio sa Nurom udovicom Humarije, koji je imao posjede u sarajevskom polju. Ova udovica, koja se prezivala djevojački Čohadžić rodila je Hajdar – bega, Riza – begovog djeda. Njezina kćerka se udala za sina Smail – agina Rustem-bega.³ Sam Riza-beg je svoju sklonost historiji iskazao i kao jedan od osnivača „Društva ljubitelja starih gradnji“ (Eski Eserleri Sevenler Kurumu) 1946. godine. Rad u tom udruženju je narednih petnaest godina bila osnovna

2 Biografija Riza-bega Čengića (Ilove) preuzeta je iz nekrologa, koji je po njegovoj smrti 25. decembra 1966. napisao Alija Nametak, objavljeno u listu Behar, godina XVI-XVII, broj 83-84, 2007./2008., Zagreb, 56-57. Husnija Kamberović navodi da je Hajdar – beg odselio u Osmansko carstvo 1882. godine (vidi spomenuto djelo str. 289 napomena 147)

3 Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 3. II 1966. U ovom pismu Riza – beg je napisao da ga je o tome kako su Čengići stekli posjede u Sarajevu ispitivao i čuveni historičar Hamdija Kreševljaković, što držimo da korespondira sa istinom, jer upravo se identična verzija ove priče nalazi i u citiranom Kreševljakovićevom djelu str. 409.

životna preokupacija Riza – bega, koji je obnašao funkciju potpredsjednika istoimenog udruženja. Glavna djelatnost ovog društva je bio popravak starih turbeta, mesdžida i džamija u Bursi. On je pisao Nametku: „Mogu reći da sve što si vidio opravljeno i restaurirano u Bursi, da je djelo našeg društva koje i danas dobro funkcioniše. Dotjerali smo dotle, da danas vlada, kada hoće da oporavi neko staro djelo, pošalje potrebni novac mome društvu i mi to besplatno i sa minimum troška opravimo u pola nižom cijenom nego što bi to učinio poduzetnik, a držimo se principa da mora odgovarati svom vremenu iz tog ili ovog vijeka. Toliko smo na glasu, da nam prolazi kroz ruke i po milion turskih lira odobrenih od ministarstva.“ (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 19.IX 1966.)

Riza – begova prepiska sa Alijom Nametkom čini okosnicu na kojoj se temelji ovaj rad i iz njih se može sagledati mnogo fakata bitnih za razumijevanje položaja bošnjačkog naroda u Osmanskom carstvu. U ličnoj arhivi Alije Nametka sačuvano je ukupno 21 pismo koje je Riza-beg Čengić poslao svom dopisniku. Prvo je datirano na dan 8. septembra 1965., a zadnje na 14. decembar 1966. što znači da je zadnje pismo Riza – beg napisao svega deset dana prije smrti. To govori, koliko mu je značio taj kontakt i veza sa Nametkom u kojem je vidio nekoga ko se interesirao za život, običaje i porijeklo bosanskohercegovačkih muhadžira⁴. Pored toga, druženje sa Nametkom u njemu je oživjelo nostalgiju na jedno prošlo vrijeme za kojim je on kao osoba starije životne dobi čeznuo. U prvom pismu koje je poslao on piše: “Dragi profesore, po Vašem odlasku pročitah *Abdullah paša u kasabi te Dan i sunce* (Nametkova djela op.a). Prošetah do Prnjavora i sudjelovah na zabavi u Prnjavoru. Odoh po tom, malo u lov po Mostarskoj okolini. Hladovah pod murvom na avliji, pogledah ploče po kućama... E baš ti hvala. Kćerka mi Lejla htjede da od toga nešto prevede ako ću joj pomoći. Ali ne vjerujem, da će neko uživati čitajući, ako nije brao smokve iz avlije ili poplašio zeca na lozi pod trskom. U Gradašcu upotrebljavaju izraz ležečiv zec.“ (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 8. IX 1965)

Iako po osnovnoj vokaciji književnik, Alija Nametak je bio književnik i folklorista, ali je bio izuzetno zainteresovan i za historiju bošnjačkog naroda

4 Muhadžir je riječ arapskog porijekla, koja označava izbjeglicu. Muslimanski kalendar se počeo računati od hidžre (izbjeglištva) poslanika Muhameda a.s. iz Meke u Medinu.

(između ostalog tom interesovanju svjedoče i radovi iz kulturne historije o arhitekturi za vrijeme osmanske vladavine i historiji bosanskih iseljenika), koja je nadahnjivala njegov književni opus te se upoznavši sa Riza-begom došao u priliku saznati brojne stvari koje su ga interesovale.⁵ Pisma iz ove zbirke svjedoče šarolikom rasponu Nametkovog interesovanja. Prije svega, Nametak se interesovao za nematerijalnu baštinu bosanskih iseljenika, pjesme, priče, uspomene. U jednom pismu koje je kćerka Riza – bega Čengića, Lejla, sačuvala Nametak je pisao: „Prekjučer primih od tebe čift pisama, pa Ti se mnogo zahvaljujem. Čitanje tvojih pisama čini uvijek veliko zadovoljstvo meni, jer uvijek saznam nešto što nisam prije znao ili sam krivo znao, pa mi Ti ispričaš kako je šta bilo... Dakle piši o Dedi Sabljaru sve što si zapamtio! Pjevaj naše narodne pjesme na tejp, ali zapiši od koga si pjesmu čuo i koja je kajda, a na papiru zabilježi, koja je brzina okretanja magnetofonske trake, radi reprodukcije.“ (Behar, godina XVI-XVII, broj 83 – 84, 2007./2008., Zagreb, 55 – 56) Drugo, za historičare, važnije interesovanje je bilo vezano za historijat porodica koje su iselile, njihov život, svakodnevnica, ali i pitanje nacionalnog identiteta. Pisma su i svjedok načina razmišljanja i uspomena predstavnika jedne od najuglednijih zemljoposjedničkih porodica u Bosni i Hercegovini. Riza – beg Čengić je bio čovjek kojeg su interesovale stvari, koje iz današnjeg ugla bacaju novo svjetlo na historijska dešavanja sa kraja 19. i početka 20. stoljeća. Zbog toga, pisma predstavljaju ne samo pregršt izvora informacija, nego i pogled u svijest jednog eminentnog predstavnika bosanskohercegovačke muslimanske emigracije.

- 5 Alija Nametak (Mostar, 6. mart 1906. – Sarajevo 8. novembar 1987.) bosanskohercegovački književnik i folklorista. Školovao se u Mostaru, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju, dok je u Zagrebu 1930. diplomirao na Filozofskom fakultetu. Dolaskom u Sarajevo iste godine, uključio se aktivno u kulturni život. Bio je urednik lista Novi Behar i Narodna uzdanica. Autor je više književnih djela u kojima su glavne teme život bosanskohercegovačkih muslimana. Pored toga, bavio se aktivno i kulturnom historijom, te nematerijalnom baštinom bosanskohercegovačkih muslimana. O Nametkovom interesu za nematerijalnu baštinu bosanskohercegovačkih muslimana u Turskoj svjedoče brojni radovi nastali na tu temu, vidi: Alija Nametak „Interpretacija epskih narodnih pjesama kod bosansko-hercegovačkih iseljenika u Turskoj“, Rad XV-og kongresa Saveza Udruženja folklorista u Jajcu 1968. 143-147.; od istog autora „O narodnim poslovicama sačuvanim kod naših iseljenika u Turskoj“, Rad XVII kongresa Saveza Udruženja folklorista u Poreču 1970. 545-548.; od istog autora „Jezik naših iseljenika u Turskoj (Nacrt za studiju)“, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ, god 53, br. 1-6, 47-53.

Historija iseljenika

Riza – beg, kao izdanak plemićke porodice mnogo je držao do uspomene na svoju porodicu, ali i sunarodnjake. Kako je on, za vrijeme svog boravka u Sarajevu bio u intenzivnom kontaktu sa Bašagićem i Kreševljakovićem, razvio je istančan okus za pamćenje i pripovijedanje historije bosanskohercegovačkih iseljenika. Jedan od detalja, koji se nameće čitajući Riza – begova pisma jeste da je usmena predaja, narodne pjesme i sevdalinke čuvao upravo begovski odnosno ulemanski sloj bosanskohercegovačkih muslimana. Na taj zaključak navodi jedan detalj iz pisma u kojem Riza – beg prepričava svoj boravak u Sarajevu 1920 –1935. „Te godine su bile za mene pune uspomena o lijepim pjesmama i teferičima kao i raznim lovovima i putovanjima. Zanimale me sevdalinke. Slušao ih od prijatelja, prijateljica pa i profesionalnih svirača, a pjevao i ja. Moram se ovdje sjetiti i spomenuti sada već davno pomrlih ahbaba od kojih sam mnogo toga čuo i zapamtio. Tu ih je bilo koji su znali zapjevati. Bilo ih je koji su znali mnoge stare pjesme. Neki su opet svirali. Naročito moram spomenuti kao najbolje poznavaoce starih pjesama hafiz Abdulaha Kurdbegovića zvanog Muftija iz Prijedora, rahm. Asim – bega Mutevelića iz Sarajeva, rahm. Fehim efendiju Spahu iz Sarajeva, rahm. Mehagu Abadžića, rahm. Ahmeda H. Alijagića, rahm. Mula efendiju Hadžialića rahm. hafiz Omera Džabića iz Mostara...” (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 18. I 1966)

Riza – beg nije bio po profesiji historičar, pa neke od njegovih informacija moraju da se uzmu sa rezervom. Također, treba imati na umu da su se mnogi događaji, o kojima je on pripovijedao u svojim pismima desili čitavo stoljeće prije tako da njegove informacije u formi *oral history* treba, gdje se može, provjeriti. Ipak, na nekoliko mjesta, gdje se moglo (na primjer: u djelu Kreševljakovića, koji je i sam preuzimao informacije u vidu *oral history* dobivene od Riza – bega ili drugih članova njegove porodice) nismo našli odstupanja od Riza – begovog narativa i držimo da je njihova suština pouzdana, mada pojedine informacije nisu u potpunosti tačne. Na primjer on piše: „Daleko bi nas odvelo, da opišemo o svemu, jer kako sam čuo od rahmetli Salif ef. Bašića i Asim – bega Mutevelića, računalo se nekada, da je iselilo iz B. i H. za vrijeme Avustrije oko (300.000) familija, u samu Ankaru oko 60.000 stanovnika.“⁶ Današnja historiografija je

6 Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 1. II 1966. Poznatije iseljenike, koji su se nastanili u i oko Burse Riza-beg je podijelio po profesiji i poimenično ih navodi. Od vojnika: Hajdar-beg

sa velikom sigurnošću opovrgnula tezu o tako masovnom iseljavanju u tom periodu iako ne postoji konsenzus među historičarima o tačnom broju iseljenika. Razlog za pojavu ovakvih pretjerivanja, je u tome što je Riza – beg kao svoje izvore uglavnom koristio priče koje je čuo od drugih ljudi što je i potvrdio u gore spomenutom citatu, ali, sa druge strane, u tom vremenu kada je ovo pisano baratalo se sa velikim ciframa iseljenika tako da ovakva pojava ne treba čuditi. Pojedini naučnici smatraju da je prvi val iseljenika nakon okupacije bio ujedno i najveći. Prema britanskim izvorima krajem 1878. iz Bosne je iselilo 50.000 ljudi uputivši se prema Osmanskom carstvu (Bandžović, 2006: 128, 132).

Uzroci iseljavanja

Na osnovu Riza-begovih pisama muhadžire po razlogu iseljavanja možemo podijeliti u dvije grupe ili dva osnovna razloga. Prva grupa se iseljavala, jer nije mogla pojmiti da oni i njihovi sinovi kao vojnici služe kršćanskom vladaru. On

Čengić iz Gacka, Halil – beg Bašagić (kajmekam) iz Nevesinja, hadži Osman – beg Bušatlija (kapetan 1. klase) iz Bugojna, dr. Džemal Spahić (general) iz Trebinja, dr. Smail-beg Kulenović (major) iz Bosanskog Petrovca, Fazlo Trbonja (major) iz Mostara, Čamil – beg Rizvanbegović (nastavnik slikarstva na Vojnoj akademiji u Bursi) iz Stoca, Osman Tanović iz Gacka i Nazif Dračo iz Mostara, oba časnici u carskoj gardi Abdul Hamida II, Ali Aydin (potpukovnik artiljerije) iz Inegola, Safvet Nanić (general avijacije) iz Inegola, Murad – beg Rizvanbegović (kapetan); Od veleposjednika: braća Muhamed-beg, Mustajbeg i Ali – beg Džinić iz Banja Luke, Osman – beg, Muharem – beg i Hamza – beg Ibrahimbegović iz Banja Luke, hadži Lutfi – beg Bašagić iz Nevesinja, Muhamed – beg Miralem iz Donjeg Vakufa, Rasim – aga Gušić iz Banja Luke, Mustajbeg i Mehmed Ali – beg Halilbašić iz Sarajeva, hadži Husaga Komadina iz Mostara, Omer-beg, Ahmed – beg i Šaćir – beg Lakišić iz Mostara, Džafer – aga, Omer – aga, hadži Mehaga Peštelo iz Mostara, Omer – aga Alikalfić iz Mostara; Od viših državnih činovnika: Muhamed-beg i Haki – beg Rizvanbegović iz Stoca, Hamza Osmanović (učitelj stranih jezika) iz Trebinja; Od trgovaca i esnafa: hadži Salih Tandar, Vjesil – aga Jabučar, Hadžija Čengić sa sinovima (sarajevski Čengići), Rasim Sandal, Mehmed hadži Selimović, Hamdi ef. Duranović iz Sarajeva, Abdurahman Ramić, hadži Vejsil – aga Semiz, hadži Mehaga Zildžić, Mehaga Slinić, hadži Nezir – aga Mačković, Ahmed-aga Bećar, Alaga Taso iz Mostara, Nedžib – beg i Čamil – beg Tanković iz Rogatice te Edhemaga Mačkar iz Travnika; od ilmije hadži Ahmed ef. Džabić iz Mostara, hadži Muhamed ef. Semiz iz Sarajeva te hafiz Mehmed ef. Bešlagić iz Banja Luke; Od ratnih boraca za vrijeme okupacije: Ali – beg i hadži Omer – beg Filipović, Ferhad-beg Herenda, Mujaga Bakarević iz Sarajeva; Od istaknutih dobrovoljaca za vrijeme Balkanskog rata: Ahmed – beg Lakišić, Salih-aga i Husaga Čemalović, svi iz Mostara, Asim – beg Ljubović i dr. Smajo Kulenović; Od veletrgovaca i industrijalaca: hadži Muharem Smajić, hadži Salih Smajić te Salih ef. Mičević iz Mostara, Fethija Đumišić iz Banja Luke, Osman – beg Gradašćević iz Gradačca.

pripovijeda priču Šemse Halilbašić, udovice Mustajbega Halilbašića, koja je nakon smrti supruga živjela sa tri mala sinčića i kćerkom. Nakon smrti supruga Šemsu je izdržavao njezin otac, koji joj je govorio da dok je on živ da će je on izdržavati, a nakon što umre savjetovao joj je da se vrati u Sarajevo, gdje je porodica još uvijek imala značajne posjede i da od tih prihoda živi normalnim životom. Šemsa je ispričala Riza – begu: „Kada je otac umro nastale su poteškoće u življenju i ja se bijah skoro odlučila da krenem u Bosnu. Jedne večeri sjedim na minderu razmišljam o putovanju, a djeca poglela u dušeke i spavaju. Gledam ih i najednom mi dojde pred oči kao da su obučeni u švabsko vojničko odijelo, to mi se učini strašnim. Nisam mogla pomisliti, da mi djeca služe švabi i ja odustadog od puta sve do danas.“ Slično ovome citira Besalet -bega Rizvanbegovića: „Mi smo kao mladi oficiri zarekli da ćemo se vjenčati sa Turskom i da radi toga nećemo se ni ženiti ni familije tražiti, ja sam ostao konzekventan tome i od Balkanskog rata, Prvog svjetskog rata, Kemalova pokreta te najzad do pobune šejh Saida protiv Kemala ne ima rata u kojemu nisam sudjelovao i iz kojeg ne nosim po koju ranu kao uspomenu.“ (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 1/II 1966.) Drugi razlog za iseljavanje je bio vjerske prirode. Riza – beg navodi kako je Ibrahim efendija Mustafić iz Srebrenika pobjegao iz Bosne kako bi mogao raditi u medresi. Također, citira jednu interesantnu raspravu između dvojice muhadžira Ekrema Semiza i Ahmedage Bećara iz Mostara. Rasprava se vodila o čistoći ulica u mjestu Inegöl, gdje su živjeli. Semiz je prigovarao Bećaru: „Bio sam u Mostaru i vidio čistoću mostarskih ulica, kako si ti poslje Mostara mogao priviknuti se na Inegölsko blato?“ Na to mu je Bećar odgovorio: „Jest, ali je Inegöl moj, a Mostar je vlaški...“ (Isto) Ovakav stav svjedoči da se kod pojedinih bosanskohercegovačkih muslimana javilo beznađe, koje nije uvijek bilo popraćeno čvrstim uporištem. Na primjer, popis stanovništva 1910. govori da je u Mostaru živjelo 7.212 muslimana, 4.518 pravoslavnih i 4.307 katolika. (Hadžibegović, 2004: 319 – 324) Kada se uzme u obzir činjenica da su muslimani bili uglavnom gradsko stanovništvo, a da su pravoslavni i katolici bili pored grada jače zastupljeni u selima oko Mostara, onda se sa sigurnošću može tvrditi da se radilo o određenoj vrsti defetizma, uzrokovanoj strahom za svoju budućnost. Upravo ta fatalna svijest je dodatno pospješila egzodus muslimana i umanjenje njihovog političkog i ekonomskog utjecaja. Odmah nakon okupacije

stanovništvo Mostara je imalo apsolutnu većinu muslimana, ali se kako zbog doseljavanja kršćana, tako i zbog iseljavanja muslimana odnos snaga postepeno mijenjao u korist katolika i pravoslavaca. (Isto) Iseljenici su se razasuli po čitavom Osmanskom carstvu, ali je glavnina bila skoncentrisana u slijedećim gradovima: Istanbul, Ankara, Bursa, Adana i Smirna (Izmir). Riza – beg navodi da postoje sela oko Burse poput Yeni Köy – a i Džihan Köy – a, čije stanovništvo sastavljano u ravnomjernom odnosu: pola domaće stanovništvo, pola bosanski muhadžiri, dok su neka sela poput Mesudije, Tuzle, Dimboza, Pelitli (Poljana), Funduk i Kazandži nastanjena isključivo bosanskim muhadžirima. (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 1/II 1966.)

Riza – begov djed Hajdar – beg bio je časnik u osmanskoj vojsci i kao takav povukao se pred okupaciju sa vojskom u Sandžak, zatim u Skoplje te u Istanbul, a poslije penzionisanja došao je u Bursu, gdje je i ostao. Nabavio je nešto malo zemlje sa velikom kućom i tu nastavio živjeti. Nije htio prodavati u Bosni svoj imetak, jer je u to vrijeme postojalo sujevjerje da glava imetka leži u nekom nepoznatom dijelu imetka pa bi eventualna prodaja dijela imetka donijela sa sobom i neželjeni efekat. Drugovima, koji su ga savetovali da nešto proda i nabavi u Bursi odgovarao bi: “Sutra će izbiti i ovde Englez, pa kako sam napustio Bosnu radi Švabe, tako ću morati i ovo ovde i onda kuda ću? Ili u Misir ili u Medinu, to ne znam.” (Isto) Ali – beg Filipović se borio protiv austrijske okupacione vojske i boreći se povukao do Pljevalja, odakle je došao u okolinu Burse i naselio kod gradića Inegöla. Za vrijeme Grčko-Turskog rata nastavio je ratovati za tursku vojsku kao starac sa više od sedamdeset godina. Jednom prilikom izvršio je sabotažu i zapalio deset grčkih kamiona punih municije. Grci su ga nedugo nakon toga uhapsili i zatvorili u zatvoru u Ateni, gdje je proveo vrijeme do kraja rata. Nakon rata vratio se u Inegöl, tačnije selo Kozren, gdje je i umro. (Isto)

Bošnjaci u kemalističkom pokretu

Riza – beg je dao značajne podatke o učešću Bošnjaka u pokretu Kemal – paše Ataturka. On navodi kako su se za razliku od Čerkeza, koji su bili na strani sultana i Albanaca, koji su bili na strani Kemal – paše Bošnjaci isprva bili neodlučni, ali

su ih zločini počinjeni od strane Grka u potpunosti odredili za tabor kemalista. Iz svojih sjećanja Riza – beg prepričava događaj, koji se desio krajem Prvog svjetskog rata, a koji je uključivao grupu Bošnjaka, pripadnika austrougarske vojske, koji su bili zarobljenici u Bakuu. Nova ruska (sovjetska) vlada dala je opciju muslimanima iz austrijske vojske da se bore na Kemalovoj strani, što su neki pristali, a neki odbili čekajući povratak u Bosnu. Na nagovaranje drugova da ne ide u novi rat, jedan Mustafa porijeklom iz Foče odgovorio je: „Ja se više ne vraćam Švabi. Kako čujem taj Kemal paša je velika sila i junački se tuče, pa idem i ja s njim vojevati. Pa ili ću pod njegovim bajrakom unići u Foču ili me Foča nikad više vidjeti neće.“ (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 31. III 1966.) Među Bošnjacima se bila javila nada da će Ataturk nakon pobjede nad Grcima, krenuti da vrati i osmanske posjede na Balkanu i da će se tada obnoviti osmanska vlast na Balkanu. Sve to navodi da su Bošnjaci bili u potpunosti neupućeni u čisto turski program Ataturkove vlade, koji je Tursku vidio kao zemlju isključivo turskog naroda, a da je prijašnji model Osmanskog carstva kao višenacionalne države ostao samo u glavama nostalgичnih Bošnjaka. Riza beg je zabilježio i jednu dužu pjesmu čiji dio ilustrira takve nade: (Isto)⁷

...Sin Junanov (Grčka op. a) Beligradu kaže

čuvajte se Srbijanci mladi

Ako Kemal pregazi Junana

Neće imat ni Srbi dermana

čim se čuju Kemalski topovi

Svi bidnite na Srbe gotovi

U te nade i komite rade

Sve u nadi Kemalpaše vlade

Komitova Kemalova tuče

Sve su muke za Kosovske ključe.

Jedan kuriozitet vezan za politički svjetonazor bosanskih muhadžira, jeste da iako su bili naklonjeni vjeri, što je bio i jedan od osnovnih razloga njihovog iseljavanja, da su mnogi podržavali kemaliste i u periodu, kada je ustanovljen

7 U pismu Riza-beg navodi da je pjesmu napisao nepoznat autor, a da ju je on zabilježio u Bursi 31. decembra 1959.

višepartijski sistem, koji je dao mogućnost i drugim političkim partijama. Tako je u junu 1966, netom nakon završenih izbora za turski senat Riza – beg izvještavao Nametka da je razočaran izborima „jer je njegov CHP (kemalisti op.a) poražen, a da je pobijedila konkurentska A.P (Stranka pravde op.a)“. Jedina utjeha za Riza – bega je bila ta što je njegov prijatelj Safet Nanić (Ural) izabran iz Burse. To znači ne samo da su Bošnjaci simpatizirali kemaliste, nego i da su bili aktivni sudionici tog pokreta, kada više i nije postojala vanjska opasnost. (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 6.VI 1966.)

Pored informacija o iseljenicima Riza – begova pisma su značajna i kao izvor za historiju porodice Čengić, koja je, kao što smo rekli, bila jedna od najznačajnijih veleposjedničkih porodica u Bosni i Hercegovovini tokom i na prijelazu 19. i 20 stoljeća. Vrijedne pojedinosti on prenosi o pogibiji Smail – age Čengića. U jednom pismu on navodi kako je jedna Crnogorka noć prije napada Crnogoraca došla u šator Smail – age Čengića i upozoravala ga da će biti napadnut i preklinjala ga da tu ne zanoći. Smail – aga je odbio da je poslušna, prvo zato što nije htio povjerovati služavci, a i iz razloga što nije htio da se pred Crnogorcima pokaže kao kukavica. Sve što je uslijedilo je historija, naredne noći Crnogorci su napali, ubili Smail – agu, odrubili njegovu glavu, a žena koja ga je upozoravala je sama uprtila njegovo tijelo i tri i po sata ga nosila kroz planinu da bi ga predala nekoj patroli. Smail – agin sin Dedaga se divio hrabrosti te žene. Dedaga je nakon vojne reforme i uvođenja nizama napustio Gacko i preselio u Sarajevo, gdje je kupio konake Topal Osman Šerif paše, koji su dobili naziv Čengić Vila. (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 15.IV 1966.) Riza – beg pripovijeda u svojim pismima da je stari sistem muslimana bolje funkcionisao i da je odbrana granice od Crnogoraca nakon uvođenja nizama bila manje efikasna što je navelo tadašnjeg valiju da vrati stari sistem. On je Nametku ispričao kako je jedan dan u Dedaginu rezidenciju došla kočija sa valijom i seraskerom. Sulejman efendija Ruždić, koji je bio Dedagin sestrić dobio je naređenje da rastjera sve momke iz avlije, kako valiju ne bi niko dočekaao. Ipak, valija je ušao u konak izašao iz kočije i otišao pravo u Dedaginu sobu koji ga je dočekaao dosta hladno. Sulejman efendija, koji je ovu priču ispričavao Riza – begu, čuo je žestoku svađu između valije i Dedage. Kada se rasprava završila, valija je izletio iz sobe i sav srdit krenuo put Sarajeva. Dedaga se okrenuo prema Ruždiću i rekao: „Znaš li zašto su došli? Došli da mene mole da ja opet idem na granicu. Ja sam iskoristio ovu priliku i sve im sasuo u brk, što učiniše s nama u svoje vrijeme.

Odoše ljuti ko puške.“ Sulejman efendija ga je pitao: „Pa zar si odbio posve taj emer (op.a. zadatak)“? Na to mu je Dedaga odgovorio: „Jesi li budala? Kad din i devlet (op.a. država) traži od mene hizmeta moram ići. Am eto onako istreso se nek znaju da se ne šale sa nama.“ Nakon ove epizode Dedaga je napustio Sarajevo za Avtovac, našao majstore i dogovorio popravak kule u Lipiku. Na povratku u Sarajevo, zaustavio se u Mostaru, gdje je bio gost mostarskog mutesarifa. Nakon prolaska Mostara umro je u Konjicu. Čengići su vjerovali da ga je mutesarif po nagovoru valije otrovao i da mu je od toga pozlilo usljed čega je nastupila smrt.⁸

U kontekstu historijskih zbivanja i rezultatima historiografije, podaci iz ovog pisma su vjerodostojni. S obzirom na Riza – begovu naraciju stiče se dojam da je između valijine posjete i Dedagine smrti prošlo relativno malo vremena, (nekoliko mjeseci) te se dolazi do zaključka da je do ove posjete valije Derviš-paše došlo u vrijeme Hercegovčkog ustanka 1875. godine. Za valiju je Vasa Čubrilović pisao da je bio oficir za vrijeme prethodnog crnogorsko-osmanskog rata i da je bio ratoboran i fanatik, nesklon mirnom rješavanju spora te na njegova pleća isti autor stavlja znatan dio krivice za izbijanje ustanka. (Čubrilović, 1930: 36-37) Na osnovu Čubrilovićevog djela da se zaključiti da je valijina motivacija za posjetu Dedagi bila ta što su se kršćani iz pobunjenih dijelova Hercegovine žalili upravo na graničare. Čubrilović navodi da je na sastanku Selim – paše i kršćanskih glavara u Nevesinju bilo pritužbi na „Salku Fortu, Adema Zuku i njegove graničare“. (Isto, 52) Zbog toga, zvuči vjerodostojno da su vilajetske vlasti htjele da angažuju ljude, koji su imali iskustva sa čuvanjem granice, kakav je Dedaga sasvim sigurno bio, no njegov odnos sa valijom bio je, kako Riza – beg navodi takav da je epilog bio tragičan za Dedagu. Otprilike u isto vrijeme, u misiju umirenja pobunjene raje iz Sarajeva su poslani i Hajdar – beg Čengić i Petraki – efendija Petrović, što znači da je centralna vlast na početku Hercegovčkog ustanka polagala velike nade u porodicu Čengić. (Isto, 53; Kreševljaković, 1959: 410)⁹

8 Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 15. IV 1966. Kreševljaković navodi da je Dedaga preselio u Sarajevo oko 1860., a da je umro krajem januara 1876. u Jablanici, a ne Konjicu, kako navodi Riza – beg. Kreševljaković, također, preuzima teoriju o trovanju kao moguću. Kreševljaković, navedeno djelo, str. 405.

9 Čubrilović navodi da je misija Hajdar-bega bila 1875. dok Kreševljaković navodi da je misija bila 1876. Kreševljaković pri tome koristi upravo ispravu, koju je u svom posjedu imao Riza-beg u svojoj arhivi.

Na osnovu Riza – begovih pisama, može se zaključiti da su se Bošnjaci u Turskoj u vrijeme kada su nastala ova pisma, sredina 60 – tih godina u potpunosti integrisali u tursko društvo, ali da je veliki broj njih i dalje ostao svjestan svog porijekla i identiteta. Zaključak je da je očuvanje ovog identiteta bilo plod isključivo ličnog entuzijazma i upornosti roditelja. Roditelji, koji su bili imućniji, svojoj djeci su, po pravilu plaćali, odgajateljicu. Tako je i Riza-beg imao odgajateljicu porijeklom iz Bosne, Fatma hanumu Rušidović, koja ga je učila nekim bosanskim pjesmama. Kada je napunio osam godina, mladi Riza je počeo ostajati na muškim sijelima koja je sazivao njegov otac. Njegova je dužnost bila da mijenja gramafonske ploče. On je tada primijetio da je nekoliko ploča iz Bosne, jer je na njima pisalo „pjeva i svira uz saz stari Čejvan“ ili „pjeva Baka Cicvarić uz orkestar braće Cicvarić.“ (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 1.II 1966.) Riza – beg u jednom pismu piše: „Treba imati u vidu, da sam ja u pogledu Srpsko – Hrvatskog jezika pravi samouk. Ne znam o gramatici ni najosnovnije. Sve je zapamćeno od oca, majke te iz čitanja knjiga.“ (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 17. XI 1965.)

Tako se Riza – beg bio angažovao da književna djela Alije Nametka prevede na turski jezik i objavi ih u Turskoj. Već krajem 1965, svega dva mjeseca nakon njihovog prvog susreta, Nametka je obavijestio da je njegova kćerka Lejla prevela Nametkov rad „Olakšanje“ i da će isti biti objavljen u nekom ankarskom dnevnom ili sedmičnom listu. Također, zamolio je, s obzirom na interesovanje turske publike za pozorišna djela, da se dramski komad „Omer za načvama“, čiji je Nametak bio autor, prevede na turski i prikaže u turskim pozorištima. Interesovao se i za mogućnost da se njegovi radovi o bosanskim sevdalinkama objave u nekom jugoslovenskom listu. (Pismo Riza-beg Čengića Aliji Nametku 8. XII 1965.) Za prevođenje „Omera za načvama“ je bio angažovao svoju kćerku Lejlu, koja je inače studirala ekonomiju u Istanbulu. (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 14.XII 1966.) Pored kćerke Lejle, Riza –

beg je pisao da ima još jednog mlađeg člana porodice, sina Mustafe Džabića, koji je imao dobro znanje bosanskog jezika („...koji je jak na peru i potkovan vrlo dobro u oba jezika...“). Međutim, na njegovu pomoć se trenutno nije moglo računati, jer je morao da ide na služenje vojnog roka. (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 12. X 1965.)

Iako Čengić piše uglavnom o bosanskim muhadžirima, koji su ostali u Turskoj, on je u jednom pismu opisao i jedan slučaj povratka u Bosnu i Hercegovinu. Ne navodeći ime pomenutog muhadžira, on ga samo naziva starim Sarajlijom. On je u jednom trenutku prelomio i odlučio da seli u Tursku. Došavši tamo, kupio je kola i zajedno sa familijom počeo obilaziti mjesta u kojima su nastanjeni Bošnjaci. Kako nikako nije mogao naći mjesto koje mu odgovara, zaputio se u Adapazar. Tamo je vozeći se pored nekog sela čuo djevojački glas kako pjeva:

Na Vratniku pod orahom

Soda voda izvire

Kada je čuo ovu priču stari Sarajlija je zaplakao, sutra se vratio u Istanbul, gdje je prodao kola i konje te se vratio u Sarajevo na Vratnik. (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 1. II 1966.) Ovakve uspomene služe i kao podsjećanje na činjenicu da se određeni broj muhadžira vratio u Bosnu i Hercegovinu. Pogotovo je značajan val povratka bio uzrokovan Balkanskim ratovima, kada se nekoliko hiljada ljudi iz oblasti koje su osvojile snage balkanskih saveznika vratile. (Kraljačić, 1987: 151 – 162)

Ali-Fehmi Džabić i pokret za vakufsko – mearifsku autonomiju muslimana

Vrijedne podatke u Riza – begovim pismima možemo naći i o nekim historijskim ličnostima u emigraciji. Jedan od njih je Ali Fehmi Džabić, mostarski muftija i jedan od lidera pokreta za vjersku autonomiju bosanskohercegovačkih muslimana. Muftija je bio daidža Riza-begove majke pa je Riza – beg kao dijete proveo mnogo vremena u njegovom društvu. Riza-beg u jednom pismu piše: „Ne znam o njegovim političkim nazorima ništa, ali meni se čini da on i nije bio kakav političar. Podigao se protiv švabe, što krade Fatu Omanović i kliznuo se niz političku strminu i nije se mogao zaustaviti sve do progonstva i ništa više. Inače je bio jako duhovit i zabavan u društvu, dobar poznavalac arapskog jezika i literature... On bi dolazio u Inegöl u banje (Oylat) i u posjetu svojoj sestri, a mojoj nani Džulsi, udatoj za Muhamed – bega Lakišića. Tu mu je stanovao i

bliži rođak i politički pomoćnik hadži Ahmed ef. Džabić, otac Mustafin. Svi bi se Bosanci okupili oko njega i pričali su mi poslije svoje utiske. Pisao je dvije knjige na arapskom jeziku, pa u jednoj ima i predgovor nekog velikog učenjaka iz Tunisa. Kažu da je ovaj učenjak govorio o Muftiji ovako „kad govorim sa Ali Fehmi efendijom i vidim njegovo poznavanje mog jezika stidim se pred njim kao Arap“. Sjećam se, da bi se moj otac i ostali gosti grohotom smijali njegovim pričama, primjedbama i vicevima, što inače ne bi činili jer je u ono doba previše smijeh smatran sramotnim. Ja ga se sjećam, kako mene i Ekrema Semiza četvoronoške goni oko kahvene mangale sa „hav hav“, a mi se topimo od miline. Džabić je ukopan u Crigradu u groblju (Edirnekapi). Bio je oženjen sa Fatom Dizdar iz Mostara. Nije imao djece, ali je stanovao u zajedničkom posjedu sa svojim šurom Salih efendijom Dizdarem u Adapazaru u selu Ak – jazi, kao i u Carigradu na Fatihu u svojoj kući, pa je sinove svog šurjaka školovao i podučavao. Jedan je danas ordinarius profesor arkeolog u Ankari, inače sa svojim radom i djelima svjetskog značenja i na glasu (Ekrem Akurgal), a drugi je trgovac. Žena mu je umrla prije dvije tri godine u devedesetoj godini.“ (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 6. VI 1966).

Ovo sjećanje može poslužiti kao jedan od argumenata zašto je muftija Džabić relativno brzo uklonjen i njegova uloga u pokretu za vakufsko – mearifsku autonomiju vrlo brzo preuzeta od ličnosti poput Ali – bega Firdusa i Šerifa Arnautovića. Džabić je nesumnjivo bio intelektualac velikog kova, ali nije imao dovoljno političkog takta da u komplikovanim bosanskohercegovačkim okolnostima uspješno sprovede do kraja ovaj pokret. Svakako je Džabićevoj sudbini pored njegovih ličnih osobina doprinijela i zabrana povratka, koju su mu izrekli zemaljski organi. Odsječen od centra zbivanja u Bosni i Hercegovini, Džabić je neko vrijeme utjecao na autonomni pokret muslimana, no vremenom su tu ulogu preuzeli lideri muslimana koji su ostali u zemlji. Početkom februara 1906. godine Džabić je formalno prepustio vodstvo nad pokretom. Formiranjem Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije u decembru 1906. određen je daljnji smjer pregovora sa zemaljskom upravom. U tom odboru glavnu ulogu su imali predstavnici zemljišnih veleposjednika – begovi, koje je Džabić u periodu dok je bio vodeća ličnost pokreta potisnuo na marginu. (Šehić, 1981: 191, 194)

Još jednu marginaliju o pokretu za vakufsko – mearifsku autonomiju Čengić je podijelio sa Alijom Nametkom, a to je da je Mahmud – beg Fadilpašić bio osoba od najvećeg autoriteta u tom pokretu. Derviš – beg Miralem, jedan od muslimanskih prvaka je Čengiću ispričao: „Kada bi nešto zatrebalo da se objavi ili poduzme u našem pokretu, sastali bi se ja i Muftija (Džabić op.a), zdogovorili se, zaključili i ja bih napisao potrebnu deklaraciju, ali kad je riječ o objavljivanju, onda je trebalo to još odnijeti Mahmud begu Fadilpašiću i uzeti i njegovu privolu i potpis. Bez njega nije moglo biti. Mahmud beg nikad nije bio protiv, niti se ikad opro ni na jednu riječ, a mislim da on nije nikad u životu ni u drugim prilikama rekao nekome „Ne“... Svaka stvar u pokretu se svršavala ovako, Bosna i Hercegovina pita: Šta veli Sarajevo? A Sarajevo pita: Šta veli Mahmud beg? A Mahmud beg ne veli ništa nego se osmjehne i potpiše...“ (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 6. VI 1966.)

Riza – beg Čengić je umro 25. decembra 1966. od teške bolesti u Bursi. U brojnim pismima Nametku on je spominjao da je često išao na liječenje u Istanbul. Spominjao je da je imao problema sa nogom. Jednom prilikom, svega tri mjeseca pred smrt spominjao je kako su doktori uzeli uzorak tkiva iz noge i poslali u London da se dobiju rezultati analize što govori da je bolest uzela maha. Riza – beg je ovu pojedinost podijelio sa Nametkom, s obzirom da zbog liječenja nije bio u prilici da ga ugosti prilikom njegove posjete Turskoj, oko koje su se dugo dogovarali. (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 19. IX 1966.) Smrću Riza – bega prestala je i prepiska te smo, nažalost, ostali uskraćeni za brojne informacije vezane za historiju Bosne, Bošnjaka i same historije porodice Čengić.

Zaključak

Prepiska Riza – bega Čengića sa Alijom Nametkom predstavlja plod jednog poznanstva punog međusobnog divljenja i uvažavanja. Oba protagonista su vidjeli međusobno prozor u neko prošlo doba i sretnija vremena, ali i mogućnost da popune praznine u svom sjećanju i skupe raskidane fragmente prošlosti i kulture jednog ugroženog naroda. S obzirom na svoje filološko obrazovanje i književničku profesiju, Alija Nametak je razvio istančan osjećaj za historiju i

kulturu zajednice kojoj je posvetio najveći dio svog književnog opusa. Sadržaj pisma koji je prezentovan u ovom radu govori o historijatu porodice Čengiđ, iseljavanju muhadžira iz Bosne i Hercegovine u Osmansko carstvo, njihovom životu u novoj sredini, ali s obzirom na društveni status Riza – bega, koji je bio dio bosanskohercegovačke zemljoposjedničke elite on je bio u stanju da čuje mnoge stvari koje su za njega bile dio porodične historije, a za historičare dio regionalne ili društvene historije kraja 19. i početka 20. stoljeća. Mnogi istaknuti Bošnjaci, poput Ali – Fehmi Džabića bili su najbliži rod Riza – begov, tako da je njegovo pripovijedanje o njihovoj ličnosti zapravo popunjavanje rupa u historiji o važnim ličnostima bošnjačkog naroda. Ne treba zanemariti ni Riza – begove podatke o političkom svjetonazoru Bošnjaka koji su već živjeli u Turskoj nekoliko decenija. Naprimjer, donekle je iznenađujuće saznanje da su Bošnjaci u Turskoj favorizirali kemaliste, u trenutku kada je ta partija svojim radikalnim sekularizmom gušila islamski način života. Ta slučajnost naročito budi pažnju ako se zna, što i Riza – beg u svojim pismima piše, da je jedan od osnovnih razloga emigracije iz Bosne i Hercegovine u Tursku strah da će dolaskom Austro – Ugarske doći do ugrožavanja islamskog načina života. Logičan nastavak istraživanja teme bosanskohercegovačkih muhadžira bi bilo istraživanje njihove svijesti, nacionalnog identiteta i pitanje odanosti. Istraživanje tih tema bi dalo odgovore na gore spomenuti slučaj.

BOSNIA AND HERZEGOVINA EMIGRATION THROUGH THE CORRESPONDENCE OF THE WRITER ALIJA NAMETAK AND RIZA-BEG ČENGIĆ (ILOVA) - NOTES ON THE LIFE OF BOSNIACS IN TURKEY

SUMMARY

The paper represents correspondence between Bosnian novelist Alija Nametak and Riza – bey Čengiđ (Ilova) descendent of Smail-aga Čengiđ. On basis of letters' content it is possible to reconstruct history of Čengiđ family, reasons behind their emigration as well as fate and way of living of Bosniacs that emigrated to Ottomane empire. Moreover, letters contain numerous details

about certain historical characters, that Riza-bey knew or were related to him. With respect to his ancestry and social status, Riza – bey was in a position to spend time with eminent members of Bosnian society and to collect many songs and stories which represent significant non-material heritage. Correspondence between Riza-bey Čengić and Alija Nametak represent fruit of acquaintance full of mutual admiration and respect. Both protagonists saw in each other window to a past time that were merrier, but also a possibility to fill gaps in their memory and recollect thorn fragments of the past and the culture of an endangered people. With regards to his philological education and literary profession Alija Nametak developed refined feeling for history and culture of the community to whom he dedicated most of his literary opus. Contents of the letters which is presented in this paper tell about history of Čengić family, emigration of Bosniaks from Bosnia and Herzegovina to the Ottoman Empire, their way of life in new environment, but considering social status of Riza-bey who was part of Bosnian landowner aristocracy he was in position to hear many things, that for him were part of family history, but for historians part of regional and social history of the end of 19th and beginning of the 20th century. Many renowned Bosniaks, such as Ali-Fehmi Džabić were close relatives of Riza-bey so that his stories about him actually fill gaps in history of important characters of Bosniak people. One should not neglect Riza-bey's information about political viewpoints of Bosniaks, who lived in Turkey for several decades. For example, it is somewhat surprising fact that Bosniaks in Turkey favoured Kemalists, in moment when that Party, with its pronounced secularism subverted Islamic way of life. That coincidence is especially significant, when reason for emigration of Bosniaks from Bosnia to Ottoman Empire was to preserve their way of life, because they thought it would be endangered by Austria-Hungary. That view is supported also by these letters. Logical continuation of research on this topic would be about their conscience, national identity, and question of loyalty. That research would answer above mentioned case.

Keywords: emigration, Čengić family, Smail-aga Čengić, Bosnia and Herzegovina, Ottoman Empire/Turkey

Literatura

Privatna zbirka Alije Nametka

Behar, godina XVI-XVII, broj 83-84, 2007./2008., Zagreb

Safet Bandžović, „Iseljavanje Bošnjaka u Tursku“. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2006.

Vasa Čubrilović, „Bosanski ustanak 1875-1878“ Srpska kraljevska akademija, posebna izdanja, knjiga LXXXIII, Beograd, 1930.

- Ilias Hadžibegović, „Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Institut za istoriju, Sarajevo, 2004.
- Osman Nuri Hadžić, „Borba muslimana za versku i vakufsko-mearifsku autonomiju“, Geca Kon, Beograd, 1938.
- Mustafa Imamović, „Pravni položaj i politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914. Svjetlost. Sarajevo, 1978.
- Husnija Kamberović, „Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine.“ Hrvatski institut za povijest, Institut za istoriju. Zagreb, 2003.
- Tomislav Kraljačić, „Povratak muslimanskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine u toku Prvog Balkanskog rata“ u: Migracije i Bosna i Hercegovina, Institut za istoriju, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1990.
- Hamdija Kreševljaković, „Čengići - Prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini“ Izabrana djela I, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991.
- Nusret Šehić, „Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini“ Svjetlost, Sarajevo, 1981.

LINGVISTIKA

FRAZEMI KOJIMA SE IZRAŽAVAJU EMOCIJE

SAŽETAK

Predmet našeg istraživanja su frazemi kojima se izražavaju emocije sreće, iznenađenja, tuge, ljutnje, straha, gađenja i srama. Istraživanje je pokazalo da ovu vrstu frazema možemo podijeliti u tri kategorije: frazeme koji kao sastavnicu imaju emociju, frazeme koji kao sastavnicu imaju somatizam kojim se izražava emocija, te frazeme koji svojim značenjem izražavaju emociju. Zanimljivo je da je znatno veći broj frazema koji označavaju negativne emocije: tugu, strah i ljutnju u odnosu na one koji označavaju pozitivne emocije. Istraživanjem smo došli do spoznaje da su frazemi ne samo izravne slike naših emocija već i da frazemi sa somatizom predstavljaju određenu tjelesne reakcije koja nastaju uslijed proživljavanja neke emocije.

Ključne riječi: frazemi, emocije, sreća, iznenađenje, tuga, strah, ljutnja, gađenje, sram.

1. Uvod

U radu smo istraživali oblike frazema kojima se iskazuju emocije, pojam emocije, procese nastanka emocija, pozitivne i negativne emocije, te način na koji različita emotivna stanja dobivaju svoje ostvarenje na jezičkom planu u vidu frazoloških jedinica. Primijetili smo da ne postoji jedna sveobuhvatna definicija emocija s obzirom da ih doživljavamo na različite načine i s obzirom da je u pitanju dio nauke koji je još uvijek predmet istraživanja. Odlučili smo se za definicije emocija koje su najbliže temi našeg rada, a naročito onu koja navodi da su emocije vrsta duševnog stanja koje ponekad prate tjelesne promjene, izrazi i

djela. Ova definicija je i odraz onoga što izražavaju frazemi koji iskazuju emocije; oni su najčešći pokazatelji naših tjelesnih reakcija i duševnih stanja koji su dobili svoje ostvarenje u jeziku.

U radu smo govorili o pozitivnim i negativnim emocijama te smo u skladu s tim izvršili podjelu frazema. Tako nalazimo frazeme koji izražavaju pozitivne emocije (sreću, iznenađenje) te one koji izražavaju negativne emocije (tugu, strah, ljutnju i gađenje). Također, predmetom analize bili su frazemi koji izražavaju emociju srama, no nismo je svrstali ni u jednu od postojećih kategorija, pošto ista može imati i pozitivne i negativne konotacije (mada je ovo slučaj i s drugim emocijama). Sve frazeme smo podijelili u tri grupe: a) frazeme koji kao sastavnicu imaju jednu od navednih emocija; b) frazeme koji kao sastavnicu imaju somatizam kojim se izražava neka od spomenutih emocija; c) frazeme koji znače emociju, a kao sastavnicu ne sadrže ni emociju ni somatizam.

Istraživanje smo izvršili tako što smo najprije definisali svaku emociju, objasnili njeno značenje, ukazali na tjelesne reakcije koje se javljaju prilikom doživljavanja neke od navednih emocija te u sastavu poglavlja o navedenoj emociji istaknuli frazeme sa sastavnicom emocijom, somatizmom kojim se iskazuje emocija te frazeme koji svojim značenjem iskazuju emociju, a na kraju smo objasnili proces njihovog nastanka ili porijeklo frazema.

Istraživanje je pokazalo postojanje mnoštva frazema koje koristimo da bismo iskazali ili opisali naše unutrašnje, duševno, emocionalno stanje te tjelesne reakcije na isto. Zanimljivo je da je prisutno znatno više frazema kojima se iskazuju negativne emocije (strah, ljutnja i tuga) u odnosu na frazeme kojima se iskazuju sreća ili iznenađenje.

2. Emocije i proces nastanka emocija

Ne postoji jedna općeprihvaćena definicija emocija, ne postoji jedan jasan odgovor šta su emocije, međutim ako uporedimo više definicija koje govore o emocijama, mogu se razmatrati neke koje će služiti kao polazište za pisanje rada i razmijevanje nastanka i značenja frazema kojima se izražavaju emocije. Neke od definicija su: "Emocija je obično izazvana svjesnim ili nesvjesnim vrednovanjem nekog događaja kao bitnog za neki važan cilj (...)" (Oatley, K. & Jenkins, M. J.

2003: 96); “Emocija se obično doživljava kao poseban tip duševnog stanja, koje katkad prate ili za njima slijede tjelesne promjene, izrazi i postupci” (Oatley, K. & Jenkins, M. J. 2003: 96); „Emocije su misli koje se nekako ‘osjećaju’ u mlazevima, pulsevima, ‘pokretima’ naših jetri, umova, srca, stomaka, kože. One su utjelovljene misli (...)“ (Wierzbicka, A. 1999: 2)

Druga definicija je naročito bitna za naše istraživanje, jer potvrđuje bitan segment nastanka frazema koji izražavaju emocije, a to je da frazemi ove vrste u svom sastavu imaju često somatizam (*glava, brada, brk, grlo, čelo, obraz, srce, pete, stomak*), a čijim se doticanjem, pomjeranjem, pokretom, odnosno nekom tjelesnom radnjom iskazuje određena emocija. Također, brojni su frazemi čija je jedna sastavnica emocija (*sreća, tuga, ljutnja...*) kao i oni u kojima emocije iščitavamo na planu značenja. U prilog navedenom govore i Stein, Trabasso i Liwag koji navode da emocije ne nastaju iznenada već prolaze kroz proces nastanka, odnosno niz faza. Faze kroz koje prolazi emocija u svom nastanku su: “1. Opaža se obično neočekivan događaj, koji mijenja položaj važnog cilja. 2. Vjerovanja su često na iskušenju: to može izazvati pojavu **tjelesnih promjena i izraza**. 3. Stvaraju se planovi o tome što učiniti u vezi s događajima kako bi se ponovo uspostavio ili promijenio cilj i razmatraju se vjerojatni rezultati planova.” (Oatley, K. & Jenkins, M. J. prema Stein, Trabasso i Liwag, 2003: 98).

3. Pozitivne i negativne emocije

Emocije dijelimo na pozitivne i negativne u ovisnosti o tome da li izazivaju osjećaj ugone ili ne. Pozitivne emocije motivišu i pokreću, te u trenutku kada ih iskusimo imamo potrebu za radimo bolje i više. Ove emocije aktiviraju našu pažnju i svijest. Negativne emocije upozoravaju nas na opasnost te nas kao i pozitivne emocije mobiliziraju da djelujemo i suočimo se s postojećim problemom. No, razliku između emocija nije tako jednostavno definisati. Izard, Carroll E. navodi da „svaka emocija (npr. radost, strah) može biti pozitivna ili negativna ako su kriteriji za klasifikaciju zasnovani na prilagođenosti ili neprilagođenosti emocije u određenoj situaciji.“ (1977: 18) Pozitivnim emocijama se smatraju sreća i iznenađenje, a negativnim strah, tuga, ljutnja i gađenje.

4. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja bile su emocije: sreća, iznenađenje, strah, ljutnja, tuga, gađenje i sram, a koje su dio frazema kao sastavnica ili frazemi značenjem izražavaju neku od spomenutih emocija. Istraživanje smo izvršili tako što smo najprije prepoznali koji frazemi kao jednu od sastavnica imaju emociju (*ići na sreću, puknuti od tuge*), koji frazemi sadrže somatizam kojim se izražava emocija (*ugristi se za bradu, imati obraza*) te koji frazemi u svom sastavu nemaju ni emociju ni somatizam, ali se njima izražava jedno od navedenih emocionalnih stanja: sreća, tuga, sram... (*živa rana, roditi se pod sretnom zvijezdom*). Ukupno je analizirano 139 frazema, od čega sa sastavnicom emocija 26, sa somatskom sastavnicom 50 i 63 frazema kojima se izražava emocija, a koji kao sastavnicu nemaju riječ emocija ili somatizam. Svaku emociju smo zasebno obradili tako što smo definisali šta označava i na koji način se ispoljava kroz tjelesnu ili fizičku reakciju te na koji način se izazvana reakcija prenosi na nivo frazema, šta izražava na frazeološkom nivou i u kojoj mjeri je nastanak frazema povezan s fizičkom ili tjelesnom reakcijom koju pokazujemo prilikom osjećanja neke od navedenih emocija.

5. Emocije u frazeologiji

Emocije kao *reakcije organizma na događaje koji su važni za njegove potrebe, ciljeve ili opstanak* (https://www.ssc.uniri.hr/files/Emocije_-_to_i_kako_s_njima.pdf) predstavljaju iznimno važan segment našeg svakodnevnog djelovanja. Osim što cjelokupno zdravlje našeg organizma ovisi o tome da li ćemo odabrati pozitivan ili negativan stav djelovanja, odnosno da li ćemo se odlučiti za pozitivne ili negativne emocije, i u skladu s njima djelovati i izgraditi svoj unutrašnji svijet, emocije predstavljaju i bitan dio međuljudske komunikacije. Emocije nas motivišu, pokreću, bude svijest, želju za promjenom načina razmišljanja i djelovanja (stvaranja ugodne radne atmosfere za sebe i druge, razvijanja prijateljskih odnosa, poboljšanja našeg mentalnog i fizičkog zdravlja i niza drugih aspekata). Upotrebljene u frazemima, emocije dobivaju svoj jezik kojim se oslikava njihovo značenje. Više ne postoje samo kao dio ljudskog tijela koji se ispoljava kroz razne fizičke reakcije već su i živ entitet. Tako frazemi kojima se

izražavaju emocije postaju slike naših osjećaja: sreće, iznenađenja, tuge, straha, ljutnje, gađenja, srama i drugih osjećaja, ali pokazuju i tjelesne reakcije na neku od emocija. Pa, npr. ako se osjećamo vrlo sretno, upotrijebit ćemo frazeme *pijan/lud od sreće* ili *sretan koliko je težak*. Ako smo veoma ljuti na nekoga, upotrijebiti ćemo frazeme *ošinuti očima* ili *imati zub na nekoga*. Naša unutrašnja stanja i tjelesne reakcije na ista izražavamo upotrebom tri vrste frazema: frazema čija je jedna od sastavnica sama emocija: *ugnati strah (u kosti)*, frazema sa somatizmom kao sastavnicom koji izražavaju emocije: *biti nakraj srca* i frazema koji kao svoju sastavnicu nemaju ni emociju ni somatizam, ali značenjem izražavaju određeno emocionalno stanje: *ide komu kosa uvis*.

5.1. Sreća

U pozitivnoj psihologiji sreća se definiše “kao spoj pozitivnih emocija oduševljenja i ugone s pozitivnim akcijama zaokupljenosti i angažiranosti. Pozitivne emocije koje ulaze u doživljaj sreće mogu biti vezane uz prošlost, sadašnjost ili budućnost. Prve uključuju zadovoljstvo, ponos i smirenost, potonje uključuju optimizam, nadu i povjerenje, a emocije koje prate doživljaj sreće u sadašnjosti jesu užitak i zadovoljenje.” (sreća | Hrvatska enciklopedija).

“Prvi način na koji se može shvatiti sreća je radost, najbrži i najdirektniji osjećaj sreće kojeg možemo iskusiti. Radost se pojavljuje kada nam se određena želja ispuni, takvo stanje ne traje dugo i ne uključuje kognitivne procese (osim što prepoznajemo ispunjenje želje). Drugi kontekst u kojem možemo shvatiti sreću je ispunjenost ili jednostavno biti sretan sa životom. (...) treći, najširi kontekst sreće je dobar život.” (<https://core.ac.uk/download/pdf/270092554.pdf>)

Govoreći o emocijama radosti, zadovoljstva, sreće i opećenito prijatnih emocija u koje svrstava sve prethodno navedene, Ekman navodi razliku između osmijeha prijatnosti i svih drugih osmijeha, a koju je otkrio francuski psiholog De Bulonj. De Bulonj je vršio eksperiment u kojem je strujom nadrživao mišićice lica. Primijetio je da osoba nije izgledala sretna, iako je eksperimentom aktivirao veliki jagodični mišić koji podiže uglove usana i stvara osmijeh. Tada je ispitaniku ispričao šalu, a osmijeh koji je nastao je bio odraz prijatnosti, što je De Bulonj prepoznao po tome što se aktivirao mišić oka, odnosno mišić koji se “ne

povinuje volji; on se uključuje u igru samo putem iskrenog osjećanja, pozitivne emocije”. (Ekman, P. prema De Bulonj, D. 2011: 262) Ono što želimo da kažemo navodeći ovaj primjer, je da postoje razne vrste osmijeha koje karakteriziraju različiti izrazi lica, ali jedino se prijatan i iskren osmijeh, odnosno istinska sreća, manifestuje pokretanjem očnog mišića, što se pokazuje na način da su obrva i preklop očnog pokrivača povučeni naniže.

Kovačević, B. i Ramadanović, E. navode da se “izraz lica radosne osobe očituje u pokretima mišića očiju i usana. Usne su zakrivljene prema gore, a pravi se osmijeh dobiva zatezanjem mišića s vanjske bočne strane očiju, pri čemu se od smijanja stvaraju bore uz sljepočnice i uglove usana (tzv. svračje noge).” (2016: 509). O navedenom i pojavi “svračijih noga” piše i Ekman, samo znatno detaljnije, s obzorm na prirodu njegovog istraživanja.

U korpusu istraživanih frazema sastavnicu *sreća* nalazimo u oblicima: *ići na sreću*, *biti lud/pijan od sreće*, *imati više sreće nego pameti*, *imati vrašku sreću*, *kušati/pokušati sreću*, *luda/slijepa sreća*, *pokucala sreća i na čija vrata*, *poludjeti od sreće*. *potjerala koga bolja sreća*, *prihvatila se koga sreća*, *sjajiti se/sjati se od sreće*, *sreća se komu osmjehuje/smiješi/nasmiješi*, *sreća u nesreći*, *svezati sreću s kim*, *u sreći i nesreći*. Ovim frazemima se izražava: a) uspjeh, dobar rezultat uprkos nenadanju ili tome što ništa nije učinjeno da bi se uspjeh postigao te neočekivano prevazilaženje nekog teškog stanja: *imati više sreće nego pameti* (dobro proći uprkos lošem držanju/postupku; uspijevati sticajem povoljnih prilika a ne zbog vlastitih sposobnosti), *imati vrašku sreću i kušati/pokušati sreću* (dobro proći, sretno se izvući iz teškog položaja), *luda/slijepa sreća* (neočekivan/sretan ishod/rezultat čega), *sreća u nesreći* (srećan izlazak iz teška položaja), *ići na sreću* (uzdati se u slučaj, nadati se čemu ne poduzimajući ništa), *potjerala koga bolja sreća* (imati sreće/uspjeha); b) osjećaj sreće, ponekad i ekstatična sreća: *biti lud/pijan od sreće* (osjećati se vrlo sretnim), *poludjeti od sreće* (biti/osjećati se presretnim), *sjajiti se/sjati se od sreće* (osjećati se vrlo sretan, pokazivati svojim izgledom sreću), *sreća se komu osmjehuje/smiješi/nasmiješi* (biti sretan/uspješan); c) početak napredovanja: *pokucala sreća i na čija vrata* (krenuti nabolje), *prihvatila se koga sreća* (početi uspješno napredovati, imati sreće u poslovima); d) brak ili partnerstvo: *svezati sreću s kim* (1) upustiti se s kim u zajednički posao; 2) stupiti u brak/u zajednički život), *u sreći i nesreći* (bez obzira na teškoće i opasnosti, uvijek).

Frazemi sa somatizom kojima se izražava koncept sreće su: *smiješi se/nasmiješi se komu brk* (odavati/pokazivati/pokazati zadovoljstvo/radost, radovati se), *igra/zaigra/kliče/raste komu srce* (osjećati/osjetiti veliku radost/veliko zadovoljstvo), *lako je komu pri srcu* (biti veseo/dobro raspoložen/vedar), *milo/ugodno i sl. je komu oko srca* (biti veseo/raznježen/blāžen; ugodno se osjećati), *puno je komu srce* (biti zadovoljan, obradovati se), *hvatati se/uhvatiti se za stomak/trbuh od smijeha (smijući se)* (jako se smijati, mnogo i dugo se smijati), *puna šaka brade* (velika sreća/korist/dobit, potpuno zadovoljstvo), *pečene ševe lete (komu) u usta (padaju s neba)* (blagostanje, sreća vlada), *smijati se/ceriti se od uha do uha* (široko/veselo se smijati/ceriti). Glagolskim frazemom *smiješi se/nasmiješi se komu brk* označava se sreća, radost i zadovoljstvo ostvareno pokretom usana prema gore, a što je dovelo do pomjeranja brka pa tim i nastanka ovog frazema. Još jednim glagolskim frazemom *smijati se/ceriti se od uha do uha* izražava se intenzitet osmijeha, odnosno sreće, kao i frazemom *hvatati se za stomak/trbuh od smijeha*. Znatna količina sreće je izražena frazemom *puna šaka brade*, gdje sastavnica *brada* znači mjeru sreće, odnosno ono čega je puno. *Srce* je u frazemima *igra... komu srce, milo... je komu oko srca i puno je komu srce* "kontenjer" za realizaciju ove emocije, pa i njenog ostvarenja u najljepšoj i najvećoj mjeri.

Osim frazemima u kojima se riječ *sreća* nalazi kao sastavnica, frazema sa somatizmom, značenje sreće nalazimo i u frazemima: *biti izvan sebe* (biti presretan), *smijati se/nasmijati se/kikotati se do suza* (jako se smijati, nasmijati se), *udarati u talambase* (radovati se čemu, naglašavati što pretjerano), *sretan je neko koliko je težak* (biti vrlo sretan), *roditi se pod sretnom zvijezdom* (biti sretan u životu), a zanimljivo je da je većinom frazema ove vrste *sreća* izražena u naglašenoj mjeri/količini. Naročito je zanimljiv frazem *kikotati se do suza* jer ima oblik oksimorona.

5.2. Iznenāđenje

Emocija koja u poređenju s drugim emocijama najkraće traje je iznenāđenje. Traje svega nekoliko sekundi, što nije karakteristika nijedne druge emocije. Najčešće se stapa s drugim emocijama, srećom, strahom, ljutnjom, gađenjem..., u zavisnosti od toga šta je bio uzrok iznenāđenja. Pojavljuje se u trenutku kada

se desi neočekivan događaj i kada je osoba nespremna na isti. Zanimljivo za ovu emociju je što, kako navodi Ekman, “kada smo iznenađeni, nemamo mnogo vremena da svesno mobiliziramo svoje napore kako bismo upravljali svojim ponašanjem”. (Ekman, P. 2011: 200), što ovu emociju čini možda i najspontanijom i najiskrenijom u odnosu na druge.

Koncept iznenađenja nalazimo u somatskim frazemima: *sjesti/padati/pasti na dupe* (zabezegniti se od iznenađenja, jako se iznenaditi) i *oči komu iskoče (hoće iskočiti)* (gledati s najvećim zanimanjem/s najvećom radoznalošću, jako se čuditi). U ovim frazemima pokret tijela znači iznenađenje. U prvom frazemu u pitanju je slika čovjeka koji je zbog iznenađenja osjetio slabost u nogama te uslijed iste “pao na dupe”. U drugom frazemu nalazimo sliku osobe koja je zbog velike radoznalosti do te mjere fokusirala pogled da djeluje kao da će joj “ispasti” oči.

Ostali frazemi koji sadrže koncept iznenađenja su: *baciti bombu* (izazvati veliko iznenađenje), *odjeknuti/eksplozirati kao/poput bombe* (iznenaditi, izazvati veliku senzaciju), *zanijemiti/zinuti od čuda* (jako se začuditi, iznenaditi se, zapanjiti se), *zadržati/zadržavati dah* (ne disati od straha, od iznenađenja), *uhvatiti koga na djelu* (zateći koga, iznenaditi koga na mjestu čina), *nanio koga vjetar* (nenadano/iznenada se pojaviti), *kao (hladnom) vodom poliven* (neugodno iznenađen; nelagodno), *hladan tuš* (razočarenje, iznenađenje, šok), *kao da je iz oblaka pao* (iznenada, zaprepašteno), *ne vjerovati svojim očima* (čuditi se čemu ne vjerujući očitim činjenicama, biti iznenađen), *ostati/ostajati bez riječi* (zanijemiti, zapanjiti se,abezegniti se od čuda/od iznenađenja). Prva dva frazema sa sastavnicom *bomba* doslovno prenose informaciju da se nešto desilo iznenada, potpuno neočekivano, kao kada bomba eksplodira. Frazemi *zanijemiti/zinuti od čuda* i *ostati/ostajati bez riječi* imaju značenje velikog šoka, iznenađenja koje je uzrokovalo gubitak sposobnosti govora. Budući da su oči organ koji najbolje svjedoči istinitosti nečega, u frazemu *ne vjerovati svojim očima* čin nevjerice je toliko iznenađan i velik da pojedinac ne vjeruje onome što vidi iako je u pitanju čulo na koje se može u potpunosti osloniti. Frazemom *kao da je iz oblaka pao* izražava se intenzitet iznenađenja mjeren visinom koja se mora preći između zemlje i neba.

Nismo pronašli nijedan frazem koji kao sastavnicu ima riječ *iznenađenje*.

5.3. Strah

Ekman navodi da kada smo uplašeni možemo učini svašta, a možemo i ne uraditi ništa, što zavisi od toga šta smo u prošlosti naučili, a što nas može zaštititi u ovakvoj situaciji. Kada su u pitanju tjelesne reakcije koje se pojavljuju u trenucima straha, krv odlazi u nožne mišiće, pripremajući nas za bijeg, što ipak ne znači da ćemo da bježimo. Ovakva reakcija znači nas je “evolucija pripremila da uradimo ono što je bilo najadaptivnije tokom istorije naše vrste”. (Ekman, P. 2011: 205) Druga reakcija na strah je skrivanje. Ostale reakcije na strah pokazuju se podizanjem gornjih kapaka koji su praćeni zategnutim donjim kapcima, podizanjem obrva i njihovim skupljanjem, mada izraz straha ne iziskuje nužno ovu reakciju, te zatezanjem usana unazad, prema očima. Kovačević i Ramadanović navode da se od ostalih promjena koje prate strah javljaju suha usta, lupanje srca, znojenje, drhtanje te smanjen dotok krvi u mozak. (2016: 518).

Ekman navodi da su novija istraživanja pokazala da postoje tri načina na koja se razlikuje strah u zavisnosti od toga da li je prijetnja neposredna ili predstojeća. “Prvo, različite pretnje dovode do različitog ponašanja: neposredna pretnja obično dovodi do radnje (skamenjivanje ili beg) koja se bavi pretnjom, dok briga zbog predstojeće pretnje dovodi do pojačane pažnje i mišićne napetosti. Drugo, odgovor na neposrednu pretnju često je analgetičan, smanjuje se osećaj bola, dok briga zbog predstojeće pretnje uvećava bol. I na kraju, postoje određeni dokazi da neposredna pretnja i predstojeća pretnja angažuju različite oblasti moždane aktivnosti.” (Ekman, P. 2011: 207/8).

Ekman navodi da “postoji bliska veza između uzbuđenosti i straha, čak i kada je strah samo navodan i kada ga ne izaziva aktualna opasnost” (Ekman, P. 2011: 249), jer npr. ono što nekome izaziva uzbuđenost drugom je zastrašujuće.

Ekman navodi da se strah i začudnost “mogu da stapaju ako nam prijeti nešto strahovito i teško shvatljivo ili upotpunosti neobjašnjivo” (Ekman, P. 2011: 250), ali također smatra da je potrebno da se strah i začudnost kao emocije odvoje jedna od druge.

U istraživanom korpusu frazemi koji sadrže sastavnicu *strah* su: *pozelenjeti od straha* (jako se uplašiti), *strah božiji* (1) strašno, užasno; 2) strašilo), *strah i trepet* (veliki strah, strahovanje, ono od čega se strepi), *umirati/umrijeti/premrijeti od straha* (jako se plašiti/uplašiti, vrlo se bojati, jako se prestrašiti), *živ umrijeti/*

premrijeti od straha (veoma/jako se prepasti). Frazemom *pozelenjeti od straha* iskazuje se fiziološko stanje pojedinca uzrokovanog velikim straha prilikom kojeg dolazi do zastoja u disanju i nemogućnosti dolaska zraka do mozga, a što uzrokuje bljedilo lica, koje je u književnim djelima prikazano zelenom bojom lica. Na istom fonu su frazemi *umirati... od straha* i *živ umrijeti/premrijeti od straha*. Uslijed velikog straha može doći do srčanog zastoja kod osoba s oslabljenom funkcijom srca. Frazem *strah božiji* je utemeljen na vjerovanju da nema većeg straha od Božijeg straha, npr. straha od poplave, požara, zemljotresa koji su uzrokovani Božijom voljom.

Frazemi sa somatizmom kojima se izražava strah su: *tjerati/utjerati/natjerati/stjerati/uliti komu strah u kosti* (silno plašiti/zaplašiti koga, jako prestrašiti koga), *ugnati strah (u kosti)* (držati koga u strahu/u pokornosti), *zastade komu duša* (prepasti se, jako se uplašiti), *grlo (u grlu) se komu steže* (1) osjećati veliku bol; 2) osjećati se neugodno poradi neizvjesnosti predstojeće situacije; ne može govoriti od straha ili velika uzbuđenja), *posjekoše se komu koljena* (biti u velikom strahu), *diže se/ježi se komu kosa (na glavi)* (biti zaprepašten, osjećati strah/užas), *ide komu kosa uvis* (prestraviti se, osjećati ljutnju/užas), *lediti srce* (izazvati užas/strah), *ohladilo se komu srce* (jako se uplašiti), *otijesnilo komu oku srca* (osjetiti strah/neugodnost/mučninu), *padalo je/palo je komu srce u gaće/u hlače/u pete* (jako se uplašiti, bojati se), *srce je/stoji komu u peti* (biti strašljiv, kukavica, nemati hrabrosti). Prilikom osjećanja straha stežu se govorni mišići, što dovodi do gubljenja sposobnosti govora. To je osnova za nastanak frazema *grlo (u grlu) se komu steže*. Frazemi *lediti srce*, *ohladilo se komu srce*, *otijesnilo komu oko srca*, *diže se/ježi se komu kosa (na glavi)* podlogu za nastanak imaju u tome što se prilikom osjećaja straha mišići zgrče, cirkulacija oslabi, što uzrokuje osjećaj hladnoće i stezanja. Frazem *posjekoše se komu koljena* osnovu za nastanak ima u tome što prilikom osjećaja straha zaista drhte ruke ili noge te se osjeća određena doza nestabilnosti i nemogućnosti kretanja, pa i paraliziranosti. Frazemi *padalo je/palo je komu srce u gaće/u hlače/u pete* i *srce je/stoji komu u peti* svoj nastanak duguju tome da uslijed osjećanja intenzivnog straha stičemo utisak da se mjesto srca iz grudnog koša pomjera na drugo mjesto, jedno od navedenih u frazemima.

Značenje *straha* pronalazimo i u frazemima *mijenjati/promijeniti boju* (bljedjeti ili crvenjeti/probljedjeti ili pocrvenjeti od straha; prestrašiti se),

ostati bez daha (zapanjiti se, prestrašiti se), *zadržati/zadržavati dah* (ne disati od straha), *osjetiti ježeve (po tijelu)* (osjetiti jezu/drhtavicu zbog straha), *krv se komu ledi/sledi/zaledi (u žilama)* (osjećati/osjetiti veliki strah/užas, prestrašiti se), *sabiti koga u orahovu ljusku* (natjerati koga da se sasvim povuče, jako zastrašiti koga, potpuno potisnuti/nadvladati koga), *bježati kao od vatre* (bježati bojeći se velike opasnosti), *bojati se/čuvati se/uklanjati se i sl. koga, čega kao žive vatre* (mnogo se bojati koga/čega; pomno se kloniti čega), *plašljiv/strašljiv kao zec* (vrlo, plašljiv, strašljiv), *hladan znoj probija koga* (obuzima koga jeza/strah), *umrijeti živ* (jako se uplašiti, protrnuti od straha), *ni živ, ni mrtav* (vrlo preplašen, izvan sebe od straha), *stajati/stati/sjediti kao okamenjen* (ukočiti se od čuda/od straha i sl.; biti zaprepašten), *ostati kao posječen* (ostati zaprepašten/preneražen od straha/čuda/iznenađenja i sl.), *bojati se prazne puške/od prazne puške* (bojati se bez razloga, biti strašljiv), *bježati/trčati i dr. kao puškom pogođen* (bježati, trčati uplašeno/brzo), *sabiti/satjerati koga u mišiju rupu* (natjerati koga da se sasvim povuče, prestrašiti koga, utjerati komu strah u kosti, potpuno potisnuti, nadvladati koga). Osnova za nastanak frazema *mijenjati/promijeniti boju* je u tome što cirkulacija oslabi ili se pojača prilikom osjećaja straha. Blijeda koža nastaje u trenucima kada cirkulacija oslabi, a crvenilo ili rumenilo kada se pojača. Frazemi *ostati bez daha* i *zadržati/zadržavati dah* pokazuju reakciju organizma koja se očituje u tome što dolazi do stezanja mišića i nemogućnosti govora zbog čega osoba koja se nalazi u stanju straha ima osjećaj da je ostala bez daha. Frazem *hladan znoj probija koga* porijeklo ima tome što se broj otkucaja srca prilikom doživljavanja straha poveća te se uslijed toga javlja osjećaj znojenja. Frazem *stajati/stati/sjediti kao okamenjen* i frazem *ostati kao posječen* osnovu za nastanak imaju u tome što se prilikom doživljavanja straha mišići grče što dovodi do nemogućnosti kretanja. Nastanak poredbenog frazema sa zoonimskom sastavnicom *plašljiv/strašljiv kao zec* utemeljen je na osobini zeca kao izuzetno plahe i strašljive životinje. *Sabiti/satjerati koga u mišiju rupu* je frazem koji kao i prethodno navedeni, svoje značenje veže s osobinom plahe i strašljive životinje. Činom tjeranja nekoga u mišiju rupu nekoga smo jako prestrašili i nismo mu dali mogućnost izbora. Posebno zanimljiv je oblik *umrijeti živ*, gdje je oblikom oksimorona izraženo postojanje znatne doze straha. Iako je živa, u trenutku preživljavanja straha, osoba se osjeća kao da je duša napustila tijelo.

5.4. Tuga

U trenucima kada osoba osjeća tugu unutrašnji uglovi obrva su podignuti, gornji kapci su malo spuštene, uglovi usana su povučeni prema dolje, obrazi su podignuti tako da stvaraju nabore koji idu od nozdrva prema uglovima usana. “Tužan je čovjek spor i nesiguran u hodu, (...), glas mu je slab i tih, zbog oslabljene aktivnosti dišnih mišića (...)” (Kovačević, B., Ramadanović, E. 2016: 513). U trenucima tuge osoba može osjećati i ljutnju zbog toga što nije spriječila događaj koji je uzrokovao stradanje bliske osobe. Mogu da se miješaju trenuci patnje s trenucima tuge. Tuga je jedna od najdugotrajnijih emocija i, kako navode Kovačević i Ramadanović, usmjerna je prema prošlosti.

Među frazemima sa somatizmom kojima se izražava tuga pronašli smo slijedeće oblike: *pokunjene glave* (tužan, nezadovoljan, posramljen), *bosti/ubosti koga u srce* (bolno vrijeđati/uvrijeđiti koga, ražalostiti koga), *cijepati/parati/kidati komu srce* (zadavati komu veliku duševnu bol, rastužiti koga), *pukne/prepukne komu srce* (osjetiti tešku tugu/žalost), *steže se komu oko srca* (jako se ražalostiti, osjetiti veliku duševnu bol), *teško je komu pri srcu* (biti tužan/žalostan/snužden/zabrinut), *tišti komu srce* (biti pokunjen/potišten/utučen/ožalošćen), *dovesti koga do suza* (rasplakati koga), *ganuti/tronuti/ražalostiti koga do suza* (duboko ganuti/jako ražalostiti koga), *rana na srcu* (velika briga, nesreća, tuga, bol). Primijetimo da je najčešći somatizam u sastavu ove grupe frazema riječ *srce*. Razlog tome je što srce smatramo središtem svih emocija; posmatramo ga kao neki vid pohrane za sve što osjećamo te je takvo bogat izvor za tvorbu frazema. Mnoštvo frazema sa ovim somatizmom nam govori da je veoma često srce spremište za tugu. Tako se, kada osjećamo tugu, srce *cijepa, para, kida, pukne* ili *prepukne*, tuga *tišti srce*, nekome je *teško pri srcu*, neko nas može *ubosti* u srce, a na srcu može biti i *rana*. Upotreba navedenih glagola, priloga i imenica u zadatom kontekstu ukazuje da se ovim frazemima izražava duševna bol: potištenost, tuga, utučenost. Frazem *pokunjene glave* svoje porijeklo nalazi u tjelesnoj reakciji osobe kada osjeća tugu (i sram). Nastaje uslijed nedostatka snage i volje, te za razliku od sreće ili ponosa, osoba ne osjeća potrebu da svoju tugu pokaže pred svima. Ona na ovaj način također sakriva svoju tugu od drugih. U frazemima *dovesti koga do suza* i *ganuti/tronuti/ražalostiti koga do suza* suze su metonimija za tugu, a frazemi ukazuju na loš postupak jedne osobe prema drugoj.

Koncept tuge prisutan je u frazemu sa sastavnicom *tuga* u samo jednom obliku: *pući/puknuti/rastrgati se od tuge*. Ovaj frazem u značenju *jako se žalostiti i mnogo tugovati ili žaliti* označava tugu koju je gotovo nemoguće izdržati uslijed njene jačine. U trenutku takve tuge osoba se osjeća ispunjena tugom mimo svake mjere te osjeća da će (ona ili srce) da “pukne”. U ovakvim frazemima srce je rezervoar za tugu.

Ostali frazemi u kojima je prisutan koncept tuge su: *istjerati komu suze* (ražalostiti koga do suza), *more suza* (mnogo suza, gorak plač), *živa rana* (bol, tuga koja ne prolazi), *obući se u crno* (pasti u veliku žalost, ožalostiti se zbog čije smrti). Uslijed intenzivne boli, boli koja ne prolazi javlja se frazem *živa rana*. Frazem *obući se u crno* svoje nastanak pronalazi u tradicijskom vjerovanju da je u slučaju smrti osobe potrebno obući crnu odjeću koja je znak tuge i žalosti. Frazemi *istjerati komu suze* i *more suza* nastanak imaju u prirodnoj reakciji organizma da se uslijed tuge javljaju suze čiji je rezultat olakšanje bola ili tuge.

5.5. Gađenje

Gađenje je emocija za koju je zanimljivo da je možemo pojmiti svim čulima, odnosno aktivacija bilo kojeg čula može dovesti do gađenja: nešto što smo vidjeli, čuli, pomirisali, dotaknuli, pojeli može da bude uzrok ove emocije. Također, pomisao na nešto, nečiji postupak, ideja, izgled mogu biti uzrok gađenja. Ekman navodi istraživanje Rozina o vrstama gađenja: primarnom i interpersonalnom. Prema Rozinu okidači za interpersonalno gađenje su: nešto što je čudno, bolesno, zlosrećno te nemoralno. Prilikom osjećaja gađenja dolazi do nabiranja nosa, spuštanja obrva i podizanja gornje usne.

Pronašli smo samo jedan frazem kojim je izražen osjećaj gađenja, a to je frazem sa somatskom sastavnicom *diže se/podiže se komu stomak (na što)* u značenju *osjećati/osjetiti odvratnost, imati osjećaj gađenja prema čemu*. Nastanak frazema stoji u vezi s fiziološkim činom nadimanja želuca i stvaranja mučnine u trenutku kada vidimo, pomirišemo, dotaknemo ili pojedemo nešto što nije primjereno ili je neukusno.

5.6. Ljutnja

Izvor ljutnje može biti bilo šta – uzrok može biti u nama (iznevjereno očekivanje, zaborav nekog važnog zadatka, kašnjenje zbog neaktiviranosti alarma...), ali može biti i vanjske prirode (nečiji pokušaj da nas fizički ili psihički povrijedi (uputi nam ružnu riječ, pokuša da se naruga našem radu ili izgledu, ismije zadatak na kojem smo vrijedno radili...)). S obzirom na mnoštvo stanja koja aktiviraju ljutnju, u pitanju je emocija koja se veoma često javlja u svakodnevnim aktivnostima. Ekman navodi da postoje različite vrste ljutnje. “Indignacija je nadobudna ljutnja; mrzovoljnost je pasivna ljutnja; ogorčenost /razdraženost/ se odnosi na zloupotrebљeno strpljenje. Osveta je vrsta ljutite radnje koja se obično počinje nakon perioda razmišljanja o uvredi i ponekad je po intenzitetu snažnija nego čin koji ju je isprovocirao.” (Ekman, P. 2011: 161) Često se javlja praćena drugim emocijama: strahom, odbojnošću, krivicom i sramom, a ako se javlja sama, obično ne traje dugo. Prilikom osjećaja ljutnje obrve su spuštene i skupljene, primjetno je i sjevanje očima, mada ne uvijek, usne mogu biti čvrsto stisnute, ali mogu biti i razdvojene u kvadratnom ili pravougaonom obliku.

U konceptu frazema sa sastavnicom *ljutnja/bijes*, ona je izražena oblicima *ljeniti se od bijesa* (mnogo se uzrujavati/ljutiti) i *pucati/puknuti/puci od bijesa* (*pretjerano/prekomjerno se ljutiti/razljutiti se*). Ova dva frazema svoj porijeklo nalaze u tome što prilikom osjećaja ljutnje krv brže cirkuliše tako stvarajući osjećaj topline. Osoba koja osjeća ljutnju na ovom stepenu je poput tempirane bombe te stoga i upotreba glagola *pucati/puknuti*.

Frazemi sa somatizmom kojima se izražava ljutnja su: *ugristi se za bradu* (naljutiti se, srditi se), *ide/jurne/udari komu krv u glavu/u lice/u obraze* (postajati, postati uzrujan/uznemiren/razdražljiv), *biti nakraj srca* (biti razdražljiv, razljutiti se za najmanju sitnicu), *kipi komu u srcu* (biti bijesan/ljutiti). Frazemi *jurnuti komu krv u glavu* i *kipi komu u srcu* nastaju iz razloga što se cirkulacija pojaćava kod osjećanja ljutnje, odnosno tom prilikom srćani mišić brće ispumpava krv.

U grupi ostalih frazema kojima se izražava ljutnja pronašli smo oblike: *bijesan kao bik* (veoma bijesan, ljut, razjaren), *biti bez sebe* (biti vrlo razjaren/ljut/uzbućen/izbezuljen/ogorćen), *biti izvan sebe* (biti razjaren/ljut/uzbućen/izbezumljen/ogorćen), *bijesan kao guja* (jako ljut), *pucati/puknuti/svisnuti od jada* (jako se ljutiti, biti vrlo ljut, žestiti se, razljutiti se), *biti ljute naravi* (biti nagao,

biti prijeke naravi), *uzavri komu krv* (uzbuditi se, uzrujati se, postati žestok/vatren), *izvesti (koga) iz njegova mira* (razljutiti koga), *povisiti ton* (reći glasnije nego obično, reći ljutito, zapovjednički govoriti), *bijesan/ljut kao zmija* (jako/vrlo ljut), *pištati kao zmija u procijepu* (oglašavati se zbog kakve neugodnosti, glasno vrištati poradi kakve ljutnje), *siktati kao zmija* (biti vrlo bijesan/ljut, siktati od ljutnje), *planuti kao oganj* (jako i naglo se razljutiti), *izlaziti iz pameti* (bješnjeti, ljutiti se; ne moći shvatiti), *crven kao paprika* (crven od uzbuđenja, ljut), *ljut kao paprika* (vrlo ljut, razjaren, bijesan), *biti kao nabita/napeta/zapeta i sl. puška* (biti vrlo nervozan, biti ljut, osjetljiv), *kidati se na rezance* (vrlo/mnogo se ljutiti), *ljut kao ris* (vrlo ljut, bijesan). U sastavu ove grupe frazema izdvajaju se frazemi sa zoonimskom sastavnicom: *bijesan kao bik*, *bijesan kao guja* ili *bijesan/ljut kao zmija*, *ljut kao ris*, *pištati kao zmija u procijepu*, *siktati kao zmija* kojima se izražava poredba s opasnim i/ili divljim životinjama za koje je tipično da napadaju brzo i neočekivano, kao što se kod pojedinih ljudi pojavljuje osjećanje ljutnje. U frazemima *biti bez sebe*, *biti izvan sebe* i *izlaziti iz pameti* prikazana je ljutnja koja je toliko snažna da se osoba koja je osjeća ne može kontrolisati te je doživljava kao nešto izvanjsko. U frazemima *uzavri komu krv*, *planuti kao oganj*, *crven/ljut kao paprika* stvara se metonimija ljutnja je crvenilo, a koje nastaje uslijed ubrazane cirkulacije i crvenila lica koje osjećamo kada smo veoma ljuti, bijesni.

5.7. Sram

Osjećaj srama može biti uzrokovan raznim, za osobu, neugodnim situacijama: neuspjehom, neispunjenim očekivanjem, nemogućnošću da se potigne ono što društvo očekuje od nas, nepoznavanjem materije koja je tema razgovora, drugačijim svjetonazorima, nemogućnošću upravljanja emocijama itd. U trenucima srama osoba spušta oči nastojeći izbjeći osuđujući pogled druge osobe. Kada osoba obara pogled/spušta oči u pitanju je “iskaz želje psihološkog distanciranja od drugih” (Tognacci, Stefano prema Anolli 2015: 459) Često se javlja i crvenilo lica, drhtanje, povećan broj otkucaja srca, znojenje. Osim ovih reakcija na sram, osoba može reagovati tako da njeno lice djeluje bezosjećajno, praćeno grimasama, grickanjem usana, mrštenjem čela.

Koncept srama izražen je frazemima sa somatizmom: *crniti/ocrniti/kaljati/okaljati obraz* (sramotiti/osramotiti koga; izgubiti čast, poštenje), *imati obraza* (ne usuđivati, stidjeti se), *nemati obraza* (činiti, učiniti što bez stida; ne stidjeti se), *pljuvati/pljunuti komu u obraz/u oči* (sramotiti/osramotiti koga javno), *prati/oprati obraz* (skinuti sramotu, opravdati se/opravdavati se). Osjećaj srama u bosanskom jeziku je vezan za somatizam *obraz*. Obraz je odlika časti, postojanja srama i skromnosti. Tako, ukoliko osoba “ima obraza” znači da je sram, ali i da je časna i poštena. Osoba koja nema srama ili sramoti nekoga, narušava svoju čast ili poštenje, “kalja obraz” ili “crni obraz”. Također, upotrebljava se i izraz “pljunuti komu u obraz”, a osoba tim činom nekoga javno sramotiti ili nastoji obeščastiti. Suprotno od frazema “ocrniti obraz”, nalazi se frazem “oprati obraz”, a upotrebljava se da bi se pokazalo da je osoba uspjela “skinuti” sramotu sa sebe.

Koncept srama izražen je i frazemima: *obarati/oboriti pogled (k) zemlji (u zemlju)* (stidjeti se, postidjeti se) i *stajati kao popljuvan* (osjećati se osramoćen). Prvi frazem nastaje, kako smo iznad napisali, uslijed želje osobe da izbjegne osudu drugih. Drugi frazem osnovu za nastanak nalazi u tome što “pljuvanje”, pored toga što označava fiziološki proces, označava i vid kritike. Ako kažemo da je neko “popljuvan”, o njemu je iznesen kritički sud, kazano je nešto negativno, zbog čega se osoba može osjećati osramoćeno i nelagodno.

6. Zaključak

Frazemi predstavljaju jednu od oblasti koja se najmanje izučava u bosanskohercegovačkim lingvističkim krugovima iako nude uvid u trenutno stanje jezika i najbolje prikazuju promjene u svakodnevnom jeziku. Izučavanja iz oblasti frazeologije se granaju na više oblasti: izučavanje frazema sa somatizmom, frazema sa zoonimskom sastavnicom, frazema s toponimm kao sastavnicom, poredbenih frazema, frazema s emocijom kao sastavnicom itd. Nas je posebno zainteresovalo izučavanje frazema kojima se iskazuju emocije. S obzirom na to, istraživali smo tri vrste ovih frazema: frazeme koji kao sastavnicu imaju emociju, frazeme koji kao sastavnicu imaju somatizam kojim se izražava emocija i frazeme koji značenjem iskazuju emociju. Emocije čiju smo upotrebu u frazemima istraživali su: *sreća, iznenađenje, tuga, ljutnja, strah, gađenje* i *sram*.

Frazemi koji kao sastavnicu imaju riječ *sreća* ili kojima se iskazuje osjećanje sreće izražavaju uspjeh, dobar rezultat uprkos neočekivanosti istog ili tome što ništa nije učinjeno da bi se uspjeh postigao; osjećaj sreće koja je nakad i ekstatična, početak napredovanja, brak ili partnerstvo. Frazemi koji kao sastavnicu imaju riječ iznenađenje ili se njima iskazuje iznenađenje, emocija koja najkraće traje, iskazuju radoznalost, čuđenje, snažno iznenađenje zapanjenost, nevjericu, nešto neočekivano. Iznenađenje, iako pozitivna emocija, može značiti i nelagodu, odnosno neugodnost. Frazemi koji za sastavnicu imaju riječ *strah* ili se njima iskazuje strah izražavaju veliku količinu straha koji je uzrokovan nečim ili koju je neko uzrokovao do te mjere da se *ledi srce* ili *odsjeku noge*, što vodi tome da je onemogućeno kretanje, tj. mogućnost normalnog funkcionisanja. Na osnovu analiziranih frazema strah predstavlja izuzetno snažnu emociju koja paralizira, emociju koja nas kada je iskusimo može navesti da bježimo ili da ne uradimo ništa. Frazemi koji za sastavnicu imaju riječ *tuga* ili se njima izražava tuga nose značenje velikog bola, žalosti, zabrinutosti, potištenosti, brige i nesreće. Izuzetno su ekspresivni i za njih je zanimljivo da kao i frazemi koji izražavaju sreću često kao sastavnicu imaju riječ *srce* koja je “kontenjer” za sve emocije, ali naročito sreću i tugu. Frazemi čija je sastavnica riječ gađenje ili koji zanče izražavanje emocije gađenja svoje porijeklo imaju u čulnom dijelu naše ličnosti. Emocija se javlja na osnovu podražaja koja opažamo čulima: mirisa, vidia, okusa... Samo je jedan frazem ovog oblika, a on znači odvratnost prema nečemu. Ljutnja je jedna od emocija koje najčešće doživljavamo s obzirom da je može uzrokovati bilo šta. S obzirom na učestalost njenog pojavljivanja i ne iznenađuje veliki broj frazema kojima se izražava ljutnja. Frazemi čija je sastavnica riječ *ljutnja* ili koji svojim značenjem ukazuju na ljutnju izražavaju razdražljivost i srditost, a najčešće nastaju u vezi s glagolima *ljeniti se*, *puhati*, *jurnuti*, *ići*, *udariti* kojima se ukazuje na tjelesnu reakciju koju ljutnja izaziva. Za ovu emociju zanimljivo je da se često izražava frazemima sa zoonimskom sastavnicom, za razliku od ostalih frazema kojima se iskazuje emocija. Također, učestali su i oblici poredbenih frazema. Emocija *srama* najčešće je izražena frazemima sa sastavnicom *obraz*. Ovaj somatizam je najučestaliji, jer je obraz odlika srama i časti, pa onaj ko “ima obraz” ima i osobinu srama. S druge strane, sram je predstavljen obaranjem pogleda koji znači da osoba ima potrebu da se distancira kako bi izbjegla osudu.

IDIOMS USED TO EXPRESS EMOTIONS

SUMMARY

The subject of our research are idioms which express emotions of happiness, surprise, sadness, anger, fear, disgust and shame. Research has shown that this type of idioms can be divided into three categories: idioms which have an emotion as its component, idioms which have a somatic component used to express emotions and idioms which express emotions through its context. It's interesting that there is a higher number of idioms which denote negative emotions: sadness, fear and anger compared to idioms denoting positive emotions. The result of this research is that idioms are not only direct pictures of our emotions but also idioms with a somatic component represent bodily reactions which originate while experiencing certain emotion.

Key words: idioms, emotions, happiness, surprise, sadness, fear, anger, disgust, shame.

7. Literatura

- Ekman, Paul (2011): *Razotkrivene emocije: Prepoznavanje izraza lica i osećanja radi unapređivanja komunikacije i emotivnog života*, Zavod za udžbenike: Beograd.
- Izard, Carroll E. (1977): *Human emotions*, Springer science + Business Media, New York.
- Kovačević, Barbara & Ramadanović, Ermina (2016): "Primarne emocije u hrvatskoj frazeologiji", *Rasprave*, Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 42/2, Zagreb.
- Oatley, Keith & Jenkins, M. Jennifer (2003): *Razumijevanje emocija*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Tognacci, Stefano (2015): "Psihologija srama: Glavni psihologijski i kulturološki vidovi", preuzeto sa: 453_477_CuS_3_2016.pdf, 02.11.2021.
- Wierzbicka, Anna (1999): *Emotions across languages and cultures: diversity and universals*, Cambridge University Press, Cambridge.

ISTRAŽIVANJA

Internet izvori:

https://www.ssc.uniri.hr/files/Emocije_-_to_i_kako_s_njima.pdf, posjećeno 02.11.2021.

sreća | Hrvatska enciklopedija, posjećeno 27.10.2021.

<https://core.ac.uk/download/pdf/270092554.pdf>, posjećeno 27.10.2021.

Dr. Adnan Kadrić
Orientalni institut, Univerzitet u Sarajevu
Merima Grabčanović, MA
Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli
Dr. Edina Solak
Filozofski fakultet Univerzitet u Zenici

UDK 811.163.4*3'374 "18"
Izvorni naučni rad

PUTEVIMA BOSANSKE ALHAMIJADO LEKSIKOGRAFIJE U 19. VIJEKU: OSVRT NA BERBIĆEVE TEMATSKE LEKSIKOGRAFSKE PRILOGE

SAŽETAK

Svaki rječnik predstavlja vrijedan dokument o vremenu u kojem je nastao, kulturni spomenik i svjedočanstvo o stanjima jezika u minulim vremenima. U kontekstu bosanske alhamijado leksikografije djelo Ibrahima Berbića *Bosanski turski učitelj* (1893) odražava leksikografsku svijest i želju autora da se učini iskorak na planu pisanja obimnijih i preciznijih bosansko-turskih i tursko-bosanskih rječnika, kako bi se što uspješnije mogla prevoditi djela napisana na tim jezicima. U 49 tematskih jedinica, približno iste veličine, Berbić bira leksiku iz svakodnevnog života koristeći tzv. enciklopedijsko-tematski rječnički pristup. Međutim, leksikografski postupci ovog autora više ukazuju na faze izrade osnovnog djela, odnosno dvojezične gramatike, a ne na izradu posebnog rječnika kao odvojene cjeline koji bi slijedio i neke druge principe a ne samo primarne pedagoško-didaktičke zahtjeve za što cjelovitijim predstavljanjem gramatičkog opisa dvaju jezika. Za razliku od konceptualnih osmanskih rječnika u Bosni, uključujući i rječnike bosanskih autora, u kojima je prisutna tradicionalna tematska hijerarhija leksike (prvo sveta leksika, tradicija, a potom svakodnevni život) koja odražava ponajprije svjetonazor a potom ostale elemente tradicije, leksika u djelu *Bosanski turski učitelj* primarno se koristi građom iz svakodnevice. Kao takvo ovo je djelo u cjelini neobično i za osmansku ali i za bosanskohercegovačku alhamijado leksikografsku tradiciju.

Ključne riječi: Ibrahim Berbić; bosanska alhamijado leksikografija; enciklopedijsko-tematski rječnički pristup; pedagoško-didaktički koncept; *vulgaria tazurus*

1. Uvodne napomene

Ibrahim Edhem Berbić autor je gramatike bosanskog jezika na osmanskome i osmanske gramatike na bosanskom u okviru istog djela koje je nazvao *Bosanski turski učitelj* i objavio ga 1893. godine. Jedna od osobnosti tog djela jesu i aneksni rječnički prilozi tim dvjema gramatikama. Oni funkcioniraju i kao odvojene cjeline, ali i kao sastavni dio gramatičkog opisa jednog od navednih jezika. Iako je Berbić mogao dati i kraće leksikografske bilješke, on se *Bosanskom turskom učitelju* odlučio, uglavnom iz pedagoško-didaktičkih razloga, ponuditi i nešto šire i obimnije rječničke priloge koji odudaraju od uobičajenog koncepta aneksnih rječnika u gramatikama 19. stoljeća. Njegovi su leksikografski prilozi odraz dvojezičnog leksikografskog konceptualnog naslijeđa osmanske leksikografske tradicije iz sredine 19. stoljeća i pod utjecajem su sličnih djela za učenje francuskog jezika u vojnim akademijama u Carstvu, ali su, s druge strane, i odraz naslijeđa bosanske alhamijado tradicije pisanja konverzionih leksikografskih djela koja su posebno bila aktualna od početka 19. stoljeća na prostoru Bosanskog ejaleta. Zbog toga se čini da Berbićevi leksikografski prilozi izlaze izvan potreba samih ponuđenih gramatika dvaju jezika – gramatike bosanskog jezika i gramatike osmanskog jezika pisanih arapskim pismom. Kao takvo djelo je u cjelini neobično i za osmansku ali i za bosanskohercegovačku alhamijado leksikografsku tradiciju.

2. Vrste leksikografskih priloga u djelu *Bosanski turski učitelj*

O vrstama rječnika / leksikografskih priloga u djelu *Bosanski turski učitelj* Ibrahima Edhema Berbića već je ranije pisano iz aspekta kontrastiranja jezika (Kadrić 2018: 220-226). Kriteriji za klasifikaciju u biti ostaju isti, a to je uobičajena podjela leksikografskih priloga na temelju jezičke usmjerenosti (L1 –L2 i/ili L2 – L1), funkcije u gramatičkom opisu jezika (L1 i/ili L2) i na temelju

tematsko-konceptualnog, tačnije leksičko-semantičkog kriterija grupiranja leksema. Grupiranje leksema prema funkciji u gramatičkom opisu jezika zapravo podliježe širem pedagoško-didaktičkom kriteriju slaganja leksema u udžbeničkoj literaturi, vrlo važnom u klasičnoj gramatičko-filološkoj tradiciji na orijentalnim jezicima.

3. Leksikografski postupci Ibrahima Berbića u aneksnim bosansko-turskim rječničkim priložima

U aneksnim leksikografskim priložima u gramatikama u 19. stoljeću, uključujući i Berbićevo djelo *Bosanski turski učitelj*, teško su se na samom početku mogli uspostaviti precizni leksikografski postupci i kriteriji prilikom slaganja leksema jer su leksikografski prilozi naprosto bili uvjetovani samom strukturom gramatičkog djela kao cjeline, odnosno njegove koncepcije i strukture. Berbić je stoga pribjegavo dominantnom pristupu i kriteriju u djelima takve vrste u 19. stoljeću – kriteriju leksikografske intuicije. Naime, u to vrijeme on nije kanio ni pisati isključivo leksikografsko djelo tako da nije koristio tada već razvijene kriterije jednostavnijih leksikografskih djela, a nije imao potrebe da razvija sistem leksikografskih postupaka kako bi svoje aneksne leksikografske priloge jednoobrazno uredio po jednom a ne po više kriterija. Berbićeve leksikografski postupci više ukazuju na faze izrade osnovnog djela, odnosno dvojezične gramatike *Bosanski turski učitelj* a ne na izradu posebnog rječnika kao odvojene cjeline koji bi slijedio neke druge principe a ne primarne pedagoško-didaktičke zahtjeve za što cjelovitijim predstavljanjem gramatičkog opisa dvaju jezika. Izbor korpusa primarno je ovisio o sadržaju i potrebama gramatičkih cjelina u *Bosanskom turskom učitelju*. Za Berbića rječnici su od izuzetne važnosti za učenje jezika, uz konverzacione gramatike.¹ U Uvodu *Bosanskog turskog učitelja* on govori o načinu prikupljanja leksema prilikom izrade rječnika stranog jezika, na sljedeći način:

1 U uvodu djela na bosanskom Berbić piše sljedeće: „Svaki jezik da se upamti, glavno sredstvo, svojim jezikom iztumačeni r'ečnici, po novoj metodi složene, s vežbama, gramatike, [c] i u razgovoru napisana, d'ela su“ (BTU: b-c). U Uvodu to isto piše i na turskom jeziku: “Her lisânın vesâ'it-i taşşiliyesi ögrenmeğe tâlib olan kesânın lisâni mâderzâdlarıyla tercüme olunmuş lügâtler ve nev'î usûl üzerine temrînli kavâ'id ve mükâlemeye dâ'ir eserler olduđu cümlelenin ma'lûmudur” (BTU: b).

“Pa kad bi jednog jezika sve r’ēcnike pregledao i r’ēči im popamtio, opet savršeno uznao i naučio ne bi. Osobito, u r’ēčniku što se nalaze, u r’ēči, za svaki pojedini značaj sv’edodžbe i prim’eri. Ako navedeni ne budu po ideji onog jezika i gd’e treba, bez pogreške upotr’ebiti neće moći. Za koji jezik bilo, što su napravljeni r’ēcnici nisu savršeni, jer ima mnogo r’ēči koje još upisane nisu, te za raspravu neki nuždi dovoljno ne važe. A tome uzrok, da jedan čov’ek, u jedne nacije, između težaka i tvoraca, i čeljadi, što polazi, svakakav razgovor ne može udesiti da čuje. Jerbo ima neki’ razgovora, dok mu vr’eme ne dođe, i dok se čov’ek sa onim ljudima ne druži i ne m’ēša se, da sto godina živi, čuti neće. Stoga, sve r’ēči sa sv’edočbama (dokazima) i prim’erima da imadne, jedan r’ēčnik sastaviti, ne jednom čov’eku nego deseterici, nije moguće; ali jedan novinar da bi naumio, taki jedan savršen r’ēčnik na sv’et mog’o bi izdati. Dakle, u jednom jeziku, što god ima r’ēcnika za izvadak da se upotr’ebi, i svaki dan po četrdeset r’ēči sa značajima i sv’edočbama i prim’erima da se uvrsti; A čitatelji ovake novine onom ko tisu što pripada, koja r’ēč ne bi uvrštena bila, a u njihovom zavičaju govorila se, ne r’ēči i njihove značaje sa sv’edočbama i prim’erima, one novine uredničtvu, kad bi izvolili pismom dokazati i nedokazane r’ēči, u novinu kad bi se uvrstile, dok bi se svršilo ovako, dv’etri godine neprekidno kad bi išlo, i r’ēčnik štanpao se, i onijem koji su pomogli r’ēči nalaziti i slati, [d]bezplatno formu po formu, r’ēčnik da se uzšilje, ovim načinom, savršen r’ēčnik izdati moguće je. Jedna nacija svoje vlade zvanični jezik ako neznad bune, ili njihovi činovnici njihova jezika kad ne bi znali, nego preko tolmača kazivali i odkazivali, a tolmači ne bi um’eli pravo tolmačiti, ili jednoj stranfti kad bi voljeli - ne bi pravo doznalo se, te zbog ovak’e pogreške, štete (nepravo) neučiniti, nije moguće. Stoga, svaka nacija, svoje vlade zvanični jezik da lasno postigne, materinim jezikom iztumačene r’ēcnike, i po novoj metodi gramatike, i govore da napišu i štanpaju, vrlo potrebno je. Ja, ponizni, dokle sam bio u svom zavičaju, kol’ko god sam trudio se da turski naučim, zbog što malo imadijaše koji turski zборе, i sredstva za poučavanja pošto ne imadijaše, ni najmanje d’elo nisam mog’o

ISTRAŽIVANJA

razumiti ni s njim koristiti se, te za poučenje u Carigrad da nisam otišao i stanovao, sasvim neznalica ost'o bi..."

(BTU: c)

Na osnovu navedenog teksta, uočava se Berbićeva želja da napiše bosansko-turski ili turskobosanski rječnik. On piše o problemima učenja stranog jezika općenito i o ulozi rječnika u tom procesu. Iz službenih dopisa koje je Berbić uputio prema Ministarstvu za prosvjetu u Carigradu vidi se da je on taj koji pokreće inicijativu da se finansira izdavanje časopisa koji bi se zvao *Lisān* (Jezik). Nažalost, zasada ne možemo potvrditi da li je Ministarstvo odobrilo takav njegov zahtjev i da li je izlazio časopis *Lisān* u čijem bi uredništvu, među ostalim, bio i Ibrahim Berbić.² No, i na osnovu navedenog citata iz uvodnog dijela *Bosanskog turskog učitelja* sasvim se jasno razaznaje njegova leksikografska svijest i želja da se nešto učini i na planu pisanja što obimnijih i preciznijih bosansko-turskih i tursko-bosanskih rječnika, kako bi se što uspješnije mogla prevoditi djela napisana na tim jezicima. On skreće pažnju na ideju/duh jezika i kontekstualnu upotrebu određenih riječi. Stoga navodi da su za učenje jezika potrebne i konverzacione gramatike, (vjerovatno) one u kojima bi se određene riječi kontekstualizirale. Upute za pisanje rječnika Berbić daje u Uvodu *Bosanskog turskog učitelja* i po prilici se on sam nastojao držati tih smjernica koje preporučuje. Posebnu poteškoću pri sastavljanju leksikografskih priloga u djelu *Bosanski turski učitelj* predstavlja logika stranog jezika kojoj se u dvojezičnim gramatikama često priklanja i sam autor, tako da, naprimjer, zbog nejasnih razlika u iskazivanju bosanskih pridjeva različitim imenskim ili morfološki uvjetovanim oblicima i paradigmama, često pronalazimo među prijevodnim ekvivalentima neujednačene forme predstavljanja navedenih formi i prijevodnih konstrukcija u leksikografskim priložima i vježbama. No, to je problem koji se može razriješiti u okviru samog teksta djela u kojem autor kontekstualizira određene aneksne rječničke priloge. Naime, aneksni leksikografski prilozi ne predstavljaju klasično strukturirane rječnike tako da

2 Moguće je da će mlađi istraživači doći do tih saznanja, pogotovo s procesima sistematske digitalizacije različitih časopisa koja se već duže vrijeme odvija u Republici Turskoj. U vrijeme pisanja ovog priloga nismo imali preciznije informacije o navedenom.

se redundantnim smatra upotreba skraćenica u formi gramatičkih natuknica. Jedan od elemenata leksikografskog opisa leksema u djelu *Bosanski turski učitelj* jeste sam koncept koji se razaznaje i na osnovu vrste leksikografskih priloga i pozicije u djelu koju takvi prilozi zauzimaju. Tako su gramatički leksikografski prilozi sastavni dio gramatičkog opisa određene gramatičke cjeline, kategorije ili fenomena, dok su tematski leksikografski prilozi dodatak pedagoško-didaktičkim dvojezičnim vježbama koje su također sastavni dio strukture djela. Leksikografska snalažljivost u priložima *Bosanskog turskog učitelja* posebno dolazi do izražaja prilikom traženja adekvatnih prijevodnih ekvivalenata za frazeme i u jednom i u drugom jeziku. Nekada se jedna riječ prevodi sa više riječi a nekada više leksema jednom leksemom. Berbić je bio svjestan koliko je teško uraditi gramatičko djelo i prateće rječničke priloge a da se ne pojave brojni kritičari i zato je pokušao objasniti svoju metodologiju izrade. On iznosi samo značenja ovjerena kontekstualnom upotrebom. Također skreće pažnju da on sam ne može uraditi savršen rječnik ili savršeno djelo, ali da to može uraditi tim ljudi. Međutim, kako se vidi iz objavljene knjige *Bosanski turski učitelj*, Berbić je sam uradio i gramatički opis ali i ponudio raznovrsne leksikografske priloge.

4. Pristup u aneksnim rječnicima / leksikografskim priložima uz gramatiku i opći leksikografski pristup u različitim cjelinama djela

Prema stručnoj terminologiji, aneksnii rječnici u gramatikama pisani su s namjerom da upotpunjavaju gramatički opis jezika i ubrajaju se u djela „praktične leksikografije“ (Putanec 1998: 129). Neki istraživači koriste termin „aneksna leksikografija“ da opišu leksikografsku djelatnost takve vrste u različitim djelima u povijesti razvoja leksikografije. U bosanskohercegovačkoj leksikografskoj tradiciji aneksna leksikografija prisutna je uglavnom u rukopisnoj formi, a od sredine 19. stoljeća i u printanim djelima, a najčešće podrazumijeva sastavljanje rječničkih priloga i spiskova riječi koji su pridodavani uz osnovni tekst nekoga djela.

Prilikom predstavljanja aneksnih leksikografskih priloga u djelu *Bosanski turski učitelj* potrebno je skrenuti pažnju na sljedeće:

- a)** Za bosanske lekseme navode se prijevodni ekvivalenti na osmanskome turskom jeziku, nekada jednom riječu nekada frazeološkim skupom riječi a nekada opisno.
- b)** Leksikografski prilozi koji služe kao dodatak (aneks) gramatičkom opisu bosanskog jezika, kao što su „spiskovi glagola“ u bosanskom jeziku, klasificirani su prema vrstama glagola prema kriteriju rezlike/promjene na relaciji *infinitivna osnova: prezentska osnova* glagola (sa prijevodnim ekvivalentima). Berbić daje opis šest (VI) vrsta glagola (promjena glagola / konjugacija) (Vidjeti Kadrić 2018: 224). Uz svaku vrstu promjene Berbić bosanske lekseme navodi prema „azbučnom“ redoslijedu, počinjući s navođenjem glagola prve vrste³, a potom, po istom šablonu, navodi i glagole za ostale vrste.

- 3 Glagoli prema navedenoj paradigmatškoj osnovi:
„6) (*blenuti* = alik bakmak), (*buknuti* = 'alev almak).
b) (*viknuti* = çağırmak, haykırmak, ünlemek), (*vrđnuti* = deprenmek, kıpırdanmak, sıvışmak, aldatmak), (*vrgnuti* = koymak), (*venuti* = nebâti şeyler solmak, porsumak).
r) (*granuti* = gün, ışık vermek, güneş çıkmak), (*grunuti* = vehleten çarpmak, ansızın gelmek, çıkagelmek), (*guknuti* = güvercin ötmek), (*gurnuti* = dürtmek, içeri sokmak).
1) (*denuti* = ipliği iğneden geçirmek), (*dirnuti* = dokunmak), (*dignuti* = kaldırmak).
3) (*zabreknuti* = kabarıp şişmek, şişip gerilmek), (*zveknuti* = çinlemek, şangırdamak, çangırdamak), (*zinuti* = ağızını çok açmak).
j) (*jauknuti* = üflemek, üf demek), (*jeknuti* = inlemek).
k) (*kliznuti* = kaymak, sıvışmak), (*kliknuti* = turna gibi bağırmak), (*kljucnuti* = gagalamak, sivri nesne ile vurup kazmak), (*kljunuti* = gagalamak), (*klonuti* = dermanı kesilmek), (*kisnuti* = bina akmak, yağmurda ve suda ıslanmak, ekşimek).
1) (*laznuti* = yalamak).
m) (*maknuti* = kımıldatmak), (*metnuti* = koymak), (*mignuti* = kıpırdatmak, kımıldatmak), (*minuti* = yanından geçmek, birini geçmek).
n) (*niknuti* = bitmek), (*nagnuti* = meyillemek, eğiltmek).
o) (*ogreznuti* = bir şey içinde gömülmek ve içinden az görünmek), (*umeknuti* = yumuşamak), (*onrknuti* = ahşamlamak, gecelemek).
n) (*pecnuti* = haşarât sokmak), (*pomenuti* = anmak, andırmak), (*popoznuti* = az kayıp gitmek), (*prenuti* = ansızın uyanmak, gözlerini açmak), (*pisnuti* = düdük çalmak, öttürmek).
p) (*riknuti* = sığır bağırmak), (*rinuti* = suya dahi gitmek, suya kayıp dalmak).
c) (*svanuti* = şafak açmak, sabah olmak, gün olmak), (*srknuti* = katık ile semirmek, yemek), (*staknuti* = ocak, çatmak, ateş uyandırmak), (*stegnuti* = kasmak, sıkı bağlamak), (*strugnuti* = alabildiğine kaçıp gitmek, kaçırvermek), (*sunuti* = dökülmek, akıvermek) (*stignuti* = yetişmek).
r) (*tonuti* = köpeği saldırmak), (*trgnuti* = çekip sarsmak, çekip almak, sallayıp çekmek), (*tisnuti* = sokuvermek, itivermek).
y) (*uganuti* = terçe olmak), (*upregnuti* = boyunduruğa koşturmak, eşleşmek), (*useknuti* = sümkürtmek).
4) (*čeznuti* = sevda çekmek, iştihâk ve hasretle yanmak) ilh.“ [BTU 142 (a)]

Kada Berbić daje popis osmanskih leksema na kraju gramatičkog opisa osmanskog turskog jezika, on ih odvaja prema kriteriju koji je neobičan za južnoslavenske gramatičke tradicije, ali i rijedak za tadašnju tradiciju pisanja aneksnih rječnika u osmanskoj gramatičkoj tradiciji. Grupiše ih u tri kategorije, prema broju grafema: dvojci (*senā'ī*), trojaci (*sūlāsī*), četvorci (*rubā'ī*). Lekseme unutar navedenih grupa/ spiskova Berbić grupiše prema početnim grafemima arapskog/ osmanskog alfabeta, a redosljed je moguće jedino zapaziti kada se osmanske lekseme napišu u izvornom grafijskom obliku, harfovima.⁴ Kada Berbić pravi male rječnike leksema na temelju broja „korijenskih“ konsonantskih grafema u osmanskom jeziku, on to radi najvjerojatnije na temelju postojeće literature u orijentalnoj gramatičkoj tradiciji, ponajprije arapskoj koja je u 11. stoljeću izvršila snažan utjecaj na djela turkijske gramatičke tradicije.⁵

- c) S obzirom na pristup obradi leksema tzv. aneksna leksikografija u bosanskoj leksikografskoj alhamijado tradiciji mogla je biti uže specijalizirana – parcijalna, ali i općenito usmjerena – globalna po svom pristupu leksiku koji se predstavlja. S obzirom na složenost strukture djela kakvo je djelo *Bosanski turski učitelj*, Berbićeve leksikografske priloge u tom kontekstu moguće je okarakterizirati kao „parcijalne leksikografske priloge“ kad se konkretno opisuje određeni gramatički

- 4 Npr. ... (*girmek*) = unići, ući, (*gecikmek*) = odocniti, zadocniti, opozniti, (*gerinmek*) = otezati se, razpregnuti, (*gözükmek*) = videti se, ukazati se, opaziti se, (*gözetmek*) = ugledati, nagledati, pogledati, (*gizlemek*) = sakriti, ukriti, (*gövsemek*) = ženska - uzjariti se - mužka tražiti, hoćati, (*kişnemek*) = njištati, (*kekremek*) = podrigivati se, (*kükremek*) = drnuti se, od bala zabaliti, (*güvenmek*) = uzdati se, osloniti se, (*gürüşmek*) = hrvati se, (*gevremek*) = nakinjiti, napatiti, (*gevşemek*) = oslabiti, (*gevelemek*) = vavoljiti, glodati, (*yıpramak*) = izbirkati, svaćemu naučiti, (*yırtmak*) = izderati, razdrti, (*yortmak*) = običi, skitati se, klimati, (*yoğurmak*) = zakuhati, zamijesiti, (*yumuşamak*) = omekšati, ublažiti. ČETVORCI (**RUBĀ'Ī**) (*ürpermek*) = nastrehnuti, naperiti, (*örselemek*) = izkuljvati, pobrkati, pohrdaviti, (*ırgalamak*) = drmati, cimati, zaljuljati, (*irkiilmek*) = sliti se, sabrati se, nakupiti se, (*esirgemek*) = žaliti, dati nešto od koga, ne pregorjeti dati, (*aktarmak*) = pruručiti, prebaciti, presuti ... [BTU 208b209b]
- 5 Vidjeti djelo *Divānu luğāti t-turk* (Kodeks turkijskih jezika i dijalekata) koje je napisao Mahmud Kaşgari iz Kaşgara (današnja Kina), u 11. stoljeću, kako bi Arapima predočio leksiku i gramatiku turkijskih jezika: ujugurskog, kipčackog, ouskog i drugih jezika i dijalekata na širokom prostoru od Kine do Bagdada. Treba napomenuti da su vrlo brzo nastala i brojna druga gramatička i leksikografska djela koja su izvršila snažan utjecaj na kasnije profiliranje leksikografske tradicije u osmanskom periodu.

fenomen, ali i kao globalne po pristupu opisa leksikografskih jedinica u onim dijelovima kada Berbić daje najopćenitiji popis leksema bez sasvim jasne reference na bilo koji dio iz cjeline djela *Bosanski turski učitelj*, a primjer takvog pristupa predstavlja opći leksikografski prilog koji počinje podnaslovom „Luġāt-i Bosnevīye“ (BTU: 101a). Prema svojoj osnovnoj definiciji, pojam *luġāt* u osmanskome podrazumijeva opći skup riječi povezanih određenom zamisli (konceptom). Zapravo, navedeni konceptualni skup riječi (koji se katkad prevodi kao “rječnik”) posebno odudara od aneksne strukture leksikografskih priloga sastavljenih u granicama određene struke, uže oblasti, teme ili cjeline unutar gramatike. Uočava se da su lekseme u tom poglavlju poredane po logici koju jedino može odgonetnuti sam Berbić, izuzev principa da prvo dolazi riječ iz bosnskog jezika a iza nje riječ na osmanskome jeziku. Početak navedene leksikografske cjeline glasi: ... (**dronjo, odrpanica, traljavec**) pejmürde, (**bekrija, pikov**) sarhoş, (**ništarija, bitanga, pušt kalaš**) serseri, haylaz, (**'risti, izžljebiti, izdubiti**) oymak, (**tiganj**) pota, (**svisnuti, razjaglit, raskofati**) keyif çatmak, (**znamenja, bilježe, biljeg, srok**) damga, alâmet, (**naprstak, napršnjak, kocka**) yüzük, (**nareckan, izreckan, zubičast**) dişli ... (BTU 101a) Pretraživanjem ukupnog korupusa dvojezičnih tekstova u djelu *Bosanski turski učitelj* zapaža se da su navedene bosanske lekseme spomenute samo u ovom leksikografskom primjeru, te da se nijedna, naprimjer, od navedenih leksema ne nalazi u osnovnom tekstu djela, ako izuzmemo tekst ovog priloga koji je sastavni dio knjige.

- d)** Leksikografski prilog (*Luġāt-i bosnevīye*), na način kako je koncipiran, primarno je pedagoško-didaktički uvjetovan i upućuje na mogućnost da namjera pisanja tog djela nije samo dati aneksni leksikografski prilog za upotpunjenje gramatičkog ili udžbeničkog dijela *Bosanskog turskog učitelja* nego da se radi o svjesnom, planskom ostvarenju prvobitne Berbićeve namjere koju je eksplicirao u uvodu – da iz novina ili drugih tekstova pribilježi riječi koje se rijetko mogu naći u knjigama za učenje jezika, te da i on učestvuje u sastavljanju najboljeg priručnika koji će biti što korisniji pri učenju stranog jezika.

- e) U aneksne leksikografske priloge ubrajaju se i tematski leksikografski prilozi koji se u djelu kakvo je *Bosanski turski učitelj* uglavnom proučavaju kao dokument jednog perioda u povijesti bosanskoga jezika i tzv. alhamijado bosanske pismenosti koji, iz perspektive današnjih proučavanja, pripada povijesnoj leksikografiji, dok se tematski rječnici danas, u moderniziranoj formi, najčešće proučavaju u okviru konceptualne leksikografije.
- f) Princip prikazivanja leksike u Berbićevim aneksnim priložima unutar gramatičkog opisa i tematskim i sličnim priložima primarno je uvjetovan pedagoško-didaktičkim namjerama djela, dok je onomasiološki pristup u odabiru leksike dominantniji u tematski koncipiranim rječničkim priložima.

5. Pedagoška dimenzija Berbićevih konceptualnih (tematskih) leksikografskih priloga

Kao što to zaključuju brojni istraživači povijesne i moderne leksikografije, svaki rječnik i leksikografska djela predstavljaju vrijedan dokument o vremenu u kojem su nastali, kulturni spomenik i svjedočanstvo o stanjima jezika u minulim vremenima (Nikolić-Hojt 2017: 134). *Bosanski turski učitelj* objavljen je u formi štampane knjige tek 1893. godine iako je vidljivo da je i po korištenoj aktualnoj literaturi nastalo ranije, pri samom kraju osmanske uprave. Uočljiv je i utjecaj slavenske gramatičke škole,⁶ ali i osmanskih gramatika i priručnika koji su sredinom 19. stoljeća nastajali pod metodološkim utjecajem francuske jezikoslovne tradicije koja je bila popularna u osmanskom obrazovnom sistemu pod čijim je izravnim utjecajem Berbić pisao svoja djela. Budući da kod Berbića zapažamo nekoliko različitih tipova leksikografskih priloga, uočljivo je da se na makrostrukturalnoj razini analize mogu, prema paradigmatškoj formi nizanjanja leksema, uočiti oni prilozi koji predstavljaju male aneksne rječnike ustrojene prema alfabetskom principu, ali i oni prilozi koji podsjećaju na tematski

6 Između ostalih, uočava se i utjecaj *Srbske gramatike: za gimnazijalnu mladežь Княžества Србие* Vladimira Vuića iz 1856. godine, ali i slične gramatičke tradicije.

koncipirane klasične osmanske tezaure.⁷ Općepoznati princip u modernoj leksikografiji ukazuje na to da ne treba poistovjećivati razliku između priloga utemeljenih na onomasiološkom/semasiološkom odabiru leksike i onih priloga koji su utemeljeni na konceptualno-tematskom/alfabetskom principu nizanja leksema. Unutar gramatički orijentiranih leksikografskih priloga koji preferiraju formalne kriterije klasifikacije logičan je odabir alfabetskog principa u rasporedu leksema. S druge strane, Berbić se na kraju *Bosanskog turskog učitelja* odlučio ponuditi i tematske rječnike / tezaure sa tematikom iz svakodnevnog života.

Za razliku od konceptualnih osmanskih rječnika u Bosni, uključujući i rječnike bosanskih autora, u kojima je prisutna tradicionalna tematska hijerarhija leksike (prvo sveta leksika, tradicija, a potom svakodnevni život) koja odražava ponajprije svjetonazor a potom ostale elemente tradicije, leksika u djelu *Bosanski turski učitelj* primarno se koristi leksikom iz Berbićeve svakodnevice. U Bosni se u tematskim konceptualnim tezaursima i konverzionim rječnicima na orijentalnim jezicima do 19. stoljeća srećemo prepoznatljivim hijerarhijski uvjetovanim tipom *vocabularia* tezaursa, zbog načina i vrste leksike, odnosno leksičkih polja unutar kojih se lekseme tematski grupišu, a osobito u 16. i 17. stoljeću. U kontekstu hijerarhijske kulturološko-tradicijske uvjetovanosti, Berbićeve tematske priloge podesebnije bi bilo svrstati u *vulgaria* tezaure koji se bave svakodnevnim životom nego u prethodno navedenu vrstu tezaursa. Osim toga, teško je, izvan konteksta vremena i namjene određenih leksikografskih tematskih djela, odrediti univerzalna pravila koja određuju način tematskog grupiranja leksema u njima, a osobito u 19. stoljeću. Većina konceptualnih leksikografskih djela u tom periodu sve manje slijedi klasične tradicijsko-kulturološki uvjetovane koncepcije tezaursa i okreće se svakodnevici sa čovjekom koji postaje središnja tačka konceptualizacije leksikografskih priloga, te se u različitim varijacijama prepoznaju sljedeće tematske grupe:

- čovjek i materijalna stvarnost;
- čovjek i psihička stvarnost;
- svakodnevni život;
- čovjek i društvo / zajednica;

7 Tematski prilozi sreću se i u drevnim civilizacijama, a rezultat su potrebe grupiranja leksema u određena značenjska polja i koncepte koji su važan dio kulturne tradicije tih naroda.

- čovjek i tehnološko-civilizacijski proizvodi;
- čovjek i priroda;
- čovjek i kategorije materijalne stvarnosti. (Biesaga 2017: 132-151)

U prvom leksikografskom prilogu Berbić navodi nazive jela na turskom i bosanskom jeziku. Odabrao je uglavnom ona jela koja su u 19. vijeku bila na meniju u Bosni i Osmanskom carstvu općenito. Tako navodi i zanimljiv naziv za slano jelo *rušdija*, koje se pravilo od sira. Također za naziv kolača *cennet künki* koristi u bosanskom naziv *rajski čunci*. Radi se o nekoj vrsti zarolanog kolača / valjčića koji podsjeća na kolače *ružice* sa manje agde. Za kolač koji se zove *sarây lokması* odgovarajuća bosanska leksema je *đunlari*. Za značenje lekseme *reçel*, čiji je semantički ekvivalent u savremenom bosanskom leksema *džem*, Berbić navodi sljedeće opisno značenje (*reçel*) = *slatki gustiš*, a na drugom mjestu koristi neologizam „sladogust“.

Polazišne riječi u tematskim leksikografskim prilogama su riječi iz turskog jezika čije prijevodne ekvivalente Berbić pokušava dati na bosanskom jeziku. U prvom podnaslovu Berbić se bavi nazivima za jela u bosanskom i u osmanskom turskom jeziku, a potom prelazi na tematsku cjelinu „Studenci i bube“ (*Haşarât*), odnosno na nazive insekata i buba. Za leksemu *bahârât* koja označava množinu riječi *zaçin* u turskom jeziku Berbić daje bosanski prijevodni ekvivalent *zagrijači*. Prateći historiju leksikografije, moguće je u različitim formama od drevnih vremena pronaći spiskove začina ili unutar malih spiskova / rječnika leksike iz kulinarstva ili odvojeno. U bosanskim međmuama (zbirkama raznolikog sadržaja) u osmanskom periodu popisi začina su najčešće navedeni pored kratkih opisa recepata kako se pravi određeno jelo ili narodni lijek. Slično je i sa popisom biljaka. U tom pogledu posebno se izdvaja obimni enciklopedijski tematski pojmovni rječnik iz botanike *Kitābu n-nebāt* koji je nastao prevođenjem i preradom djela čuvenog Mattiolijevog komentara Dioskoridesovog djela *Materia Medica* sa latinskog na osmanski turski jezik. Djelo je Osman sin Abdulmenana Beograđanin dovršio 1777. godine, te uveo nazive na bosanskom jeziku (*Bosna lisânında*) za brojne biljke koje se spominju i opisuju u djelu, stavljajući posebne dodatne napomene ukoliko se takve biljke mogu pronaći u Bosni i u krajevima koji se ne spominju kod Mattiolija.

Leksemom *studenci* u Berbić označava životinje koje danas nazivamo gmizavcima i vodozemcima, a leksemom *bube* insekte i pauke. Ribe je odvojio u posebno poglavlje premda su i one „hladnokrvna“ (*poikilotermna*) vrsta. Vjerovatno je Berbić navedene nazive preuzimao iz postojeće literature iz biologije u tadašnjem obrazovnom sistemu, dok je nazive leksikografskih priloga i njihov raspored oblikovao u skladu sa praktičnom, pedagoško-didaktičkom namjenom uvrštenih leksikografskih priloga. Na osnovu detalja koje u obavijesnom smislu i raznolikosti omogućuju Berbićevi leksikografski prilozima, razumljivo je zašto je Berbić svoje djelo nazvao *Bosanskim turskim učiteljem*.

Berbić je začine (*bahārāt*) nazvao „zagrijačima“. Začini i u malim količinama ubrzavaju metabolizam i izazivaju osjećaj zagrijanosti u tijelu. Navedeni su samo nazivi za začine koji su u svakodnevnoj upotrebi budući da Berbić nije bio kuhar i da vjerovatno nije nešto osobito koristio djela u kojima se navode začini i jela.

Nadalje, kada Berbić daje nazive za biljke u bosanskom i turskom jeziku, otpočinje s nazivima voćki. Budući da Berbićev pristup nije enciklopedijski, on nije ni opterećen davanjem detaljnih enciklopedijskih referenci, već se nastoji skoncentrirati na jednostavno prepoznavanje leksema u obama jezicima. Samo u nekim posebnim primjerima daje deskriptivni opis lekseme (BTU 145b). Tematsko koncipiranje poglavlja ostavlja mu više mogućnosti za određivanje formata i redoslijeda leksikografskih priloga prema temama, sa različitim podtemama, u ovisnosti od značaja i logičnog redoslijeda leksičkih cjelina u knjizi.

Za cvijet *kadife* *çiçeği* Berbić koristi leksemu *štir* ili *šćir*⁸ iako je mogao iskoristiti turcizam *kadifa*. Općenito promatrajući, moguće je napraviti podjelu na različite tipove prevođenja, odnosno usporedne reprezentacije leksema koje navodi u leksikografskim prilozima. Također, vrlo često je teško odrediti i kriterij kada Berbić u prijevodu koristi turcizme, manje ili više slične izvornom izgovoru na turskom jeziku, a kada se radije odlučuje za neologizam ili lekseme iz slavenskih jezika koje su najbliže po značenju. Naprimjer, za leksemu *fesleğen* koristi lekseme *bosiok* ili *kraljić* premda se u bosanskom i hrvatskom za cvijet

8 „*bot.* rod pretežno jednogodišnjih biljaka (*Amaranthus*) iz porodice šćirova (*Amaranthaceae*), čest korov na oranicama i u vrtovima; šćirenica, štir. (cf. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1hkURY%3D) – pristup 14. 6. 2021.

bosiljak koriste sljedeći nazivi izvedeni od navedene turske lekseme “fesleğen”: *bašelak*, *boselak*, *feslidžan*, *feslidžen*, *fesligen*. Berbić nije koristio nijednu od spomenutih transfonemiziranih varijanti.

Za prijevod turske lekseme *şakayık* Berbić nije iskoristio poznati turcizam *şekaik* iz bosanskog jezika ali ni sličnu leksemu *božur* iz slavenskih jezika, nego je upotrijebio leksemu *sasa* (sàsa) koja označava cvijet *šumaricu*⁹, što predstavlja izvjesno semantičko odstupanje. Takva vrsta odstupanja nije neka novina kada se radi o preciznijem imenovanju botaničkog nazivlja. Uočljivo je da je Berbić za botaničko nazivlje koristio opću literaturu. Za naziv cvijeta *kına çiçeği* koristi naziv *lijepi cvijet balsalin** (balsamin). Berbić leksemu *čan çiçeği* prevodi riječju *zvonce** umjesto *zvončić* (zvònčić).¹⁰ Za naziv cvijeta *keçi yaprağı* koristi doslovni prijevod *kozji list*, a kod nas je taj cvijet poznat pod nazivom *orlovi nokti* (*Lonicera caprifolium*) ili *kozja krv*.¹¹

Za leksemu *haşhaş çiçeği* (poljski mak) Berbić koristi leksemu *drijemak* iako navedena leksema *drijemak*, *drijemovac* u našem jeziku označava potpuno drugu vrstu biljke koja je dobila naziv po posve drugoj analogiji, jer su joj cvjetovi obješeni kao u visibabe, kao da drijemaju. No, Berbić uvodi svoju analogiju na osnovu svojstava cvijeta *haşhaş çiçeği* da izaziva drijemanje i spavanje. Po analogiji spoljašnjeg izgleda Berbić prevodi izraz *yıldız çiçeği* (*dalija*, lat. *Dahlia*) bosanskom leksemom za grupu cvjetnih biljaka koje u sebi sadrže riječ *zvjezdica* a kojih ima četrdesetak.¹² Za one biljke koje se češće sreću Berbić u oba jezika pronalazi odgovarajuće lekseme bez odstupanja, npr. *gelincik çiçeği* za *poljski mak*. Ista je situacija sa nazivima za biljke kao što su: *suncokret*, *jasmin*, *zumbul*, *zambak*, *jorgovan* i slične široko rasprostranjene biljke. Kod riječi koje su češće u upotrebi moguće je naći i više turcizama u ponuđenim prijevodnim ekvivalentima.

9 Vidi *šumarica*, *bot.* ime za više vrsta zeljastih biljaka, lijepih cvjetova iz roda *Anemoneae*, porodica žabnjaka (*Ranunculaceae*); anemona, breberina, pulsatila, sasa. (https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=d1ZnWxk%3D) – pristup 14. 6. 2021.

10 *bot.* 1. biljni rod (*Campanula*) iz porodice zvončića (*Campanulaceae*), u nas o. 30 vrsta, neke endemične (*C. istriaca*, *C. rapunculus*) (cf. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f15iXxh6) – pristup 14. 6. 2021.

11 <https://www.plantea.com.hr/orlovi-nokti/> – pristup 14. 6. 2021.

12 cf. <http://www.plantsoftheworldonline.org/taxon/urn:lsid:ipni.org:names:325940-2#children> – pristup 14. 6. 2021.

6. Tematska raznolikost Berbićevih leksikografskih priloga kao izvor za proučavanje leksike bosanskog jezika krajem 19. stoljeća u bosanskim alhamijado tekstovima

Budući da Berbićevi leksikografski prilozi pokazuju veliki stepen tematske raznolikosti, oni su podesni za proučavanje leksike bosanskog jezika krajem 19. stoljeća u bosanskim alhamijado tekstovima. U ovom prilogu navest ćemo tematska polja/ tematske jedinice (49) onako kako ih je Berbić definirao i uvrstio u svoju knjigu [BTU 137a-224b], kao i početne lekseme unutar tih tematskih priloga, kako slijedi:

Naslovi tematskih leksikografskih priloga		Početak teksta konceptualnih tematskih leksikografskih priloga
[1] JELA	---	(çilbur) = čilbur, (mıkla) = <i>sa suhim mesom čilbur</i> , (köfte) = <i>valjci</i> , (tel kadayıf) = <i>končavi kadajif</i> , (ekmek kadayıfı) = <i>od hljeba kadajif</i> , (yassı kadayıf) = <i>pločavi kadajif</i> , (helva) = <i>halva</i> , (baklava) = <i>baklava</i> , (rüşdü) = <i>rušdija</i> , (han içi) = <i>hanići</i> , (revâni) = <i>nabrdnjača</i> , (kazı boğan) = <i>ulutma</i> , (süngerıye) = <i>patišpanj</i> , (gül aşı) = <i>gulač</i> , (cennet künki) = <i>rajski čunci</i> , (sarây lokması) = <i>đunlari</i> ...[137a]
[2] STUDENCI I BUBE	(Haşarât)	... (timsah) = <i>krokodil</i> , (yılan) = <i>guja, zmija</i> , (ok yılanı) = <i>poskok</i> , (engerek) = <i>kratelj</i> , (kör yılan) = <i>sljepa guja</i> , (keler) = <i>gušter</i> , (kertenkele) = <i>zelenbać</i> , (kaya keleri) = <i>crni veliki gušterac</i> , (kurbağa) = <i>žaba</i> , (kaplumbağa, toşbağa) = <i>kornjača</i> , ('akrep, kuyruklu) = <i>štipavac</i> , (şkorpija, (sümüklü böcek) = <i>spuž</i> , (kelebek) = <i>lepir, metilj</i> , (yıldız böceği) = <i>svitac</i> , (kuduz böceği) = <i>prištnjak</i> , (kırk ayak) = <i>stonoga</i> , (semender) = <i>duždenjak</i> , (fatmacık) = <i>popak</i> ...[137a]
[3] ZAGRIJAČI	(Bahârât)	... (anason) = <i>slatki korijen, anis</i> , (tarçın) = <i>cimet</i> , (karanfil) = <i>karanfil</i> , (zencefil) = <i>đumbir</i> , (hindistan cevizi) = <i>indijanski orah</i> , (biberıye) = <i>ružmarin</i> , (ada çayı) = <i>žalfija, kadulja</i> ...[137b]

[4] VOĆE	(Meyveler)	(kayısı, zerdali) = <i>zelene šljive</i> , (badem) = <i>badem</i> , (koca yemiş) = (aluca, alhat) = <i>mihuljak</i> , (keçi boynuzu) = <i>harub</i> , (kirâz) = <i>trešnje</i> , (aşılama kirâz) = <i>očenje trešnje</i> , (vişne) = <i>višnje</i> , (keştâne) = <i>kesteni</i> , (ağaç kavunu) = <i>sedar drveni dinje</i> , (limon) = <i>citron</i> , (portakal) = <i>pomorança</i> , (turunç) = <i>narandž...</i> [137b]
[5] CV'ÉĆE	(Çiçekler)	(kadife çiçeği) = <i>štir</i> , trato, (şakayık) = <i>sasa</i> , (kına çiçeği) = <i>ljepi cv'et balsalin</i> , (fesleğen) = <i>bosiok ili kraljić</i> , (çan çiçeği) = <i>zvonce</i> , (keçi yaprağı) = <i>kozji list</i> , (gelincik çiçeği) = <i>poljski mak</i> , (haşhaş çiçeği) = <i>drijemak</i> (yıldız çiçeği) = <i>zv'ezdica</i> , (karanfil çiçeği) = <i>karavilje</i> , (gün çiçeği, ay çiçeği) = <i>suncokret</i> , (sünbül) = <i>sumbul...</i> [137b-139a]
[6] PLATNA	(Kumaşlar)	(patiska) = <i>patiska</i> , (ipekli dantel) = <i>svilena dantela</i> , (kanaviçe kendir bezi) = <i>konapljak</i> , (tül pamuk) = <i>kamrika</i> , (bürüncük damasku şam kumaşı) = <i>burundžuk</i> , (müşbik, dantela) = <i>predkanik</i> , (çuka) = <i>çoha</i> , (iplik) = <i>konci</i> , (fanila) = <i>vunenjik</i> , (dimi bezi) = <i>dimiluk</i> , (basma çapıt) = <i>čić</i> , (keten bezi) = <i>lanenik</i> , (merinos bezi) = <i>spanjolsko platno ...</i> [139a]
[7] BRODOVI	(Merâkib-ibahrîye)	(gemi) = <i>lađa</i> , <i>brod</i> , (vapur, buğulu gemi, ateş kayığı) = <i>parobrod</i> , (harp gemisi) = <i>galija</i> , (zırhlı gemi) = <i>oklopnjača</i> , (firkateyn, uskur, kalyon) = <i>u bojni' ratnih lađa imena</i> , (duba) = <i>tumbas</i> , (mauna) = <i>dereglija</i> , (kayık) = <i>čamac</i> , (sandal) = <i>ornica</i> , <i>čun ...</i> [139a]
[8] ORUŽJE	(Esliha)	(top) = <i>kanon</i> , (top 'arabası) = <i>kanonska kola</i> , (fâliye) = <i>naprašnica</i> , (mahtap yakmak, kendii fitil) = <i>upaljeni lani</i> , (kuçinja), (tomar) = <i>z bionjak</i> , (kundak) = <i>utrgnik</i> , (kapak) = <i>kasa za hartuće</i> , (hartuç) = <i>artuč</i> , (gülle) = <i>kugla ...</i> [139b]
[9] STEPENI VOJNI	(Merâtib-i 'askeriye)	(yaya neferi) = <i>p'ešački soldat</i> , (asker, çeri) = <i>vojnîk</i> , (serasker) = <i>nadvojvoda</i> , (atlı süvari, sipâhi) = <i>konjenik</i> , <i>kavaljer</i> , (piyâde zâbiti) = <i>p'ešački oficir</i> , (süvari zâbiti) = <i>konjenički oficir</i> , (müşîr) = <i>vojvoda</i> , <i>marşal</i> , (ferîk) = <i>podvojvoda</i> , (livâ) = <i>ekselenc</i> , (miralay) = <i>polkovnik</i> , (kâ'imekâm/kaymakam) = <i>podpolkovnik</i> , (bekbaşı) = <i>major</i> , (alay-i emîn) = <i>podmajor</i> , (kul ağası) = <i>veliki kapetan ...</i> [141a]

<p>[10] SVETA M'ESTA, BOGOMOLJE</p>	<p>(Emâkin-imu-kadde-seveme'âbid)</p>	<p>(Ka'be, Beytullah) = Ćaba, (Kuds-i ŝerîf) = <i>Jerusalem</i>, (câmi') = <i>džamija</i>, (ŝerîf) = <i>od svečevih plemena starješina</i>, (mescit) = <i>bez munare džamija</i>, (Ulu câmi') = <i>Vel'ka džamija</i>, (namâzĝâh-ı musalla) = <i>plac ograden za bajram namaz</i>, (tekiye) = <i>tekija</i>, (türbe) = <i>spomen pokriveni</i>, (minâre) = <i>munara</i>, (mihrap) = <i>imam đe klanja</i>, (mînber) = <i>imam gd'e hudbu uči</i>, (imâm) = <i>muhamedanski duhovnik</i>, (dervîŝ) = <i>kaluđer...</i> [141b]</p>
<p>[11] M'ERE</p>	<p>(Evezân ü ikyâlve-mikyâslar)</p>	<p>(zirâ'-ı a' ŝârî) = <i>metar</i>, (on zirâ'-ı a' ŝârî) = <i>deset metara</i>, (yüz zirâ'-ı a' ŝârî) = <i>sto metara</i>, (bin metro) = <i>hiljadu metara</i>, (on bin metro) = <i>deset hiljada metara</i>, ('öŝr-i zirâ') = <i>desetina metara</i>, ('aŝîr-i zirâ') = <i>stotina metara</i>, (mi' ŝâr-ı zirâ') = <i>hiljada metara</i>, (yeki evlek) = <i>sto metara kvadrata...</i> [141b]</p>
<p>[12] NOVAC</p>	<p>(Sikke)</p>	<p>(bir kuruŝ) = <i>četrideset para</i>, (bir para) = <i>tri akče</i>, (bir akça) = <i>čet'ri aspre</i>, (bir kese) = <i>pet stotina groša</i>, (<i>vižljîn, pula</i>) = <i>altmiş para</i>, (zolota) = <i>(otuz para)...</i> [143a]</p>
<p>[13] VOJNI POLOŽAJI</p>	<p>(Merâtib-imülkiye)</p>	<p>(sultân, padiŝâh, hünkâr, özbek) = <i>car</i>, (ŝehzâde) = <i>carević</i>, <i>knjaz</i> (imparator) = <i>car</i>, (imparatoriçe) = <i>carica</i>, (kral) = <i>kralj</i>, (kraliçe) = <i>kraljica</i>, (prens) = <i>knez</i>, <i>knjaz</i>, (prensas) = <i>knjeginja</i>, (hidîv) = <i>podkralj</i>, (sadr-ı azam, büyük vezîr) = <i>veliki vezir</i>, (ŝûrâ-yı devlet reisi) = <i>preds'edatelj državnog sabora</i>, (mâbeyn müŝîri) = <i>carskog dvora general</i>, (hazîne-i hâssai nâzırı) = <i>carske blagajne minister</i>, (dahiliye nâzırı) = <i>unutraŝnji poslova minister...</i> [143a]</p>
<p>[14] SVIRKE</p>	<p>(Çalgılar)</p>	<p>(cura) = <i>kara duzan</i>, (dört telli) = <i>bugarija</i>, (saz) = <i>ŝargija</i>, (büyük dört telli) = <i>tanbura</i> = (üç telli), (ud) = <i>ud</i>, <i>tanbura</i>, (kanûn) = <i>kanun</i>, (santur) = <i>santor</i>, (keman) = <i>ćemane</i>, (zurna) = <i>zurna</i>, (kaval) = <i>kaval</i>, (düdük) = <i>svirala</i>, <i>pišta</i>, (klavuta) = <i>klavuta</i>, (ney) = <i>bez piska svirala</i>, (gırnata) = <i>kırnata</i>, (büyülü) = <i>sa pretiskovima trumbena</i>, (piyano) = <i>glasovir</i>, (armonik) = <i>muzike</i>, (gayda) = <i>gajde</i>, (çığirtma) = <i>bugarice gusle</i> (bargır kil ile gerilmiş Boŝnakların muhârebe destanlarını söylerken çaldıkları bir nevi keman), (davul) = <i>bubanj...</i> [145b-147a]</p>

[15] SVA BIĆA	(Kā'ināt)	(dünya, 'âlem) <i>ovaj sv'et</i> , (ahiret) <i>onaj sv'et</i> , (gök) <i>nebo</i> , (ülker yıldızı) <i>repata zv'ezda bajraklija</i> , ('anâsır) <i>stihije elementi</i> , (ecsâmi basita) <i>stihije</i> , (sâbite) <i>nepokretne</i> , (seyyâre) <i>pokretne</i> , (mâyi', seyyâl, sulu) <i>tekuće vodoviti</i> , (gaz, hava'i) <i>v'etroviti</i> , (ay) <i>m'esec</i> , (bütün ay, ayın on beşi) <i>uşpa, uştap</i> , (aydınlık) <i>m'esečina</i> , (cevhër) <i>častica</i> , (tabî'at) <i>priroda</i> , (güneş) <i>sunce</i> ... [153a]
[16] O VODAMA	(Sularadâ'ir)	(azmak) <i>žandrak</i> , (gölet) <i>barica, bara</i> , (liman) <i>pristanište</i> , (boğaz) <i>protek, t'esnac</i> , (ark, avgun, su yolu) <i>jarak</i> , (akar su) <i>tekuća voda</i> , (su bendi) <i>jaz, brana</i> , (deniz suyu) <i>morska voda</i> , (bunar) <i>vrelo</i> , (ayazma) <i>izvor, stubo</i> , (kaynak) <i>izvor</i> , (süzülmüş su) <i>proc'eđena voda</i> , (gazlı su) <i>sodana voda</i> , (ma'den suyu) <i>mineralna voda, ljekovita voda</i> , (kaplıca suyu) <i>toplice voda</i> , (lağım, kehrîz) <i>kanal, prokuda</i> ... [153a-b]
[17] VAZDUH	(Hava)	('alâ'im-i semâ, eleğim sağma, ebem kuşağı) <i>duga</i> , (şafak) <i>zora</i> , (poyrâz şafakı) <i>s'everna zora</i> , (çığ, kar yığını) <i>namet, smet</i> , (sağnak, yağmur) <i>rodna kiša</i> , (sağnak rüzgâr) <i>žestok vjetar</i> , (yel, rüzgâr) <i>vjetar</i> , (pus, sis, duman) <i>mağla, tama</i> , (süt limanlık) <i>tišina</i> , (sıcak) <i>vručina</i> , (hava sıcak) <i>vrelina, toplo</i> , (iklim) <i>klima</i> , (şimşek) <i>munja</i> ... [153b]
[18] VATRO-IZGOREĆE STVARI	(Ateşve-yakılanşeyler)	(ateş od) <i>vatra, žerava, oganj</i> , (odun) <i>drvo</i> , (yarma) <i>c'eplja</i> , (yonga) <i>iver, tr'eska</i> , (çıra) <i>luč</i> , (çıralık) <i>podpala</i> , (talaş) <i>strugotima</i> , (ekes) <i>ugarica, glavinja</i> , (is) <i>garotina, čaha, dim</i> , (yanmış odun) <i>nagor'elo drvo</i> , (kor) <i>žar</i> , (sıcaklık) <i>vrelina</i> , (kömür) <i>ugalj</i> ... [155a]
[19] METALII DRAGOCJENO KAMENJE	(Me'âdinvecev-âhirtaşları)	(çelik) <i>mazija</i> , ('akîk-i süleymâni) <i>vedri kamen</i> , (mıknatis) <i>mamnik, magnetzam</i> , (kaymak taşı) <i>pjenati kamen</i> , (tunç) <i>bronza</i> , (beyaz mermer) <i>bijeli maramor</i> , (halita) <i>sm'eša</i> , (şap) <i>tipsa</i> , (arduvaz taşı) <i>arduvaz kamen</i> , (gümüş) <i>srebro</i> , (sıçan otu) <i>mišomor</i> , (katı kara sakız zift) <i>lučom</i> , (tuğla) <i>cigla</i> , (kerpiç) <i>nepečena cigla</i> , (üstübeç) <i>b'elilo</i> , (kireç) <i>vapno</i> , (zernîh taşı) <i>altın baş</i> , (kara taş) <i>ljutac</i> ... [155a-b]

<p>[20] HEMIČNE IMENICE NAZIVLJE</p>	<p>(Esmā-ikimy-eviye)</p>	<p>(hamız, ekşi) <i>kiselik</i>, (kalavî) <i>lužini</i>, (nişâdur rûhu) <i>nişadorov žest</i>, (azot, barudin, güherçilin, mevtin) <i>šalinitrenik</i>, (fahm kömür) <i>ugljenik</i>, (klor, tuzîn, melhîn) <i>solik</i>, (müvellidü l-ma-i mâ'insuyin) <i>vodik</i>, (hamız ekşili, müvellidü'l-hamûza, hamîz, heyyin ekşiden) <i>kiselorud</i>, <i>životik</i>, (milh, tuz) <i>so</i>, (bi-taraf tuz) <i>neutralina</i> (hamız, ekşi) <i>kiselik</i>, (kalavî) <i>lužini</i>, (nişâdur rûhu) <i>nişadorov žest</i>, (azot, barudin, güherçilin, mevtin) <i>šalinitrenik</i>, (fahm kömür) <i>ugljenik</i>, (klor, tuzîn, melhîn) <i>solik</i>, (müvellidü'l-ma-i mâ'insuyin) <i>vodik</i>, (hamız ekşili, müvellidü lhamûza, hamîz, heyyin ekşiden) <i>kiselorud</i>, <i>životik</i>, (milh, tuz) <i>so</i>, (bi-taraf tuz) <i>neutralina</i> ...[155b]</p>
<p>[21] RASTITELJNE STVARI</p>	<p>(Mevâdd-ı nebâtiye)</p>	<p>(ispirto) <i>vinovica</i>, (sarısabır) <i>aloja</i>, (nişâsta, kola) <i>štirka</i>, (kâfûru) <i>kamfor</i>, (kauçuk) <i>guma</i>, <i>lastik</i>, (balmumu) <i>vosak</i>, (pambuk) <i>pamuk</i>, (günlük) <i>nemiljan</i>, (ökse) <i>ticolov</i>, (zamk) <i>tekućina drveta</i>, (katran) <i>katran</i>, (küte pırka) <i>mej</i>, (yağ) <i>maslo</i>, <i>loj</i>, (zeyt) <i>ulje</i> ...[157a]</p>
<p>[22] SVOJSTVA T'ELA</p>	<p>(Evsâf-ı ecsâm)</p>	<p>(cezib çekme, kuvve-i câzibe) <i>privlačna</i>, (çekmek) <i>privlačiti</i>, (ısı şeyi) <i>vruća stvar</i>, (ısıtan) <i>ugrijač</i>, (sıcak) <i>toplo</i>, <i>vrućo</i>, (birleşme, imtizâc) <i>sjedinenje</i>, (bağlanma) <i>sveza</i>, (billurlanma) <i>ledenicanje</i>, (katılık, koyuluk) <i>neprovidnost</i>, <i>gustina</i>, <i>tvrdina</i>, (koyu, katı, sıkı, irtibatıyye) <i>pricvrknuto</i>, <i>zbijeno</i>, <i>nabijeno</i>, <i>kruto</i>, <i>spojeno</i> ...157a]</p>
<p>[23] BOLESTI</p>	<p>(Hastalık, em-râz)</p>	<p>(doğurmak) <i>poroditi se</i>, (ebelik etmek) <i>babičati</i>, (hâlet-i nez', can çekişme) <i>umrli čas</i>, <i>s dušom borenje</i>, (em aldım) <i>aneurizma</i>, <i>poširene žile</i>, (hanak) <i>grlobolja</i>, (damla, sekte) <i>kap</i>, <i>šljok</i>, (damla isâbeti) <i>šljok zgoditi</i>, (dai bahri, ziyk-ı nefsi) <i>sipnja</i>, (pepelemek, pelteklemek) <i>kusati</i>, (çiban) <i>çir</i> ... [161a]</p>
<p>[24] TVORCI</p>	<p>(San'atkârlar)</p>	<p>(kuyumcu) <i>zlatar</i>, (berber) <i>brico</i>, (cevâhirci) <i>draguljoprodavač</i>, (çamâsırcı) <i>ruhoperilac</i>, (çizmecî) <i>çizmar</i>, (ekmekçi) <i>pekar</i>, (şapkacı) <i>šeşirdžija</i>, (biracı) <i>pivarac</i>, (meyhâneci) <i>krčmar</i>, (kahvecî) <i>kafedžija</i>, ('arabacı) <i>kolar</i>, (bıçakçı) <i>fočak</i>, <i>nožar</i>, (terzi) <i>krojač</i>, (yaldızıcı) <i>pozlatar</i>, (duvarcı) <i>zidar</i>, (bıçkıcı) <i>blar</i>, (orakçı) <i>žeteoc</i>, (dülger) <i>drvodjelj</i>... [161a]</p>

[25] ROD	('Akraba)	(ana) <i>mati</i> , <i>majka</i> , (ata, baba) <i>otac</i> , (dede, büyük baba) <i>deda</i> , (nine, büyük ana) <i>baba</i> , (kardeş, birader) <i>brata</i> , (ağa) <i>braco</i> , <i>gospodar</i> , (kız karındaş) <i>sestra</i> , (abla) <i>seja</i> , ('amca) <i>stric</i> , (dayı) <i>ujak</i> , (yenge) <i>strina</i> ('amcanın karısı), <i>ujna</i> (dayının karısı), (teyze) <i>po materi tetka</i> , (hala) <i>po ocu tetka</i> , (oğul) <i>sin</i> , (kız, kız evlâdı) <i>kći</i> , (bâkire) <i>cura</i> , (oğlan) <i>muškarac</i> , <i>d'ečak</i> , (torun) <i>unuk</i> , <i>unuka</i> , (kayın baba, babalık, zevcenin babası) <i>punac</i> , (kocanın babası) <i>svekar</i> , (kayın ana, zevcenin anası) <i>punica</i> ... [163a]
[26] ČOV'EKA I ŽIVOTINJA ORGANI	(İnsân ve hayvân 'uzuvları)	(insan, kişi) <i>čov'ek</i> , (hayvan) <i>skot</i> , <i>životinja</i> , (can, tim, rûh) <i>duša</i> , (nefes, soluk) <i>ušak</i> , <i>dah</i> , (beden, ten) <i>telo</i> , (baş) <i>glava</i> , (alın) <i>čelo</i> , (tepe) <i>t'eme</i> , (ense) <i>šija</i> , zatiok, (kafa) <i>glavuča</i> , (kaş) <i>obrva</i> , (göz) <i>oko</i> , (kirkpik) <i>trepavica</i> , (göz bebeği) <i>z'enica</i> , (göz beyazı) <i>b'elo</i> , (göz karası) <i>tıbka</i> , (kornea) <i>rožnjača</i> , (göz kapağı) <i>kapak</i> , (burun) <i>nos</i> , (burun delikleri) <i>nozdrve</i> , (hortum) <i>surla</i> , (şakaklar) <i>sljepe oči</i> , (kulak) <i>uho</i> , <i>klempe</i> , (kulak tozu) <i>mehko u uheta</i> ... [165a]
[27] SELJAČTVO, ZEML-JODELJSTVO	(Köylülük, rençberlik)	(çiftçi) <i>težak</i> , (su değirmeni) <i>vodenica</i> , <i>mлин</i> , (yel değirmeni) <i>vjetrenjača</i> , (bağçe) <i>bašta</i> , (tarla) <i>njiva</i> , (hendek) <i>šamac</i> , (çayır) <i>livada</i> , (batak) <i>pištalo</i> , <i>džomba</i> , (çarh) <i>kolo</i> , (harman) <i>vršaj</i> , <i>gumno</i> ... [167a]
[28] FARBE	(Renkler, elvân)	(parlak boya) <i>sjajna caklena farba</i> , (göğher, koyu renk) <i>ugasito</i> , (kestâne renk) <i>mavi</i> , (boz) <i>sivasto</i> , (kola) <i>kulagasto</i> , (açık renk) <i>otvorena farba</i> , (koyu renk) <i>ugasita farba</i> , (lacivert) <i>čiviti</i> , (gök renk) <i>belonebasto modro</i> , (mavi) <i>plavo</i> , (ak, beyaz) <i>b'elo</i> , (beyazımtırak) <i>b'elasto</i> , <i>na b'elo odnosi</i> , (mavimsi) <i>na plavo odnosi</i> , <i>plavasto</i> , (kumral renk) <i>riđ</i> , (esmer) <i>smedast</i> , (gül rengi) <i>rumeno</i> , (samani) <i>žučkasto</i> ... [167b]
[29] VR'EME, ČASI, GODINE	(Ezmine, sinîn, sâ'at)	(zamân, vakit) <i>vrijeme</i> , ('asır, karn) <i>stoljeće</i> , <i>v'ek</i> , (ebed) <i>uvijek</i> , (ezel) <i>oduv'ek</i> , (yıl, sene) <i>godina</i> , (bu sene) <i>ova godina</i> , (geçen sene) <i>lani</i> , <i>prošla godina</i> , (evvelki sene) <i>prekolani</i> , (daha evvelki sene) <i>zaklani</i> , (yeni sene) <i>nove godine</i> , (gelecek sene) <i>buduće godine</i> , (ay) <i>m'esec</i> ... [167b-169a]

[30] DOMAĆE ŽIVOTINJE	(Hayvânât-ı münise)	(inek) <i>krava</i> , (buzak) <i>tele</i> , (dana) <i>june</i> , (düve) <i>junica</i> , (tosun) <i>junac</i> , (boğa, gülle) <i>bak</i> , (öküz) <i>vo</i> , (su ineği, camus, dombay, manda) <i>bika</i> , <i>bivolica</i> , (camus boğası) <i>bik</i> , (malak, bodak) <i>bivolica</i> ... [169a]
[31] MATERIJAL	(Mevâdd-ı eb-niye)	(gereç) <i>vapn</i> , <i>klak</i> , (taş) <i>kamen</i> , (kum) <i>pijesak</i> , (kerpîç) <i>nepečena cigla</i> , (tuğla) <i>cigla</i> , (harç) <i>maltar</i> , (çamur) <i>blato</i> , <i>kao</i> , (horosan) <i>horosan</i> , (boy direk) <i>bojski direci</i> , (bağlantı) <i>dizma</i> , (mayfa) (taban dilmesi) <i>podne grede</i> , (kiriş) <i>greda</i> , (makas) <i>rogovi</i> , (tavan tahtası) <i>šišet</i> , <i>šepernjače</i> ... [171a]
[32] ORUĐE	(Âlât)	(balta) <i>sikira</i> , (testere, bıçkı) <i>pila</i> , (biçmek) <i>prepiliti</i> , <i>piliti</i> , (eğe) <i>jege</i> , (büyük burgu) <i>svrdo</i> , <i>merteklija</i> , (kalın burgu) <i>svrdo</i> , (tokmak) <i>malj</i> , (varıyoz) <i>gvozden malj</i> , (miskale) <i>mladilo</i> , (pergel) <i>pergalj</i> , (celde) <i>stiskača</i> , (keser) <i>tesla</i> , (bileği taşı) <i>belegija</i> , <i>brus</i> , <i>točijel</i> ... [171a]
[33] KUĆNO OD'JELO	(Ev eşyâsı)	(yatak, döşek) <i>postelja</i> , (yatmak) <i>leći</i> , (kalkmak) <i>ustati</i> , (yorgan) <i>guber</i> , (örtü) <i>pokrivač</i> , (örtmek) <i>pokriti</i> , (yazmak) <i>prostrijeti</i> , (tabût örtüsü) <i>nosilni pokrivač</i> , (yastık) <i>podglavak</i> ... [173a]
[34] ZA BOLESTI	(Hastalığa dâ'ir)	(kaşınma, gidişme) <i>svrbež</i> , (kaşınmak, gidişmek) <i>svrbiti</i> , <i>češati se</i> , ('ateh, bunaklık) <i>bubuntanje</i> , <i>beznanje</i> , (ishâl, yürük sürmesi) <i>proljev</i> , <i>progon</i> , (ağrı, sızı) <i>bol</i> , (ısıtma, ısınma) <i>ugrijati se</i> , (ısıtmak) <i>ugrijati</i> , (kızdırmak) <i>usjati</i> , (zehirlemek, otalanmak, tesmîm) <i>otrovati</i> , (nefha, kabarık, şiş) <i>prišt</i> , <i>naduh</i> , <i>podpuh</i> , <i>otok</i> , (türüm şişirmek, kabarmak) <i>guta skočiti</i> , <i>podprištiti se</i> ... [173b]
[35] LJEKARSKE OPERACIJE I LIJEKOVI	(Âlât-ı tıbbiye ve eczâ)	(bir 'uzvu kesme) <i>odpiljenje</i> , (panzehir, muzâdi semm) <i>proti'ujed</i> , <i>protiotrov</i> , (cihaz) <i>aparat</i> , <i>oružje</i> , (ayak hamamı) <i>nožne banjice</i> , (hususî hamam) <i>osobna banjica</i> , (kasık bağı) <i>krakosteg</i> , (lifâfe sargı) <i>zavojak</i> ... [175a]
[36] GOSTIONICA	(Aşçı dükkânı)	(aşçı) <i>kuvar</i> , (aşçı kadın) <i>kuvarica</i> , (ayvaz) <i>hajvaz</i> , (vekîl-i harç) <i>troškovođa</i> , (seyis) <i>konjušar</i> , ('arabacı ispir) <i>kočijaš</i> , (yemek ta'rifesi) <i>c'enovnik za jelo</i> , (ekmek) <i>hljeb</i> , (taze ekmek) <i>friški hljeb</i> , <i>kruh</i> ... [175b]

<p>[37] POKUĆSTVO</p>	<p>(Ev eşyası)</p>	<p>(elek) <i>sito</i>, (elemek) <i>prosjijati</i>, (kalbûr) <i>rešeto</i>, (kalburdan geçirmek) <i>prorešetati</i>, (hamûr teknesi) <i>načve</i>, (şiş) <i>ražanj</i>, (şişlemek) <i>šišom ubosti</i>, (hamûr) <i>t'esto</i>, (hamûr yoğurmak) <i>zakuvati t'esto</i>, (yemek dolabı) <i>dolaf za jelo</i>, (tencere) <i>šerpa</i> ... [177b]</p>
<p>[38] ODJEĆA</p>	<p>(Giysi, mel-bûsât)</p>	<p>(elbise-i resmiye) <i>zvanično od'elo</i>, (don) <i>gaće</i>, (yelek) <i>đečerma</i>, (camedan) <i>džemadan</i>, (mintan) <i>koparanj</i>, (çepken) <i>gunjić</i>, (tozluk) <i>tuzluke</i>, <i>goljenjače</i>, (diz bağı) <i>podveze</i>, (lebâde) <i>salta</i>, (cübbe, abdestlik) <i>džube</i>, (kürk) <i>kožuh</i>, (ağ) <i>tur</i> ... [179a]</p>
<p>[39] ZELENI MESA</p>	<p>(Sebzeler ile etler)</p>	<p>(patates) <i>krtola</i>, <i>kompir</i>, (lahana kelem) <i>kupus</i>, (pancar) çekundruk, blitva, (şalgam) <i>repa</i>, (turp) <i>rodkva</i>, (hıyar, salatalık) <i>krastavice</i>, (badılcan) <i>patlidžan</i>, (domates) <i>tomati</i>, (kabak) <i>bunda</i>, <i>tikva</i>, (asma kabak) <i>tikveći susak</i>, (sakız kabağı) <i>sakizka</i>, (beyaz kabak) çurta, (bal kabak) <i>slatka bund'a</i>, (hâvûç, teprevendip otu) <i>mrkva</i>, (turp lahanası) <i>šargarepa</i> ... [179b]</p>
<p>[40] ZV'ERKE</p>	<p>(Hayvânât-ı vahşîye)</p>	<p>(tavşan) <i>zec</i>, (tilki) <i>lisica</i>, (kurt, canavar) <i>kurjak</i>, <i>vuk</i>, (ay) <i>medvjed</i>, (karaca) <i>srndać</i>, (yabani keçi) <i>divokoza</i>, (geyik) <i>košuta</i>, (sıfın) <i>ljeljen</i>, (arslan) <i>lav</i>, <i>lavica</i>, (pelenk) <i>pars</i>, <i>leopard</i>, (kaplan) <i>tigar</i>, (vaşak) <i>hris</i>, (çakal) <i>şakal</i>, (zırtlın) <i>hinja</i>, (porsuk) <i>jazavac</i> ... [179b-181a]</p>
<p>[41] PTICE</p>	<p>(Kuşlar)</p>	<p>kuş) <i>ptica</i>, (uçmak) <i>letiti</i>, (yüzmek) <i>plivati</i>, (dalmak) <i>zaroniti</i>, (kartal) <i>orao</i>, (doğan) <i>jastreb</i>, (şahin) <i>soko</i>, (atmaca) <i>golubaş</i>, <i>kobac</i>, (çaylak) <i>zeçar</i>, (turna) <i>ždral</i>, (toy) <i>labud</i>, (yabân ördeğı) <i>divja patka</i>, (leylek) <i>štrk</i>, (keklik) <i>jarebi</i>, (bildırcın) <i>prepelica</i>, (güvercin) <i>golub</i>, (üveyik kuşu) <i>grlica</i>, (kumru) <i>kumrija</i>, (karatavuk) <i>kosavac</i>, (bülbül) <i>slavuj</i>, (bal kuşu, puhu kuşu) <i>sova</i>, <i>jeinja</i>, <i>huktavica</i> ... [181a]</p>
<p>[42] RIBE</p>	<p>(Balıklar)</p>	<p>(balık) <i>riba</i>, (zıpkın) <i>bodve</i>, (zıpkınlamak) <i>đenuti</i>, nabosti, (deniz balığı) <i>morska riba</i>, (tatl su balığı) <i>slatki' voda ribe</i>, (yılan balığı) <i>jegulja</i>, (mercan balığı) <i>pastrma</i>, (som balığı) <i>som</i>, (sazan balığı) <i>peš</i>, <i>šaran</i>, (kaya balığı) <i>mrena</i>, (barbunya) <i>vrvenka</i>, (çika balığı) <i>çika</i>, (ahtapot) <i>morski mnogonog</i>, (mersin) <i>maslac</i>, (çamur balığı) <i>štuka</i>, <i>škobalj</i>, (alabalık) <i>klen</i> ... [181a]</p>

[43] VOĆE	(Meyve ağaçları)	(kiraz ağacı) <i>trešnja</i> , (višne ağacı) <i>višnja</i> , (can erik zerdâli ağacı) <i>zelene šljive</i> , (kırmızı erik ağacı) <i>crven'šljiva</i> , (sarı erik) <i>b'elošljive</i> , (kara erik ağacı) <i>mrke šljive</i> , (kayısı ağacı) <i>kajsija</i> ... [181a]
[44] ČUDI	(Ahlâk)	(bahâdırlık, yiğitlik) <i>junačtvo</i> , (kabâdâyı) <i>otrešen</i> , (hırçınlık) <i>oholnost</i> , (yararlık) <i>vrijednos'</i> , (saygılı) <i>u česti</i> , (cömert) <i>dobročinitelj</i> , (tok gözlü) <i>siti' očiju</i> , (merhametli) <i>nježan</i> , <i>požalit</i> , (hacar) <i>vrstan</i> , (iş bilir) <i>okretan</i> , <i>fiškalj</i> ... [181b]
[45] DRVLJEĆE	(Meyvesiz ağaçlar)	(odun kesmek) <i>drva s'eći</i> , <i>c'epati</i> , (budamak) <i>okresati</i> , (çam ağacı) <i>smrčevina</i> , <i>bor</i> , <i>homorika</i> , (çıra ağacı, katranlı çam) <i>lučevina</i> , (meşe) <i>hrast</i> , (ak meşe) <i>b'eli hrast</i> , (kara meşe) <i>crni hrast</i> , (pelit ağacı) <i>cer</i> , (pelit) žir, (palâmût) <i>šiška</i> , (mazi) <i>šiškarina</i> , (kayın ağacı) <i>bukva</i> , (gürgen ağacı) <i>grab</i> ... [181b]
[46] ZGRADE	Emâkin (binâlar)	(mahkeme) <i>sudnica</i> , (belediye) <i>općina</i> , (mektep) <i>škola</i> , <i>učiona</i> , (medrese) <i>bogoslovija</i> , (ibtidâiye) <i>pučka osnovna</i> , (rüşdiye) <i>realka</i> , (i'dâdiye) <i>gimnazija</i> , (dâr-ül mu'allimin) <i>preparandija</i> , (dâr'ül-fünûn) <i>sveučilište</i> , (mektep-i mülkiye) <i>politično učilište</i> , (mektep-i nuvvâb) <i>sudačka škola</i> , (akademija) <i>mekteb-i harbiye</i> , (hastahâne) <i>bolnica</i> , (kışla) <i>kasarna</i> , <i>zdanije</i> , (konak) <i>ured</i> ... [224a]
[47] TKALA	(Çulha)	(destgâh tezgâh) <i>stan</i> , (mekik) <i>čunak</i> , (tarak) <i>brdo</i> , (küçü) <i>nite</i> , (ayaklık ayakçak) <i>podnožnici</i> , (çember dişlice) <i>zatefača</i> , (tefe) <i>brdila</i> , (maber) <i>vratilo</i> , (makara cıvcıvı) <i>koloturica</i> , (köprü orta maber) <i>kobila</i> , (selmin) <i>trupno vratilo</i> , (atki) <i>uzvod</i> , (kalye) <i>štapac</i> , (ağırşak) <i>zamotalica</i> , (çözü) <i>osnutak</i> , (terüce) <i>podnožničko drvo</i> , (argıç) <i>poutka</i> , (direzi arış) <i>osnova</i> , (<i>pređa</i>) keten arış, (çıkrik) <i>okretača</i> [224a-b]
[48] ----* ¹³	(Değirmencilik)	(değirmen) <i>vodenica</i> , <i>mlin</i> , (değirmenci) <i>ketoš</i> , <i>vodeničar</i> , (oluk) <i>badanj</i> , <i>žljeb</i> , (su ambarı) <i>badanjski hanbar</i> , (poyra) <i>tolija</i> , <i>slavina</i> , (taban ağacı) <i>podkolnjak</i> , (uskuluç) <i>sjen</i> , (tunç) <i>kolska nožica</i> ... [224b]
[49] ULJAJSTVO	(Yağcılık)	(mengene) <i>žečka</i> , (ivli iğ) <i>vreteno</i> , (falaka) <i>ovan</i> , <i>rogovi</i> , (kiriş) <i>talpina</i> , <i>pregača</i> , (takoz) <i>pretisak</i> , (<i>blanja</i>) mengene oturağı, (dibek) <i>stupa</i> , (sandık) <i>torkula</i> , (tokmak) <i>stupa</i> , <i>tučac</i> , (kepçe) <i>varjača</i> ... [224b]

13 Nije naveden naziv cjeline na bosanskom. U prevodu bi to bilo *Mlinarstvo*.

Zaključak

Konceptualna leksikografija naziva se i pojmovnom leksikografijom budući da proučava izradu rječnika u kojima su riječi poredane po sličnosti značenja. Izbor broja tematskih polja arbitraran je i ovisi o obimu koji je zamislio autor prilikom sastavljanja rječnika. Berbić je u svom djelu *Bosanski turski učitelj* odabrao 49 tematskih jedinica, približno iste veličine. Kao što se vidi iz tematskih podnaslova leksikografskih priloga, Berbić bira leksiku iz svakodnevnog života koristeći tzv. enciklopedijsko-tematski rječnički pristup reprezentaciji leksike.

U djelu *Bosanski turski učitelj*, posmatrajući leksikografske priloge u cjelini, Berbić kombinira pristupe iz dvaju potpuno različitih kulturalno-leksikografskih tradicija – slavensko-evropske i osmanske odnosno orijentalne leksikografske tradicije u širem smislu te riječi. Među leksikografskim tematskim cjelinama odudara cjelina koja se bavi „osobinama tijela“ budući da u svim ostalim dominiraju imeničke lekseme izuzev navedene u kojoj dominiraju pridjevske lekseme utemeljene na istom konceptu/ideji.

Nedostatak konceptualnih leksikografskih priloga općenito je povezan s činjenicom da je gotovo nemoguće odrediti univerzalne i jedinstvene liste koncepata / tematskih polja, odnosno principe redanja riječi unutar takvih koncepata / ideja. S druge strane, takva osobina konceptualne leksikografije može predstavljati i svojevrsnu prednost zbog svoje vječite otvorenosti prema različitim oblastima ljudskog života koje se na taj način mogu osmišljeno leksikografski pratiti. Berbićevi leksikografski prilozi značajni su za proučavanje kako historije leksikografije u Bosni u 19. vijeku tako i za proučavanje leksema u bosanskom jeziku u 19. vijeku u bosanskim alhamijado tekstovima u najširem smislu te riječi.

FOLLOWING THE BOSNIAN ALAMIADO LEXICOGRAPHY IN THE 19TH CENTURY: A REVIEW OF BERBIĆ'S THEMATIC LEXICOGRAPHIC CONTRIBUTIONS

SUMMARY

Each dictionary is a valuable document about the time in which it was created, a cultural monument and a testimony to the state of the language in past times. In the context of Bosnian alamiado lexicography, the work of Ibrahim Berbić *The Bosnian Turkish Teacher* (1893), reflects the lexicographic awareness and desire of the author to make a step forward in writing more extensive and precise Bosnian-Turkish and Turkish-Bosnian dictionaries, so that works written on those languages could be translated as successfully as possible. In 49 thematic units, approximately the same size, Berbić chooses lexicon from everyday life using the so-called encyclopedic-thematic dictionary approach. However, the lexicographic procedures of this author indicate more the stages of making the basic work, respecting bilingual grammar, and not the development of a special dictionary as a separate unit, that would follow some other principles, and not just the primary pedagogical-didactic requirements. Unlike conceptual Ottoman dictionaries in Bosnia, including dictionaries by Bosnian authors, which contain a traditional thematic hierarchy of lexicon (first sacred lexicon, tradition, and then everyday life) that reflects first worldview and then other elements of tradition, lexicon in "The Bosnian Turkish Teacher" primarily uses everyday material. Being such way, this work as a whole is unusual for both the Ottoman and the Bosnian alamiado lexicographic tradition.

Keywords: Ibrahim Berbić; Bosnian alamiado lexicography; encyclopedic-thematic dictionary approach; pedagogical-didactic concept; *vulgaria tezaurus*

Literatura

Berbić, Ibrahim Edhem (1893), *Bosanski turski učitelj - Boşnakça Türkçe Muallimi*, İstanbul

Biesaga, Monika (2017), "Dictionary Tradition vs. Pictorial Corpora: Which Vocabulary Thematic Fields Should Be Illustrated?", *Lexikos*, Vol. 27, 132-151.

- Kadrić, Adnan (2010), "The Phenomena of Conceptual Lexicography in Ottoman Bosnia", *Ottoman Studies in Transformation. Papers from CIEPO 18*, LIT Verlag Berlin-Münster-Wien-Zürich-London, 317-329.
- Kadrić, Adnan (2018), *Kontrastivna metoda u opisu bosanskog i turskog jezika u Bosni u 19. stoljeću: Bilingvalna gramatika Bosanski turski učitelj Ibrahima Edhema Berbića*, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut – Institut za jezik, Sarajevo
- Nikolić-Hojt, Anja (2017), "Pogled u prošlost i budućnost (hrvatske povijesne) leksikografije", *Filologija*, 68, 127-142.
- Nikolić-Hojt, Anja (2004), *Konceptualna leksikografija: prema tezaursusu hrvatskoga jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Putanec, Valentin (1998), "Dva osnovna paralelna smjera u povijesnom razvoju hrvatske leksikografije: totalna i parcijalna leksikografija", *Filologija*, 30-31, 127-132.
- Tafra, Branka (1994), "Leksikografski postupci", *Filologija*, 22-23, 109-117.
- Vuić, Vladimir (1856), *Srbska gramatika : za gimnazijsku mladežь Княžestva Србиє*, [Častь 1, Slovoizvodstvo (Etimologija)] / napisao Vladimirь Vuićь Profesorь ezika Srbskogь i Slavenskogь, Pravitelstvenoj Knьigopечатни, Beograd

Dr. Muljaim Kačka
College Heimerer Prishtina / Univerzitet u Prizrenu
Mr.sci. Arben Hysenaj
College Heimerer Prishtina / Univerzitet u Prizrenu

UDK 81'27
81:32
Izvorni naučni rad

MANIPULACIJA NOVOGOVOROM U SRBIJANSKIM INTERNETSKIM MEDIJIMA NA PRIMJERU DISKURSA O KOSOVU

SAŽETAK

Novogovor je diskurs koji se u javnom prostoru koristi kao sredstvo promocije ali i manipulacije. U javni prostor dolazi uglavnom pomoću raznih medija. Svjedoci smo da je i dalje medijski prostor zapadnog Balkana kontaminiran govorom koji napada druge, ali i novogovorom koji ima za cilj postizanje emotivnog efekta prema određenoj pojavi. Rad se bavi novogovorom u srbijanskim internet medijima usmjerenim prema Kosovu. Rad pokazuje koje su to najčešće ponavljane formulacije koje srbijanski mediji koriste s ciljem izazivanja efekta – manipulacije. U ovom slučaju, radi se o manipulaciji vlastitih građana Srbije, dok efekat na Kosovare je minimalan, jer većina novih generacija niti prati srbijanske medije, a niti razumije srpski jezik. U radu su predstavljeni najčešći primjeri koji služe za kreiranje novogovora i njegovog rječnika.

Ključne riječi: novogovor, mediji, manipulacija, Srbija, Kosovo, Balkan

Novogovor (Newspeak)

Ti ne shvataš kakva lepota leži u uništavanju reči. [...] Zar ne shvataš da je cilj novogovora upravo u tome da smanji opseg mišljenja? Na kraju ćemo uspjeti to da zlomisao postane doslovno nemoguća, jer neće biti reči kojima bi se mogla izraziti. [...] Mišljenja u današnjem smislu te reči, u stvari neće

*ni biti. Biti ideološki ispravan znači ne misliti – nemati potrebe da se misli.
Biti ideološki ispravan znači biti nesvestan (Orvel, 1984).*

Rasprave na temu „novogovor” ili engl. „newspeak” novijeg su datuma, iako znanje o jezičkoj snazi i magijskoj funkciji jezika dosta su stare spoznaje. Georg Orwell kroz svoje romane, prije svih „Životinska farma” i „1984”, (raz) otkriva fenomen novogovora i ukazuje na njegove domete, koji su očito daleki sa velikom političkom snagom. Interes za naučnim bavljenjem novogovorom je novijeg datuma i sreće se tek 70-ih godina prošlog vijeka u zemljama zapada, kroz formu lingvističkih istraživanja poznatih kao kritička diskursna analiza (engl. *critical discourse analysis*, CDA). Unutar ovih naučnih krugova su data viđenja šta ovaj govor jeste i šta je njegov cilj. Tako kod Camerona (1995: 153) čitamo: „Novogovor kao odsječak političkoga govora (diskursa) u službi je preuzimanja i održavanja vlasti te njezine promidžbe, ali i manipulacije javnosti kada ju treba uvjeriti u ispravnost sumnjivih postupaka na štetu građana ili druge (suprotne) političke skupine. Ako se promotre društveni sustavi vlasti, novogovor ne postiže orwellovski zamišljene, krajnje ciljeve, kao što su postizanje jednodimenzionalnosti i ‘regulacija zbilje’. Unatoč tomu što ne ostvaruje ortodoksiju misli, svaki novogovor ima moć utjecanja na mišljenje semantičkom razgradnjom jezika, čineći tako svojevrsno simboličko nasilje.”

Novogovor se može tumačiti i kao pojava da jedno društvo ne želi da razvija demokratske kapacitete, jer eliti odgovara „zatečeno stanje”, jer se u njemu kriju određene tendencije. Tako Kuna i Glavaš (2014) navode da: „Sam ostvaraj novogovora u javnosti jest ‘doprinos’ tzv. demokratskom deficitu u društvu, odnosno uklanjanju mogućnosti izražavanja demokratskoga kritičkog mišljenja i potiskivanju građanske kritičke svijesti.” Naravno, danas najjače sredstvo širenja ideologija i novogovora su mediji, iako oni sebe pokušavaju da predstavljaju drugačije, često su pod utjecajem i službom vladajućih elita. Tako Sesar i Vidović (2000) navode da: „utjecaje novogovora najtransparentnije otkrivaju sredstva javnoga priopćavanja ili mediji. Oni ga, štoviše, održavaju na životu i prilagođavaju novim okolnostima”. Vladajuće elite medije koriste za uticaj na široke narodne mase i to nije ništa novo, već „iskorišćavanje medija” ovisi o stepenu (ne)demokratičnosti jednog društva. U vezi s tim Topić (2004)

navodi: “U iskorištavanju jezika u ideološke svrhe posebno mjesto imaju mediji koji prema Marcuseu pridonose manipulaciji i potiskuju kritičko individualno mišljenje i na taj način integriraju suprotnosti. Budući da masovni mediji posjeduju veliku moć uvjeravanja, što im omogućuje širenje vlastitog tumačenja stvarnosti, oni postaju jedan od najvažnijih proizvođača ideologije u modernom društvu.”

Postavlja se opravdano pitanje: A zašto neko zloupotrebljava medije i diktira im jedne te iste riječi, iste fraze, ili iste psihološke slike kada priča o drugome (uglavnom svom neistomišljeniku)? Odgovor ovakvog ponašanja treba potražiti u Klempererovom viđenju (2007) koji je u slučaju nacizma jednostavno obrazložio: „Nacizam je ušao u meso i krv mase pojedinačnim riječima, izričajima i rečeničnim oblicima koje je nametnuo beskrajnim ponavljanjem i koji su bili preuzeti mehanički i nesvjesno.“ Iz ovoga je vidljivo da se jezik svjesno ideologizira s ciljem ostvarivanja ciljeva, a nastale jezičke jedinice tokom tog procesa su ideologemi o kojima Barić (2014) navodi: „Ideologemi nastaju kao posljedica društveno-političkih izmjena kojima se želi naglasiti nova ideološka orijentacija s naglaskom na različitost od prethodne. Automatizmom se takvim riječima pridaje status političke moći i autoriteta.” Vidimo da se iza svakoga pokreta (da li on bio dobronamjeren ili se tokom vremena pokazao kao loš za društvene tokove) stvara određeni narativ s kojim se želi nešto dobiti. Ti narativi su zanimljivi za jezička istraživanja kako u sinhronoj tako i u dijahronoj ravni.

Govor i stavovi

Vidjeli smo da govor ima puno širu funkciju od same komunikacijske – prijenosa informacije od tačke A do tačke B. On je također i socijalni alat, uglavnom za kontrolu i manipulaciju masa. Danas svoje ciljeve, ideje, politike, ideologije ljudi iznose pomoću njega, tako da dominacija nad prostorom javne komunikacije je u interesu raznih moćnika i politika. „U današnje vrijeme govor je važan u stvaranju i ostvarivanju socijalnih utjecaja na stanovništvo, posebno ljude s političkim odgovornostima, predstavnike religije, poznate ličnosti, čak i ljude iz svakodnevnog života. Istražujući utjecaj govora i informacija na stvaranje određenih misli i stavova, studije naglašavaju kvalitetu argumenata kao

važnog faktora za oblikovanje stavova u skladu s raširenim informacijama.” (Hosman, Huebner & Siltanen, 2002: 376). Govoreći o ljudima sa socijalnim uticajem, „istraživanja pokazuju da poznate ličnosti imaju veći kredibilitet i uticaj” (Sadia, Usman & Abdullah, 2013: 118), druga istraživanja ukazuju da „pružanje potrošačima [korisnicima] različitih mrežnih platformi, korišćenjem blogova, društvenih medija, utiče na angažman kupaca [na mišljenje korisnika].” (Mangold & Faulds, 2009: 357), „ispitanici s većom slobodom na internetu imali su tendenciju da imaju pozitivne stavove o demokratiji.” (Gainous, Wagner & Gray, 2016: 725), a takođe, „TV i mediji utječu na svakodnevni životni stil adolescenata, na njihov izbor hrane, odjeće, odnosa itd.” (Zahid, 2007: 54). „Glavni je izazov za političke predstavnike da izazovu uticaj na stav ljudi i da promijene stavove u svoju korist. Istraživanja pokazuju da su predsjednici SAD-a tokom kampanje za predsjedničke izbore imali govornu kampanju o nacionalnoj politici, ekonomiji i oružanim snagama. Istraživanja pokazuju da su teme korišćene za izbornu regrutiranje ljudi koji dolaze iz niskih, srednjih i visokih slojeva.” (Ragsdale, 1987: 715-716), tako, „predsjednik Obama je svoju kampanju koncentrisao na uvjeravanju ljudi da mogu poboljšati nepovjerenje koje se pojavilo u nekim državama SAD-a.” (Priyatmojo, 2011: 13). „Danas većina političara koristi društvene mreže za distribuciju informacija, a također i za usmjeravanje pažnje i učiniti se vidljivijima stanovništvu kako bi na njih utjecali.” (Ross & Burger, 2017: 59). Danas eksperti javne komunikacije jako dobro znaju da izvuku ključne riječi svake (političke, ekonomske, farmaceutske i dr.) kampanje. Znamo da je svrha ponavljanja istih riječi postizanje većeg cilja kojeg subjekt ima u tom trenutku. Vjerujemo da su isti razlozi kada politike i ideologije koriste ovaj efekat – ponavljanja istih riječi. Efekat je krajnji cilj ili interes da se od ponovljenih riječi profitira.

Govor i stavovi na zapadnom Balkanu

Ako uzmemo u obzir prethodno, jasno je da je i prostor Balkana pod jezičkim uticajima, gdje svaka grupa kreira svoje narative. Naravno, snaga ovih narativa varira od snage medija. Tako neke politike imaju više medijskih uticaja kako u svojim zemljama tako i na okolne zemlje, što za posljedicu ima širenje njihovih

uticaje na druge. Govoreći o ovome, Šćekić (2015: 83) navodi: „U balkanskim zemljama postoji trend da se pokušava uticati na ljudske stavove i iste mijenjati, zbog same dinamike koja se zbiva u navedenom regionu. Zemlje zapadnog Balkana prošle su dugu historiju sukoba i ratova, čak i sada se Balkan smatra zonom potencijalnog sukoba. Tokom ratne situacije u balkanskim zemljama bilo je vrijeme trošenja energije, povećavanja patriotizma i nacionalizma, ali, postojala je i medijska priprema za opravdanje ratova i navedenih ponašanja.” To se i danas dešava po medijima, gdje osuđeni ratni zločinci su „eminentni” gosti u udarnim terminima televizija sa nacionalnom frekvencijom. Postoje i slučajevi gdje su osuđeni ratni zločinci izabrani za predavače na visokim vojnim školama. Tako, s pravom se postavlja pitanje: o čemu će ovi zločinci obrazovati mlade generacije. Osim toga, politički predstavnici i dalje govore o “velikim” teritorijama, nacionalizmu, nezavisnosti, krive jedni druge za rat i sukobe, iako ove zemlje rade na procesima pomirenja (posebno između Kosovo i Srbije). Ove dvije države su blizu postizanja sporazuma koji podržavaju SAD i zemlje EU. Danas su ove dvije zemlje pokrenule rasprave o sporazumu, izdaji, patriotizmu, nacionalizmu, junaštvu itd. Tako da teme koje dominiraju u javnom diskursu navedenih država su djelimično konfuzne. Te su teme stvarale zbunjenost stanovništva, neizvjesnost za budućnost i izazivale sukobe, a kao krajni negativni ishod su – migracije, koje godinama nisu zaustavljene. Politički predstavnici Srbije kontinuirano su stvarali scenario govora protiv Republike Kosovo, protiv političkih predstavnika Kosova, pa čak i protiv naroda Republike Kosovo. Takav govor i rječnik je ukorijenjen u srpskom stanovništvu i neguje predrasude. Diskurs koji vlada i kod Albanaca prema Srbiji nije ništa bolji i odgovorniji.

Ako razmislimo o činjenici da proces pomirenja traje toliko dugo na zapadnom Balkanu, to može proizaći iz nesprenosti da se shvati da ovaj prostor nije monolitna etno-politička kategorija, te da postoje različite zemlje, kulture, tradicije. Te su zemlje dugo bile u neprijateljskim odnosima, te su zemlje različite prema svojoj tradiciji, kulturnoj pozadini, religiji i manje-više jeziku. Istraživanja ukazuju da kada je riječ o toleranciji „građani Balkana nisu homogeni u svojim stavovima” (Budak, Rajh & Anić, 2014: 29). Čini se da je ovo pogodna situacija za stvaranje i promociju novih političkih stavova i perspektiva. Naprimjer, „u zadnje vrijeme Ankara je zainteresirana za rad na

razvoju ekonomske i diplomatske uloge na Balkanu. To je poznato kao 'novi aktivizam' i 'neosmanizam'." (Ruma, 2010: 138). Ovaj politički efekat se javlja kao popunavanje sve više praznog ekonomskog i diplomatskog prostora među balkanskim državama.

„Istraživanja naglašavaju ulogu komunikacije u pomirenju u postkonfliktnim društvima na Balkanu, što ljudima pomaže da prevaziđu svoje različitosti i neprijateljstva.” (Ristanović, 2015: 207). U modernim društvima ljudi koriste: TV, pametne telefone, portale, socijalne mreže na jednostavne načine i iz daljine. Ovi načini komunikacije su moderni i oblikuju javno mnijenje (i) na zapadnom Balkanu. Međutim, sve ove mogućnosti politički predstavnici koriste i za manipulaciju javnim mnijenjem u svojim zemljama, te često promoviraju svoje nazadne i nacionalističke stavove. Prema Svjetskom indeksu slobode štampe¹ za 2020. godinu, rangiranje - slobode govora među balkanskim zemljama izgleda ovako: Bosna i Hercegovina 58 (mjesto), Hrvatska 59, Kosovo 70, Srbija 93, Crna Gora 105. Vidimo da mediji nisu dovoljno slobodni i da njima vladaju uredništva koja su pod uticajem politike. Tako vidimo da se balkanski politički diskurs prilično razlikuje u odnosu na druge kontinente i regije. Jezik javne komunikacije zemalja zapadnog Balkana se uglavnom dešava u dva smjera: Prvi, jezik koji je zaokupljene integracijom u EU i naporno radi na postizanju sporazuma i rješavanju neslaganja kako bi ispunile svoje preduslove tražene od zemalja EU i SAD-a. Drugi, jezik je i dalje ispunjen nacionalističkim temama koji nastoji huškati svoj narod prema onim drugima. Treba naglasiti da ove teme koje mi imamo na zapadnom Balkanu nisu nešto što je uobičajan diskurs za EU i SAD, jer osim situacije s koronavirusom i pandemijom koja je trenutno tema broj jedan u svijetu, glavna tema diskursa na pomenutim kontinentima je islamofobiji, radikalizam, Brexit, migrantska kriza, ekonomija.

Srbijanski digitalni mediji i njihov odnos prema Kosovu

Godinama je „uobičajna” pojava u srbijanskim medijima da se Bošnjaci nazivaju - muslimanima, a Albanci - šiptarima. Termin Albanac (*engl.* Albanian) i Albanija (*engl.* Albania) su međunarodni pojmovi koje svi tako prihvataju i poštuju.

1 <https://rsf.org/en/ranking/2020>

Međutim, mediji u Srbiji razvijaju svoj novogovor prema ovom narodu i koriste termin: *šiptar*, što naravno u svjetskoj onomastici ništa ne znači. To se radi pod izgovorom da tako sami sebe Albanci zovu. Naravno da to nije tačno, jer Albanci na unutrašnjem planu sebe oslovljavaju kao: alb. *Shqiptar* (transliterisano: **Šćiptar**). Što znači da ne bi bilo kulturno da Srbe neko naziva *serbi* ili u gorem slučaju da im neko otkida slova iz nacionalnog imena. Čak, i da nâs neko na ličnom nivou godinama zove pogrešnim imenom (bar u jednom pogrešnom slovu) ne bi nam prijalo – u krajnem slučaju, to bismo smatrali provokacijom. Mada, priča u srbijanskim medijima ne staje samo na ovom nivou, već nastavlja i u imenovanju jezika, pa tako imamo: „**šiptarski jezik**”, „**muslimanski jezik**”, „bošnjački jezik” (iako je bosanski jezik u međunarodnim okvirima licenciran kao – bosanski jezik). Što znači da se kroz navedene primjere iz srbijanskih medija prrma Albancima i Bošnjacima vidi ozbiljan *novogovorni rat*. Kroz primere digitalnih medija: Kurir, Blic, Alo, Telegraf, Informer, donosimo primjere korišćenja novogovora. Novogovor je izražen kroz nekoliko jezičkih formi, prije svih: imenica, zamjenica, glagola, sintagmi i sinonima.

Novogovor kroz imenice

Čini se da su imenice kao bogata i otvorena vrsta riječi vrlo „zgodna” za novogovorne aktivnosti u srbijanskim medijima. Donosimo nekoliko učestalih primjera iz navedenih medija gdje se imenice koriste u službi novogovora:

- **Zmija (Tači):** *Zmija* Tači opasno provocira: Srbija ne može na Kosovo! (Informer, 12:14, 28.05.2019); ‘*Zmija*’ sa 16 godina pokazao šta mu je cilj: Objavljena nikad viđena fotografija Hašima Tačija (Telegraf, 14:25, 03.04.2019); Hašim Tači [...] odriče se svog ratnog imena ‘*Zmija*’, koji je sam sebi nadenuo kao komandant terorističke OVK. (Blic, 13:40, 03.07.2019).
- **Zločinac:** *Zločinac* Haradinaj kandidat za premijera KiM (Kurir, 07:57, 08.09.2019); *Zločinac* Haradinaj proglasio pobjedu ‘Ratne koalicije’ (Telegraf, 20:44, 11.06.2017); Ekskluzivno! *Zločinac* Ramuš Haradinaj ubio troje dece (Kurir, 09:34, 03.08.2019).

- **Šiptar:** Šiptarka Rita Ora smeje se Beograđanima u lice! (Informer, 24.10.2019, 20:54); Ameri poručili Šiptarima - odmah sklonite takse za robu iz Srbije (Informer, 18.10.2019, 17:00); Šiptarska pevačica ukrala jedan od najvećih Cecinih hitova! (Telegraf, 11.12.2014, 14:58).

U navedenim primjerima vidimo da dominiraju motivi: životinja, zla i podrugivanja. Svi navedeni motivi koji se redovno ponavljaju služe u kao epiteti ili sinonimi za istaknute političke ili kulturne predstavnike Albanaca sa Kosova. Svi navedeni primjeri imaju negativnu konotaciju a njihovim se ponavljanjem, čini se, želi postići kreiranje narativa omalovažavanja.

Novogovor kroz zamjenice

U stvaranju i djelovanju putem novog govora i zamjenice, prije svih, prisvojne zamjenice imaju značajnu ulogu, pomoću kojih se podvlači jasna granica između nas/njih, ovdje/tamo, našeg/vašeg. Krajni cilj ovoga je promovirati razliku i stvarati nacionalnu (ili neku drugu) inkluziju. Tako Kuna i Glavaš (2014) navode: "Inkluzivnost te potvrđivanje pripadnosti i pravovjerja općenito su važne odlike novogovora, a one se vrlo često ostvaruju naglašenom uporabom osobnih ili posvojnih zamjenica, posebice u 1. licu množine." Dok Sesar i Vidović (2000) daju i ovo mišljenje: „Među zamjenicama prevladavaju one koje nose značenje kolektivnoga subjekta ili atribuiraju kolektivno vlasništvo; to su osobna zamjenica mi, njoj odgovarajuće posvojne zamjenice (naš, naši), neodređene i niječne zamjenice (neki, svatko, nitko)." Tako u korpusu digitalnih medija iz Srbije srećemo i ovakve **konstrukte zamjenica (mi/oni)**: Za mene je Kosovo deo Srbije, ali nije sve *naše*, a nije ni *njihovo* (Kurir, 17.10.2019, 18:11); Inicijativa predsednika Vučića izaziva paniku kod *onih* [kosovski Albanci] koji ne žele mir i saradnju! (Informer, 20:03, 11.11.2019); Borio sam se za *naše* Kosovo! (Kurir, 06:00, 31.08.2019).

Vidljivo je da korišćenje zamjenica u navedenim primjerima je s ciljem pokazivanja jasne razlike po principu "mi i oni", s ciljem isticanja kolektivne pripadnosti, ali i auto-narcisoidnosti, gdje je (moja) grupa A ekskluzivna, dok se ostalim grupama to pravo oduzima. Ovo ima za cilj kreiranje narativa kako drugi nisu naši.

Novogovor kroz glagole

Brojni su primjeri u korpusu gdje se pokušavaju neki glagoli shematizirati uz osobu -kosovskog političara najvišeg ranga. Uglavnom uz istog idu neki pogrdni glagoli poput: *prolupao*, *pobesneo*, *puca*, *minira* i sl. O shematiziranju u tekstovima s ciljem stvaranja novogovora, Kuna i Glavaš (2014: 361) navode: „Naime, kako je riječ o visoko shematiziranoj vrsti tekstova koji tematiziraju temeljne stvari ljudskog života, prisutnost elemenata novogovora u njima doista može biti indikator njegove uspješnosti u nastojanju da postane sveprisutan.” Cilj ovoga je stvoriti negativni sud (predrasudu) o osobi o kojoj se govori, a glagol se nastoji učiniti sveprisutnim i svevezanim za osobu. Baš onako, kako teži i novogovor – izazvati efekat bezbrojnim ponavljanjem istog malobrojnog jezičkog sadržaja. Sesari i Vidović (2000: 90:88) o upotrebi glagola u novogovoru navode: „Novogovor operira relativno malim brojem glagola.” Donosimo nekoliko učestalih primjera iz navedenih medija gdje se glagoli koriste u službi novogovora:

- **Provocirati:** Tači ne prestaje da *provocira* (Informer, 25.05.2019, 18:26); Hašim Tači bezobrazno *provocira*: Neću dozvoliti formiranje Zajednice srpskih opština (Kurir, 03.05.2019, 19:28); Haradinaj *provocira*: Govorio o dijalogu sa Beogradom, pa pomenuo granicu (Telegraf, 03.10.2019, 21:00).
- **Prolupao:** Veselji načisto *prolupao*, niže skandalozne izjave (Kurir, 22/12/2018, 16:44); Totalno *prolupao*! Od silne želje da Vatikan prizna nezavisnost Kosova, Tači je počeo da proganja papu (Alo, 07.09.2016, 14:37); Haradinaj totalno *prolupao* (Kurir, 27.07.2019, 10:47).
- **Minirati:** Tači opet *minira*! (Informer, 10.11.2019, 08:21); Tači *minira* sporazum, hoće da protera Srbe! (Kurir, 05.04.2013, 23:26); Odlazećeg ‘premijera’ *miniraju* bivši saborci! (Informer, 19.09.2019, 23:15); Haradinaj *minira* dijalog: Priština neće da ukine takes (Telegraf, 25.12.2018, 13:40).

Kroz ove ali i prethodne primjere, vidimo da su lideri kosovske politike i njene nezavisnosti stalna meta srbijanskih internet medija. Zanimljivo je da u izboru glagola (od *provocira* do *minira*) postoji jedan cijeli krug konflikta. Vjerovatno se ovakav stepenasti izbor glagola svjesno koristi s ciljem predstavljanja navedenih osoba u negativnom smislu.

Novogovor kroz sintagme

Stiče se dojam da tokom analize srbijanskih medija sintagme su bile najkorišćenije jezičko sredstvo za kreiranje novogovora. O sintagmama u kontekstu novogovora Sesar & Vidović (2000: 91-91) navode: „U opću uporabu najlakše prelaze semantički najprazniji, ali najčvršći novogovorni modeli - hibridne političke sintagme [...] koje u određenome kontekstu stvaraju dojam ozbiljnosti i jezične superiornosti. [...] Dodajmo još da nam novogovor najgrublje podvaljuje kad dosljedno rabi određene, za svaku pojedinu priliku spremne etikete.” Donosimo nekoliko učestalih primjera iz navedenih medija gdje se sintagme koriste u službi novogovora:

- **Velika Albanija:** ‘*Velika Albanija*’ do nove godine!? Šiptari spremaju realizaciju zločinačkog plana! (Informer, 01.06.2019, 23:00); Veliko sra*e ili *Velika Albanija*: Šta su do sada sve potpisali Priština i Tirana? (Telegraf, 12.07.2019, 08:07).
- **(Albanski/šiptarski) teroristi:** Drenica i selo Banje, mesto koje je stalno posećivao patrijarh Pavle: Istorijski osvrt na uporište *terorista* i zločinaca (Telegraf, 09.09.2018, 14:45); U samoodbrani pucao na *albanske teroriste* (Informer, 20.11.2019, 10:17).
- **Kosovsko pitanje:** *Kosovsko pitanje* kod Srba i dalje izaziva mnogo emocija (Kurir, 17.10.2019, 20:54); Imenovanje Grenela korak napred u rešavanju *kosovskog pitanja* (Blic, 04.10.2019, 21:43); Moguć zaokret u politici SAD kad je reč o rešavanju *kosovskog pitanja* (Telegraf, 28.07.2018, 09:42).
- **Priznanje Kosova: Češka treba da povuče priznanje Kosova!** (Kurir, 30.09.2019, 17:46); Skratio se spisak zemalja koje su *priznale Kosovo!* (Alo, 03.11.2017, 12:47); Još četiri - pet povlačenja *priznanja Kosova* do kraja godine (Blic, 15.11.2019, 11:57).

Navedene sintagme se koriste u smislu preispitivanja kosovske nezavisnosti, gdje se ista postavlja u ravan sa raznim ideologijama (terorizma posebno, kao svjetski aktuelne teme) koje srbijanskoj politici idu u prilog, bar tako ta politika misli.

Posebna grupa sintagmi čine one koje se odnose na samo imenovanje same države. Srbijanski mediji bukvalno kao “diktirano” imaju tri sintagme koje

redovno koriste kada imenuju događaje koje se tiču (i) samog naziva Kosova. Donosimo nekoliko učestalih primjera o Kojima je riječ:

- **Lažna država:** Šef *lažne države* poručio (Informer, 13.11.2019, 17:35); Ministar Stefanović oglasio se na Tviteru: *Lažna država* Kosovo ne može u Interpol (Informer, 12.10.2019, 14:43); Prvi put niko nije pozvao članice da priznaju *lažnu državu Kosovo* (Kurir, 01.11.2019, 10:13).
- **Privremene institucije:** privremenih institucija u Prištini (Informer, 09.11.2019, 20:25); Kandidat za premijera privremenih institucija Kosova Aljbin Kurti (Alo, 17.11.2019, 17:44); Napad [...] u Valoni potvrđuje da *privremene institucije* u Prištini nisu sposobne za civilizovanu međunarodnu komunikaciju (Blic, 28.06.2019, 17:42).
- **Takozvano Kosovo:** Ovo je nova Vlada *takozvanog Kosova!* (Alo, 08.11.2019, 08:41); Učešće tzv. Kosova, na kojem insistira Albanija, do sada je bilo pod znakom pitanja. (Informer, 09.11.2019, 20:25); Poruka zahvalnosti Česima posle meča sa *tzv. Kosovom!* (Telegraf, 17.11.2019, 21:34).

Termini *lažno* i *takozvano* koriste se u smislu negiranja ili ignorisanja istine. Dok termin privremeno ima realističnije značenje. Značenje koje upućuje na prihvatanje realnosti na terenu. Posebno, ove sintagme za naziv države su nešto što se u srbijanskom društvu jezički vrlo ukorenilo kada se radi o imenovanju Kosova.

Jezik ulice kao težnja novogovoru

U srbijanskim digitalnim medijima, često kada se izvještava o Kosovu i kosovskim političkim predstavnicima, koristi se jezik ulice. To se ostvaruje na vrlo neprofesionalni način, vjerovatno samo s ciljem da se uvrijedi. To se radi ironijom i epitetima, o kome Sesar i Vidović (2000) navode: „Negativan sud, koji može biti i ironičan, daje epitetima ulogu etiketa.” Navodimo neke od primera: Evo na koga Hašim *otkida* (Kurir, 21:53, 04.10.2019); Haradinaj “*izvisio*”. Edi Rama druguje sa Kurtijem (Blic, 23:40, 29.10.2019); Tači se *baškari* na letovanju (Informer, 08:09, 08.08.2019); Dodik poručio Prištini: *Neka plače Tači!* (Informer, 08:43, 08.07.2019).

Vidimo da je spektar novogovora u medijima koji govore o Kosovu – vrlo širok sa aspekta vrsta riječi, ali da mu je s druge strane rječnik (očekivano) siromašan. Na kraju, čini se da se na ovom novogovoru prema/protiv Kosova, kreira jedan novi politički narativ koji služi uglavnom za domaću publiku, jer većina građana Kosova ili ne prati srbijanske medije ili ne razumiju srpski jezik.

Sažetak

Rad je pokazao kako se novogovor koristi i usmjerava od strane srbijanskih medija prema Kosovu. Pokazani su najfrekventniji primjeri jedinica koji se na dnevnom nivou koriste u medijima. Jedinice novogovora sa aspekta jezika mogu biti sve vrste riječi, tako, tokom istraživanja nailazimo na: imenice, glagole, zamjenice, pridjeve, sintagme – koje se koriste u kreiranju novogovornog spektra. Naravno, vidi se da korišćeni rječnik u svim medijima ima isti izvor (u državnim službama), dok je krajnji cilj u održavanju narativa da Kosovo nije država i da ljudi koji ga vode nisu “naši”.

NEWSPEAK AS A MEAN OF MANIPULATION IN SERBIAN INTERNET MEDIA BASED ON THE EXAMPLE OF THE DISCOURSE ABOUT KOSOVO

SUMMARY

The paper showed how the newspeak is used and directed by the Serbian media towards Kosovo. The paper showed the most frequent examples of units used in the media on a daily basis. Units of newspeak from the aspect of language can be all types of words, so, during the research we come across: nouns, verbs, pronouns, adjectives, syntagms - which are used in creating the newspeak's spectrum. Of course, it can be seen that the narrative is the same (in the secret services), while the ultimate goal in maintaining the narrative is that Kosovo is not a state and that the people who lead it are not “ours”.

Literatura

- Barić, B., (2014) Nova država - nova jezična politika, *Kroatologija*, 1: 25-44.
- Budak, J., Rajh, E., Anić, I., (2014) Privacy concern in western Balkan countries: developing a typology of citizens, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17: 29-48.
- Cameron, D., (1995) *Verbal Hygiene*, Routledge, London and New York.
- Gainous, J., Wagner, K., Gray, T., (2016) Internet freedom and social media effects: democracy and citizen attitudes in Latin America. *Online Information Review*, 40 (5): 712-738.
- Hosman, L., Huebner, L., Siltanen, S., (2002) The Impact of Power-of-Speech Style, Argument Strength, and Need for Cognition on Impression Formation, Cognitive Responses, and Persuasion. *Journal of Language and Social Psychology*, 21: 361-379.
- Kuna, B., Glavaš, Z., (2014) Novogovor – vulgate današnjice, *Jezikoslovlje*, 15(2-3): 349-371.
- Klemperer, V., (2007) *Bilježnica filologa*, Disput, Zagreb.
- Konitzer, A., (2011) Speaking European: Conditionality, Public Attitudes and Pro-European Party Rhetoric in the Western Balkans. *Journal Europe-Asia Studies*, 63(10): 1853-1888.
- Mangold, W., Failds, D. (2009) Social media: the new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, 52(4): 357-365.
- Priyatmojo, A., (2011) Political discourse: Obama's Appraisal Attitudes. *Journal of language and literature*, 6: 2043.
- Ragsdale, L., (1987) Presidential Speechmaking and the Public Audience: Individual Presidents and Group Attitudes. *The journal of Politics*, 82(3): 123.
- Ristanovic, V., (2015) Communication about the past and reconciliation: lessons from the Western Balkan. *Journal Restorative Justice An International Journal*, 3(2): 188-211.
- Ross, K., Burger, T., (2017) Face to face (book). Social Media, political campaigning and the unbearable lightness of being there, *Journal of Political Science*, 66(4): 46-62.
- Ruma, I., (2010) Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism Neo-Ottomanism or/so What?, 9(4): 423.

- Sadia, A., Usman, Gh., Abdullah, N., (2013) Impact of celebrity credibility on advertising effectiveness, *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, Johar Education Society, 7(1): 107 – 127.
- Sesar, D., Vidović, I., (2000) Šta je novogovor učinio hrvatskom jeziku? *Jezik*, 3: 81.-120.
- Topić, T., (2004) Elektronski mediji u BiH: reguliranje u uvjetima nezvaničnog međunarodnog protektorata. *Međunarodne studije*, 2: 97–115.
- Šćekić, R., (2015) The Media and the Wars in Western Balkans in the Last Decade of the XX Century, *Journal of Liberty and International Affairs*, 1(2): 427.
- Zahid, D., (2007) Impact of Cultural Globalization on the Upper Class Youth in Dhaka City: A Sample Study. *Bangladesh e-Journal of Sociology*, 4(2): 932.
- World press freedom index. (2020) <<https://rsf.org/en/ranking/2020>>

Izvori

Alo.rs

Blic.rs

Informer.rs

Kurir.rs

Telegraf.rs

ENGLESKI JEZIK STRUKE – ANALIZA STAVOVA STUDENATA

SAŽETAK

Poznavanje engleskog jezika kao jezika struke (EJS) predstavlja neophodnu kompetenciju u današnjem polju rada i profesionalnog djelovanja te je neophodno posvetiti mnogo veću pažnju ovom pristupu podučavanju. Cilj ovog rada je predstaviti kratki osvrt na teoretski prikaz podučavanja engleskog jezika struke, prikazati osnovne razlike između ovog pristupa i pristupa integrisanog učenja jezika i sadržaja (engl. CLIL), te ispitati stavove studenata Pravnog fakulteta i studijskog programa Poslovna informatika na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru o važnosti i uskoj povezanosti učenja ovog stranog jezika s njihovom strukom. Rezultati urađene analize pokazuju da su studenti svjesni značaja engleskog jezika za njihovu buduću profesiju te da su zainteresovani za uvođenje više časova učenja ovog jezika u nastavni plan i program njihovih fakulteta kao i za povezivanje stručnih predmeta s učenjem engleskog jezika što predstavlja značajan rezultat za eventualna buduća planiranja postepenog uvođenja nastave u skladu s modelom CLIL.

Ključne riječi: engleski jezik, jezik struke, univerzitet, stavovi studenata

Uvod

Svjesni smo činjenice da se budućnost obrazovanja nalazi pod značajnim utjecajem napretka u tehnologiji, promjene pristupa podučavanju, proširenja tržišta rada na evropsko tržište što dolazi kao utjecaj evropskih integracija naše i okolnih zemalja. kao i značajnog povećanja konkurentnosti na pomenutom, proširenom tržištu rada. Imajući ovo u vidu, dolazimo do zaključka da jedan

od najznačajnijih ciljeva svih nas uključenih u obrazovni proces jeste doprinos što boljem i kvalitetnijem osposobljavanju učenika i studenata u odgovoru na zahtjeve i ciljeve koji se pred njih postavljaju na njihovom budućem profesionalnom planu. Činjenica je da je učenje stranog jezika već odavno nadmašilo i preraslo prostorije učionice i škole te da su učenici i studenti, u odnosu na period od nekoliko godina unazad, danas više izloženi stranom jeziku, u ovom slučaju engleskom. Učenje općeg engleskog jezika ima svoju ulogu i funkciju u osnovnim i srednjim školama gdje se učenici upoznaju s osnovnim jezičkim strukturama, gramatičkim pravilima, tj. morfološkim nivoom jezika, uče pravilan izgovor ili drugim riječima savladavaju fonetsko-fonološki sistem jezika, susreću se s vokabularom vezanim za određene tematske jedinice iz svakodnevnice ili drugih područja koja su dosta široka i općenita. Dolaskom na željeni studij, oni već imaju određeno predznanje engleskog jezika, jer prema rezultatima ankete provedene u ovom istraživanju, većina studenata u trenutku početka studiranja uči engleski jezik više od šest godina. Ovo je direktni pokazatelj da studenti imaju dobru podlogu da svoj nivo znanja engleskog jezika unaprijede te steknu kompetencije koje će im biti od značajne koristi prilikom rada u njihovoj struci. Neprihvatljivo je da studenti nakon tri ili četiri godine studija izađu sa znanjem jednakim kao u srednjoj školi ili čak lošijim. Današnje okolnosti nam nameću obavezu poznavanja engleskog jezika ukoliko želimo uspjeh na poslovnom planu. Engleski jezik struke (engl. English for Specific Purposes – ESP) omogućava studentima da unaprijede svoje već stečeno znanje iz općeg engleskog jezika koji dobiju u srednjoj školi te ga usmjere ka učenju engleskog jezika usko vezanog za njihovu struku.

Bosna i Hercegovina je zemlja koja je trenutno na putu ka evropskim integracijama te je u tom procesu važno postupanje po evropskim planovima i programima kojima je cilj promovisanje jezične raznolikosti (European Commission, 2004). Upravo ovoj vrsti raznolikosti Evropa pridaje veliku važnost, jer jezik doprinosi boljem razumijevanju građana Evropske unije te zajedno s kulturnim bogatstvom Evrope predstavlja važan aspekt evropskog obrazovanja.

Imajući ovo u vidu, neophodno je da naš obrazovni sistem omogući kvalitetno znanje jezika, u ovom slučaju engleskog koji je službeni jezik Evropske unije te kao takav predstavlja „ulaznu kartu“ na evropsko tržište rada

i naši studenti željni znanja, dokazivanja svog umijeća i sposobnosti, ne smiju stati samo na poznavanju općeg engleskog te ostati uskraćeni za poznavanje stručnog engleskog jezika.

U ovom radu će se kratko izložiti teorijsko objašnjenje ovog pristupa podučavanju jezika, njegovih prednosti te ga predstaviti kao jednu od mogućih uvertira u novi, inovativni pristup integrisanja jezika i sadržaja (engl. CLIL – Content and Language Integrated Learning). Osim pomenutog, fokus istraživanja stavljen je i na analizu stavova studenata o izučavanju engleskog jezika kao jezika struke. Studenti koji su uključeni u anketu studiraju na sljedeće dvije organizacione jedinice Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru: Pravni fakultet, te studijski program Poslovna informatika.

Teoretski prikaz podučavanja engleskog jezika kao jezika struke (engl. ESP – English for Specific Purposes)

Engleski jezik struke (EJS) (engl. *ESP – English for Specific Purposes*) počinje svoju primjenu kao zasebno polje proučavanja još od 1960-ih godina te predstavlja pristup podučavanju koji je nastao kao direktna posljedica analize potreba ljudi koji uče ovaj jezik za određenu svrhu. EJS je, također, rezultat mnogih dešavanja kao što su nagli razvoj u nauci i tehnologiji, povećana upotreba engleskog kao međunarodnog jezika nauke, tehnologije i biznisa, povećana ekonomska moć određenih država kao i povećan broj međunarodnih razmjena studenata iz Ujedinjenog Kraljevstva, SAD-a i Australije. (Rahman, 2015)

Osim poznavanja općeg engleskog jezika (eng. *General English*), pojavila se potreba da se isti unaprijedi poznavanjem stručne terminologije usko vezane za polje rada i djelovanja s ciljem da se poboljšaju i unaprijede kompetencije koje će donijeti veće šanse pri zaposlenju. Usvajajući kompetencije i vještine da se ostvarimo kao stručnjaci u praksi s odličnim poznavanjem stranog jezika, svoju stručnost smo sada u mogućnosti prikazati i na međunarodnom nivou što doprinosi povećavanju konkurentnosti na tržištu rada.

Da bi se dobio jasniji uvid u mogućnosti koje nam EJS pruža, potrebno je izložiti neke od osnovnih odlika koje diferenciraju opći engleski jezik od engleskog jezika struke (EJS). Kao što smo već iznijeli u uvodu ovog rada, opći

engleski jezik je jezik koji učenici počinju učiti već u osnovnoj školi te u većini slučajeva nastavljaju dalje kroz svoje srednjoškolsko obrazovanje (gimnazije, opći smjerovi...¹). Osim usvajanja znanja iz općeg engleskog jezika na ovaj način, tj. kroz nastavni plan i program u školama, učenici ga usvajaju i u svakodnevnom životu što doprinosi kvalitetnijem razvoju njihovih osnovnih jezičkih vještina. Nakon što su podjednako usvojili pomenute vještine, učenici/studenti treba da usmjere svoje (pred)znanje na aspekte koji su im sada najvažniji za njihovu buduću profesiju te da ih dodatno usavršavaju. Upravo iz ovakvih promišljanja je i nastao EJS koji nakon urađene analize potreba (engl. *need analysis*) fokus podučavanja stavlja upravo na učenika i njegove potrebe i interesovanja. Prema autorima knjige „English for Specific Purposes – a learning-centered approach“, koja je prema riječima autora Toma Hutchinson i Alana Waters (1987) napisana kao praktični vodič za nastavnika engleskog jezika struke, različite potrebe i interesovanja učenika imaju važan utjecaj na motivaciju i rezultate učenja. Iz ovoga je proizašla njihova temeljna pretpostavka EJS-a, tj. učenikove potrebe i interesovanja moraju biti u skladu s njegovim učenjem engleskog jezika, jer to doprinosi povećanju motivacije i čini učenje učinkovitijim i bržim (Hutchinson & Waters, 1987)². Kao što možemo zaključiti, ova dva autora fokus stavljaju na učeničke potrebe prema kojim prilagođavaju podučavanje jezika. Stoga, definicija koju oni daju jeste sljedeća: „Engleski jezik struke je pristup podučavanju jezika u kome su sve odluke vezane i za sadržaj i za metode podučavanja bazirane na učenikovom razlogu učenja jezika“, naglašavajući da se EJS ne može posmatrati kao određeni *proizvod*, već radije kao *pristup* podučavanju jezika koji je direktno usmjeren na specifične i jasne razloge učenja (Hutchinson & Waters, 1987. p.19). S druge strane, autor Tony Dudley Evans (1997) daje bitnu prednost temeljnoj metodologiji discipline s kojom su studenti već upoznati u njihovom polju

- 1 Nastavnici koji predaju u srednjim školama sa stručnim usmjerenjima kao što su srednje turističke, građevinske, mašinske i ekonomske škole imaju priliku da u svoje nastavne planove i programe uključuju i engleski jezik struke. Često se rade i kombinacije općeg i jezika struke (JU Srednja ekonomska škola, Sarajevo), ili nastavnici posežu za dodatnim materijalima ukoliko nastavni plan i program ne pruža mogućnost usvajanja stručnog jezika. Takav primjer je i Srednja ekonomska i ugostiteljsko-turistička škola Mostar. (Više detalja moguće pronaći u magistarskom radu autorice na temu "Primjena modela integrisanog učenja jezika i nastavnog sadržaja u bosanskohercegovačkom obrazovanju")
- 2 slobodni prijevod autorice

obrazovanja jer će EJS, prema njemu, biti daleko učinkovitiji ukoliko se iskoristi upravo pomenuta metodologija i u učenju engleskog jezika kao stručnog. Osim metodologije, ono što Dudley-Evans (1997) izdvaja kao *apsolutna obilježja* po kojima se EJS razlikuje od općeg engleskog jeste analiza potreba te analiza žanra i jezika specifičnog za pomenute potrebe učenika za učenjem. Nasuprot apsolutnim, nalaze se i *promjenjiva obilježja* koja su uključivala uzrast učenika i njihov nivo znanja engleskog jezika.

Dudley-Evans i St. John u svojoj knjizi „Developments in ESP: A multi-disciplinary approach“ (1998) nude dvije proširene skupine ovih obilježja. Apsolutna obilježja EJS-a podrazumijevaju da engleski jezik struke:

- ispunjava specifične potrebe učenika koji uče engleski jezik,
- koristi temeljnu metodologiju i aktivnosti discipline koju učenici izučavaju,
- usmjeren je ka jeziku koji odgovara tim aktivnostima vezano za gramatiku, leksiku, registar, vještine, diskurs i žanr.

Varijabilna obilježja EJS-a obuhvataju stavke da ovaj pristup podučavanju:

- može se odnositi na specifične discipline ili biti kreiran za njih;
- može koristiti, u specifičnim situacijama podučavanja, različitu metodologiju od one koja se koristi u općem engleskom jeziku;
- pretežno je namijenjen odraslima, bilo na visokoškolskim ustanovama ili pri obavljanju stručnih poslova. Međutim, može biti namijenjen i učenicima srednjih škola;
- uglavnom je namijenjen za srednji i napredni nivo znanja učenika. Iako se većina kurseva/časova EJS-a oslanja na osnovno predznanje jezika, oni se mogu prilagoditi i početnicima.

Iz ovih obilježja možemo uvidjeti da je korist ovog pristupa podučavanju jezika višestruka. Ono što bismo mogli izdvojiti kao najbitnije jeste da se pomenuti pristup može i mora prilagoditi potrebama učenika, ali i situacijama, tj. kontekstu - gdje i za šta se podučava, kao i uzrastu učenika, a sve s ciljem efektivnijeg usvajanja znanja stranog jezika kao jezika struke.

CLIL vs. EJS

Već iz njihovih naziva možemo zaključiti da ova dva pristupa podučavanju – Integrisano učenje jezika i sadržaja (engl. CLIL) i Engleski jezik struke (EJS) – imaju neka zajednička obilježja, a to su nejezički sadržaj i jezik. CLIL je novi, inovativni pristup učenju jezika i sadržaja, nastao 1990-ih godina koje se smatraju kao period „učenja i podučavanja posredstvom stranog jezika“. (Cañado, 2011). Unatoč sve većoj i bržoj implementaciji ovog pristupa u domenu evropskog sistema obrazovanja, ono što je do sada sasvim jasno jeste da istom još uvijek nedostaje određeni broj istraživanja, naučnih radova, pilot-projekata i objavljenih rezultata, posebno misleći na bosanskohercegovački sistem obrazovanja. Ovaj pristup je definisan kao krovni pojam (engl. „umbrella term“) koji obuhvata bilo koju aktivnost u kojoj se strani jezik koristi kao alat za učenje nejezičkog sadržaja, a pritom oboje i jezik i sadržaj imaju jednaku ulogu i važnost. (Marsh, 2002)³

Imajući u vidu pomenute definicije EJS-a autora Toma Hutchinsona i Alana Watersa (1987), a koja glasi da je „engleski jezik struke pristup podučavanju jezika u kome su sve odluke vezane i za sadržaj i za metode podučavanja bazirane na učenikovom razlogu učenja jezika“ i definicije CLIL-a Davida Marsha, možemo uvidjeti jasnu razliku između ova dva pristupa. Prema definiciji EJS-a, od ključne važnosti je razlog učenja jezika, te se shodno tome i donose odluke vezane za sadržaj i metode podučavanja gdje se u prvi plan stavlja učenje jezika. S druge strane, imamo definiciju CLIL-a koja svoj fokus stavlja na dva dijela, a to su i jezik i sadržaj. Ovaj dualni pristup ne daje prednost niti jeziku niti sadržaju već ih smatra jednako važnim i za svoj cilj ima da učenici podjednako dobro savladaju i jezik i nejezički sadržaj. Prema autorima D. Evansu i St. Johnu (1998), EJS je kreiran da bi ostvario specifične potrebe učenja jezika; u skladu je sa sadržajem određenih disciplina, zanimanja i aktivnosti, usmjeren je na jezik (sintaksu, leksiku, diskurs, semantiku) koji je prilagođen aktivnostima učenja. Autorica Sofija Mičić u svom radu “Reforms in English for medical academic purposes in Belgrade“ (2005), daje zanimljiv osvrt na nastavnika EJS-a, koji glasi da nastavnik koji podučava EJS ne treba da postane nastavnik sadržaja, već treba da postane student koji je

3 slobodan prijevod autorice

zainteresovan za sadržaj.⁴ Iz ovoga također možemo uvidjeti razliku između ova dva pristupa, budući da se nastava u skladu sa modelom CLIL izvodi od strane nastavnika sa kompetencijama i odlikama odličnog poznavanja materije sadržaja, kao i vrlo dobrih jezičkih sposobnosti. Možemo zaključiti da je CLIL nastavnik ekspert za sadržaj koji se podučava s vrlo dobro razvijenim jezičkim vještinama jezika putem kojeg se podučava i koji se podučava. Također, u nastavi u skladu s modelom CLIL, oba nastavnika mogu raditi zajedno, tj. nastavnik predmetnog sadržaja i nastavnik jezika imajući u vidu gore već pomenute odlike (eng. *tandem teaching modality*) (Leonardi, 2015). Nasuprot ovomu, ESP nastavnici su nastavnici jezika koji ne treba da budu eksperti u poznavanju materije sadržaja te mogu ostvariti samo određeni vid saradnje sa profesorima nejezičkih predmeta, a sve s ciljem što bolje ostvarivanja potreba studenata.

Imajući u vidu sve pomenute razlike i odlike EJS-a, kao i kratki osvrt na CLIL, postaje sve više izraženija potreba da se na univerzitetskom nivou pruži prilika za većim udjelom engleskog jezika struke u nastavnom procesu koji bi mogao predstavljati jedan vid pripremanja studenata za implementaciju CLIL-a. Ovakav vid prakse je doživio i svoju primjenu i u BiH, tj. na Univerzitetu u Zenici. Na tehničkim fakultetima Univerziteta u Zenici, tj. na Mašinskom, Politehničkom i Metalurško-tehnološkom fakultetu CLIL se prvo provodio kroz pilot-projekte, a zatim i u nastavi. Ovaj Univerzitet je prvi univerzitet u BiH koji na svojim tehničkim fakultetima nastavu izvodi s ciljem integracije jezika i sadržaja. Prethodnici CLIL-a na ovim fakultetima bili su upravo Engleski jezik struke te jedan oblik proto-CLIL nastave kojeg su nazvali Javni čas sa funkcijom dodatne prakse. (Tarabar, 2016)

Kao što je pomenuto na početku ovog rada, BiH je trenutno na putu ka evropskim integracijama, zbog čega je sve više izraženo povećanje tržišta rada na polju prava, evropskih integracija i Evropske unije. Prema Strateškom okviru BiH (2015) nije moguće očekivati bilo kakve pozitivne promjene u našem društvu bez jačeg ekonomskog rasta gdje poduzetništvo predstavlja „nezamjenjiv put modernog društva ka održivom razvoju i stvaranja novih radnih mjesta“. Imajući ovo u vidu, dolazimo do zaključka da su našoj zemlji potrebni vrsni stručnjaci iz oblasti ekonomije, informatike i prava te smo

4 isto

upravo iz ovih razloga odlučili analizirati stavove studenata Pravnog fakulteta i Poslovne informatike, studijskog programa na Univerzitetu „Džemal Bijedić“ u Mostaru koji objedinjuje ekonomiju i informatiku kao prijeko neophodnu disciplinu naše svakodnevnice.

Anketa za ispitivanje stavova studenata o pristupu podučavanju engleskog jezika kao jezika struke – analiza

Cilj ove ankete bio je da ispita stavove studenata Pravnog fakulteta i studijskog programa Poslovne informatike Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru o važnosti učenja engleskog jezika u njihovoj struci kao i to da li, prema njihovom mišljenju, postoji potreba za uvođenjem dodatnih časova ovog stranog jezika. Dodatni cilj ankete bilo je ispitivanje generalnog stava studenata ovog fakulteta/ studijskog programa o mogućem povezivanju njihovih nejezičkih predmeta s podučavanjem engleskog jezika.

Online anketa je napravljena pomoću digitalnog alata Google forms te je ispitivanje provedeno na uzorku od 66 studenata. Anketa je bila anonimna i sadržavala je ukupno 15 pitanja, od kojih je 11 pitanja bilo sa višestrukim ponuđenim odabirom (eng. *multiple choice questions*), 3 pitanja sa ljestvicom ocjena u rasponu od 1 do 5 te jedno pitanje sa proizvoljnim komentarom/ odgovorom.

U prva tri pitanja ankete, saznali smo da je starosna dob ispitanika (njih 87,9%) između 18 i 24 godine, dok je 10,6% ispitanika starosne dobi između 25 i 34 godine te 1,5% u dobi od 35 do 44 godine. Ovi podaci govore da su ispitanici mlade osobe, tj. studenti prvih i drugih godina na navedenim studijima, a što potvrđuje i postotak onih koji studiraju na prvoj godini, njih 27,7%, druga godina 38,5%, treća godina 18,5%, četvrta godina 9,2% te peta godina 6,2%.

Za pomenuti cilj ovog ispitivanja vrlo je važan podatak koji smo dobili pitanjem *Koliko dugo učite engleski jezik u svom dosadašnjem obrazovanju? (izraženo u godinama)*, a to je da 95,5% ispitanika već više od šest godina uči engleski jezik. Ovaj podatak svoju važnost pronalazi u činjenici da je za EJS potrebno da studenti vladaju predznanjem općeg engleskog jezika, kao i to da ovaj podatak potvrđuje na početku izneseno: da studenti na univerzitet dođu sa predznanjem

iz srednje škole što je odličan korak u uvođenju više časova engleskog jezika kao jezika struke, a na kraju i CLIL-a.

Na pitanje *Koliko dugo se izvodi nastava iz predmeta Engleski jezik na Vašem studiju? (izraženo u semestrima)?*, 48,5% studenata odgovara sa dva semestra, dok njih 42,4% kazuje da se nastava iz ovog predmeta izvodi samo jedan semestar.

Na skali od 1 do 5, studenti su ocjenjivali zadovoljstvo svojim dosadašnjim znanjem iz engleskog jezika, gdje je najviši procenat dobila ocjena 3 (36,4%) potom ocjena 4 (34,8%) te ocjena 5 (25,8%). Kao najbolje savladane vještine ocjenjuju receptivne, tj. slušanje/razumijevanje (48,5%) i čitanje (48,5%), dok manji postotak studenata smatra najbolje savladanim produktivne vještine, tj. pismeno izražavanje (22,7%) i govor (16,7%).

Na skali od 1 do 5, većina studenata, njih 62,5%, dala je ocjenu 5 stavki da je engleski jezik važan za njihovu struku, dok je njih 30,3% dalo ocjenu 4, što ukazuje na činjenicu da su studenti izuzetno svjesni značaja ovog jezika za njihovu buduću profesiju. Ovo dokazuje i postotak koji je ostvaren na sljedećoj stavci - *Odaberite situacije u kojima smatrate da je poznavanje engleskog jezika od krucijalne važnosti*, gdje su studenti najveću prednost dali zaposlenju 90,9%, boravku u inozemstvu i studentskim razmjenama 77,3%, pretraživanju i korištenju stručne literature 62,1%, formalnoj korespondenciji 54,5%, dok su najmanji procenat dobile stavke vezane za slobodne aktivnosti, tj. razgovor sa prijateljima, gledanje filmova sa 27,3% odabira.

Stavka *Ocijenite svoju trenutnu sposobnost da diskutujete na engleskom jeziku o relevantnim stručnim temama iz Vašeg polja obrazovanja* ocijenjena je na sljedeći način:

- ocjena 1 (nisam sposoban/-na) – 12,3% od ukupnog broja studenata
- ocjena 2 - 18,5%
- ocjena 3 - 35,4%
- ocjena 4 - 18,5%
- ocjena 5 (izuzetno sam sposoban/-na) – 15,4%

Na pitanje *Koliko nastavnika/-ica na Vašem studiju koristi engleski jezik na svojim predavanjima/vježbama u smislu korištenja literature na engleskom jeziku, objašnjavanja stručne terminologije u engleskom jeziku, korištenja audio i video materijala na engleskom jeziku i slično*, studenti su odabrali sljedeće odgovore:

- Jedan nastavnik/-ica – 38,5%
- Dva – 20%
- Tri – 12,3%
- Četiri – 4,6%
- Pet – 1,5%
- Više od pet – 0%
- Nijedan nastavnik/-ica – 23,1%

42,4% studenata je odabralo opciju „Nisam siguran/-na“ kao odgovor na pitanje *Da li biste mogli uspješno pratiti nastavu na engleskom jeziku iz nekog od Vaših stručnih predmeta na studiju?*, dok je njih 37,9% sigurno da bi mogli pratiti nastavu na engleskom jeziku, te njih 19,7% smatraju da ipak ne bi mogli pratiti nastavni proces iz stručnih predmeta na engleskom jeziku.

Većina studenata smatra da bi trebalo uvesti još časova engleskog jezika kao jezika struke na njihovom studiju; njih 75,8% ima afirmativan stav dok 24,2% studenata ne smatra da je potrebno više časova engleskog jezika. Sličan omjer pozitivnih i negativnih odgovora je dat i na sljedeće pitanje: *Da li biste željeli da se nastavni sadržaj koji učite na Vašim stručnim predmetima poveže sa učenjem engleskog jezika?*, tj. za odgovor DA bilo je 72,7% (48 studenata), dok za odgovor NE bilo je 27,3% (18 studenata).

Posljednje pitanje gdje su studenti dali svoj lični komentar i osvrt je glasilo: *Prema Vašem mišljenju, navedite neke od prednosti ili mana učenja engleskog jezika kao jezika struke. Na koji način može pomoći/odnemoći na Vašem budućem profesionalnom i poslovnom planu*, gdje izdvajamo neke od sljedećih odgovora:

- *Mislim da poznavanje engleskog jezika može imati samo prednosti za nas, a nikako mane, budući da je engleski jezik globalni jezik razumijevanja, poslovanja i znanosti. Npr. u informatici se većina pojmova temelji na engleskom jeziku.*
- *Poznavanje engleskog jezika u današnje doba interneta i tehnologije je zaista potrebno. Moglo bi se reći da je posao odnosno zaposlenje jedan od motiva za učenje stranog jezika, s obzirom da je za dobar posao potrebno poznavanje barem dva strana jezika. Ono čemu svakako doprinosi poznavanje stranog jezika jeste i mogućnost napredovanja van granica BiH što dodatno obogaćuje profil jedne osobe i doprinosi sklapanju novih*

poznanstava sa osobama iz drugih zemalja sa sličnim ciljevima ili idejama. Također smatram da kvalitetno poznavanje nekog stranog jezika doprinosi i razvijanju samopouzdanja osobe te općenito proširuje naše vidike.

- *Smatram da bi trebalo uvesti barem još jedan predmet na engleskom jeziku na fakultetu, imali smo samo jedan predmet na prvoj godini. Učenje engleskog je u svakom slučaju korisnije od 5-6 ekonomskih predmeta (4 obavezna i jedan/dva izborna) koje trenutno izučavamo na Pravnom fakultetu.*
- *Ne postoji mana. Znanje engleskog i poznavanje gramatike maternjeg jezika su osnove obrazovanja i ako neko ne može da se pohvali istima, ne zaslužuje titulu akademskog građanina.*
- *Mana je što se malo uči.*
- *Engleski jezik je obaveza u svim IT vezanim zanimanjima. Kvalitetno poznavanje jezika je preduslov za sve ozbiljnije poslove.*
- *Smatram da učenje engleskog jezika jedino može pomoći u kreiranju našeg identiteta, te je također dobra priprema za naše planove, kako na poslovnom, tako i privatnom planu, jer smatram da je engleski jezik najvažniji jezik u svijetu.*

Potencijalna ograničenja u provedbi istraživanja i tumačenja rezultata ankete

Prilikom planiranja ankete i ispitivanja stavova studenata, naišli smo na prvu poteškoću koja je ograničila broj učesnika u ispitivanju na studente samo dvije organizacione jedinice Univerziteta. Naime, studenti Ekonomskog fakulteta su također trebali biti potencijalni ispitanici, međutim, zbog drugih obaveza koje su imali u trenutku provođenja ankete, kao i prema mišljenju rukovodstva Fakulteta, studenti nisu učestvovali u ovom ispitivanju.

Također, budući da se radi o web-ispitivanju, postoji mogućnost da svi studenti nisu ispunili anketu zbog eventualne nemogućnosti pristupa internetu u trenutku njenog provođenja. Na tumačenje rezultata mogao bi utjecati neodživ, tj. nejednaka zastupljenost sve četiri godine odabranih fakulteta/studijskih programa. Potrebno je napomenuti da je anketa s linkom za pristup postavljena na službene Web i FB stranice fakulteta/studijskih programa.

Prilikom iščitavanja rezultata anketiranja treba dodatno imati na umu i mogućnost da studenti nisu najbolje shvatili određena pitanja pa su iskoristili svoju slobodnu procjenu u davanju odgovora. Uzmimo za primjer da ukoliko studenti nisu upoznati sa pojmom *engleski jezik kao jezik struke*, onda smo dobili odgovore na određena pitanja uz slobodnu procjenu studenata što može utjecati na krajnje tumačenje rezultata.

Zaključak

Nakon izloženog kratkog teorijskog osvrtu na pristup podučavanju engleskog jezika kao jezika struke, te nakon predočenih rezultata ankete provedene među studentima, dolazimo do zaključka da EJS sa svim svojim prednostima treba zasigurno biti jedno od rješenja ka poboljšanju kvaliteta nastavnog procesa na Univerzitetu. Studenti Pravnog fakulteta i studijskog programa Poslovna informatika svojim su odgovorima pokazali da smatraju da je jedan, odnosno dva semestra nastave engleskog jezika nedovoljno za njihovu struku te da žele više časova iz ovog predmeta, što pokazuje i rezultat o nezadovoljstvu dosadašnjim znanjem iako su došli na fakultet sa predznanjem ovog jezika kojeg uče već više od šest godina. Ono što također ohrabruje nastavno osoblje za uvođenje dodatnih časova jeste i činjenica da većina studenata želi da se neki od njihovih stručnih sadržaja poveže s učenjem engleskog jezika, jer smatraju da je ovaj jezik uistinu važan za njihovo buduće polje djelovanja. Upravo ovdje smo na tragu CLIL-a i razmatranja njegove implementacije. Većinski odgovor studenata da nisu sigurni da li bi mogli pratiti nastavu na engleskom jeziku iz nekog od njihovih stručnih predmeta, dovodi nas do zaključka da se studenti upravo kroz EJS trebaju dovoljno osposobiti za nesmetano praćenje nastave na engleskom jeziku, što bi bila određena vrsta uvertire i pripremanja podloge za uvođenje CLIL-a ili barem njegovog *soft* modela⁵. Dodatni časovi EJS-a bi omogućili poboljšanje receptivnih,

- 5 Oblik CLIL-a koji se za početak, može iskoristiti samo od strane nastavnika jezika koji svoje časove mogu prilagoditi tako da za prvi cilj imaju razvijanje jezičkih kompetencija, a za svoj drugi cilj pružanje znanja iz određenih polja, predmeta ili određenih tematskih cjelina. Na ovaj način bi se lagano krenulo ka ujedinjavanju stručnih i jezičkih predmeta, jer bi sada nastavnici jezika ostvarivali neophodnu komunikaciju sa nastavnicima stručnih predmeta od kojih bi tražili informacije o njihovom nastavnom planu i programu te uzimali određene

ali i savladavanje produktivnih vještina studenata za koje se, prema rezultatima ankete, ispostavilo da su najslabije savladane vještine. Činjenica da samo jedan ili nijedan nastavnik (ne) koristi engleski jezik u svojoj nastavi je nešto što se mora promijeniti da bi se studentima pružila najbolja prilika za kvalitetnijim usvajanjem ovog stranog jezika. Studenti navode da im je engleski jezik potreban za zaposlenje, kao najbitnije, potom za studentske razmjene i korištenje literature, tj. knjiga, naučnih i stručnih radova, časopisa neophodnih za šire shvatanje određenog gradiva. Ukoliko nam je cilj napraviti kvalitetan mladi kadar po završetku njihovog studija, onda ih moramo pripremati i za međunarodno tržište, ali i domaće koje se sve više okreće ka Evropi i Evropskoj uniji. Da bi bili kompetentni, mladi studenti shvataju značaj i važnost engleskog jezika za svoju struku te im mi kao nastavni kadar moramo omogućiti najidealnije uslove za njegovo usvajanje.

Conclusion

After briefly presenting the theoretical part of the ESP approach and analysing results of the conducted survey among the students, we have come to a conclusion that ESP with all of its benefits need to be one of the certain solutions towards the quality improvement of the teaching-learning process at the University. The students of the Law Faculty and Business IT study programme have shown that they consider their one or two semesters of learning English as not enough for their professional needs. Therefore, they want more classes of English even though they came to University with previously gained knowledge since majority of them had been studying this language for six years prior to their university education. What also presents a significant contribution of this paper is the fact that students expressed their wish to connect vocational subject contents with learning English since they believe in the considerable relevance of this language to their future professional activities. In addition to this, the need for considering the implementation of the CLIL approach is becoming quite evident. One more step to bringing us closer to introducing more ESP classes is certainly the majority opinion of the students that they are not quite

cjeline i potom ih obrađivali na času jezika. (Ikeda, 2013)

sure whether they would be able to follow their lectures in English. This might be seen as one way of preparing students for CLIL implementation or at least, its soft model. ⁶ The increased number of language classes would improve the receptive skills of the students as well as their productive skills which have been proven according to the survey, as the least developed skills. The fact that one or none of the teachers uses English in their classes is something that calls for a change in order to provide the best learning environment for foreign language acquisition. The reason which the students consider as the crucial one for learning English is their future employment. What comes after that is student exchange programmes and using adequate literature i.e. books, research papers, journals etc, which are necessary for broader insight into the particular area of their study. Supposing that we do have an aim to make our students quality, highly-educated young people, then what we are obliged to do is to prepare them for the international market as well as for the domestic one which has been recently focusing more of its attention onto Europe and the European Union. In order to be competent at the market, young students need to be aware of the importance of English for their future profession whereas we, as teachers, are obliged to fully provide the best conditions for the most effective and easiest acquisition of it.

ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES - AN ANALYSIS OF STUDENTS' VIEWPOINTS

SUMMARY

The competence that nowadays can be seen as one of the most necessary ones in the area of professional work and development is definitely the ability to use the English language for specific purposes (ESP). Having this in mind,

- 6 The type of CLIL that can be used only by language teachers who can adapt his/her classes which will have language as their first aim, whereas the second aim is focused on content of the specific non-language subject. This way would easily contribute to integration of non-language and language subjects due to the increased communication of both teachers where language teachers would ask for information on non-language subject curricula from where they would take particular units and work on them in their language classes.

it is of utmost importance to give even greater attention to this matter of researching this approach of learning the English language. This paper aims to show a brief theoretical review of this approach, to present basic differences between ESP and content and language integrated learning (CLIL) as well as to analyse the students' attitudes towards the relationship between English and the specific professions. The students who took part in this research are the students of Law Faculty and study programme on Business Informatics at Džemal Bijedić University of Mostar. The results of the conducted survey have shown that students are fully aware of the importance of this foreign language for their future profession. Furthermore, they are interested in incorporating more of these classes into the curricula of their faculties and in connecting their vocational subjects with the English language learning what can be considered as a significant result in future planning of the gradual implementation of CLIL into the curricula of the faculties at the University.

Keywords: the English language, language for specific purposes, university, students' attitude

Bibliografija

- Ardeo, J. M. (2013). (In)compatibility of CLIL and ESP courses at university. *Language Value*, 24-47.
- Cañado, M. L. (2011). CLIL research in Europe: Past, present, and future. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 315-341.
- Dudley-Evans, T., & John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- European Commission. (2004). *Promoting language learning and linguistic diversity - An Action Plan 2004-06*. Luxembourg: European Communities.
- Evans, T. D. (1997). An Overview of ESP in the 1990s. *The Japan Conference on English for Specific Purposes Proceedings*, (pp. 4-11). Aizuwakamatsu City, Fukushima, Japan.
- Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes - a learning-centered approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ikeda, M. (2013). Does CLIL Work for Japanese Secondary School Students? Potential for the 'Weak' Version of CLIL. *International CLIL Research Journal* , 32-43.
- JU Srednja ekonomska škola, Sarajevo. (n.d.). Retrieved from <https://www.ses.edu.ba/nastava/npp>
- Klikovac, D. (2008). *Jezik i moć - Oglеди iz sociolingvistike*. Beograd: Biblioteka XX vek: Kruga, Čigoja štampa.
- Leonardi, V. (2015). Bridging the gap between ESP and CLIL in the university context . *Iperstoria – Testi Letterature Linguaggi, Rivista semestrale* , 18-26.
- Marsh, D. (2002). *CLIL-The European Dimension*. Finska: UniCOM, Continuing Education Centre.
- Mičić, S. (2005). Reforms in English for medical academic purposes in Belgrade. *Professional and Academic English* 27, , 4-9.
- Promoting language learning and linguistic diversity - An action plan 2004-06*. (2004). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities .
- Rahman, M. (2015). English for Specific Purposes (ESP): A Holistic Review. *Universal Journal of Educational Research* 3(1): (pp. 24-31). Bangladeš: Horizon Research Publishing.
- Tarabar, A. (2016). Sadašnji status i perspektive nastave engleskog jezika na tehničkim fakultetima. *5. međunarodni naučno-stručni skup Kulturni identitet u digitalnom dobu*, (pp. 195-203). Zenica.
- Vijeće ministara BiH, Direkcija za ekonomsko planiranje. (2015). *Strateški okvir za BiH*. Sarajevo.

Gabriela Knežević
Filozofski fakultet u Splitu
Dr. Mirjana Matea Kovač
Filozofski fakultet u Splitu

UDK 811.112.2'271
Stručni rad

ENTWICKLUNG DER SPRECHFLÜSSIGKEIT DURCH ZIELORIENTIERTE AUFGABEN

ZUSAMMENFASSUNG

Obwohl die perzipierte Sprechflüssigkeit eine subjektive Einschätzung der Äußerungsflüssigkeit eines Sprechers ist, zeigen Forschungen, dass es eine Korrelation zwischen der Wahrnehmung des Zuhörers und den objektiven Parametern der Äußerungsflüssigkeit gibt. Im Rahmen dieser Arbeit wurde eine Untersuchung durchgeführt, bei der die Bewerter (drei Deutschlektorinnen und drei Studenten) die Sprache der Probanden nach der ersten und wiederholten Ausführung derselben Aufgabe bewerteten. 22 Studenten des ersten Semesters des Germanistikstudiums nahmen im Studienjahr 2020/2021 an der Untersuchung teil. Die Ergebnisse der Analyse anhand des Fragebogens zeigen, dass die wiederholte Ausführung relativ niedrig, aber immer noch höher im Vergleich zur ersten Ausführung bewertet wurde. Interessant ist, dass beide Ausführungen der Probanden von den Studenten und Lektorinnen ähnlich bewertet wurden. Ein Einblick in die retrospektiven Kommentare zeigt, dass die Studenten angeben, dass die Probanden in der wiederholten Ausführung flüssiger sind und die Wiederholung der Aufgabe als nützliche Aktivität betrachten. Die Lektorinnen (Bewerterinnen) geben an, dass die Probanden in der zweiten Ausführung selbstbewusster sind, Sätze leichter bilden, schneller sprechen und versuchen, weniger Füllwörter zu verwenden. Die Untersuchung zeigt eine positive Wirkung der Aufgabenwiederholung auf die Sprechleistung, vor allem auf die Sprechgeschwindigkeit.

Schlüsselwörter: Sprechflüssigkeit, perzipierte Sprechflüssigkeit, Wiederholung der Sprechaufgabe, Komplexität der Aufgabe

1. Einleitung

Sprechflüssigkeit ist einer der Hauptindikatoren der Sprachkompetenz und das Ergebnis harmonisierter kognitiver und motorischer Prozesse auf allen Ebenen der Sprachproduktion (vgl. Vidović Zorić, 2021: 95). Kovač (2020: 14) listet unter Bezugnahme auf eine Reihe relevanter Studien drei Ebenen auf, auf denen Sprechflüssigkeit beobachtet werden kann. Die erste ist die Äußerungsflüssigkeit, die folgende Aspekte umfasst: Sprechgeschwindigkeit, Unterbrechungen der Sprechflüssigkeit und Strategien zur Sprachüberwachung und Selbstkorrektur. Diese sind messbare Parameter, die von verschiedenen Sprachanalyseprogrammen und durch Transkription des Sprachmaterials untersucht werden. Die Autorin führt den Begriff *oberflächliche* (Äußerungsflüssigkeit) Sprechflüssigkeit im Gegensatz zu *unsichtbarer* (kognitiver) Sprechflüssigkeit ein, welche die Fähigkeit des Sprechers zeigt, vorhandene kognitive Ressourcen effektiv zu mobilisieren und zu integrieren, um einen Ausdruck zu erzeugen. Die letzte Art ist die *perzipierte* Flüssigkeit. Es handelt sich um eine subjektive Erfahrung, d. h. der Hörer und seine Erfahrung der Sprechflüssigkeit stehen im Mittelpunkt. Die Autorin stellt fest, dass die meisten Untersuchungen zeigen, dass eine angemessene Sprechgeschwindigkeit einer der besten Prädiktoren für die perzipierte Sprechflüssigkeit ist.

Eine der wenigen Forscherinnen, die sich mit dem Thema Sprechflüssigkeit im Fach Deutsch als Fremdsprache beschäftigt, ist Sandra Reitbrecht. Reitbrecht (2017: 29), wie Kovač, unterscheidet unter Bezugnahme auf die vorhandene Literatur zwischen kognitiver Sprechflüssigkeit, Äußerungssprechflüssigkeit und perzipierter Sprechflüssigkeit (eng. *cognitive, utterance und perceived fluency*). Um diese drei Bedeutungsebenen von Sprechflüssigkeit besser zu verstehen, ist der folgende Satz als Beispiel angeführt: „Noriko spricht Inuktitut ziemlich fließend für eine Japanerin.“ Dieser Satz bestätigt bezüglich der kognitiven Sprechflüssigkeit, dass Noriko die Fähigkeit hat, ihr kognitives System auf sehr effektive Weise für das Inuktitut-Sprechen zu mobilisieren, ähnlich wie es bei Inuktitut-Muttersprachlern passiert. Hinsichtlich der Äußerungsflüssigkeit kann dieser Satz jedoch bedeuten, dass die Aussagen, die Noriko beim Inuktitut produziert, bestimmte Merkmale der Sprechkontinuität im Sinne von angemessenen Pausen und der Abwesenheit von Zögern aufweisen, welche die

Sprache ziemlich flüssig machen. In Bezug auf die perzipierte Sprechflüssigkeit kann dieser Satz bedeuten, dass die Hörer, die Noriko beim Sprechen von Inuktitut zuhören, aufgrund ihrer Wahrnehmung ihrer Sprache zu dem Schluss kommen, dass Noriko über hochwirksame kognitive Sprachfähigkeiten verfügt, d. h. sie klingt wie eine erfahrene Sprecherin. Die Wahrnehmung der Sprechflüssigkeit ist mit angemessener Sprechgeschwindigkeit, angemessenen Pausen und Betonung sowie der Abwesenheit unerwünschter Sprechphänomene, wie verschiedene Verzögerungen verknüpft (vgl. Segalowitz, 2010, nach Kovač, 2020: 26).

Im Zusammenhang mit der Sprechflüssigkeit in einer Fremdsprache ist es wichtig, die Konzepte der Prozeduralisierung und Automatisierung zu erläutern. Die Prozeduralisierung enthält die Kenntnis von Prozeduren, d. h. die Vertrautheit des Sprechers mit Sprach- und Grammatikregeln, während die Automatisierung eine Folge der Prozeduralisierung ist und auch als Ergebnis mehrerer Wiederholungen beschrieben werden kann. Mit anderen Worten, je öfter ein Sprecher im Voraus bestimmte Ausdrücke durch verschiedene Arten von Kommunikationsaufgaben wiederholt, desto weniger Zeit dauert es, sie aus dem mentalen Lexikon abzurufen. Folglich hat der Sprecher mehr Zeit für andere Aspekte der Ausdrucksbildung, wie bspw. die Überwachung der grammatischen Korrektheit, die Bildung von komplexeren Sätzen, die Verwendung von Synonymen usw. Einer der grundlegenden Vorteile ist die Möglichkeit des Monitorings, d. h. der Selbstüberwachung. An dieser Stelle ist es wichtig zu betonen, dass Selbstüberwachung ein Schlüsselkonzept bei der Entwicklung flüssiger Sprache ist. Doch erst durch die Sensibilisierung für die Notwendigkeit der Selbstüberwachung der eigenen Sprache treten sichtbare Veränderungen in dieser auf.

Die Forscher verwendeten verschiedene Methoden und Aufgaben, um die Sprechflüssigkeit zu untersuchen und zu fördern. Viele Studien haben zu der Schlussfolgerung geführt, dass es notwendig ist, im Fremdsprachenunterricht authentische kommunikative Aufgaben zu gestalten, die später im Fremdsprachenunterricht mit dem Ziel der Automatisierung umgesetzt werden sollen (Lambert et al., 2017; Kovač und Vickov, 2018; Kovač und Sarić, 2019 u.a).

In der Fortsetzung dieses Beitrags werden mögliche Ansätze zur Entwicklung der Sprechflüssigkeit beschrieben. Daran schließt sich eine Untersuchung des Einflusses von Aufgabenwiederholungen auf die perzipierte Sprechflüssigkeit an.

2. Entwicklung der kommunikativen Kompetenz durch zielorientierte Aufgaben

Ein kompetenter Sprecher sollte über Sprachkenntnisse und die Fähigkeit verfügen, diese Kenntnisse im Sprechakt zu aktivieren. Die Verwendung offenerer Kommunikationsaktivitäten im Klassenzimmer scheint ein vielversprechender Ansatz zu sein. Geeignete Aktivitäten könnten Kommunikationsaufgaben und Improvisationsaktivitäten umfassen, da sie das Potenzial haben, den Sprachgebrauch auszulösen, der über Formeln und Reproduktion hinausgeht. Um wirklich kommunikativ kompetent zu werden, müssen den Schülern zahlreiche Möglichkeiten angeboten werden, damit sie autonome Sprachnutzer werden, und zwar durch Aktivitäten, die ihren natürlichen Wunsch nach Interaktion mit Gleichaltrigen unterstützen und die ihnen ermöglichen, ihre „reichen Quellen an Vorstellungskraft, Kreativität, Neugier und Verspieltheit“ (Becker und Roos, 2016: 21, nach Zafeiriadou 2009) auszunutzen.

Außerdem sind dramapädagogische Aktivitäten eine großartige Gelegenheit, das Sprechen in echten Kommunikationssituationen zu üben. Dramapädagogische Aufgaben sind wertvoll, da sie eine authentische Art der Kommunikation erfordern, die in vielen Klassenzimmern fehlt – sie beinhalten häufig Problemlösungen und die Verwendung von Sprache auf kontextbezogene und authentische Weise (Haught, 2018; nach Duncan, 2020: 47).

Becker und Roos (2016: 2) betonen, dass sich Gelegenheiten für junge Schüler, mit Sprache zu experimentieren und sie außerhalb fester Dialoge produktiv einzusetzen, sehr selten bieten. Viele Studien zur Entwicklung der Sprechfähigkeiten von Schülern zeigen, dass die Produktion der Zielsprache der Schüler meist auf die Verwendung derselben formelhaften Ausdrücke beschränkt ist. Da die Entwicklung von Sprechflüssigkeit und grundlegenden Sprechkompetenzen mehr erfordert als das bloße Erstellen von auswendig

gelernten Sprachteilen, brauchen die Schüler Gelegenheiten, die Sprache spontan entsprechend „realen Arbeitsbedingungen“ (Thornbury 2005: 13) zu verwenden, um in dem Erwerb der Zielsprache Fortschritte zu machen und um wirklich kommunikativ kompetent zu werden.

Petrović (2016: 333) berichtet als Fürsprecherin der „kognitiven Perspektive“ über die Bedeutung der systematischen Entwicklung der Kommunikationskompetenz im Kontext des formalen Unterrichts. Der kognitive Prozess umfasst die Art und Weise, wie die Aufgaben durch gemeinsame Aktivitäten erfüllt werden, sowie die Art und Weise, wie die gemeinsame Entwicklung der Aufgaben selbst den Prozess des Erlernens einer Fremdsprache beeinflusst. Dies wird durch Untersuchungen belegt, die zeigen, dass es den Studenten in gemeinsam vorbereiteten Dialogen gelungen ist, eine bestimmte Aufgabe auf einem bestimmten Sprachniveau zu meistern, die keiner von ihnen einzeln bewältigen konnte (Swain 1997; nach Petrović, 2016: 333). Willis (1996; nach Petrović, 2016: 334) ist der Ansicht, dass der Ansatz des Fremdsprachenunterrichts drei notwendige Bedingungen bieten sollte, die für das Erlernen der Sprache erfüllt sein müssen: die Exposition zur authentischen mündlichen und schriftlichen Sprache, der aktive Gebrauch solcher Sprache und die Motivation.

Um die bestehenden Fragestellungen zu beleuchten, führt Petrović (2016: 331) eine Forschung durch mit dem Ziel, Lernperspektiven anhand eines „aufgabenorientierten Ansatzes“ (eng. *Task Based Learning - TBL*) zu untersuchen. Sie stellte mehrere grundlegende Forschungsfragen: i) „Werden die Studenten, die an der Diskussion zu einem bestimmten Thema teilgenommen haben, im Rahmen der kommunikativen Aufgabe in der Lage sein, neue Wörter im entsprechenden Kontext zu verwenden?“, ii) „Werden die Studenten den neuen Wortschatz in Bezug auf Aussprache und Schrift präziser verwenden, wenn sie mehr Möglichkeiten haben, neue Wörter in einem sinnvollen und natürlichen Kontext zu verwenden?“ und iii) „Werden die Studenten motiviert und bereit sein, an der Herstellung kommunikativer Übungen teilzunehmen?“. Das erwähnte TBL-Prinzip besteht aus einer Struktur, die eine Voraufgabe, einen Aufgabenzyklus und einen Sprachfokus umfasst. Die Voraufgabe beinhaltet eine Präsentation des Themas und eine Anleitung zum Erstellen der

Aufgabe. Die Aufgabe ist der Kern des TBL-Prinzips, da die Studenten dann eine „willkürliche“ Sprache verwenden, um das Ziel der Aufgabe zu erfüllen. Ihre Teilnahme gilt als die größte Motivation. Während der Entwicklung der Aufgabe ist der Spracherwerbsprozess am aktivsten, da die Schüler dann ermutigt sind, die Sprache so zu verwenden, wie es ihnen gefällt, um ihr Ziel zu erreichen. Die Phase der Planung dient für die Vorbereitung auf die Aufgabenausführung. In der letzten Phase der TBL-Struktur liegt der Fokus auf dem Wortschatz und den grammatischen Strukturen durch Analyse und Übungen. Während dieser Phase, wird die Aufmerksamkeit der Schüler auf nützliche lexikalische Einheiten, Grammatik oder andere Merkmale der Sprache gelenkt. Darauf folgt die Übung, welche die Aktivitäten notwendig für die Sicherheit in der Verwendung von Sprachelementen, die in der Analysephase erscheinen, beinhaltet.

Thornbury (1999:96) behauptet, dass die TBL-Methode den natürlichen Prozess des Spracherwerbs unterstützt. Ein nach diesem Modell konzipierter Unterricht ist ein großer Anreiz für Studenten, weil solch ein Unterricht nicht nur die Motivation und das Interesse erhöht, sondern auch die Angst vor dem Reden reduziert.

In einer anderen Forschung gilt die Entwicklung der Sprechkompetenz als eines der wichtigsten Ziele des modernen Fremdsprachenunterrichts (vgl. Retelj, 2016: 218). In dieser Forschung wollte die Autorin herausfinden, welche Übungen seitens der Lehrer zur Förderung und Entwicklung der Sprechkompetenz eingesetzt werden, wie viel Zeit der Entwicklung der Sprechkompetenz in Vorlesungen gewidmet wird und welche Auswirkungen der Gemeinsame europäische Referenzrahmen für Sprachen auf den Unterricht hat. Als Forschungsmethode verwendete sie einen Fragebogen. An der Untersuchung nahmen 36 Lehrerinnen aus verschiedenen slowenischen Regionen teil. Mit der ersten Frage wollte die Autorin herausfinden, wie oft Lehrer ausgewählte Sprechaktivitäten in ihrem Unterricht einsetzen. Die Lehrerinnen gaben an, dass sie den Schülern am häufigsten Fragen stellen, Lückentexte geben, dann laut vorlesen oder eine Rollenspielmethode miteinbeziehen. Bei der Bewertung des mündlichen Ausdrucks des Sprechers nennen die meisten Teilnehmerinnen den Faktor „Sinnhaftigkeit“ als den wichtigsten Parameter bei der Beurteilung der Sprache, an zweiter Stelle steht „Richtigkeit“ und an dritter Stelle „Flüssigkeit“.

Zahlreiche Forscher betonen die Bedeutung der Wiederholung für die Entwicklung einer flüssigen Sprache. Lambert et al. (2017: 194) untersuchen den Zusammenhang zwischen der Wiederholung mündlicher Monologaufgaben und dem unmittelbaren Erwerb von Sprechflüssigkeit in der L2. Die Ergebnisse zeigten, dass die direkte Wiederholung der gleichen Aufgabe mit einer Steigerung der Sprechflüssigkeit verbunden ist, unabhängig vom Kenntnisstand oder der Art der Aufgabe. Die Sprechgeschwindigkeit wurde während der ersten drei Sprechausführungen jedes Aufgabentyps allmählich erhöht und bis zur fünften Sprechausführung fortgesetzt. Die Forscher kamen zum Schluss, dass sich Planung und Sprechleistung bei wiederholten Aufgaben beschleunigen, weil es starke Verbindungen zwischen dem konzeptionellen Plan und den lexikalischen Formen gibt, die durch die vorherige Aktivierung aktiviert wurden. Die Forscher legen großen Wert auf die Umsetzung wiederholter Aufgaben, weil Wiederholungen die Sprechflüssigkeit verbessern.

Kovač und Sarić (2019) untersuchten die Auswirkung wiederholter Ausführung auf die Häufigkeit des Auftretens nicht lexikalisierte Füllwörter bei Probanden mit fortgeschrittenem Englischgebrauch. Die Autorinnen fanden heraus, dass es zwischen der ersten und wiederholten Ausführung große Unterschiede in der Anzahl der Verwendung von Füllwörtern gab. Anhand dessen kamen sie zum Schluss, dass die Sprecher nicht lexikalisierte Füllwörter verwenden, um auf diese Weise zusätzliche Zeit für die Planung der Nachricht, die sie übermitteln möchten, zu gewinnen. Außerdem können nicht lexikalisierte Füllwörter dazu dienen, Schwierigkeiten bei der Produktion von Ausdrücken zu beheben.

Obwohl viele Forscher auf die Vorteile der Wiederholung, als eine Aktivität, die so oft wie möglich im Unterricht verwendet werden sollte, hinweisen, wird dieses wiederum von einigen Forschungen widerlegt. Ahmadian et al. (2017) und Rossiter et al. (2010) glauben, dass Lehrer keinen Enthusiasmus und kein großes Interesse zeigen, diese Art von Aufgabe in den Unterricht miteinzubeziehen, da dies bei den Schülern Langeweile verursacht. Im Gegensatz dazu behaupten Lambert et al. (2017) anhand ihrer Forschungsergebnisse, dass Studenten die Wiederholung der Ausführung positiv bewerten und glauben, dass nur sie zum Fortschritt des Sprechaktes beitragen kann.

In einer anderen Forschung, versuchten Kovač und Boban (2019) zu erschließen, wie die Probanden die Produktivität und den Vorteil der wiederholten Ausführung der Sprechaufgabe einschätzen. Die Probanden waren Studenten des ersten Studienjahres der Germanistik an der Philosophischen Fakultät in Split. Die Aufgabe bestand darin, eine Präsentation auf Deutsch zu halten und diese dann in einer Woche zu wiederholen. Die Studenten beschrieben die Wiederholung der Sprechaufgabe als vorteilhaft – sie hatten die Möglichkeit, Sprechschwierigkeiten im Voraus zu korrigieren, sie bemerkten eine leichtere Satzbildung und einen leichteren Abruf von Lexemen aus dem mentalen Lexikon. Ein Einblick in die Kommentare der Probanden zeigte positive Einflüsse auf die Sprechleistung sowie die Fähigkeit, komplexere Sätze zu bilden, die Verwendung von Synonymen und eine effektive Selbstüberwachung der Sprache. Durch die Analyse der genannten Antworten und Kommentare kommen die Autorinnen zu dem Schluss, dass die Probanden die Aktivität der Aufgabenwiederholung als positiv bewerten, was zur Verbesserung der Sprechleistung führt. Folglich ergibt sich, dass die Wiederholung der Sprechausführung eine gute Praxis ist, weil sich die Sprechflüssigkeit und Sprachkompetenz verbessern. Die Vorteile der Wiederholung bieten auch die Möglichkeit des Monitorings, d. h. der Selbstüberwachung und Kontrolle des eigenen Sprechens. Nur durch die Sensibilisierung für die Notwendigkeit, die eigene Sprache zu überwachen, treten Veränderungen darin auf.

Obwohl zahlreiche Studien zeigen, wie wichtig Wiederholungen im Kontext der formalen Bildung sind, kommen viele Forscher zu dem Schluss, dass Lehrbücher die Entwicklung des flüssigen Sprechens nur unzureichend fördern. Kovač (2020) nennt unter Bezugnahme auf zahlreiche Forschungen zwei Faktoren, welche die Entwicklung von Sprechflüssigkeit fördern: das Vorhandensein authentischer Kommunikationssituationen, d. h. Sprache in alltäglichen Kommunikationsgelegenheiten, und die häufige Wiederholung vorgelernter formelhafter Ausdrücke, die zur Automatisierung führen.

Das nächste Kapitel beschreibt die Erforschung des Einflusses von Aufgabenwiederholungen auf die Sprechleistung. Die Absicht ist zu zeigen, wie die Hörer, Fremdsprachenlehrerinnen und Fremdsprachenstudenten die Sprache in der ersten und zweiten Sprechausführung wahrnehmen, sowie auf der Grundlage einer retrospektiven Analyse einen besseren Einblick in die betrachteten Fragestellungen zu gewinnen.

3. Forschungsmethode

Für die Zwecke dieser Arbeit wurde eine Untersuchung durchgeführt, in der die Hörer (die Bewerberinnen) die Sprache der Probanden nach der ersten und wiederholten Sprechausführung derselben Aufgabe bewerteten. Die Gruppe von Probanden bestand aus 22 Studenten des ersten Semesters des Germanistikstudiums im Studienjahr 2020/2021. Die Sprachaufzeichnung wurde in der ersten Unterrichtswoche durchgeführt, vor dem Online-Unterricht. Die Probanden gaben an, Deutsch in der Grund- und Sekundarschule gelernt zu haben (insgesamt acht Lernjahre). Sie wurden gebeten, anhand von sechs Bildern eine Kurzgeschichte zu formulieren. Die Bilder zeigen, wie sich zwei Menschen in einem Park beim Spaziergang mit ihren Hunden treffen, sich nach und nach kennenlernen und schließlich heiraten. Das letzte Bild zeigt einen Mann, der allein mit einem Hund im selben Park spazieren geht, in dem er seine Frau kennengelernt hat. Die Probanden sahen sich zuerst die Bilder an und entwickelten ihre eigene Version der Geschichte. Der erste Schritt bestand darin, jedem einzelnen Probanden die Aufgabe zu erklären, und danach hatte jeder Proband einige Minuten Zeit, die Geschichte zu gestalten, d. h. über die Sprechausführung selbst nachzudenken. Es ist wichtig zu betonen, dass ihnen nicht bewusst war, dass sie die Sprechausführung wiederholen müssen. Als der Proband fertig war, begann die Aufnahme der ersten Sprechausführung und unmittelbar danach wiederholte er die Sprechaufgabe. Als Bewerberinnen und Bewerber wurden drei Studenten des dritten Studienjahres der Germanistik und drei Lektorinnen der Abteilung für deutsche Sprache und Literatur an der Philosophischen Fakultät in Split auserwählt.

Die Aufnahme fand in den Räumen der Fakultät statt. Die Forscherin benutzte ein Mikrofon und zeichnete das Sprechen im Programm Audacity auf. Für die Forschung wurde ein Fragebogen erstellt (Tabelle 1), der insgesamt sieben Fragen zur Erst- und Wiederholungsleistung enthielt.

Die Fragen bezogen sich auf: Sprechgeschwindigkeit, nicht lexikalisierte Füllwörter und andere Häsitationsformen, Grammatikfehler (falsche Verben, Wortstellung), Aussprache von Wörtern, lexikalische und syntaktische Komplexität. Es sollte außerdem untersucht werden, inwieweit der Sprecher lange Pausen und Füllwörter nutzt und ob er Sprachfehler bemerkt und korrigiert.

Bei der ersten Frage, die sich auf die Sprechgeschwindigkeit bezieht, bezeichneten die Noten von eins bis fünf Folgendes: *Eins – extrem langsam, zwei – langsam, drei – ich kann mich nicht entscheiden, vier – eine etwas langsamere Sprechgeschwindigkeit im Vergleich zur Sprechgeschwindigkeit in der Muttersprache, fünf – Sprechgeschwindigkeit wie in der Muttersprache.*

Mit der zweiten Frage sollte untersucht werden, ob der Sprecher Füllwörter und andere Häsitationsformen verwendet. Mögliche Antworten sind: *Eins – extrem häufig, zwei – häufig, drei – ich kann mich nicht entscheiden, vier – selten, fünf – keine Füllwörter und andere Häsitationsformen.*

Bei der dritten Frage, die sich auf das Ausmaß der grammatischen Fehler des Sprechers bezieht, bezeichneten die Noten Folgendes: *Eins – extrem viele Fehler, zwei – viele Fehler, drei – ich kann mich nicht entscheiden, vier – ein paar Fehler, fünf – sehr wenige oder keine Fehler.*

Die Aussprache der Wörter (vierte Frage) konnte wie folgt bewertet werden: *Eins – sehr schlecht, zwei – schlecht, drei – ich kann mich nicht entscheiden, vier – gut, fünf – sehr gut.*

Die lexikalische und syntaktische Komplexität (fünfte Frage) wurde von den Bewertern wie folgt bewertet: *Eins – extrem kurze und einfache Sätze und spärlicher Wortschatz, zwei – kürzere Sätze und einfacherer Wortschatz, drei – ich kann mich nicht entscheiden, vier – komplexere syntaktische Struktur und komplexer Wortschatz; Verwendung von Nebensätzen, fünf – sehr komplexe syntaktische Strukturen und ein umfangreicher Wortschatz, Sätze werden mit verschiedenen Konnektoren verbunden.*

Mit der sechsten Frage wollte man feststellen, inwieweit der Sprecher sein eigenes Sprechen kontrolliert, d. h. ob es korrigiert wird oder nicht. Mögliche Antworten sind: *Eins – sehr selten oder nie, zwei – selten, drei – ich kann mich nicht entscheiden, vier – oft, fünf – sehr oft.*

Die letzte, siebte Frage bezieht sich auf den Eindruck des Hörers, ob der Sprecher zusätzliche Zeit benötigt (er verwendet Füllwörter, extrem lange Pausen, unterbricht die Äußerung, wiederholt sich usw.), um an Zeit für die Planung und Gestaltung der Äußerung zu gewinnen.

Die Bewerter konnten zwischen folgenden Noten wählen: *Eins – sehr häufig, zwei – häufig, drei – ich kann mich nicht entscheiden, vier – selten, fünf – sehr selten oder nie.*

Die Tabelle 1 zeigt den Fragebogen mit insgesamt sieben Fragen.

Tabelle 1: Fragebogen für die Erst- und Wiederholungsausführung

Nummer	Frage
1	Wie bewerten Sie die Sprechgeschwindigkeit des Probanden?
2	Wie oft bemerken Sie Füllwörter ähm und andere Häsitationsformen bei dem Probanden?
3	Wie viele grammatische Fehler (falsche Verben, Wortstellung...) macht der Proband?
4	Mit welcher Note würden Sie die Aussprache der Wörter bewerten?
5	Wie würden Sie die lexikalische und syntaktische Komplexität beschreiben?
6	Finden Sie, dass der Proband Sprachfehler bemerkt und korrigiert?
7	Benötigt der Sprecher zusätzliche Zeit (Verwendung von Füllwörtern, extrem langen Pausen, Unterbrechung der Äußerung usw.), um an Zeit für die Planung und Gestaltung der Äußerung zu gewinnen?

4. Ergebnisse der Analyse und Diskussion

Die Tabelle 2 zeigt die Durchschnittsnoten und Standardabweichungen der Bewerter (Studenten und Lektorinnen) der Erstleistung der Probanden für jede Frage.

Tabelle 2: Durchschnittsnoten und Standardabweichungen der Probanden bei der ersten Ausführung der Probanden für jede einzelne Frage

Nummer	Studenten		Lektorinnen	
	Durchschnittsnoten	Standardabweichungen	Durchschnittsnoten	Standardabweichungen
1	2,45	1,05	2,47	1,00
2	1,76	0,87	1,94	0,83
3	1,91	1,07	1,71	0,90
4	2,26	1,03	2,39	1,11
5	1,85	0,96	1,74	0,97
6	1,50	0,78	1,42	0,68
7	2,06	1,19	2,08	1,12

Wie aus den obigen Bewertungen zu sehen ist, wurde die Gesamtleistung unter Berücksichtigung aller sieben Fragen mit relativ niedrigen Werten (weniger als 2,5) bewertet.

Aus der Tabelle ist ersichtlich, dass die höchste Durchschnittsnote der Studenten bei der Frage Nummer 1, welche die Sprechgeschwindigkeit beinhaltet, bei 2,45 liegt, und dies ist auch bei den Lektorinnen der Fall, mit einer Note von 2,47.

Die Häufigkeit von Füllwörtern (zweite Frage), d. h. der Gesamteindruck bezüglich Sprachverzögerungen, wurde von den Studenten als äußerst gering (1,76) bewertet, während die Lektorinnen die Sprache unter Berücksichtigung dieses Aspekts mit einer etwas besseren Note (1,94) bewerteten. Es ist zu erkennen, dass die Lektorinnen und Studenten die häufige Verwendung von Füllwörtern bemerken, die den Gesamteindruck der Sprechflüssigkeit des Sprechers offensichtlich stark beeinflussen. Wie bereits erwähnt, betont Kovač (2020), dass Sprecher mithilfe nicht lexikalisierten Füllwörtern Zeit kaufen, die sie für die Planung und Gestaltung des Sprechaktes benötigen.

Bei der dritten Frage, die untersucht, inwieweit der Sprecher grammatische Fehler macht, beträgt das Ergebnis bei den Studenten 1,91 und bei den Lektorinnen 1,71. Dieses Ergebnis lässt sich durch das mangelhafte Vorwissen erklären, mit dem sich die Probanden in das Studium eingeschrieben haben. Dieses Ergebnis kann aber auch auf die Komplexität der Aufgabenstellung hinweisen, d. h., dass es für die Probanden sehr schwierig war, ihre Aufmerksamkeit gleichzeitig auf die Selbstüberwachung der grammatischen Korrektheit des Ausdrucks und die Gestaltung des Ausdrucks in Echtzeit zu richten. Außerdem könnte der Faktor von Angst und Unannehmlichkeit wegen der Aufzeichnung maßgeblich zu diesem Ergebnis beigetragen haben.

Die Tabelle 3 zeigt die Durchschnittsnoten und Standardabweichungen der Bewerter (Studenten und Lektorinnen) der zweiten Sprechleistung der Probanden für jede einzelne Frage.

Tabelle 3: Durchschnittsnoten und Standardabweichungen der Bewerter bei der zweiten Sprechleistung der Probanden für jede einzelne Frage.

	Studenten		Lektorinnen	
	Durchschnittsnoten	Standardabweichungen	Durchschnittsnoten	Standardabweichungen
1	2,56	1,12	2,67	1,11
2	2,03	0,95	2,00	0,98
3	2,09	1,00	1,91	0,93
4	2,50	0,97	2,44	1,12
5	1,95	1,11	1,82	1,01
6	1,44	0,76	1,44	0,72
7	2,29	1,11	2,41	1,24

Aus der Tabelle 3 ist ersichtlich, dass auch diese Ausführung relativ niedrig, jedoch etwas höher als die erste Ausführung bewertet wurde. Wie in der ersten Sprechausführung erhielt die Frage Nummer 1, welche die Sprechgeschwindigkeit beinhaltet, die höchste Durchschnittsnote von 2,56 von seitens der Studenten, während die Note der Lektorinnen bei 2,67 lag.

Hervorzuheben ist, dass die absolute Abweichung der Notendurchschnitte von Studenten und Lektorinnen bei jeder Frage der ersten (Tabelle 2) und zweiten Ausführung (Tabelle 3) nicht mehr als 0,2 beträgt. Das bedeutet, dass sowohl die Sprechleistungen der Probanden von Studenten als auch der Lektorinnen mit sehr ähnlichen Noten bewertet wurden. Die Tabellen 4 und 5 zeigen die prozentualen Abweichungen der Notendurchschnitte von Studenten (Tabelle 4) und Lektorinnen (Tabelle 5) zwischen der ersten und zweiten Ausführung für die analysierten Fragen. Auffallend ist, dass die Durchschnittsnoten in der zweiten Sprechleistung für jede einzelne Frage sowohl bei den Lektorinnen als auch bei den Studenten höher sind, mit Ausnahme der sechsten Frage bei den Studenten. Die Frage lautete: „Finden Sie, dass der Proband Sprachfehler bemerkt und korrigiert?“. Die Studenten stellen fest, dass die Probanden in der zweiten Ausführung weniger Fehler korrigieren als in der ersten. Es ist offensichtlich, dass diese Aufgabe für die Sprecher sehr komplex war, d.h. dass die Aufmerksamkeit des Sprechers auf die inhaltliche Planung der kommenden Ausdrücke unter dem Druck der begrenzten Zeit gerichtet war und nicht auf die Richtigkeit der grammatischen Form (Kovač,

2020). Die größten prozentualen Abweichungen der Studenten wurden bei der Korrektur von Sprachfehlern der ersten und zweiten Sprechleistung (über 10%) bei der zweiten, vierten und siebten Frage festgestellt. Die Studenten stellen fest, dass es in der zweiten Sprechausführung weniger Füllwörter und andere Häsitationsformen gibt; die Aussprache war besser und der Sprecher brauchte etwas weniger Zeit für die Planung und Realisierung des Sprechaktes.

Tabelle 4: Prozentuale Abweichungen der durchschnittlichen Noten der Studenten zwischen der ersten und zweiten Ausführung für jede Frage

STUDENTEN			
Nummer	Durchschnittliche Noten der ersten Ausführung	Durchschnittliche Noten der zweiten Ausführung	Prozentuale Abweichungen
1	2,45	2,56	4,49 %
2	1,76	2,03	15,34 %
3	1,91	2,09	9,42 %
4	2,26	2,50	10,61 %
5	1,85	1,95	5,41 %
6	1,50	1,44	- 4,00 %
7	2,06	2,29	11,17 %

Tabelle 5: Prozentuale Abweichungen der durchschnittlichen Noten der Lektorinnen zwischen der ersten und zweiten Sprechleistung für jede Frage

LEKTORINNEN			
Nummer	Durchschnittliche Noten der ersten Ausführung	Durchschnittliche Noten der zweiten Ausführung	Prozentuale Abweichungen
1	2,47	2,67	8,10 %
2	1,94	2,00	3,09 %
3	1,71	1,91	11,70 %
4	2,39	2,44	2,09 %
5	1,74	1,82	4,60 %
6	1,42	1,44	1,41 %
7	2,08	2,41	15,86 %

Am Ende des Fragebogens wurden die Bewerter gebeten, ihre Kommentare zur Sprechleistung der Probanden anzugeben. Ein Einblick in die retrospektiven Kommentare zeigt, dass die Studenten meinen, dass die Probanden bei Wiederholungen flüssiger sind, d.h. dass sie häufiger grammatische Fehler und Füllwörter bemerken und versuchen, ihre Sätze zu erweitern. Die Studenten stellen fest, dass es möglich ist, dass die Probanden diese Art von Aufgaben, bei denen es notwendig ist, eine Geschichte kreativ zu gestalten, nicht gewohnt sind oder, dass diese Art von Aufgaben im Rahmen der formalen Bildung nicht ausreichend vertreten ist. Die Studenten beschreiben die Aufgabe, eine Geschichte nachzuerzählen, als mäßig anspruchsvoll.

Die Lektorinnen bemerkten ebenfalls einen gewissen Unterschied bei der Erst- und wiederholten Ausführung. Die zweite Ausführung beschreiben sie als schneller, aber immer noch mit längeren Pausen. Dies deutet darauf hin, dass die Probanden in der zweiten Ausführung selbstbewusster sind, Sätze natürlicher bilden und versuchen, weniger Füllwörter zu verwenden. Die Lektorinnen charakterisieren diese Aufgabe als mäßig anspruchsvoll.

Obwohl die Lektorinnen und Studenten dies als eine mäßig anspruchsvolle Aufgabe einstufen, deuten die Ergebnisse darauf hin, dass die Aufgabe für die Probanden sehr komplex war. Der Grund für solche Ergebnisse könnte möglicherweise damit erklärt werden, dass authentische Sprech- und Kommunikationsaufgaben im Kontext des Unterrichts nur unzureichend geübt werden. Dafür spricht auch die Forschung der Autorin Retelj (2016: 230), in der sie feststellt, dass die Sprache primär auf Reproduktion reduziert wird.

5. Fazit

Flüssiges Sprechen ist einer der Hauptindikatoren für Sprachkompetenz und das Ergebnis aufeinander abgestimmter kognitiver und motorischer Prozesse auf allen Ebenen der Sprachproduktion. Es wird als eines der wichtigsten Ziele des modernen Fremdsprachenunterrichts erkannt. Obwohl zahlreiche Studien zeigen, wie wichtig Wiederholungen im Kontext der formalen Bildung sind, kommen viele Forscher zu dem Schluss, dass Lehrbücher die Entwicklung des fließenden Sprechens nur unzureichend fördern. Im Rahmen

des Fremdsprachenunterrichts ist ein Mangel an Wiederholungen von Sprechaufgaben zu beobachten, auch wenn die Ergebnisse zahlreicher Studien eine positive Veränderung der Sprechleistung bestätigen. Deswegen betonen Forscher die Notwendigkeit, Wiederholungen von Aufgaben in den Unterricht miteinzubeziehen, um eine Automatisierung und Prozeduralisierung von Wissen zu erreichen. Die Wiederholung einer Sprechaufgabe ist eine ausgezeichnete Aktivität zur Verbesserung der Sprachkompetenz. Obwohl die perzipierte Sprechflüssigkeit eine subjektive Einschätzung der Äußerungsflüssigkeit eines Sprechers ist, zeigen Forschungen, dass es eine Korrelation zwischen der Wahrnehmung des Zuhörers und den objektiven Parametern der Äußerungsflüssigkeit gibt.

Im Rahmen dieser Arbeit wurde eine Forschung durchgeführt, bei der die Bewerberinnen und Bewerber (drei Deutschlektorinnen und drei Studenten im dritten Studienjahr der deutschen Sprache) die Sprache der Probanden nach der ersten und wiederholten Ausführung derselben Aufgabe bewerteten. An der Forschung nahmen 22 Germanistikstudenten des ersten Semesters im Studienjahr 2020/2021 teil. Die Probanden wurden gebeten, eine Geschichte anhand von sechs Bildern zu gestalten und dieselbe Geschichte zu wiederholen. Die Ergebnisse der Analyse zeigen, dass die wiederholte Ausführung relativ niedrig bewertet wurde, aber immer noch höher im Vergleich zur Erstausführung. Interessant und erwähnenswert ist, dass beide Ausführungen der Probanden von Studenten und Lektorinnen mit ähnlichen Noten bewertet wurden. Es fällt auf, dass die Durchschnittsnoten in der zweiten Leistung für jede einzelne Frage sowohl bei den Lektorinnen als auch bei den Studenten höher sind, außer bei Fragen zu grammatischen Fehlern. Die Studenten (Bewerter) stellen fest, dass die Probanden in der zweiten Ausführung etwas weniger Fehler korrigieren als in der Ersten. Es ist offensichtlich, dass diese Aufgabe für die Sprecher sehr komplex war, bzw. dass die Aufmerksamkeit des Sprechers auf die Suche nach angemessenen lexikalischen Einheiten, d.h. auf den Inhalt der Handlung gerichtet war und nicht auf die Korrektheit der morphosyntaktischen Form. Die Studenten stellen fest, dass es in der zweiten Ausführung weniger Füllwörter und andere Häsitationsformen gibt, dass die Aussprache besser ist und der Sprecher etwas weniger Zeit braucht, um den Sprechakt zu planen und

zu realisieren. Zudem beschreiben die Lektorinnen, dass die Probanden in der zweiten Ausführung weniger Grammatikfehler machen, dass sie etwas weniger Zeit benötigen, um Ausdrücke zu planen und zu formulieren, und dass sie schneller sprechen.

Der Einblick in die retrospektiven Kommentare der Studenten zeigt, dass die Probanden in der wiederholten Ausführung flüssiger sind und die Wiederholung der Aufgabe als sehr nützlich betrachten. Sie weisen des Weiteren darauf hin, dass die Sprecher möglicherweise nicht an diese Art von Aufgabe gewöhnt sind, bei der es notwendig ist, eine Geschichte kreativ zu gestalten, oder dass diese Art von Aufgabe im Rahmen der formalen Bildung nicht ausreichend einbezogen wird. Sie nennen ferner Angst vor dem Sprechen als möglichen Faktor bei schlechter Ausführung. Die Studenten (Bewerter) beschreiben die Aufgabe, eine Geschichte nachzuerzählen, als mäßig anspruchsvoll.

Die Lektorinnen bemerken zugleich einen gewissen Unterschied zwischen der ersten und der wiederholten Ausführung. Die zweite Ausführung beschreiben sie als schneller, aber immer noch mit längeren Pausen. Sie geben an, dass die Probanden in der zweiten Ausführung selbstbewusster sind, Sätze natürlicher bilden und versuchen, weniger Füllwörter zu verwenden. Diese Aufgabe charakterisieren sie als mäßig anspruchsvoll.

RAZVOJ GOVORNE FLUENTNOSTI KROZ CILJNO ODABRANE ZADATKE

Iako je percipirana fluentnost subjektivna procjena govornikove izričajne fluentnosti, istraživanja pokazuju da postoji korelacija između slušateljeve percepcije i objektivnih parametara izričajne fluentnosti. Za potrebe ovoga rada provedeno je istraživanje u kojem su slušatelji ocjenjivači (tri lektorice njemačkog jezika i tri studenta) procjenjivali govor ispitanika nakon prve i ponovljene izvedbe istog zadatka. U istraživanju je sudjelovalo 22 studentica i studenata prvog semestra preddiplomskog studija Njemačkog jezika i književnosti u akademskoj godini 2020/2021. Rezultati analize, temeljem upitnika, pokazuju da je ponovljena izvedba ocijenjena relativno niskim ocjenama, ali ipak većima

u odnosu na prvu izvedbu. Zanimljivo je istaknuti da su obje izvedbe ispitanika studenti i nastavnici ocijenili sličnim ocjenama. Uvidom u retrospektivne komentare studenti ocjenjivači navode da su ispitanici ipak fluentniji u ponovljenoj izvedbi te smatraju ponavljanje zadatka korisnom aktivnošću. Lektorice (ocjenjivačice) navode da su ispitanici u drugoj izvedbi sigurniji u sebe, jednostavnije slažu rečenice, brže govore te nastoje manje koristiti poštapalice. Istraživanje pokazuje pozitivan učinak ponavljanja zadatka na govornu izvedbu, ponajprije na brzinu govora.

Ključne riječi: govorna fluentnost, percipirana fluentnost, ponavljanje govornog zadatka, složenost zadatka

Literaturverzeichnis

- Ahmadian, Mohammad, Mansouri, Abbas und Ghominejad, Shiva: „Language learners’ and teachers’ perceptions of task repetition“. In: *ELT Journal*, 2017, 71/4, S.467–477.
- Becker, Carmen und Roos, Jana: „An approach to creative speaking activities in the young learners’ classroom“. In: *Education Inquiry*, 2016, 7/1, S.578-580.
- Duncan, Emma: „Authentic Language Use in the L2 Classroom: Building Learners’ Motivation and Confidence“. Utah State University, 2020.
- Haight, John, R.: „Sociocultural Theory and Language Learning as Performance Teaching and Learning Additional Languages through Performing Arts“. Lexington Books, 2018.
- Kovač, Mirjana Matea: „Govorna fluentnost u stranome jeziku“. Philosophische Fakultät Split, 2020.
- Kovač, Mirjana Matea und Vickov, Gloria: „The impact of immediate task repetition in breakdown fluency“. In: *Govor: Zeitschrift für Phonetik*, 2018, 35/2, S.139-160.
- Kovač, Mirjana Matea und Sarić, Ana: „Učestalost neleksikaliziranih poštapalica u ponovljenome zadatku“. In: *DHS – Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, 2019, 8, S. 123-132.
- Kovač, Mirjana Matea und Boban, Irina: „Die retrospektive Analyse der Nützlichkeit des

- Wiederholens von Aufgaben in Deutsch als Fremdsprache“. In: DHS - Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli, 2020, 4, S. 99-116.
- Lambert, Craig, Kormos, Judit und Minn, Danny: „Task repetition and second language speech processing“. In: Studies in Second Language Acquisition, 2017, 39/1, S.167-196.
- Petrović, Vesna: „Usvajanje novih reči engleskog jezika kao stranog i poboljšanje govorne kompetencije u vezi sa određenom temom primenom “Pristupa učenju kroz komunikativne zadatke“. Masterarbeit, Universität Beograd, 2016.
- Reitbrecht, Sandra: „Häsitationsphänomene in der Fremdsprache Deutsch und ihre Bedeutung für die Sprechwirkung“. Berlin: Frank & Timme Verlag, 2017.
- Retelj, Andreja: „Sprechkompetenz im DaF-Unterricht an Slowenischen Gymnasien: Von der Theorie zur Praxis“. Philosophische Fakultät Ljubljana 2016, S. 217-233.
- Rossiter, Marian, Derwing, Tracey, Manimtim, Linda und Thomson, Ron: „Oral fluency: The neglected component in the communicative language classroom“. In: The Canadian Modern Language Review, 2010, 66/4, S. 583-606.
- Segalowitz, Norman: „Cognitive bases of second language fluency“. New York: Routledge Verlag, 2010.
- Swain, Merrill, In: Edwards, Corony, Willis, Jane (2005): “Teachers Exploring Tasks in English Language Teaching”. Houndmills: Palgrave Macmillan Verlag, 1997.
- Thornbury, Scott: „How to Teach Grammar“. Essex: Longman Verlag ,1999.
- Thornbury, Scott: “How to Teach Speaking”. England: Pearson Educational Limited, 2005.
- Vidović Zorić, Ana: Buchrezension „Govorna fluentnost u stranome jeziku“. In: Govor: Zeitschrift für Phonetik. 2021, 38/1, S. 95-101.
- Willis, Jane: “A Framework for Task-Based Learning”. Essex: Longman Verlag, 1996.
- Zafeiriadou, Nelly: “Drama in Language Teaching: A Challenge for Creative Development“. In: Issues, 2009, 23, S. 4-9.

STILISTIČKI MOTIVI UPOTREBE ANGLICIZAMA U AUSTRIJSKOM OMLADINSKOM ČASOPISU „XPRESS“

SAŽETAK:

U ovom radu riječ je o upotrebi anglicizama u omladinskom časopisu. Preplavljenost njemačkog jezika anglicizmima evidentna je u medijima, a naročito u omladinskim časopisima gdje postoje brojni motivi za njihovu upotrebu. Mediji posežu za anglicizmima kako bi postigli određeni efekat kod mladih, prikazali aktuelnost sadržaja ili dočarali određenu atmosferu. Upotreba anglicizama iziskuje posebnu pažnju lingvističkog izučavanja, a razlozi njihove upotrebe mogu se smatrati opravdanim ili neopravdanim.

Ključne riječi: anglicizmi, jezik omladine, mediji, stilska figura

Uvod:

Mediji nisu samo korisnici jezika, oni se i sami pojavljuju kao njegovi tvorci, pa se može konstatovati da jezik omladine nastaje velikim dijelom iz jezika medija. Specifičnost jezika omladine je njegova savremenost, odnosno aktualnost s jedne strane, a s druge strane tu je njegova potreba za stalnim promjenama i strah od zastarjelosti. Uloga medija u jeziku omladine¹ je eminentna, a u doba globalizacije ona postaje moćno sredstvo informisanja i oblikovanja ne samo jezika omladine, nego i njihovog životnog stila i načina razmišljanja. Henne (1986: 198) dovodi jezik omladine i medija u neposrednu vezu tako što jezik omladine naziva „igračkom medija“² koji se koristi uvijek kada se proizvodi za ovu ciljnu grupu žele učiniti atraktivnim. Jezik štampe, s jedne strane, ima

1 njem. Jugendsprache

2 njem. Spielzeug der Medien

objektivno-neutralnu funkciju informisanja, a s druge strane treba ostvariti i ekspresivno-kritičku funkciju tekstova (usp. Elsen, 2004:103). Primarna funkcija jezika štampe je uvjeriti, ali i zabaviti čitaoc.

Anglicizmi u jeziku omladine

Glavni zadaci jezika omladine spoznaju se u omeđivanju (razgraničavanju) jezika od standardnog jezika, jezika odraslih, što istovremeno stvara osjećaj solidarnosti, odnosno zajedničke pripadnosti mladih. Leksičke specifičnosti u jeziku omladine su najizraženije i najupečatljivije jer omogućuju razgraničavanje od ostalih grupa, odnosno govornika standardnog jezika. Oni stvaraju osjećaj solidarnosti, pa se jezičkom primjenom mladi svjesno poistovjećuju sa svojim vršnjacima i na taj način se predstavljaju, tj. učestvuju u njihovoj samoidentifikaciji. Eva Neuland (usp. 2008: 42) opovrgava predrasude iznesene u nekim naučno-popularnim rječnicima „Jezika omladine i scenskog jezika“ da omladina koristi mnogo stranih riječi, posebice anglicizama. Omladina je zaslužna za iniciranje posuđivanja anglicizama prije nego što ih procesom stilskog rasprostranjivanja/širenja preuzmu druge korisničke grupe. To se posebno odnosi na posuđenice iz angloameričkog govornog područja čijem su utjecaju najviše izloženi upravo mladi. Stoga se na posuđivanje riječi tipičnih za jezik omladine, npr. *cool*, gleda kao na znak globalizacije, što se može dokazati i postojanjem iste riječi u raznim jezicima svijeta (letonski/lettisch *kūl*, kineski : *ku*, japanski *kūru*). Veith (2005: 69) izdvaja istraživanje anglicizama u omladinskoj sceni Androutsoulou iz 1998. godine kada je dokazao da od 388 korištenih žargonizama oko trećine njih otpada na anglicizme iz muzičke scene. Starosna dob grupe adresata igra važnu ulogu pri upotrebi anglicizama. Hofmann (2002: 237) ističe da uglavnom mladi brzo usvajaju anglicizme, te da na taj način oni one jezičke pojave koje su prihvatili u mladosti u kasnijoj dobi koriste poput bilo koje druge normalne pojave. Viereck et al. (1979: 315) u svom istraživanju dokazuju da se u austrijskom novinskom jeziku anglicizmi pojavljuju u istom omjeru kao i u njemačkom.

Stilistički motivi jezičkog posuđivanja

Burmasova (2010: 70) navodi stilističke motive jezičkog posuđivanja kao što je: kolorit (lokalni, stručni ili socijalni tj. društveni), jezička izražajnost, ekonomičnost jezika/jezička ekonomičnost, ton (humor, parodija, ironija), afekat (*Aufwertung*, *Abwertung*, *Verhüllung*), potraga za sinonimima. Sa stilističkog aspekta kao prednosti upotrebe riječi stranog porijekla smatraju se: stepenovanje izraza, stručne riječi za stručna značenja, status „svjetskih riječi“³ (usp. Reiners, 1961: 562). Reiners (1961: 563) stručne izraze dalje klasificira na: naučne stručne izraze, riječi ublažavanja, strane riječi kao sredstvo ironije, označavanja pojma „stranog“ i pojma „preziranja“⁴. Kao nedostatke upotrebe riječi stranog porijekla Reiners (1961: 565) navodi: nejasnoću stranih riječi, opasnost koju predstavlja za razmišljanje, opasnost za ljepotu jezika, ugrožavanje jedinstva naroda, ugrožavanje njemačkog leksičkog dobra, prolaznost riječi. Ipak, u našem radu služit ćemo se Yangovom klasifikacijom stilističkih motiva, pa se prema tome motivi potkrepljuju primjerima iz ekscerpiranog časopisa „Xpress“ iz 2011. godine.

1) mjesni kolorit

Kako bi se stvorio angloamerički kolorit koriste se anglicizmi koji se odnose na sljedeće oblasti: a) Divlji Zapad i pionirsko doba SAD-a; b) engleske i američke vojne snage; c) engleski i američki obrazovni sistem; c) engleske i američke nazive zanimanja, oznake akademskih zvanja i imena osoba; d) oznake američke i engleske kulture omladine (Jugendkultur); e) vrste plesa i muzičke pravce nastali u Engleskoj i SAD-u.

- a) *Als er dabei plötzlich in einer mysteriösen Stadt im Wilden Westen strandet, die gerissene, skrupellose Banditen in ihre Gewalt gebracht haben, wird RANGO kurzerhand zum **Sheriff** ernannt.* (mart, Aktiv Cine-Check, str. 80)
- b) *Bei ihrem neuen Auftrag für das **FBI** soll sie in ein College eingeschleust werden und eine Schülerin beschützen.* (februar, Xstars, So Undercover, str. 9)

3 Weltwörter

4 Verächtlichung

- c) [...] ein Einzelkind, das ganz unspektakulär aufs **Community College** ging und nebenher irgendwelche Jobs hatte [...] (juni, Aktiv Sound-Check, str. 29)
- d) Chris Brown schien nämlich auf den ersten Blick der perfekte **Gentleman** zu sein, der Ri auf Händen trug. (decembar, Xstars, Scharf auf Bad Boys, str. 15)
- e) Der letzte und gefährlichste Kampf gegen **Lord** Voldemort seht für Harry, Ron, Hermine und Hogwarts vor der Tür. (novembar, Xscreen, Neu auf DVD, str. 83)
- f) [...] und Belagerungsschlachten wartet auf Feldherren, die schon immer wissen wollten, wie sich echte **Sirs** gefühlt haben. (septembar, Xelectronic, Ritter aus Leidenschaft, str. 83)
- g) Seit 1967 fesselt der **Super Bowl** weltweit millionen von Fans an die TV-Geräte. (januar, XReality, Sport, str. 34)
- h) Wir haben uns vor vier jahren in einem **Pub** kennen gelernt, dort immer getroffen – und aus Freundschaft wurde Liebe. (juni, Xstars, Unter der Haube, str. 6)
- i) Arthur ist der jüngste Sohn von **Santa Claus** und muss das geliebte Weihnachtsfest vor seinem Bruder Steve retten! (novembar, Xscreen, Kino-Starts, str. 83)
- j) Denn in dem Provinzdörfchen hat der streng katholische **Reverend** Shaw Moor das Sagen, [...] (oktober, Xscreen, Sexy Dance!, str. 81)
- k) „Um es einfach auszudrücken: Wir sind zurück!“, verkündeten die Punkrocker 2009 bei den **Grammy Awards**. (oktober, Xstars, Blink-182 Comeback nach 8 Jahren Streit, S. 21)
- l) Im Anschluss gab es neben einer Partie **American Football** [...] (juli/avgust, Xstars, Molti, Spotzl, Pichla & Eigi crashen den Dreh!, str. 20)
- m) Sie planen einen Raubüberfall auf das prunkvolle **Penthouse** des Wall-Street-Schwindlers. (novembar, Xscreen, Actionfilme mit Schmunzelfaktor, str. 89)
- n) Letztes Jahr am **Spring Break** habe ich sie zum ersten Mal gesehen und heuer dort wieder getroffen. (septembar, Xstars, Ist Spotzl vergeben?, str. 10)

2) kratkoća i sažetost izraza

Jezička ekonomija podrazumijeva kratkoću izraza i preciznost izbora riječi. Mnogi lingvisti ovaj motiv smatraju najvažnijim motivom za posuđivanje anglicizama u jeziku medija. Kao odliku njemačkog časopisa Spiegel, Yang (1990: 19) navodi sročnost i preciznost mnogih složenica sastavljenih od imenica. Prema američkim uzorima stvaraju se složenice i polusloženice da bi se izbjegli komplikovani atributi i relativne rečenice. Eva Neuland u svojoj knjizi „Jugendsprache“ (usp. 2008: 139) navodi podatke iz studije Neuland/Schubert (2009. godine) gdje je izmjerena upotreba anglicizama spram ukupne upotrebe riječi iznenađujuće mala i iznosi svega 0,05%. Neki primjeri navedene studije dokazuju specifične kontekste upotrebe anglicizama, npr. u određenim kontekstima za koje nema adekvatnog njemačkog ekvivalenta.

- a) *Als besonderes **Highlight** besteht heuer die Möglichkeit, **Gigs** im rahmen der „Magic Life In Concert Tour“ als **Act** vor Kim Wilde, Bob Sinclair oder Semino Rossi abzustauben!* (april, Magic Life Rock the Island, Magic Life Special Awards, str. 14)
- b) *Sie organisieren ein geheimes romantisches **Dinner** für David und Laura!* (april, Xpress, Foto-Lovestory, str. 64)

3) izražajna varijacija

Za postizanje što uzbudljivijeg i interesantnijeg stila pored brojnih sinonima koriste se i anglicizmi kao sredstvo varijacije. Možda je ovo najvažniji motiv upotrebe anglicizama, ali se njihovom upotrebom, posebno u jeziku medija, nastoji postići što veća raznolikost. U narednom ekscerpiranom primjeru uočava se anglicizam i njegova njemačka varijanta u istoj rečenici, čime se nastoji izbjeći tautologija i postići veća raznovrsnost. U drugom primjeru koriste se sinonimi anglicizmi s istom svrhom.

- a) *Superpraktisch ist der Menstruationskalender, den man sich kostenlos aufs Handy **downloaden** kann: Klick einfach auf www.ob-online.at und **lade** dir einen persönlichen Kalender **herunter**, den nur du sehen kannst.* (februar, Xlove, Frag die Cartier, str. 66)

- b) *Die Sneakerness ist ein sogenannter Multi-Brand Pop-up **Store**, ein zeitlich begrenzter **Shop**, der alle relevanten Brands nicht nur präsentiert, sondern ihre Produkte auch direkt zum Kauf anbietet.* (septembar, Xstars, Backstage, str. 6)

4) eufemizam

Anglicizmi imaju tendenciju da neugodne predmete ili sadržaje, kao i „tabu teme“ parafraziraju ili ublaže, što je vidljivo i u ekscerpiranim primjerima.

- a) *Er musste während seiner Songs öfters von der Bühne laufe, um die **Backstagetoilette** zu stürmen.* (juni, Celebrity News, str.4)
- b) *Selena Gomez hat einen 46-jährigen **Stalker**, der ihr überallhin gefolgt ist [...]* (novembar, Celebrity News, str. 5)
- c) **Gossip.** (decembar, Xstars, str.4)
- d) *Ihr aktuelles Album „In Love“ ist ein **Flop** [...]* (januar, Xstars, Star Secret, str. 4)

5) pedagoški aspekt

Engleske riječi ili skupine riječi koje se rijetko koriste prosječnom čitaocu postaju nepoznanica, pa se oni često stavljaju u zagradu ili pod navodnike kako bi se dodatnom parafrazom ili prijevodom olakšalo čitanje. U tom slučaju radi se o pedagoškom aspektu usvajanja novih anglicizama. To se može vidjeti i u narednom ekscerpiranom primjeru.

*Das **Frenemy** setzt sich aus den beiden englischen Wörtern **Friend** (=Freund) und **Enemy** (=Feind) zusammen und bezeichnet eine Person, die ein Freund und gleichzeitig ein Feind ist!* (septembar, Xstars, Frenemies, str. 9)

Anglicizmi kao stilske figure

Stilske figure postoje u svim jezicima, u svim vrstama tekstova, ako i u svakodnevnom govoru i one na razne načine stilski markiraju i oživljavaju kazano. Katnić-Bakarić (2001:164) naglašava da je cijeli niz stilskih figura i

tropa prisutan u samim novinskim naslovima. Eroms (2008: 177) stilske figure definiše kao „normirane, zakonski dozvoljene prekršaje nad očekivanim“. Drugim riječima, stilske figure nastoje dozvoljenim „povredama norme“ ostvariti željene stilske efekte (usp. Eroms, 2008: 194).

Najzastupljenija stilska figura među ekscerpiranim anglicizmima jeste paralelizam.

Eroms (2008: 186) ističe da se paralelizmi koriste u narazličitije svrhe, s ciljem označavanja jednakosti, često i s ironijom. Ova stilska figura ekscerpirana je 7 puta u našem korpusu. Interesantno je da postoje dvije ortografske varijante istog primjera kao u primjeru a).

- a) **Fun und Action** (juni, Xactive, Skatecamp, str. 77) i **Fun & Action** (juni, Xactive, Bädertour 2011, str. 80)
- b) *Die Zeit versüßten sie sich mit **Wellness** und **Spa**.* (juni, Xstars, Short Cut, str. 4)
- c) **Moves & Poses** (juni, Xactive, Poledance, str. 77)
- d) *„Diese Platte erzählt über die **Ups** und **Downs** in unserer Beziehung!“, erklärt die Kalifornierin.* (juni, Tape Of My Life, Colbie Caillat, str. 90)
- e) *Frag nach dem Weg und komme so mit dem süßen **Boy/Girl** ins Gespräch.* (juli i avgust, Xlove, Summer of Love, str. 69)
- f) *Nur eines ist klar: Ich bin die **Queen** / der **King** des Strandes.* (juli i avgust, Xlove, Welcher Star wäre deine perfekte Urlaubsbegleitung?, str. 73)
- g) *[...] wir haben ein paar lustige **Tipps** und **Tricks**.* (maj, Xstyle, Mach mit, str. 71)

Aluzija

- a) *Sie **kamen, rappten** & **siegten*** (maj, Xstars, Backstage, str. 8)

U ovom primjeru imamo izražajnu aluziju tj. figuru kojom autor želi uputiti na poznatu Cezarovu izreku „Veni, vidi, vici“ da bi stvario dramatičnost i ekspresivnost u samom naslovu članka.

Asindenton

- a) Cool-rockig-österreichisch! (septembar, Xmusic, Hot & New, str.26)

Ova figura konstrukcije podrazumijeva nizanje dviju ili više riječi, skupina riječi ili rečenica bez veznika te nas podsjeća na reklamne slogana što u našem slučaju služi da probudi interes kod čitalaca.

Klimaks - Gradacija

U našem korpusu ekscerpirana su 3 primjera **klimaksa** i svi su uzlazni gdje imamo komparaciju u sva 3 stepena.

- b) **Hot, hotter, Rihanna!** (juni, Xstyle, Beachwear Everywhere, str. 69)
c) **Heiß, heißer, Bäderflirts** (juli i avgust, Xlove, str. 66/67)
d) **Cool-cooler-coolsten** (juli i avgust, Xinhalt, str. 5)

Antiteza

Kod stilske figure **antiteze** radi se o antonimijskim, odnosno suprotnim izrazima koji se u tekstu najčešće upotrebljavaju sa suprotnim veznicima ili prilozima (usp. Kessel/Reimann, 2005: 230). U našim primjerima uočavamo sintagmatske antiteze koje povezuju značenjski suprotne spojeve riječi: Fans-Haters, Day-Night, Ups-Downs. Bagić (2012: 52) navodi da upravo ova figura služi za oblikovanje efektnih poruka, česta je kod oglašivača jer je pogodno sredstvo sugeriranja i zbog toga isto često u poslovicama, izrekama, parolama i sl.

- a) *Er hat mich so inspiriert, dass ich beschlossen habe, meine **Fans** wie auch **Haters** mit einem, „neuen Ich“ (=Alter Ego) zu überraschen und zu inspirieren.* (oktobar, Xstars, Wer ist Jo?, str. 20)
b) **Day & Night** (septembar, Xstars, str. 6)
c) *„Diese Platte erzählt über die **Ups** und **Downs** in unserer Beziehung!“, erklärt die Kalifornierin.* (juni, Tape Of My Life, Colbie Caillat, str. 90)

Aliteracija

Figura ponavljanja **aliteracija** predstavlja uzastopno ponavljanje istih suglasnika (usp. Bagić, 2012: 14)

- a) **Single, sexy und sweet** könnte der neuste Slogan von Big Time Rush sein, denn niemand von ihnen ist vergeben. (juli/avgust, Xstars, Big Time Rush im großen Love-Talk, str. 24)

Bagić (2012: 23) navodi da je suglasničko ponavljanje specifično za novinske članke, te da ono „pripomaže njegovom memoriranju“. Navedeni primjer može se posmatrati i kao akumulacija (Bagić, 2012: 14) gdje se gomilaju jezični elementi koji pripadaju istoj kategoriji i imaju istu gramatičku funkciju.

Anafora

Prema Kessel/Reimann (2005: 230) **anafora** podrazumijeva figuru kod koje dvije rečenice ili sintagme započinju istom riječju.

- a) **Doppelter** Sonic-Speed, **doppelter** Spaß! (novembar, Aktiv Game-Check, str. 29)

Navedeni primjer predstavlja i elipsu - figuru konstrukcije kada dolazi do izostavljanje dijela ili dijelova rečenice, kojim se narušava sintaktička norma, ali rečenično se značenje realizira (Bagić, 2012: 92). Novinski stil obiluje elipsama koje omogućuju sažetost izražavanja i ujedno dinamiziraju poruke.

U figure ponavljanja ubrajamo i **završnu rimu**⁵ gdje se rimuju završni slogovi dviju riječi (usp. Kessel/Reimann, 2005: 230) kao što je slučaj u sljedećim primjerima.

- a) **Sexy Hexy**. (oktobar, Xstars, Wer ist Jo?, str. 20)
- b) *Dabei erzählte er, wie er vom **Zero** zum **Hero** wurde, und erläuterte, was du beim Biken beachten solltest!* (juni, Xactive, Senads BMX-Schule, str. 78)

Bagić (2012: 72) kod ponavljanja samoglasniku u riječi, stihu ili rečenici s ciljem naglašavanja emocionalnog govornika govori o asonanci.

- c) **Smiley-Miley**. (februar, Xstars, Er bringt sie nicht nur zum Schwitzen, str.9)

U ovom primjeru možemo definisati antanaklazu jer se (Miley) vlastita imenice povezuje s glasovno podudarnom općom imenicom (Smiley) (usp. Bagić:44)

- d) **Cool for school**. (septembar, Xstyle, Cooler Rock!, str. 74)
e) **Doubletrouble**. (juli/avgust, Xstars, Willkommen auf dem Planeten Jedward, str. 18)

Personifikacija je takođe zastupljena među ekscerpiranim primjerima anglicizama. Ona predstavlja figuru kod koje se ljudska sobine i karakteristike daju neživim bićima. U našim ekscerpiranim primjerima to je dato imenici *video* i *kino*.

- a) *Das Video* zu „Up All Night“ **rockt!** (oktobar, Xstars, Blink-182 Comeback nach 8 Jahren Streit, str. 21)
b) **Sexy** Kino: Filme mit Justin Timberlake und Orlando Bloom! (oktobar, Xinhalt, str. 3)
c) *Wer nach **Bling-Bling** und halb nackten Mädels in seinen Video sucht, kann das lange machen*. (oktobar, Xstars, Casper der rappende Antirapper, str. 18)

Heller (2002: 188) kao razloge za jezičko pozajmljivanje pored već navedenih motiva ističe i mogućnost igre sa stranim riječima. Paronomasija⁶ ili igra riječi prisutna je kada se riječ sa malim promjenama ponovo koriste da bi se poigralo njenim značenjem. U našem ekscerpiranom primjeru došlo je do izvjesne kontaminacije odnosno do igre riječima tako što se spojila žargonska složenica *Showbiz* engleskog porijekla i engleska simpleks imenica *snow*. U narednim primjerima to su imenice *Sex* i njemačka posuđenica *Expertin*, kao i izvjesna hominimija kod engleske složenice *shootingstar* i novonastale *Schutingstar*, gdje je igrom riječi ubačena njemačka imenice *Schuh*.

- a) *Pro-Rider Travis Rice und Konsorten beweisen uns, dass das **Snow-Biz** mehr als nur Pisten shredden bedeutet!* (novembar, Art of Flight, str. 7)
- b) **Sexpertin** Kesha (februar, Xstars, Celebrity News , str.5)
- c) **Schuhtingstar** (oktobar, Xstyle, str. 68/69)

Bagić (2012: 152) ističe da autori igrom riječima nastoje unijeti vedrinu, komičnost, ironiju, iznenađenje, baš kao što je slučaj i u našem primjerima gdje najviše uočavamo kreativnost i jezičku razigranost. U ekscerpiranim primjerima možemo prepoznati i okazionalizme koji su prema Elsen (2004: 21) razumljivi samo u kontekstu i preuzimaju često tekstualno relevantne zadatke.

Zaključak

Upotrebom anglicizama u omladinskom časopisu mediji nastoje predstaviti i izdvojiti svoje potencijalne čitaoce kao posebnu društvenu skupinu. Uzimajući u obzir da pripadnici z-generacije svakodnevno informacije dobivaju na engleskom jeziku i online, autori članaka kreiraju namjernu atmosferu globalizacije, otvorenosti i mladosti. Opravdana ili neopravdana upotreba anglicizama ima za cilj stvoriti brz i učinkovit magnet za mlade. Anglicizmi djeluju kao žargonski ornamenti koji razbijaju stilističku monotoniju i pružaju brojne izražajne varijacije.

S druge strane, većina anglicizama nema još uvijek adekvatne njemačke ekvivalente koji obiluju kratkoćom, preciznošću i izražajnošću. Anglicizmi predstavljaju najznačajniju stilsku specifičnost u medijima općenito, s kojom ćemo i u budućnosti izučavati i pratiti jezičke trendove.

STILISTISCHE MOTIVE DER ANGLIZISMENVERWENDUNG IN DER ÖSTERREICHISCHEN JUGENDZEITSCHRIFT "XPRESS"

ZUSAMMENFASSUNG:

In diesem Beitrag werden Anglicismen in der Jugendzeitschrift „Xpress“ analysiert. Die Überschwemmung des Deutschen mit Anglicismen ist sehr evident in den Medien, besonders in den Medien, die Jugendliche benutzen, wo es zahlreiche Motive für ihre Verwendung gibt. Die Schaffung eines

Lokalkolorits wurde als häufigstes Motiv auf der stilistischen Ebene konstatiert, wobei in der Jugendzeitschrift Anglizismen als Folge der Überschätzung des Fremden, Mangel an Selbstgefühl und Missachtung der eigenen Sprache verwendet wurden. Die Verwendung von Anglizismen findet zwar über Jugendsprache und vor allem in Massenmedien statt, aber es kommt nicht zur Beeinflussung und Bedrohung der Standardsprache, sondern bietet eher ein stilistisches Ornament.

Literatura:

- Burmasova, Svetlana (2010): *Empirische Untersuchungen der Anglizismen im Deutschen am Material der Zeitung die WELT (Jahrgänge 1994 und 2004) u: Bamberger Beiträge zur Linguistik, Band 2, University Bamberg Press.*
- Elsen, Hilke (2004): *Neologismen. Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen*, Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Eroms, Hans-Werner (2001): *Die Bewertung der Anglizismen im Deutschen in Sprachgermanistik u: Ostmitteleuropa-Beiträge der Internationalen Germanistischen Konferenz „Kontaktsprache Deutsch IV“ in Nitra, 19.-20. Oktober 2001; Csaba Földes/Stefan Pongo, Edition Praesens, Wien, 2002.*
- Eroms, Hans-Werner (2008): *Stil und Stilistik Eine Einführung Grundlagen der Germanistik – 45*, Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., Berlin.
- Heller, Klaus (2002): *Was ist ein Fremdwort?*, u: Duden. Deutsch-Englisch-Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik, Thema Deutsch, Band 3. Rudolf Hoberg, Dudenverlag, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus.
- Henne, Helmut (1986): *Jugend und ihre Sprache*. Darstellung. Materialien. Kritik, de Gruyter, Berlin, New York.
- Hofmann, Dirk (2002): *Do you understand Denglisch? Eine Umfrage zum Anglizismenverständnis*, u: Duden. Deutsch-Englisch-Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik, Thema Deutsch, Band 3. Rudolf Hoberg, Dudenverlag, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2001): *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo.
- Kessel, Katja/Reimann, Sandra (2005): *Basiswissen Deutsche Gegenwartssprache*, A. Francke Verlag, Tübingen und Basel.

ISTRAŽIVANJA

- Neuland, Eva (2008): *Jugendsprache. Eine Einführung*, A. Francke Verlag Tübingen und Basel.
- Reiners, Ludwig (1961): *Stilkunst. Ein Lehrbuch deutscher Prosa*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- Veith, Werner H. (2005): *Soziolinguistik. Ein Arbeitsbuch*, 2. Auflage, Narr Francke Attempto Verlag GmbH+ Co. KG, Tübingen.
- Viereck et al. (1979): *Englisches in der österreichischen Pressesprache. Ein Vergleich mit der Süddeutschen Zeitung u: Fremdwort-Diskussion*, Wilhelm Fink Verlag, München.
- Yang, Wenling (1990): *Anglizismen im Deutschen. Am Beispiel des Nachrichtenmagazins Der Spiegel*, Niemeyer, Tübingen.

Rječnici:

- Bagić, Krešimir (2012): *Rječnik stilskih figuram Školska knjiga*, Zagreb.
- Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (2005), Deutscher Taschenbuch Verlag, 8. Auflage, München.
- Glück, Helmut (2000): *Metzler-Lexikon Sprache*, J.B. Metzler, Stuttgart; Weimar.
- Duden, *Das Fremdwörterbuch*, 7., neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Band 5, Dudenverlag.

Dr. Edina Solak
Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici

Dr. Mirza Bašić
Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici

UDK 811.512.161'367.623
Stručni rad

O SEMANTIČKOME POTENCIJALU DERIVIRANIH PRIDJEVA U DJELU *DÎVÂNÜ LÛGÂTÎ'T-TÛRK*

SAŽETAK

U radu se analiziraju gramatičke i značenjske strukture deriviranih pridjeva u djelu *Dîvânü Lügâtî't-Türk*. Dakle, analiza gramatičkih i značenjskih struktura deriviranih pridjeva zasniva se na konkretnim kontekstualnim primjerima iz enciklopedijskoga djela u kojem se objedinjuju sve osobitosti turkijskih jezika u 11. stoljeću. Stoga bi ovakva analiza trebala dati doprinos proučavanju turskoga jezika iz dijahronijske perspektive. Pored toga, analiza bi trebala doprinijeti boljem razumijevanju gramatičkih i značenjskih struktura turskoga jezika, a s obzirom na to da se u radu analiziraju jezičke osobitosti deriviranih pridjeva, rezultati dobijeni u analizi trebali bi dati doprinos boljem spoznavanju i razumijevanju sufiksalne tvorbe riječi u turskome jeziku.

Ključne riječi: turski jezik, *Dîvânü Lügâtî't-Türk*, derivirani pridjevi, gramatička struktura, značenjska struktura

Uvod

Djelo *Dîvânü Lügâtî't-Türk* predstavlja enciklopedijsko filološko djelo u kojem se objedinjuju sve osobitosti turkijskih jezika u 11. stoljeću. Stoga se ovo djelo može okarakterizirati kao zajedničko jezičko blago svih turkijskih naroda i vrlo je važno za proučavanje leksikografske tradicije i gramatike turkijskih jezika i dijalekata (v. Akar 2005: 145–148; Nametak 2013: 39–46; Solak–Bašić 2020: 77–78). U ovome se radu analiziraju gramatičke i značenjske strukture

deriviranih pridjeva u djelu *Dîvânü Lügâtî't-Türk*. Naime, u turkijskim su jezicima pridjevi nepromjenljive riječi i stoje uz imenice koje pobliže određuju po nekome svojstvu. Isto tako, pridjevi mogu stajati i uz ostale riječi koje se upotrebljavaju u imeničkoj funkciji te ih određivati po nekome svojstvu. Kada se govori o morfološkom kriteriju, pridjevi se dijele u tri skupine. Prvu skupinu čine osnovni ili jednostavni pridjevi u kojima korijen lekseme ima pridjevsko značenje, dok se u drugu skupinu uvrštavaju derivirani pridjevi koji se izvode dodavanjem derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu lekseme. Derivirani pridjevi dijele se u dvije podskupine, a prvu podskupinu čine denominalni pridjevi koji se deriviraju dodavanjem derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu imenskih riječi, dok se u drugu podskupinu svrstavaju deverbálni pridjevi koji se tvore dodavanjem derivacijskih nastavaka na korijen ili osnovu glagola. Treću skupinu pridjeva čine složeni pridjevi koji se sastoje od najmanje dvije komponente. I složeni se pridjevi dijele u dvije podskupine. U prvu se podskupinu uvrštavaju složeni pridjevi imeničkoga porijekla, dok se u drugu podskupinu svrstavaju složeni pridjevi glagolskoga porijekla (v. Čaušević 1996: 128; Ediskun 1999: 146).

Primarni cilj ovoga rada jeste analizirati semantički potencijal deriviranih pridjeva u enciklopedijskome filološkom djelu Mahmuda Kašgarija. Kao temeljni izvor građe koriste se djela Besima Atalaya, koji je priredio prijevod djela *Dîvânü Lügâtî't-Türk* u tri toma, u kojima je, pored originalnoga tesкта djela, ispisao tekst i latiničnim pismom te ga je preveo i na savremeni turski jezik, što pruža dobre temelje za jednu ovakvu analizu. U ovome se radu kao temeljni izvor građe koriste primjeri iz prvoga i trećega toma prijevoda Besima Atalaya. Radi bolje i lakše preglednosti rada, u analizi primjera najprije se navodi tekst izvornika, a zatim se u podnožnoj napomeni dodaje prijevod Besima Atalaya na savremeni turski jezik. Pored toga, navodi se i prijevod na bosanski jezik koji potpisuju autori rada.

Svi pojmovi koji se navode u ovome radu, a koji imaju rodni značaj i rodno obilježje, obuhvataju na jednak način i ženski i muški rod bez obzira na to da li se navode u ženskome ili muškome rodu.

Pridjevi kojima se ukazuje na svojstva i osobine

U ovu se skupinu uvrštavaju derivirani pridjevi kojima se neposredno ukazuje na određeno svojstvo ili osobinu pojma (bića ili predmeta) koji se označava imenskom riječi uz koju pridjev stoji (v. Banguoğlu 2011: 345–351).

- (1) *arığ*: **arığ** *neη*¹ / *arığ*: čist, uredan, pedantan. *Çist predmet*.
- (2) *ivek*: **ivek** *er*² / *ivek*: *brzoplet, užurban, nestrpljiv*. **Užurban, nestrpljiv** *čovjek*.
- (3) *bedük*: **bedük** *tevi*³ / *bedük*: *sve što je veliko*. **Velika** *deva*.
- (4) *turkun*: **turkun** *suv*⁴ / *turkun*: *miran, nepomičan, stajaći*. **Stajaća** *voda*.
- (5) *kulnaçı*: **kulnaçı** *kısrak*⁵ / *kulnaçı*: **gravidna** *kobila, kobila koja će se oždrjebiti*.
- (6) *basınçak*: **basınçak** *er*⁶ / *basınçak*: *slabašan, beznačajan, nebitan*. **Slabašan, nebitan** *čovjek*; *čovjek koji izgleda slabašno, osoba kojoj se ne pridaje nikakav značaj*.
- (7) *yakın*: **yakın** *yer*⁷ / *yakın*: *blizak*. **Blisko** *mjesto*. **Susjedno** *mjesto*.
- (8) *yagmurçıl*: **yagmurçıl** *yer*⁸ / *yagmurçıl*: *kišovit*. **Kišovito** *mjesto, mjesto na kojem pada mnogo kiše*.
- (9) *yeliy*: bu **yeliy** *kün*⁹ / *yeliy*: *vjetorovit, mjesto na kojem ima mnogo vjetra*. Ovaj **vjetroviti** *dan*.

U primjerima (1), (2), (3), (4), (5), (6), (7), (8) i (9) pojašnjavaju se značenjske strukture pridjeva *arığ* (čist, uredan, pedantan), *ivek* (*brzoplet, užurban, nestrpljiv*), *bedük* (*velik*), *turkun* (*miran, nepomičan, stajaći*), *kulnaçı*

1 **temiz** *nesne* (DLT I: 63)

2 **ivici, aceleci** *adam* (DLT I: 122)

3 *her şeyin büyüğü*; **büyük** *deve* (DLT I: 385)

4 **durgun** *su* (DLT I: 440)

5 **doğuracak** *kısrak* (DLT I: 491)

6 **zayıf görülen** *adam*, *önem verilmeyen kişi* (DLT I: 501)

7 *yakın*; **yakın** *yer* (DLT III: 22)

8 **yağmuru çok olan** *yer* (DLT III: 56)

9 *yeli çok olan yer*; bu **rüzgârlı** *gün*. (DLT III: 373)

[*gravidna (kobila)*], *basınçak (slabašan, beznačajan, nebitan)*, *yakın (blizak, obližnji, susjedan)*, *yagmurçıl (kišovit)* i *yeliş (vjetrovit)*, kojima se neposredno ukazuje na određeno svojstvo ili osobinu pojma (bića ili predmeta) koji se označava imenskom riječi uz koju pridjev stoji. U primjeru (1) objašnjava se značenjska struktura pridjeva *arığ* (čist, uredan, pedantan), a u okviru pojašnjavanja semantičkoga potencijala navedenoga pridjeva navodi se sintagma *arığ neş* (čist predmet), u kojoj pridjev *arığ* (čist, uredan, pedantan) stoji uz leksemu *neş* (*stvar, predmet, objekt*) i neposredno opisuje osobinu predmeta označenoga leksemom uz koju stoji ukazujući na činjenicu da je predmet čist. U primjeru (2) pojašnjava se značenjska struktura pridjeva *ivek* (*brzoplet, užurban, nestrpljiv*), a prilikom pojašnjavanja semantičkoga potencijala ovoga pridjeva navodi se sintagma *ivek er* (*užurban, nestrpljiv čovjek*), u kojoj pridjev *ivek* (*brzoplet, užurban, nestrpljiv*) stoji uz imenicu *er* (*čovjek, junak, vitez*) i neposredno opisuje osobinu bića označenoga imenicom uz koju stoji upućujući na to da je čovjek brzoplet, užurban i nestrpljiv. U primjeru (3) iskazuje se značenjska struktura pridjeva *bedük* (*velik*), a navodi se sintagma *bedük tevi* (*velika deva*), u kojoj pridjev *bedük* (*velik*) stoji uz imenicu *tevi* (*deva*) i opisuje osobinu životinje označene imenicom uz koju stoji. U primjeru (4) izražava se semantički potencijal pridjeva *turkun* (*miran, nepomičan, stajaći*), a navodi se sintagma *turkun suv* (*stajaća voda*), u kojoj se pridjevom *turkun* (*miran, nepomičan, stajaći*) ukazuje na stanje u kojem se nalazi pojam koji se imenuje imenicom uz koju pridjev stoji. U primjeru (5) ispoljava se značenjska struktura pridjeva *kulnaçı* [*gravidna (kobila)*], a navodi se sintagma *kulnaçı kısırak* (*gravidna kobila*), u kojoj se pridjevom *kulnaçı* [*gravidna (kobila)*] upućuje na stanje u kojem se nalazi životinja označena imenicom koja obavlja funkciju upravnoga člana sintagme. U primjeru (6) ukazuje se na semantički potencijal pridjeva *basınçak* (*slabašan, beznačajan, nebitan*), a navodi se sintagma *basınçak er* (*slabašan, nebitan čovjek*), u kojoj se pridjevom *basınçak* (*slabašan, beznačajan, nebitan*), koji ima funkciju atributskoga člana sintagme, opisuje svojstvo bića imenovanoga imenicom *er* (*čovjek, junak, vitez*), koja obavlja funkciju upravnoga člana sintagme. U primjeru (7) iskazuje se značenjska struktura pridjeva *yakın* (*blizak, obližnji, susjedan*), a kao primjer navodi se sintagma *yakın yer* (*blisko mjesto*), u kojoj pridjev *yakın* (*blizak, obližnji, susjedan*) stoji uz imenicu *yer* (*mjesto, zemlja*) i neposredno ukazuje na svojstvo pojma imenovanoga imenicom uz koju stoji. U primjeru (8) izražava se značenje

pridjeva *yagmurçıl* (*kišovit*), a navodi se sintagma *yagmurçıl yer* (*kišovito mjesto*), u kojoj se pridjevom *yagmurçıl* (*kišovit*) označava stanje u kojem se nalazi pojam koji se imenuje imenicom *yer* (*mjesto, zemlja*), koja ima funkciju upravnoga člana sintagme. U primjeru (9) upućuje se na semantički potencijal pridjeva *yeliñ* (*vjetrovit*), a navodi se sintagma *yeliñ kün* (*vjetrovit dan*), u kojoj se pridjevom *yeliñ* (*vjetrovit*) opisuje svojstvo i stanje u kojem se nalazi pojam imenovan imenicom *kün* (*dan*), koja obavlja funkciju upravnoga člana sintagme.

Primjećuje se da se, prema morfološkoj strukturi, pridjevi *arığ* (*čist, uredan, pedantan*), *ivek* (*brzoplet, užurban, nestrpljiv*), *bedük* (*velik*), *turkun* (*miran, nepomičan, stajaći*), *kulnaçı* [*gravidna (kobila)*], *basınçak* (*slabašan, beznačajan, nebitan*), *yakın* (*blizak, obližnji, susjedan*), *yagmurçıl* (*kišovit*) i *yeliñ* (*vjetrovit*) svrstavaju u skupinu deriviranih pridjeva. Može se uočiti kako se pridjevi *yagmurçıl* (*kišovit*) i *yeliñ* (*vjetrovit*) uvrštavaju u podskupinu denominalnih pridjeva koji se izvode dodavanjem derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu imenskih riječi. Pridjev *yagmurçıl* (*kišovit*) derivira se dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-çıl* na korijen imenice *yagmur* (*kiša*). Naime, denominalni derivacijski nastavak *-çıl* dodaje se na korijen ili osnovu imenskih riječi i služi za izvođenje pridjeva kojima se neposredno ukazuje na svojstvo, osobinu, sklonost ili stanje u kojem se nalazi pojam koji se imenuje imenskom riječi uz koju pridjev stoji (v. Ediskun 1999: 147). Pridjev *yeliñ* (*vjetrovit*) izvodi se dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-(I)ñ* na korijen imenice *yel* (*vjetar*). Dodavanjem derivacijskoga sufiksa *-(I)ñ* na korijen ili osnovu imenskih riječi mogu se izvoditi pridjevi kojima se neposredno označava svojstvo ili osobina pojma imenovanoga imenskom riječi uz koju pridjev stoji (v. Bilgen 1989: 30).

Pridjevi *arığ* (*čist, uredan, pedantan*), *ivek* (*brzoplet, užurban, nestrpljiv*), *bedük* (*velik*), *turkun* (*miran, nepomičan, stajaći*), *kulnaçı* [*gravidna (kobila)*], *basınçak* (*slabašan, beznačajan, nebitan*) i *yakın* (*blizak, obližnji, susjedan*) uvrštavaju se u drugu podskupinu deriviranih pridjeva, odnosno u podskupinu deverbálnih pridjeva koji se deriviraju dodavanjem derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu glagola. Pridjev *arığ* (*čist, uredan, pedantan*) tvori se dodavanjem deverbálnoga derivacijskog sufiksa *-(I)ğ* na korijen glagola *arımak* (*čisiti / očistiti*). U turkijskim se jezicima dodavanjem deverbálnoga derivacijskog sufiksa *-(I)ğ* na korijen ili osnovu glagola mogu tvoriti pridjevi kojima se neposredno označava svojstvo

ili osobina (v. Zülfikar 1991: 92; Ercilasun 2011: 345). Pridjev *ivek* (*brzoplet, užurban, nestrpljiv*) izvodi se dodavanjem deverbalnoga derivacijskog nastavka *-Ak* na korijen glagola *ivmek* (*žuriti / požuriti; trčati / potrčati*). Dodavanjem deverbalnoga derivacijskog nastavka *-Ak* na korijen ili osnovu glagola mogu se izvoditi pridjevi kojima se označava svojstvo vršioca radnje (v. Bilgen 1989: 34–35). Pridjev *bedük* (*velik*) derivira se dodavanjem deverbalnoga derivacijskog sufiksa *-(I)k* na korijen glagola *bedümek* (*rasti / narasti*). Deverbalni derivacijski sufiks *-(I)k* dodaje se na korijen ili osnovu glagola i upotrebljava se i za deriviranje pridjeva kojima se ukazuje na određenu osobinu ili svojstvo vršioca radnje (v. Gencan 1979: 220–221). Pridjev *turkun* (*miran, nepomičan, stajaći*) derivira se dodavanjem sufiksa *-GIn* na korijen glagola *tutmak* (*držati / pridržati; hvatati / uhvatiti*). Deverbalni derivacijski nastavak *-GIn* dodaje se na korijen ili osnovu glagola i služi i za izvođenje pridjeva kojima se označava svojstvo, osobina ili stanje u kojem se nalazi vršilac radnje (v. Banguoğlu 2011: 243). Pridjev *kulnaçı* [*gravidna (kobila)*] tvori se dodavanjem nastavka *-çI* na osnovu glagola *kulnamak* [*ždrijebiti se / oždrijebiti se (kobila)*]. Dodavanjem derivacijskoga nastavka *-çI* na korijen ili osnovu glagola mogu se tvoriti pridjevi kojima se neposredno ukazuje na određeno svojstvo, osobinu ili stanje u kojem se nalazi vršilac radnje (v. Bilgen 1989: 37). Pridjev *basınçak* (*slabašan, beznačajan, nebitan*) izvodi se dodavanjem nastavka *-çAk* na osnovu glagola *basınmak* (*smatrati nekoga slabašnim, beznačajnim, nebitnim*). Deverbalni derivacijski nastavak *-çAk* dodaje se na korijen ili osnovu glagola i služi za izvođenje imenica i pridjeva kojima se ukazuje na određeno svojstvo (v. Aydın 2008: 188). Pridjev *yakın* (*blizak, obližnji, susjedan*) derivira se dodavanjem sufiksa *-(I)n* na korijen glagola *yakmak* (*približavati se / približiti se*). U turkijskim jezicima pridjevi kojima se ukazuje na određeno svojstvo ili osobinu mogu se derivirati i dodavanjem derivacijskoga sufiksa *-(I)n* na korijen ili osnovu glagola (Biray 1999: 160–163).

Pridjevi kojima se označava prisvojnost i posjedovanje

Pridjevi kojima se označava prisvojnost i posjedovanje deriviraju se dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-IIG* na korijen ili osnovu imenskih riječi (v. Hacıeminoğlu 1996: 15).

- (10) *itliĝ*: *itliĝ ev*¹⁰ / *itliĝ*: *sa psom*, koji ima psa. Kuća **sa psom**, kuća **koja ima psa**.
- (11) *arikliĝ*: **arikliĝ yer**¹¹ / *arikliĝ*: *s rijekom*. Mjesto **koje ima rijeku**. Mjesto **kroz koje rijeka teče**, mjesto **u kojem se rijeka nalazi**.
- (12) *azukluĝ*: **azukluĝ er**. *azukluĝ aruk ermes*¹² / *azukluĝ*: *snabdjeven hranom*, *namirnicama*. Čovjek **koji je snabdjeven hranom**. Spominje se i u sljedećoj izreci: Čovjek **snabdjeven hranom** ne može se umoriti.
- (13) *aranliĝ*: **aranliĝ ev**¹³ / *aranliĝ*: *sa štalom*, koji ima štalu. Kuća **sa štalom**, kuća **koja ima štalu**.
- (14) *katırlıĝ*: **katırlıĝ er**¹⁴ / *katırlıĝ*: *vlasnik mazge*, onaj koji posjeduje mazgu. Čovjek **koji posjeduje mazgu**.

U primjerima (10), (11), (12), (13) i (14) navodi se značenje pridjeva *itliĝ* (*sa psom*, koji ima psa), *arikliĝ* (*s rijekom*, koji ima rijeku, u kojem se nalazi rijeka, kroz koji rijeka teče), *azukluĝ* (*snabdjeven hranom*, *namirnicama*), *aranliĝ* (*sa štalom*, koji ima štalu) i *katırlıĝ* (*koji ima mazgu*), kojima se označava prisvojnost i posjedovanje. U primjeru (10) navodi se značenje pridjeva *itliĝ* (*sa psom*, koji ima psa), kojim se ukazuje na posjedovanje psa. Navodi se sintagma *itliĝ ev* (kuća sa psom), u kojoj se pridjevom *itliĝ* (*sa psom*, koji ima psa) ukazuje na činjenicu da psa posjeduje pojam označen imenicom uz koju pridjev stoji. U primjeru (11) izražava se značenjska struktura pridjeva *arikliĝ* (*s rijekom*, koji ima rijeku, u kojem se nalazi rijeka, kroz koji rijeka teče), kojim se ukazuje na postojanje rijeke. Kao primjer navodi se sintagma *arikliĝ yer* (*mjesto koje ima rijeku*, *mjesto s rijekom*), u kojoj se pridjevom *arikliĝ* (*s rijekom*, koji ima rijeku, u kojem se nalazi rijeka, kroz koji rijeka teče), koji obavlja funkciju atributskoga člana sintagme, upućuje na to da rijeku posjeduje pojam koji se označava imenicom *yer* (*mjesto*, *zemlja*), koja ima funkciju upravnoga člana sintagme. U primjeru (12) iskazuje se semantički potencijal pridjeva *azukluĝ* (*snabdjeven hranom*, *namirnicama*),

10 **köpekli ev** (DLT I: 98)

11 **ırmaklı yer** (DLT I: 147)

12 **aziĝı olan adam**. *Şu savda da gelmiştir: aziĝı olan adam yorulmaz*. (DLT I: 148)

13 **ahırı olan ev** (DLT I: 148)

14 **katır sahibi adam** (DLT I: 494)

kojim se označava posjedovanje hrane i namirnica. Navodi se sintagma *azukluğ er* (čovjek snabdjeven hranom, namirnicama), u kojoj se pridjevom *azukluğ* (snabdjeven hranom, namirnicama) označava da hranu i namirnice posjeduje biće imenovano imenicom uz koju pridjev stoji. U primjeru (13) ispoljava se značenjska struktura pridjeva *aranlığ* (sa štalom, koji ima štalu), kojim se označava posjedovanje štale. U ovome se primjeru navodi sintagma *aranlığ ev* (kuća sa štalom), u kojoj se pridjevom *aranlığ* (sa štalom, koji ima štalu) ukazuje na činjenicu da štalu posjeduje pojam koji se imenuje imenicom uz koju pridjev stoji. U primjeru (14) izražava se značenjski potencijal pridjeva *katırlığ* (koji ima mazgu), kojim se označava posjedovanje mazge. Navodi se sintagma *katırlığ er* (čovjek koji ima mazgu), u kojoj se pridjevom *katırlığ* (koji ima mazgu) upućuje na to da mazgu posjeduje biće imenovano imenicom koja ima funkciju upravnoga člana sintagme.

Kada je u pitanju morfološki kriterij, pridjevi *itliğ* (sa psom, koji ima psa), *arıklığ* (s rijekom, koji ima rijeku, u kojem se nalazi rijeka, kroz koji rijeka teče), *azukluğ* (snabdjeven hranom, namirnicama), *aranlığ* (sa štalom, koji ima štalu) i *katırlığ* (koji ima mazgu) uvrštavaju se u skupinu deriviranih pridjeva, i to u podskupinu denominalnih pridjeva koji se izvode dodavanjem derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu imenskih riječi. Pridjev *itliğ* (sa psom, koji ima psa) tvori se dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-IIG* na korijen imenice *it* (pas, nitkov, zločinac, zlikovac). Pridjev *arıklığ* (s rijekom, koji ima rijeku, u kojem se nalazi rijeka, kroz koji rijeka teče) izvodi se dodavanjem nastavka *-IIG* na osnovu imenice *arık* (rijeka). Pridjev *azukluğ* (snabdjeven hranom, namirnicama) derivira se dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-IIG* na osnovu imenice *azuk* (hrana, namirnicame). Pridjev *aranlığ* (sa štalom, koji ima štalu) tvori se dodavanjem nastavka *-IIG* na osnovu imenice *aran* (štala), a pridjev *katırlığ* (koji ima mazgu) izvodi se dodavanjem sufiksa *-IIG* na korijen imenice *katır* (mazga).

Pridjevi kojima se označava privativno značenje

Pridjevi kojima se označava privativno značenje deriviraju se dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-sIz* na korijen ili osnovu imenskih riječi (v. Čaušević 1996: 437; Ediskun 1999: 149).

- (15) *kutsuz: kutsuz kuthuğka kirse kum yağar*¹⁵ / *kutsuz: nesretan*. *Čovjek kojem svi poslovi idu naopako. Spominje se i u sljedećoj izreci: I bunar će brzo presušiti ako se nesretan čovjek odluči u njega spustiti.*
- (16) *yolsuz*¹⁶ / *yolsuz: koji je lišen puta, koji je bez puta, koji je skrenuo s puta*. *Čovjek koji se odriče svog puta.*

U primjerima (15) i (16) objašnjava se semantički potencijal pridjeva *kutsuz* (*nesretan*) i *yolsuz* (*onaj koji je lišen pravoga puta, onaj koji je skrenuo s pravoga puta*), kojima se ukazuje na privativno značenje. U primjeru (15) objašnjava se značenjska struktura pridjeva *kutsuz* (*nesretan*), kojim se ukazuje na činjenicu da je neko lišen koncepta sreće. U primjeru (16) pojašnjava se semantički potencijal pridjeva *yolsuz* (*onaj koji je lišen pravoga puta, onaj koji je skrenuo s pravoga puta*), kojim se upućuje na činjenicu da je neko lišen pravoga puta jer je skrenuo s njega.

Kada se govori o morfološkom kriteriju, pridjevi *kutsuz* (*nesretan*) i *yolsuz* (*onaj koji je lišen pravoga puta, onaj koji je skrenuo s pravoga puta*) uvrštavaju se u skupinu deriviranih pridjeva, i to u podskupinu denominalnih pridjeva koji se deriviraju dodavanjem derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu imenskih riječi. Naime, pridjev *kutsuz* (*nesretan*) tvori se dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-sIz* na korijen lekseme *kut* (*sreća*), dok se pridjev *yolsuz* (*onaj koji je lišen pravoga puta, onaj koji je skrenuo s pravoga puta*) izvodi dodavanjem sufiksa *-sIz* na korijen imenice *yol* (*put, drum*).

Pridjevi pasivnoga značenja

Pridjevi pasivnoga značenja izvode se dodavanjem deverbalskih derivacijskih nastavaka *-(I)k*, *-GIñ* i *-(U)t* na korijen ili osnovu glagola (v. Korkmaz 2009: 344–346).

- (17) *açuk: açuk kapuğ; açuk kök; açuk*¹⁷ / *açuk: otvoren, sve što je otvoreno*.
Otvorena vrata, **otvoreno** nebo, **otvoren** posao.

15 *işleri ters giden adam*. Şu savda dahi gelmiştir: uğursuz kuyuya girse kum yağar, kuyu kurur. (DLT I: 457–458)

16 *yolunu azitan kimse* (DLT III: 40)

17 *her açık şey*. Buradan alınarak **açık** kapıya **açuk** kapuğ denir. Gök, bulutsuz olduđu zaman, **açuk** kök denir. **Açık** iş. (DLT I: 64)

- (18) *artak*: **artak** *ney*¹⁸ / *artak*: *pokvaren*, loš. **Pokvarena** stvar.
(19) *bozuk*: **bozuk** *ev*¹⁹ / *bozuk ev*: **srušena** kuća. *Ovako se kaže i za sve drugo što je uništeno, srušeno, pokvareno.*
(20) *tutgun*²⁰ / *tutgun*: *zarobljen*, *uhvaćen*; *zarobljenik*.
(21) *yaşut*: **yaşut** *ney*²¹ / *yaşut*: *sakriven*, *tajanstven*. **Sakriven** predmet, **tajanstven** predmet.

U primjerima (17), (18), (19), (20) i (21) navode se značenjske strukture pridjeva *açuk* (*otvoren*), *artak* (*pokvaren*, loš), *bozuk* (*pokvaren*, uništen, srušen), *tutgun* (*zarobljen*, *uhvaćen*, *zarobljenik*) i *yaşut* (*sakriven*, *tajanstven*), koji imaju pasivno značenje. Može se primijetiti da svi ovi pridjevi imaju pasivno značenje te da se deriviraju dodavanjem deverbálnih derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu glagola. Dakle, prema morfološkoj strukturi, pridjevi *açuk* (*otvoren*), *artak* (*pokvaren*, loš), *bozuk* (*pokvaren*, uništen, srušen), *tutgun* (*zarobljen*, *uhvaćen*, *zarobljenik*) i *yaşut* (*sakriven*, *tajanstven*) uvrštavaju se u skupinu deriviranih pridjeva, i to u podskupinu deverbálnih pridjeva koji se izvode dodavanjem derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu glagola.

Pridjevi *açuk* (*otvoren*), *bozuk* (*pokvaren*, uništen, srušen) i *artak* (*pokvaren*, loš) izvode se dodavanjem nastavka *-(I)k* na korijen glagola *açmak* (*otvarati* / *otvoriti*) i *bozmak* (*kvariti* / *pokvariti*; *uništavati* / *uništiti*; *rušiti* / *srušiti*), odnosno na osnovu glagola *artamak* (*kvariti se* / *pokvariti se*; *biti kvaren* / *biti pokvaren*; *uništavati se* / *uništiti se*; *biti uništavan* / *biti uništen*; *rušiti se* / *srušiti se*; *biti rušen* / *biti srušen*). Dakle, deverbálni derivacijski nastavak *-(I)k* dodaje se na korijen ili osnovu glagola i služi za tvorbu pridjeva pasivnoga značenja. Već je navedena konstatacija da se ovaj deverbálni derivacijski nastavak upotrebljava i za tvorbu pridjeva kojima se ukazuje na određenu osobinu ili svojstvo vršioa radnje [v. (3)]. Stoga se može konstatirati da deverbálni derivacijski nastavak *-(I)k* služi za izvođenje pridjeva pasivnoga značenja i pridjeva kojima se označava osobina ili svojstvo vršioa radnje. (v. Gencan 1979: 220–221).

18 *bozulmuş*; **bozulmuş** nesne. (DLT I: 119)

19 **bozuk** ev. *Yıkılmış, kırılmış her şey için de böyle denir.* (DLT I: 378)

20 *tutulan, yakalanan; tutsak.* (DLT I: 438)

21 **gizli** nesne (DLT III: 8)

Pridjev *tutgun* (*zarobljen, uhvaćen, zarobljenik*) derivira se dodavanjem deverbalnoga derivacijskog sufiksa *-GIn* na korijen glagola *tutmak* (*držati / pridržati; hvatati / uhvatiti*). Već je navedena konstatacija da se deverbalni derivacijski sufiks *-GIn* upotrebljava za tvorbu pridjeva kojima se označava svojstvo, osobina ili stanje u kojem se nalazi vršilac radnje [v. (4)]. Međutim, u primjeru (20) primjećuje se da se dodavanjem deverbalnoga derivacijskog nastavka *-GIn* na korijen ili osnovu glagola mogu izvoditi i pridjevi pasivnoga značenja, što pokazuje da i ovaj sufiks služi za deriviranje pridjeva pasivnoga značenja i pridjeva kojima se označava osobina ili svojstvo vršioca radnje (v. Banguoğlu 2011: 243).

Pridjev *yaşut* (*sakriven, tajanstven*) izvodi se dodavanjem nastavka *-(U)t* na korijen glagola *yaşmak* (*sakrivati / sakriti; tajiti*). U ovome se primjeru uočava da se pridjevi pasivnoga značenja mogu izvoditi dodavanjem deverbalnoga derivacijskog nastavka *-(U)t* na korijen ili osnovu glagola (v. Gülsevin–Gülsevin 1993: 113; Korkmaz 2009: 107–108).

Pridjevi kojima se označava količina ili mjera

Pridjevi kojima se iskazuje mjera, količina ili proporcija deriviraju se dodavanjem deverbalnoga derivacijskog sufiksa *-(I)m* na korijen ili osnovu glagola (v. Ercilasun 2011: 345).

(22) *orum: bir orum ot*²² / *orum: dio, svežanj. Jedan svežanj trave.*

(23) *öküm: bir öküm yarmak*²³ / *öküm: gomila, hrpa. Gomila para, hrpa para.*

(24) *sagım: bir sagım süt*²⁴ / *sagım: količina izmuzenog mlijeka, količina mlijeka koja se dobije u jednom muzenju.*

U primjerima (22), (23) i (24) pojašnjava se semantički potencijal pridjeva *orum* (*dio, svežanj*), *öküm* (*gomila, hrpa*) i *sagım* (*količina izmuzenoga mlijeka, količina mlijeka koja se dobije u jednome muzenju*), kojima se označava količina. U primjeru (22) pojašnjava se značenjska struktura pridjeva *orum* (*dio, svežanj*), a u okviru

22 *bir kesim ot* (DLT I: 75)

23 *bir yğın para* (DLT I: 75)

24 *bir sağıšta sağılan süt* (DLT I: 397)

pojašnjavanja semantičkoga potencijala ovoga pridjeva navodi se sintagma *bir orum ot (jedan svežanj trave)*, u kojoj se pridjevom *orum (dio, svežanj)* ukazuje na količinu pojma označenoga imenicom *ot (trava, biljka)*, koja obavlja funkciju upravnoga člana sintagme. U primjeru (23) objašnjava se značenjska struktura pridjeva *öküm (gomila, hrpa)*, a prilikom objašnjavanja značenjske strukture ovoga pridjeva navodi se sintagma *bir öküm yarmak (gomila para, hrpa para)*, u kojoj se pridjevom *öküm (gomila, hrpa)* upućuje na količinu pojma imenovanoga imenicom *yarmak (novac, pare)*, koja ima funkciju upravnoga člana sintagme. U primjeru (24) opisuje se semantički potencijal pridjeva *sagım (količina izmuzenoga mlijeka, količina mlijeka koja se dobije u jednome muzenju)*, a kao primjer navodi se sintagma *bir sagım sût (količina izmuzenog mlijeka, količina mlijeka koja se dobije u jednom muzenju)*, u kojoj se pridjevom *sagım (količina izmuzenoga mlijeka, količina mlijeka koja se dobije u jednome muzenju)* označava količina pojma koji se imenuje imenicom *sût (mlijeko)*, koja je upravni član sintagme.

Može se vidjeti da se, prema morfološkome kriteriju, pridjevi *orum (dio, svežanj)*, *öküm (gomila, hrpa)* i *sagım (količina izmuzenoga mlijeka, količina mlijeka koja se dobije u jednome muzenju)* uvrštavaju u skupinu deriviranih pridjeva, i to u podskupinu deverbalskih pridjeva koji se izvode dodavanjem derivacijskih sufiksa na korijen ili osnovu glagola. Pridjevi *orum (dio, svežanj)*, *öküm (gomila, hrpa)* i *sagım (količina izmuzenoga mlijeka, količina mlijeka koja se dobije u jednome muzenju)* deriviraju se dodavanjem deverbalnoga derivacijskog sufiksa *-(I)m* na korijen glagola *ormak (sjeći / odsjeći; isjeći; rezati / odrezati; izrezati)*, *ökmek (sakupljati / sakupiti)* i *sagmak (musti / pomusti)*.

Pridjevi kojima se označava određeni stupanj svojstva

Pridjevi kojima se ukazuje na određeni stupanj svojstva izvode se dodavanjem denominalnoga derivacijskog sufiksa *-sAl* ili *-sIG* na korijen ili osnovu imenskih riječi (v. Banguoğlu 1987: 265–268; Korkmaz 2009: 61–62; Ölmez–Kaçalın 2011: 29).

(25) *arsal: arsal saç²⁵ / arsal: svijetlocrvenkast. **Svijetlocrvenkasta kosa.***

25 *kızıla çalan saç* (DLT I: 105)

- (26) sığ: **kulsığ** er; bu karı ol **oglansığ**²⁶ / sığ: nastavak za poistovječivanje. Dodaje se na imenicu da bi se s njom poistovijetilo ono što se kaže ili što se želi poistovijetiti. Čovjek **koji liči na roba**; Narav ovog starca jeste **kao kod djeteta**.

U primjerima (25) i (26) evidentira se upotreba pridjeva *arsal* (*svijetlocrvenkast*), *kulsığ* (*koji podsjeća na roba, koji liči na roba, koji je poput roba*) i *oglansığ* (*djetinjast, koji je poput djeteta*), kojima se ukazuje na određeni stupanj svojstva. Naime, u primjeru (25) ukazuje se na semantički potencijal pridjeva *arsal* (*svijetlocrvenkast*), a navodi se sintagma *arsal saç* (*svijetlocrvenkasta kosa*), u kojoj se pridjevom *arsal* (*svijetlocrvenkast*) označava određeni stupanj pridjevskoga svojstva. S druge strane, u primjeru (26) pojašnjavaju se gramatičke i značenjske strukture denominalnoga derivacijskog sufiksa *-sIG*, a prilikom pojašnjavanja gramatičkih i značenjskih struktura ovoga sufiksa navode se primjeri u kojima se koriste pridjevi *kulsığ* (*koji podsjeća na roba, koji liči na roba, koji je poput roba*) i *oglansığ* (*djetinjast, koji je poput djeteta*), kojima se upućuje na određeni stupanj pridjevskoga svojstva.

Primjećuje se da se, prema morfološkoj strukturi, pridjevi *arsal* (*svijetlocrvenkast*), *kulsığ* (*koji podsjeća na roba, koji liči na roba, koji je poput roba*) i *oglansığ* (*djetinjast, koji je poput djeteta*) uvrštavaju u skupinu deriviranih pridjeva, i to u podskupinu denominalnih pridjeva koji se tvore dodavanjem derivacijskih nastavaka na korijen ili osnovu imenskih riječi. Pridjev *arsal* (*svijetlocrvenkast*) tvori se dodavanjem nastavka *-sAl* na korijen lekseme *ar* (*svijetlocrven*), dok se pridjevi *kulsığ* (*koji podsjeća na roba, koji liči na roba, koji je poput roba*) i *oglansığ* (*djetinjast, koji je poput djeteta*) izvode dodavanjem nastavka *-sIG* na korijen imenica *kul* (*rob*) i *oglan* (*dijete, mladić*).

Pridjevi kojima se označava vremenski period

Pridjevi kojima se ukazuje na određeni vremenski period tvore se dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-lIk* na korijen ili osnovu imenskih riječi (Gencan 1979: 196).

26 *benzetme harfidir. Arzu edileni veya söyleneni kendisine benzetilmek için ismin sonuna getirilir. Kula benziyen adam; bu ihtiyarın huyu çocuk gibidir.* (DLT III: 128)

(27) *künlük*: **künlük** *yem*²⁷ / *künlük*: dnevni. **Dnevna** *hrana*, *hrana za jedan dan*.

U primjeru (27) navodi se značenje pridjeva *künlük* (dnevni), a kao primjer koristi se sintagma *künlük yem* (*dnevna hrana, hrana za jedan dan*). U navedenoj sintagmi funkciju atributskoga člana ima pridjev *künlük* (dnevni), kojim se ukazuje na vremenski period u vezi s leksemom *yem* (*hrana*), koja obavlja funkciju upravnoga člana sintagme. Uočava se da se, prema morfološkoj strukturi, pridjev *künlük* (dnevni) uvrštava u skupinu deriviranih pridjeva, i to u podskupinu denominalnih pridjeva koji se izvode dodavanjem derivacijskih nastavaka na korijen ili osnovu imenskih riječi. Pridjev *künlük* (dnevni) tvori se dodavanjem nastavka *-lIk* na korijen lekseme *kün* (*dan*).

Zaključak

U radu su se analizirale gramatičke i značenjske strukture deriviranih pridjeva u djelu *Dîvânü Lügâti’t-Türk*. U ovome enciklopedijskom djelu evidentirana je upotreba denominalnih derivacijskih sufiksa *-çIl*, *-(I)η*, *-lIG*, *-sIz*, *-sAl*, *-sIG* i *-lIk* koji se dodaju na korijen ili osnovu imenskih riječi i koji služe za izvođenje denominalnih pridjeva. Analiza konkretnih kontekstualnih primjera ukazala je na činjenicu da se dodavanjem denominalnih derivacijskih sufiksa *-çIl* i *-(I)η* na korijen ili osnovu imenskih riječi deriviraju pridjevi kojima se neposredno označava osobina ili svojstvo pojma koji se imenuje imenskom riječi uz koju pridjev stoji. Analiza je, također, pokazala da se dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-lIG* na korijen ili osnovu imenskih riječi tvore pridjevi kojima se označava prisvojnost ili posjedovanje, dok se denominalni derivacijski sufiks *-sIz* upotrebljava za izvođenje pridjeva kojima se ukazuje na privativno značenje. U analizi se vidjelo da denominalni derivacijski sufiksi *-sAl* i *-sIG* služe za tvorbu pridjeva kojima se iskazuje određeni stupanj pridjevskoga svojstva. U analizi primjera iz djela *Dîvânü Lügâti’t-Türk* moglo se primijetiti da se dodavanjem denominalnoga derivacijskog nastavka *-lIk* na korijen ili osnovu imenskih riječi tvore pridjevi kojima se ukazuje na određeni vremenski period.

27 *günlük azık* (DLT I: 480)

Kada su u pitanju deverbalni pridjevi, u enciklopedijskome djelu Mahmuda Kašgarija zabilježena je upotreba deverbálnih derivacijskih sufiksa *-(I)G*, *-Ak*, *-çI*, *-çAk*, *-(I)n*, *-(U)t*, *-(I)k*, *-GI* i *-(I)m* koji se dodaju na korijen ili osnovu glagola i koji se upotrebljavaju za tvorbu deverbálnih pridjeva. U analizi se moglo uočiti da se dodavanjem deverbálnih derivacijskih sufiksa *-(I)G*, *-Ak*, *-çI*, *-çAk* i *-(I)n* na korijen ili osnovu glagola deriviraju pridjevi kojima se neposredno ukazuje na svojstvo ili osobinu pojma koji se označava imenskom riječi uz koju pridjev stoji. U analizi se pokazalo da se deverbalni derivacijski nastavak *-(U)t* upotrebljava za tvorbu pridjeva pasivnoga značenja, dok deverbalni derivacijski sufiksi *-(I)k* i *-GI* služe za izvođenje pridjeva pasivnoga značenja i pridjeva kojima se neposredno označava osobina ili svojstvo pojma imenovanoga imenskom riječi uz koju pridjev stoji. U analizi konkretnih kontekstualnih primjera vidjelo se da se dodavanjem deverbálnoga derivacijskog sufiksa *-(I)m* na korijen ili osnovu glagola mogu derivirati pridjevi kojima se izražava mjera ili količina pojma označenoga imenskom riječi uz koju pridjev stoji.

ON SEMANTIC POTENTIAL OF DERIVATIVE ADJECTIVES IN *DÎVÂNÜ LÜGÂTİ’T-TÜRK*

SUMMARY

This paper analyses grammatical and semantical structures of derivative adjectives in *Dîvânü Lügâti’t-Türk*. Therefore, the analysis of the grammatical and semantical structures of the derivative adjectives is based on concrete contextual examples from this encyclopedia which encompasses all the features of Turkic languages in the 11th century. Therefore, an analysis like this should contribute to the study of Turkish language from a diachronic perspective. Besides, the analysis should contribute to a better understanding of grammatical and semantical structures of Turkish language, considering the fact that the paper analyzes the linguistic characteristics of derivative adjectives. The results obtained from the analysis should contribute to better knowledge and understanding of suffixal word formation in Turkish language.

Key words: Turkish language, *Dîvânü Lügâti’t-Türk*, derivative adjectives, grammatical structure, semantical structure

Izvori

- DLT I – Atalay, Besim (1985), *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi I*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DLT III – Atalay, Besim (1986), *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi III*, Cilt III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Literatura

- Akar, Ali (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Mehmet (2008), “Divânü Lügati't-Türk'te Fiillerden Türetilen İsimler“, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 39, İstanbul, 182–191.
- Banguoğlu, Tahsin (1987), “Nispet Sifatları ve -sel, -sal“, *Dil Bahisleri*, İstanbul, 264–277.
- Banguoğlu, Tahsin (2011), *Türkçenin Grameri*, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bilgen, İpek (1989), *Dîvânü Lügati't-Türk'te Söz Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biray, Himmet (1999), *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- Čaušević, Ekrem (1996), *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Ediskun, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi*, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2011), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 11. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gencan, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer, Selma Gülsevin (1993), *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Yapım Ekleri ve Kullanışları I: Fiilden İsim Yapan Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ISTRAŽIVANJA

- Nametak, Fehim (2013), *Historija turske književnosti*, Orijentalni institut, Sarajevo.
- Ölmez, Zuhâl, Mustafa Kaçalın (2011), *XI-XIII. Yüzyıllar Türk Dili*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Solak, Edina, Mirza Bašić (2020), “Gramatičke i značenjske strukture denominalnoga derivacijskog sufiksa -llk u djelu *Divânü Lügâti't-Türk*“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*, Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica, 77–82.
- Zülfikar, Hamza (1991), *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

NAUKA O KNJIŽEVNOSTI

Dr. Vedad Spahić
Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli
Dr. Mirsad Turanović
Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu

UDK 81'255.4
Izvorni naučni rad

TRI PREPJEVA BAJEZIDAGIĆEVA GAZELA O MOSTARU KAO METONIMIJE RAZVOJNIH FAZA BOSANSKE ORIJENTALNE TRADUKTOLOGIJE

SAŽETAK

Na primjeru tri prevoda/prepjeva iste pjesme – gazela Derviš-paše Bajezidagića posvećenog Mostaru – ovaj rad govori o samim prepjevima ali i šire – o historijatu i tipologiji prevođenja poezije bosanskih divanskih pjesnika na bosanski jezik. Riječ je o prevodima/prepjevima Safvetbega Bašagića (1912), koji smo oslovili kao *utilitaristički*, Omera Mušića (1969) koji je *filološki* dok za prepjev Esada Durakovića koristimo oznaku *hermeneutički*. Pokušali smo dokazati da ovi prevodi/prepjesi metonimijski reprezentuju razvojne faze bosanske orijentalne traduktologije. Argumentacija je podržana kontrastivnom analizom. Bašagić u skladu sa prosvjetiteljsko-romantičarskim konceptom preporodnog razdoblja prepjevom ide u susret najširem krugu čitalaca, Mušićev prijevod u formi proznog zapisa odražava filologiji svojstveno odsustvo razlikovanja između prevoda i originala, dok Duraković stapa horizonte oba kulturna koda – izlaznog i dolaznog, uz čuvanje razlika među historijskim i komunikacijskim kontekstima nastanka originala i prepjeva.

Ključne riječi: prevod, prepjev, bosanska orijentalna traduktologija, utilitarizam, filologija, hermeneutika, kontrastivna analiza

Kao multilingvalna filološka disciplina bosnistka je usljed nedovoljnog, neadekvatnog i metodološki deficitnog prevodilačkog rada, uglavnom povezanog sa realnim ograničenjima i mogućnostima struke, značajan dio bosanske književne baštine na orijentalnim jezicima ostavila nedostupnim kako široj čitalačkoj

publici, tako i stručnoj javnosti. Kvalitet prevoda korpusa orijentalnih tekstova koje danas možemo čitati na bosanskom jeziku kreće se u rasponu od uspjelih prevoda/prepjeva koji su ili prilagođeni duhu bosanskog jezika i čitateljskom horizontu očekivanja ili u većoj mjeri nastoje sačuvati duh jezika i kulturnog konteksta izvornika, do nerijetko beskorisnih prevoda nastalih uglavnom u naučnim krugovima orijentalnih filologa čija se promašenost ne ogleda u semantičkim ogrešenjima nego, baš suprotno, u doslovnostima koje s obzirom na značenjske, poetičke, ritmičke, versifikacijske... razlike jezičkih i književnih tradicija te povijesnih konteksta produbljuju recepcijski vakum a savremenog čitaoca nerijetko zbunjuju i obeshrabruju. U ovome radu pokušat ćemo na primjeru tri prevoda/prepjeva iste pjesme – gazela Derviš-paše Bajezidagića posvećenog Mostaru – progovoriti o samim prepjevima ali i šire – o historijatu i tipologiji prevođenja poezije bosanskih divanskih pjesnika na bosanski jezik.

O književnom prevođenju

Historija i teorija prevođenja prepoznaju sve tipove prevoda o kojima će ovdje biti riječi, štaviše oni se daju smjestiti u granice omeđene drevnim refrentnim okvirom sadržanom u Ciceronovom (polovina I vijeka p.n.e) savjetu prevodiocima da ne prevode doslovno, *verbum pro verbo*, već da slobodnije prenose smisao, *sensum pro senso*. Od samih svojih početaka teorijska refeleksija o prevođenju suprotstavljena je iluziji da je prevod nekakvo neposredno prenošenje iz jednog jezika u drugi. Francuzi su u 17. vijeku lansirali ideju o prevodima kao "lijepim nevjernicama". Pored stare dihotomije slobodnog i bukvalnog prevođenja, koja je usko fokusirana na stepen jezičke izomorfije između izvornog i ciljnog teksta, za književno prevođenje bitnija je razlika koju su Goethe i Schleiermacher povukli između prevoda koji "odomaćuje" i prevoda koji "oneobičava" tekst: prevod koji "oneobičava" suočava čitaoca s nepoznatim identitetima, odnosima i vrijednostima, dok prevod koji "odomaćuje" na različite načine pokušava snažnije posredovati između čitaoca i izvornog teksta. Zapravo Goethe govori o tri vrste prevođenja:

„Prvo, tzv. *prozaični prijevod*, koji ima za cilj da strano čitateljstvo upozna sa osnovnim mislima i temom prevedenog djela, zanemarujući

eventualna estetska svojstva. Drugi je tip prijevoda *parodistički*, pri čemu valja imati na umu da je termin parodistički shvaćen u svom prvobitnom značenju, tj. odgovarajuća ili suprotna pjesma, dakle da prijevod postane surogat originalu, a ne da bude istovjetan. Nasuprot tome, treći je tzv. *poistovjećujući* tip. Prevoditelj će se u takvom slučaju maksimalno truditi da se izvorniku što više približi“ (Beker 1995: 129-130).

Beker zadnji tip drži „najzahtjevnijim i estetski najvrjednijim“, što, vidjećemo, nije uvijek pravilo. Schleiermacher je pak smatrao da u prevođenju postoje samo dva puta – onaj koji vodi čitaoca u susret piscu i onaj koji vodi pisca u susret čitaocu, a s obzirom na veliku različitost među tim putevima, od suštinske važnosti a se prevodilac dosljedno drži samo jednog od njih (*Pregledni rečnik* 2011: 296). I ovaj je binarizam u teoriji prevladan zahvaljujući H. G. Gadameru (1978), koji se nije bavio teorijom prevođenja u užem smislu, ali čije je razumijevanje interpretacije kao stapanja horizonata vodilo i nijansiranju tipologije prevoda. Od druge polovine 20. vijeka pa sve do danas teorija prevođenja se zapravo najviše i oslanjala na hermeneutiku. Na tom je tragu jedan od ključnih doprinosa onaj Antona Popoviča. Polazeći od premise da su razlike među jezicima, stilovima i kulturama empirijske činjenice, on princip ekvivalencije svodi na modeliranje: „... prevod je prenošenje invarijanti iz jednog teksta u drugi uz maksimalno čuvanje stilskih i drugih specifičnosti originala. Prevod je analogon, model originala i u njega se preslikava samo ograničen broj elemenata originala“ (Moranjak-Bamburać 1991: 24). Procesu modelovanja uvijek prethodi proces interpretacije, odnosno modelovanje na njemu počiva. A cijeli proces, prema Popoviču (1980), uključuje prisustvo subjekta prevođenja, njegovu poziciju i s njom povezane izbore te (re)konstrukciju kategorija autorskog subjekta i mogućeg primaoca. Svodeći doprinos slovačke teorijske škole, a uzimajući u obzir i prethodne spoznaje teorije prevođenja, Moranjak-Bamburać rezimira:

„Prevod mora voditi računa o najmanje dva književna sistema i konteksta (matične književnosti i književnosti u koju se uključuje), te je tako određen sa dva kontrastivno predstavljena kulturna

koda; na veoma specifičan način prevod postaje učesnik konkretne književno-istorijske situacije u koju se uključuje; izbor djela koje se prevodi može, ali ne mora, odgovarati estetici epohe i prevodilački metod može da se suprotstavlja njegovoj estetici i normama. ... Ekvivalentnost između prevoda i originala pokazala se neostvarivom, osobito u slučaju umjetničkih tekstova: ekvivalentnost prevoda ovdje je jednaka estetskoj vrijednosti samog teksta prevoda (ne originala), a, kao što znamo, za njeno mjerenje ne postoje pouzdani i nepromjenjivi kriteriji“ (1991: 24).

Od prosvjetiteljsko-romantičarskog utilitarizma do hermeneutike

Tri prepjeva/prevoda pohvalne pjesme o Mostaru, koju je u formi monorimnog gazela¹ na osmanskome turskom jeziku 1601/2. godine napisao mostarski pjesnik Derviš-paša Bajezidagić, a o kojima će ovdje biti riječi, sudionici su konkretnih književno-povijesnih situacija u takvoj mjeri da gotovo metonimijski reprezentuju ne samo aktuelna stanja bosanskih orijentalnih studija nego i širu kulturalnu morfologiju razdoblja u kojima su nastajali. Riječ je o prepjevima Safvet-Bega Bašagića (1912), Omera Mušića (1969) i Esada Durakovića (1997) koje donosimo u cijelosti, kao i latiničnu transkripciju Bajezidagićevog osmanskoturskog originala:

Beyân u vasfa gelmez hüsn-i bî hemtâsı Mostar'uß
A'ceb mi olsun ey dil, 'âşıkı şeydâsı Mostar'uß

- 1 Kada je posrijedi žanrovski status ove pjesme, ona ima formu gazela sa redif rimom (ponavljanje sufiksa ili riječi iza osnovne rime) i tematski odstupa od standarda gazela, što, kako uočava Nametak, kod nekih naših pjesnika nije bio rijedak slučaj: „Među našim pjesnicima na turskom jeziku naročito mjesto u domenu gazela pripada Derviš-paši Bajezidagiću i Sabitu Užičaninu. Derviš-pašini gazeli su tematski znatno širi. Ponekad su izlazili iz okvira ljubavne lirike.“ (1981: 59). Pjesma bi se mogla svrstati i među šehrengize, ako uzmemo u obzir širu definiciju te pjesničke vrste, da je to svaka pjesma koja daje opis jednog mjesta ili njegovih stanovnika. Rezerva spram takve kategorizacije proističe iz uže definicije po kojoj je šehrengiz provokativna pjesma napisana u formi kaside u svrhu pohvale ili pokude kojom se želi uznemiriti određena gradska sredina i izazvati razni komentari, priče i prepričavanja. (Vidjeti Hadžiosmanović, Trako 1986: 91)

ISTRAŽIVANJA

Hele olmaz bu dünyâda meğer firdevs-i a'lâda
Hevâ-yi dilkeş ü âb-ı hayât efzâsı Mostar'ũñ

Temâşâ eyleyen kesb-i hayât-ı nev kılur her dem
Müferrihdür iken her kûşe-i zîbâsı Mostar'ũñ

Miyâhiyle fevâkih kesretiyle Şâm-ı sâni
Behişt-i asârdur her ravzâ-i ra'nâsı Mostar'ũñ

Ulüvv-ı şâniyla zât-ül-burûcuñ tâkına beñzer
Ol iki kulesiyle cîsr-i müstesnâsı Mostar'ũñ

Aña çift olmağa tâk-ı semânuñ tâkatı yok
Felekdür tâkîdur cîsr-i felek-fersâsı Mostar'ũñ

Cihânı arasan halkı gibi kâbil bulunmaz hiç
Kavâbil-i kânîdür şöhret-i cihân arası Mostar'ũñ

Kopar seyf ü kalem ehli içinde mâ-tekaddemden
Olur hâsil îmdem (?) kâmil ü dânâsı Mostar'ũñ

Yanında tûtîyân-ı Hind olur hâmûş u dem-beste
Bu gün Dervîş sensin bülbül güyâsı Mostar'ũñ

(Bajeziđagić prema Duraković 2018: 120; redaktura Adnan Kadrić)

Ko bi mog'o opjevati redom
Sve ljepote divnoga Mostara?
Zar se čudiš, srce, što ga ljubim
Sa ljubavlju sinovskoga žara?

O, ne ima na ovome sv'jetu,
Ako nema sred bajnoga raja,

Bistre vode i svježega zraka
Što čovjeka sa zdravljem opaja!

Ko ga gleda, život mu se mladi,
A duša mu u nasladi pliva.
Svaki kraj mu i svako mjestašće
Zadivljene oči podraživa.

S voćem, vodom i ostalim miljem
On je druga Sirija na sv'jetu,
E bi rek'o da je rajska bašča,
Ko ga vidi u majskome cv'jetu.

S dvije kule velika ćuprija
Pružila se preko r'jeke čarne,
Te sa svojim velebnijem lukom
Pričinja se poput dūge čarne.

Cio svijet da obiđeš redom,
Ne bi naš'o onakova svijeta.
On je majdan darovitih ljudi,
Šeher Mostar ures je sv'jeta.

To je gnijezdo slavnijeh junaka
I na peru i na bojnomo maču;
K'o odvazda, i sada iz njega
S dana na dan velikani skaču.

Neka šute indijske papige,
Neka svoje ne kazuju glase,
O, Dervišu! Ti si danas slavuj
Koji pjeva svog Mostara krased.

(Bašagić 1912/1986: 70)

ISTRAŽIVANJA

Ne može se opisati besprimjerna ljepota Mostara,
Zar je čudo, o srce, što si ludo zaljubljeno u Mostar?

Nema na ovom svijetu, osim u uzvišenom Firdevsu
Ugodne mostarske klime i vode koja život produžuje.

Ko prođe (Mostarom), stalno se nadahnjuje novim životom,
Svaki lijepi ugao Mostara donosi veselje.

Vodama i mnoštvom voća (Mostar) je drugi Damask,
Svaki divni mostarski vrt je slika raja.

Jedinstvena mostarska ćuprija s dvije kule
Svojom visinom liči luku Zodijaka.

Nebeski luk joj ne može biti ravan,
Nebeski svod je samo luk nebotične mostarske ćuprije.

Da svijet pretražiš, ne možeš naći narod vrijedan kao njegov,
Grad Mostar, ures svijeta, izvor je sposobnih ljudi.

Od davnina se u njemu pojavljuju ljudi od mača i pera,
U Mostaru stalno ima savršenih i učenih ljudi.

Kraj njega šute indijske papige,
Ti si, Dervišu, danas slavuj koji pjeva o Mostaru.

(Mušić 1969: 75-76)

Ljepota Mostara besprimjerna ne da se ni opisati -
Zar je onda čudno, srce, što ga strasno ljubiš ti!?
Osim u Firdevsu uzvišenom, na dunjaluku se ne može sresti
Blaga klima mostarska i vode bez kojih se ne da živjeti.
Šeherom ko prođe, novi život će u njemu bujati

I svaki zanosni dio Mostara njega će veseliti.
Vodama i voćem bremenit Mostar je Damask isti,
Nalik na džennet je svaki divni vrt mostarski.
A s kule dvije most mostarski uzoriti
Propinjuć' se u visinu na luk Zodijaka će podsjetiti.

Ni duga nebeska ravna mu ne može biti
Jer ona tek podsjeća na most ka nebu sunuti.
Vrijedne kao Mostarce nećeš naći da počneš svijetom broditi
Jer šeher-Mostar, ta kruna svijeta, rasadnik je daroviti':
Ljudi od mača i pera u gradu tome su vječiti -
U Mostaru uvijek ima ljudi učenih i uzoriti'.

Kraj njega će čak i pjevice indijske umuknuti,
A ti si, Dervišu, slavuj što će o Mostaru danas pjevati.

(Duraković 1997: 190-191)

Kao svojevrsnu hipotezu našega istraživanja, koju ćemo nastojati potvrditi kontrastivnom analizom prepjevā u drugome dijelu rada, na ovom mjestu ponudit ćemo njihova tipološka određenja. Ne posežući dosljedno za čvrstim terminima već terminima indikatorima, Bašagićev prepjev označit ćemo kao *utilitaristički*, Mušićev je *filološki*² a Durakovićev *hermeneutički*. Već je iz sažetog historijsko-teorijskog pregleda traduktoloških tokova u uvodnom dijelu teksta moguće nazrijeti na šta referiraju ova određenja, pa ćemo na toj platformi, a imajući u vidu razvojne osobenosti bosansko-orijentalnih studija i pratećih prevodilačkih pregnuća, pokušati opisati karakteristike triju spomenutih tipova prepijevanja/prevođenja divanske poezije na bosanski jezik.

- 2 Termin "filološki prevod" ovdje ne koristimo u značenju "doslovan prevod". Budući da se radi o tipološki različitim jezicima kakvi su osmanski turski i bosanski, u doslovnom prevodu stihovi bi bili gotovo pa besmisleni. Mušić je, imajući to u vidu, zapravo stigao do pola puta. Napravio je određen redosljed kako bi stihovima dao smisao. U literaturi na turskom jeziku za ovakve situacije koristi se sintagma "nesre aktarılmış şiir" - pjesma "prebačena" u prozni tekst.

U svojoj doktorskoj disertaciji odbranjenoj 1910. u Beču, a na bosanskom jeziku objavljenoj 1912. pod naslovom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Safvet-beg Bašagić je uglavnom prevodio jedan ili nekoliko bejtova naših divanskih pjesnika za potrebe ilustriranja *pars pro toto* njihovog poetskog opusa ili određenih kritičkih gledišta koja je zastupao. Cjelovit prepjev gazela o Mostaru je u tom pogledu izuzetak jer je u kontekstu Bašagićeve književno-kulturne misije Bajezidagić zavrijedio status favorita kao pjesnik koji „ne pjeva da ga čita samo odabrana kasta uleme, nego da čita i razumije masa turske čitalačke publike“ (1986: 9). U cjelini Bašagićeva prevoditeljskog opusa uočljiva je malobrojnost prepjeva divanskih pjesnika u odnosu na arapske i moderne turske pjesnike, što se da objasniti i otporom pa i svojevrsnom averzijom prema tom pjesništvu koje se svojim formalizmom i visokoparnom retorikom nije uklapalo u Bašagićev književno-prosvjetiteljski utilitarizam. „Više nikome ni na um ne pada“, piše Bašagić, „da pjeva kao Tugrai i Baki, ili da piše kao Jumni ili Nerkesi, nego se svak otima za lahkim jezikom i prirodnim izražajem misli i osjećanja, da ga više ljudi čita i razumije“ (1986: 71), pa dodaje: „Toliko sam morao ovdje usput napomenuti, da čitatelji, koji ne poznaju starog turskog ukusa u pjesmi i prozi, ne bi spočitovali našim pjesnicima neukusnost i nenaravnost u jeziku i izrazu. To je bio ukus vremena na cijelom Istoku, pa su se i oni morali povadati za savremenim turskim i perzijskim pjesnicima i mjesto pjesama stvarati «azijatske banise», kojih mi nijesmo u stanju par stranica na dušak pročitati a da se ne umorimo od dosade“ (ibidem 105). Krajnosti s kojima se Bašagić morao suočiti i pokušati da ih prevlada sasvim dobro oslikava zapažanje Branka Letića:

„Umetničko pesništvo na orijentalnim jezicima podrazumeva namerno odstupanje od »narodnog stila i izraza«, posebno kad su po zahtevima poetike ili pesničke mode želeli da ostvare »visoku retoriku« ili »raskošni stil«, kad su kao odliku »uzvišenog kazivanja« isticali njegovu razumljivost samo posvećenim, tj. učenim, ili opet kad su podležući »ukusu Istoka« padali u kliše pretvarajući se u epigone pojedinih uzora.“ (1990: 124)

Svjedočimo, dakle, raskoraku između elitističke, etnokulturno indiferentne poetike divanskog pjesništva i Bašagićeve težnje da u vrijeme nacionalnog buđenja politiku identiteta, namijenjenu širokim masama, zasnuje na načelu

prepoznavanja sebe u tradiciji, za čiju izvedbu su mu bili potrebni prikladni književni sadržaji kojima je želio obezbijediti kanonski status (Spahić 2008). Mogao ih je, na svu njegovu sreću, pronaći kod pojedinih bosanskih divanskih pjesnika među kojima su najizrazitiji upravo Bajezidagić te Sabit Užičanin, koji su makar i u retoričkom ruhu divanskih konvencija iskazivali sklonost za lokalne i životne teme, pri čemu je i to ruho trebalo u prepjevima, što je moguće više, anestetizirati. Naturalizacija konsekventno utilitarističkim princima izvedena je, primjećuje Letić, tako da je Bašagić „svojim prepevima sa orijentalnih jezika (...) učinio te pesme i po napevu i po stilu veoma bliskim našoj narodnoj pesmi, naročito sevdalinci“ (1990: 124).

Po svim navedenim karakteristikama Bašagićev književno-prevodilački rad na liniji je njegova ukupnog javnog i političkog djelovanja³ u jednom kompleksnom historijskom razdoblju (austro-ugarska okupacija), napose onih stavova koje je zastupao u pogledu državnog statusa Bosne i etničkog identiteta Bošnjaka. Bosna i Hercegovina, smatrao je on, nije izgubila svoju samostalnost i slobodu u 15. vijeku, nego su se Bošnjaci prilagodili duhu vremena, novim uslovima i političko-historijskoj situaciji. Konsekvenca kontinuiteta je autentičnost književno-kulturnog nasljeđa. U ovom je stavu sadržana ideja vodilja Bašagićeve političke akcije, unutar koje kulturni i književni sadržaji participiraju mjerom njihove djelotvorne uključivosti u zadati utilitarni koncept. Išle su mu pri tom naruku i neke okolnosti na širem planu: opća kulturna klima u Evropi, romantičarski naglašeni interes za književnost i kulturu islamskog istoka, imperijalni ciljevi Austro-Ugarske monarhije u čijoj je strategiji značajno mjesto dato izučavanju i upoznavanju kulturne prošlosti teritorija i naroda prema kojima je bila usmjerila osvajačke aspiracije te njemačkim etno-lingvističkim filozofemama inspirirana romantika tzv. perifernih naroda unutar koje je i djelatnost prevođenja na narodne jezike zauzimala važno mjesto. S tim u vezi teško je ne uočiti izomorfizam Bašagićevih prepjeva sa prevodilačkom praksom k tome i popratnim teorijskim zabilješkama Laze Kostića koji je „krajem šezdesetih

3 U historiografiji se to djelovanje oslovljava kao "bošnjački kulturni i nacionalni preporod", a prema Mustafi Imamoviću njegova se ideološka koncepcija zasnivala na tri bitna elementa: bosansko tlo, slavensko porijeklo i jezik, te islam (1997).

godina 19. vijeka definisao dva načela prevođenja, "načelo narodnosti" i "načelo predmeta", odlučno se zalažući za prvo, koje je primenjivao u svojim prevodima Šekspira i Homera. Kao začetnika prevođenja po "načelu narodnosti" Kostić spominje Livija Andronika koji je Homerove heksametre prevodio na latinski „u saturnijskim stihovima, koji behu osobenost čisto narodnog pesništva“ (prema Radović 1983: 161), a potom ideju razrađuje na tragu Herderovih i Humboltovih teza o odnosu jezičkog narodnog blaga i identiteta nacija:

„...svaki narod (...) ima svoj osobni poredak osjećanja i misli, a te misli moraju imati svoju osobnu pojavu. Osećajnost i mislenost u kakvog naroda mora po toj istoj prirodnoj nuždi stvarati sebi osobne načine pojave svoje, po kojoj mora razlika il' srodnost u krvi uzročiti razliku il' srodnost u obliku. Najobilnija pojava osećanja i misli dolazi nam u jeziku“ (Kostić 1866: 509).

Da se Bašagić u prevođenju poezije sa orijentalnih jezika vrlo prilježno držao istih uvjerenja svjedoči ne samo sloboda konverzije distiha u katrene⁴ nego i brojne druge strategije naturalizacije, primjerice upotreba epskog deseterca, sevdalijske i epske terminologije, morfoloških i sintaksičkih obrazaca, stalnih epiteta, okamenjenih sintagmi, deminutiva... (bajni raj, bistre vode, rajske bašče, r'jeke čarne, Šeher Mostar, velebnijem lukom, slavnije' junaka, bojni mač, rujno vino, žarki oganj, žuto zlato, bijeli danak, crna trnjunica...). Posljedica takvog pristupa nerijetko su do te mjere vernakularizirani stihovi da se manje ili više tačnom može smatrati Letićeva tvrdnja kako je „... govoriti o poeziji naših starijih pesnika na orijentalnim jezicima, na osnovu prevoda na srpskohrvatski jezik, riskantan i možda unapred uzaludan posao, figurativno rečeno, kao hvatanje senke ili odbleska na vodi“ (1990: 123).

Zanimljivo, ova konstatacija se podjednako, možda i više, odnosi na razdoblje koje će, kada je riječ o prevođenju divanskog pjesništva, uslijediti nakon

4 Da se radilo o svojevrsnom konsenzusu u shvatanju književnog prevođenja kao važne djelatnosti u sklopu ukupne društveno-kulturne akcije preporodnih pisaca i intelektualaca svjedoči upravo frekventnost prepjevanja orijentalne poezije u katrenima. Musa Ćazim Ćatić, primjerice, turske divanske pjesnike prevodi u katrenima, ali zato svoje gazele na bosanskom, namijenjene elitnoj publici, piše u formi distiha (bejta).

Bašagića, premda će novi protagonisti, orijentalni filolozi odani pozitivizmu i historizmu, pristupati prevođenju sa posve suprotnih polazišta. Problem tzv. filoloških prevoda anticipirao je, na jedan bizaran način, sam Bašagić u svojoj disertaciji, po svoj prilici nastojeći članove vijeća pred kojim je branio tezu, a koji nisu poznavali bosanski jezik, obmanuti tobožnjom nepokolebljivom naučnošću kojom se vodio u pisanju, premda, kako vidimo, stvari su bar u domenu prevođenja stajale posve drugačije. Bašagić će, naime, napisati:

„Mnogi moj prijevod čitateljima koji ne znaju turski izgleda smiješan, katkad možda i nerazumljiv, ali uz najbolju volju nemoguće je drukčije prevađati ako s originalom želimo imati nekakovu svezu. Prema duhu našeg jezika, udesiti smisao znači: od originala okrenuti glavu, pa reproducirati misli po individualnom shvaćanju. Ja to ne činim, nego se držim originala kao slijepac plotu...“ (1986: 184)⁵

Premda bi se, vankontekstualno posmatrana, postbašagićevska bosanska orijentalistika zahvaljujući svome istrajavanju na filološkom pozitivizmu mogla shvatiti kao izvjestan korak unazad, cijeli problem je neophodno relativizirati činjenicom da ova disciplina dugo nije bila institucionalizirana, a i kada je to postala u socijalističkom periodu, osnivanjem Orijentalnog instituta i Odsjeka orijentalistike na Filozofskom fakultetu, našla se u stisci između deficita kadrova, s jedne, i narasle svijesti o značaju i količini neistražene baštine, s druge strane, što nije ostavljalo prostora za stručno i književnoteorijsko usavršavanje. K tome, sve do kasnih sedamdesetih godina prošloga vijeka politički kontekst nije dopuštao jaču emancipaciju ovih istraživanja i ona su tretirana kao nužda kojoj je nepoželjno pružati značajniju podršku (Duraković 1998: 7). U okviru jedinog im dostupnog i poznatog filološkog pristupa bosanski orijentalni filolozi – Mehmed Handžić, Omer Mušić, Hazim Šabanović, Mehmed Mujezinović, Amir Ljubović, Lamija Hadžiosmanović, Emina Memija, te u ranim periodima svoga rada Fehim Nametak, Jasna Šamić – dali su svoj maksimum, a metod koji su njegovali, podsjetimo, podrazumijevao je “... otkrivanje dotad nepoznatih autora i djela,

5 Treba, istini za volju, ovdje istaći da prevodi u Bašagićevoj disertaciji na njemačkom jeziku u daleko manjoj mjeri sadrže dodatne stilizacije i upjevanja, što je i očekivano s obzirom na njegovo poznavanje njemačkog jezika kao i rasterećenje od samozadate obaveze da prevod obavi sasvim određenu kulturalnu misiju.

utvrđivanje njihove starosti i autentičnosti, analizu kulturne sredine u kojoj je djelo nastalo i životopisa autora, utvrđivanje paralela i istraživanje eventualnih uticaja, otkrivanje i čišćenje grešaka koje su počinili raniji istraživači“ (ibidem, 16). Filološki prevodi stihova u pravilu su prozni zapisi, bez rime i ritma, često bez respekta prema ritmičkim i versifikacijskim formama originala. Kao takvi, oni „svjedoče o učenosti filologa, ali i o njihovom apriornom odustajanju da prijevode pjesama iz filoloških proznih zapisa pretoče u estetski uzbudljive forme koje ih čine relevantnim za nas ne samo kao naučničko otkriće, već i kao umjetnine s kojima uspostavljamo naročitu vrstu nenaučničke komunikacije. Izgleda da filolozi svjesno prepuštaju taj zadatak drugima. Drugim riječima, književna djela prošlosti filološkim istraživanjima ne uspijevaju promijeniti svoj status starine, odnosno kao spomenika pismenosti“ (Duraković, Duraković, Nametak 1998: 125-126), ili, štaviše, historijskog izvora, jer filologija u svojoj devetnaestovjekovnoj njemačkoj izvornosti bez ustezanja proširuje svoje predmetno područje na vanlingvističke oblasti – politiku, ekonomiju, historiju, socijalne pojave... I naši orijentalni filolozi nisu bili imuni na tu vrstu interpretativnog ekspanzionizma te nerijetko svjedočimo osebujnim tumačenjima stihova pa i padovima u banalnost⁶, koji su posljedica činjenice da pjesme nisu doživljavali kao umjetničko djelo, nisu uspostavljali s njima estetsku komunikaciju koja i formu pretvara u sadržinu, pri čemu problem prevođenja produbljuje i mjera posvećenosti formi i tehnici izraza u islamsko-orijentalnoj estetici tako da filološki prijevodi divanske poezije ne samo da nisu poželjni već naprosto nisu mogući. Ambijent u kome su radili i limitirajuće stručne reference ipak u potpunosti ne aboliraju naše orijentalne filologe, jer su uvijek imali na raspolaganju mogućnost kolaboracije sa pjesnički senzibiliranim saradnicima, što ulazi u praksu osamdesetih godina s tandemom Fehim Nametak – Melika Salihbegović, čiji je prepjev *Divana* (1981) Fadil-paše Šerifovića označio početak prevladavanja “neutralnih” filoloških zapisa „estetski uzbudljivim formama koje omogućuju čitateljsku komunikaciju naročite vrste“ (Duraković, Duraković, Nametak: 1998: 125).

6 Omer Mušić, primjerice, u istom članku (1969) gdje nalazimo i njegov prevod Bajezidagićevog gazela o Mostaru, inventivnu Medžazijinu figuru iz pjesme o mostarskom starom mostu – *Jedna voda teče iznad, druga ispod njega* – ciljnu domenu metaforičke veze ne čita kao “rijeku ljudi” već kao vodovodne cijevi uzimajući ih za “dokaz” da je „... u Mostaru još 1610. godine, a vjerovatno i prije, postojao vodovod“.

Komunikacija o kojoj autori govore u prethodnom navodu je navlastito interpretacija. U Bašagićevu slučaju ona je postojala i dala je rezultate sukladne ciljevima kulturne politike, teleologiji i idiolektu prevodioca, pri čemu je njegov arhitekst (apstraktna predstava o ishodišnom tekstu) bila sevdalinka a ne divansko pjesništvo. Udvajanje arhiteksta polazišni je koncept hermeneutičkog prijevoda, koji nakon intepretacije uključuje proceduru modelovanja elemenata međutekstovne invarijante (značenjske jezgre dvaju tekstova koja ostaje nepromijenjena uprkos svim pomacima) i oba kulturna koda – izlaznog i dolaznog. Rezultat je prevod koji, gadamerovski kazano, stapa horizonte tako da i naturalizacija i egzotizacija teksta ostaju u granicama poetike očuđenja koja korespondira sa očekivanjima savremenog čitaoca uz čuvanje razlika kulturnih, historijskih i komunikacijskih konteksta nastanka originala i prepjeva (Moranjak-Bamburać 1991: 30). Navedena svojstva prepoznajemo u Durakovićevom prepjevu Bajezidagićeva gazela o Mostaru. Ovaj autor vrhunski je poznavalac orijentalnih književnosti uključujući i osmansko-tursko pjesništvo, ali ne poznaje turski jezik, tako da je riječ o metaprepjevu, nastalom na osnovu prethodna dva, Bašagićevog i Mušićevog. O svom prevodilačkom postupku sam Duraković se izjasnio kao o namjeri da „ritmizira pjesmu i zadrži istu monorimu ... Pjesme bismo nazvali odama jer im je – upravo kao odama – svojstvena afektivnost i uzvišenost izraza. Slike su katkad prilično smjele i u prepjevu smo namjerno premetali red riječi težeći ka afektivnosti karakterističnoj za ode“ (Duaraković 1997: 190). Ove riječi potvrđuju da prevodiočeva metajezička pozicija podrazumijeva analitičku operaciju koja počiva na racionalnim kriterijima, ali za uspješan ishod to nije dovoljno ako prevodilac ne posjeduje i pjesnički dar koji, kao što znamo, izmiče racionalnom.⁷ Popudbina Durakovićeva prevodilačkog pothvata, na sreću, sadržala je i tu prednost. U uvjerenju da je dosad rečeno dostatna prolegomena za kontrastivnu analizu triju prevoda/ prepjeva Bajezidagićeva gazela o Mostaru, njoj se i posvećujemo.

7 O zahtjevnosti hermeneutičkog koncepta prevodenja primijenjenog na prepjeve divanskog pjesništva na bosanski jezik vidjeti i u Čatović (2010).

Kontrastivna analiza

1. DISTIH

Bašagić <i>Ko bi mog'o opjevati redom Sve ljepote divnoga Mostara?</i>	Mušić <i>Ne može se opisati besprimjerna ljepota Mostara</i>	Duraković <i>Ljepota Mostara besprimjerna ne da se ni opisati</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>Beyân u vasfa gelmez;</i> Doslovno: ne može se iskazati i opisati/ neizreciva i neopisiva je	
Mušićev prevod	Ne može se opisati	
Bašagićev prepjev	Ko bi mog'o opjevati redom	
Durakovićev metaprepjev	...ne da se ni opisati	

Mušićev prevod reducira sintagmu od dvije riječi, korelativne po značenju (*izreći i opisati*), na jednu sastavnicu (*opisati*), dok Bašagić to prevodi glagolom *opjevati*, koji u sebi sublimira značenje obje riječi iz originala (*izreći i opisati* = *opjevati*) i koji je matičan u bošnjačkoj lirskoj tradiciji u poluokamenjenoj sintagmatskoj vezi s prilogom *redom* koja ritmički ispunjava šestoslog nakon cezure u epskom desetercu za koji se Bašagić kao prepjevatelj odlučio. Mušić zadržava impresonalnu formu glagola, dok ga Bašagić egzaltirano prevodi retoričkim pitanjem. Duraković smjerno stilizira prepjev postpozicijom pridjeva u odnosu na imenicu *ljepota*.

Bašagić <i>Zar se čudiš, srce, što ga ljubim Sa ljubavlju sinovskoga žara?</i>	Mušić <i>Zar je čudo, o srce, što si ludo zaljubljeno u Mostar?</i>	Duraković <i>Zar je onda čudno, srce, što ga strasno ljubiš ti!?</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>âşık-ı şeydası Mostar'ın;</i> Doslovno: ludo zaljubljen u Mostar /strastveni zaljubljenik u Mostar	
Mušićev prepjev	ludo zaljubljeno u Mostar	
Bašagićev prepjev	(ga) ljubim sa ljubavlju sinovskoga žara	
Durakovićev metaprepjev	(ga) strasno ljubiš ti	

Pridjev *şeyda* (*strastven, zanesen*), koji stoji uz imenicu *aşık* (*zaljubljenik*), Mušić je preveo kao modifikator *ludo* gl. pridjeva *zaljubljen*, dok je Bašagić kao prijevodni ekvivalent te riječi upotrijebio prilošku sintagmu *sa ljubavlju sinovskoga žara*, koja ima izrazitu rodoljubnu konotaciju i koje, naravno, nema u originalu. Bašagić je imenicu *aşık* (*zaljubljenik*), koja je opće mjesto divanske poezije, preveo glagolom *ljubiti*, općeprisutnim i u romantičarskoj lirici i u bošnjačkoj lirskoj tradiciji u značenju *voljeti, biti zaljubljen*. Indikativan je to leksički izbor s obzirom na spomenuti Bašagićev manir anesteziranja divanskog retoričkog "ruha" i tendenciju da, kad god je to moguće, ide u susret recepcijskom kodu čitateljstva. Gusti filter očito nije bio propustan ni za neke lekseme (*aşık*) koje su već uveliko odomaćene u bosanskom jeziku. Mušić je ostao striktno doslovan dok Duraković nalazi elegantno rješenje kojim u cijelosti ispunjava zahtjeve kako semantike tako i ritmike i versifikacije originala.

2. DISTIH

Bašagić <i>O, ne ima na ovome sv'jetu, Ako nema sred bajnoga raja</i>	Mušić <i>Nema na ovome svijetu, osim u uzvišenom Firdevsu</i>	Duraković <i>Osim u Firdevsu uzvišenom, na dunjaluku se ne može sresti</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>Firdevs-i a'lâda;</i> Doslovno: u Firdevsu uzvišenom	
Mušićev prepjev	uzvišeni Firdevs	
Bašagićev prepjev	bajni raj	
Durakovićev metaprepjev	Firdevs uzvišeni	

Mušić, očekivano, sintagmu iz originala prevodi doslovno, zadržavajući u prevodu i termin *Firdevs*, koji u arapskom jeziku ili, preciznije, po islamskom vjerovanju označava najviši stepen u džennetu (Özervarlı 1996: 123). Ta specifična vjerska, orijentalno-islamska komponenta značenja nestaje u Bašagićevom prijevodu i umjesto toga pojavljuje se lokalnim koloritom obojena sintagma *bajni raj*. Ni ovdje, dakle, on nije htio preuzeti ni najmanji rizik šuma u komunikaciji sa dijelom čitateljstva deficitarnog općekulturnog koda imajući u

ISTRAŽIVANJA

vidu da pojam Firdevs nije odomaćen u bosanskom jeziku, što pokazuje i činjenica da nije zabilježen u Škaljićevom *Rječniku turcizama* (1966). Duraković nema taj problem pa se odlučuje tek za smjernu sintaksičku stilizaciju postpozicijom pridjeva u odnosu na imenicu.

Bašagić <i>Bistre vode i svježega zraka Što čovjeka sa zdravljem opaja!</i>	Mušić <i>Ugodne mostarske klime i vode koja život produžuje.</i>	Duraković <i>Blaga klima mostarska i vode bez kojih se ne da živjeti</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>âb-ı hayât efzâ;</i> Doslovno: voda koja život produžuje	
Mušićev prevod	voda koja život produžuje	
Bašagićev prepjev	bistra voda (...) što čovjeka sa zdravljem opaja	
Durakovićev metaprepjev	vode bez kojih se ne da živjeti	

Mušić doslovno prevodi sintagmu *hayât efzâ* (*koji život produžuje*), dok Bašagić koristi slobodniji, romantičarski poetiziran prevod *što čovjeka sa zdravljem opaja*, dodajući još i pridjev *bistar* ispred imenice *voda*, kojeg nema u originalu, a bosanskom jeziku pojavljuje se kao stalni atribut uz tu imenicu (*bistra voda*). Pored toga, kod Bašagića prevod pridjeva *hayât efzâ* (*koji život produžuje*), koji u bosanskom mora biti perifrastičan, ne dolazi poslije imenice *voda*, kako je u originalu, već poslije imenice *zrak* koja kao komunikativniji metonimijski izbor zamjenjuje originalnu sintagmu *ugodna/blaga klima*. Duraković pak poseže za eshatološkim počelnim statusom vode (*fons vitae*) u islamskoj kulturi pa i divanskoj poeziji (sintagma "voda što život produžuje" opće je mjesto kod opisa česmi, banja, šadrvana i sl.), a koji uživa univerzalnu prihvaćenost i u modernim svjetonazorima, stapajući tako kulturalne horizonte i senzibilitete, a da pri tom nije podriveno značenje međutekstovne invarijante. Mušić se, po običaju, držao doslovnog prevoda.

3. DISTIH

Bašagić <i>Ko ga gleda, život mu se mladi, A duša mu u nasladi pliva. Svaki kraj mu i svako mjestance Zadivljene oči podraživa.</i>	Mušić <i>Ko prođe (Mostarom), stalno se nadahnjuje novim životom, Svaki lijepi ugao Mostara donosi veselje.</i>	Duraković <i>Šeherom ko prođe, novi život će u njemu bujati I svaki zanosni dio Mostara njega će veseliti</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>Temâşa eyleyen kesb-i hayât-ı nev kilur her dem Müferrihdür iken her kûşe-i zîbâsı Mostar'uñ;</i> Doslovno: Ko ga (raz)gleda, uvijek novi život stiće Svaki lijepi kutak Mostara unosi radost u srce	

Kako bi zadovoljio formu u kojoj prevodi pjesmu, Bašagić ubacuje cijeli stih *A duša mu u nasladi pliva*, kojeg nema u originalu. Tim umetnutim stihom pjesma u prevodu dobija i hajamovsku hedonističku dimenziju, koja također izostaje u originalu. Takvi primjeri bili su povod nekim komentatorima da "spočitaju" Bašagiću „zanesenu raspjevanost koja ga odvede u vlastiti pjesnički zahvat potpuno udaljen od pjesme ili stiha koji prevodi“ (Sušić-Mehmedagić 1979: 165). Ako bismo i prihvatili ovakvo mišljenje, za što postoji dovoljno dokaznih primjera, to ne isključuje racionalni i pragmatični aspekt prevodiočeve orijentacije ka najširem čitateljstvu, budući da će se ono najlakše pronaći upravo u "raspjevanosti"⁸. A takva orijentacija dio je šire kulturne akcije pa makar se u određenim aspektima podudarala sa prevodiočevim idiolektom i temperamentom. Mušić nas neće udostojiti ni poetski potentnije riječi iz originala *kutak* već koristi neutralnu varijantu *ugao*, a i Durakovićev prepjev ovoga distiha ne donosi elokucijski pomak, što i nije bio cilj po svaku cijenu, posebno imajući u vidu da se odlučio za tip prevodenja koje odbija ne samo mogućnost da se broj stihova poveća ili smanji već se pored rime mora zadržati i zadana forma.

8 Najrezolutniji u pogledu jednostranog razumijevanja uloge Bašagićevog pjesničkog poriva za slobodom u prepijevanju, koja je ishodila prekomjernim odstupanjima od originala, je Bećir Džaka po čijoj ocjeni: „Bašagićev pjesnički genije, toliko razigran i maštovit, često puta u svojim virtuoznim prevodima i prepjevima kao da nije imao mira i strpljenja da prati traga za svim mogućim sadržajima i porukama originala, njegov eruptivni poetizam mu nije dozvoljavao da se smiri i razmišlja...“ (Džaka 1994: 103)

4. DISTIH

<p>Bašagić <i>S voćem, s vodom i ostalim miljem, On je drugi Misir na svijetu, E bi rek'o da je rajska bašča, Ko ga vidi u majskome cv'jetu.</i></p>	<p>Mušić <i>Vodama i mnoštvom voća (Mostar) je drugi Damask, Svaki divni mostarski vrt je slika raja.</i></p>	<p>Duraković <i>Vodama i voćem bremenit Mostar je Damask isti, Nalik na džennet je svaki divni vrt mostarski.</i></p>
<p>Analizirani dio pjesme:</p>	<p><i>Behišt-i asârdür her revzâ-i ra'nâsi Mostar'uñ;</i> Doslovno: Svaki divni vrt Mostara nosi tragove raja/nalik je raju</p>	

Mušićev prevod i ovog stiha uglavnom je lojalan originalu i na sintaksičkom (izuzev što je u originalu inverzna rečenica) i na leksičko-semantičkom nivou, dok Bašagić značenje riječi *asâr* (*trag, naznaka*), koja ovdje ima funkciju poređenja, prevodi parafrazom *E bi rek'o da je*, koja u bosanskom jeziku ima svojevrstu epsku patinu usmenog narodnog kazivanja. U Bašagićevom prepjevu nema sintagme *her revzâ-i ra'nâ Mostar'uñ* (*svaki divni vrt Mostara*), koja u originalu ima funkciju objekta poređenja sa rajem, a umjesto nje je klauza *Ko ga vidi u majskome cv'jetu*, koja ima funkciju subjekta glagola *rek'o*. Dakle, objekat poređenja u originalu *her revzâ-i ra'nâ Mostar'uñ* (*svaki divni vrt Mostara*) u prevodu će se prometnuti u adverbijal za vrijeme *u majskome cv'jetu*. Tu promjenu možemo prikazati na sljedeći način:

Svaki divni mostarski vrt nalik je raju → *Mostar u majskome cv'jetu nalik je raju*

Pored toga, Bašagić riječ *behišt* (*raj*) prevodi okamenjenom sintagmom *rajska bašča*, koja je dio retoričkog inventara bosanske usmene lirike. U širem smislu, riječ je o tome da Bašagić primjere divanskih stihova, koji su mu konvenirali, percipira kao poeziju doživljaja⁹, što ona u pravilu nije. Cilj divanskih pjesnika „... nije da izraze adekvatno svoja osjećanja (...), nego da tražeći pogodnije slike postignu jači efekat“ (Letić 1990: 129). Prepjev ovoga distiha primjer je kako se ta “anomalija” ispravlja. Zanimljivo je da i Mušić u ovom slučaju daje sebi jedan tračak prevodilačke slobode pa umjesto poređenja *nalik je raju* odlučuje se

9 Takva predstava o divanskom pjesništvu, koliko god proizlazila iz Bašagićeve idiosinkrazije, živa je u njemačkoj romantici još od Geothea (Vidjeti Ćehajić 1979: 129).

za poetskiju varijantu – metaforu *slika je raja*. Duraković pak ovdje je, po svoj prilici, mnogo energije utrošio tražeći izomorfni oblik rime (i nije sasvim uspio: *isti/mostarski*), pa eventualnim leksičko-semantičkim pomacima nije posvetio pažnju.

5. DISTIH

Bašagić <i>S dvije kule velika ćuprija Pružila se preko r'jeke čarne,</i>	Mušić <i>Jedinstvena mostarska ćuprija s dvije kule Svojom visinom liči luku Zodijaka</i>	Duraković <i>A s kule dvije most mostarski uzoriti Propinjuć' se u visinu na luk Zodijaka će podsjetiti.</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>Ulüvv-i şâmyla zat-ül-burûcun tâkına benzer Ol iki kulesiyle cisr-i müstesnâsı Mostar' uñ;</i> Doslovno: Jedinstvena mostarska ćuprija sa svoje dvije kule svojom veličanstvenošću luku Zodijaka nalikuje	

Za razliku od prethodnog dijela pjesme, Bašagić ovaj distih ne prevodi kao cijelu strofu već ga sažima u prva dva stiha 5. katrena, što je, vjerovatno, navelo Mušića (1969: 73) da zaključi kako Bašagić nije preveo 6. distih Bajezidagićeve pjesme. Naravno, Bašagićev prepjev ovog, a pogotovo narednog, distiha toliko se udaljava od originala da sud, koji proturiječi Mušiću, treba uzeti sa određenom dozom opreza. Bašagić, pritom naravno ne proturječi samom sebi, što je još vidljivije u ispuštanju poređenja mosta sa lukom Zodijaka. Iako pojam *zat-ül-burûc* (*Zodijak, nebo ukrašeno zvjezdama*) ima izrazit stilski potencijal u divanskoj poeziji, Bašagić ga u prepjevu zaobilazi i opredjeljuje se za jedan romantičarski opis mosta (*Pružila se preko r'jeke čarne*), koji je bliži lirskom iskustvu njegovih recipijenata. Imajući u vidu svoju ciljnu skupinu čitatelja kao i tendenciju stapanja receptivnih horizonata, koja je uvijek protektivnija prema međutekstovnoj varijanti, Duraković nam u pjesmu vraća Zodijak. Sazvežđe, u skladu sa filološkim odsustvom svijesti o razlici između prevoda i originala, ostalo je, dakako i Mušićevom prevodu. Ovaj primjer, kao i Durakovićev metaprepjev u cjelini, ukazuje da je po odabiru leksema, iako su na suprotnim i metodološkim i poetičkim polovima, njegov izvornik u mnogo većoj mjeri Mušićev prijevod negoli Bašagićeve smjele prevodilačke interpretacije.

6. DISTIH

Bašagić <i>Te sa svojim velebnijem lukom Pričinja se poput dūge čarne.</i>	Mušić <i>Nebeski luk joj ne može biti ravan, Nebeski svod je samo luk nebotične mostarske ćuprije.</i>	Duraković <i>Ni duga nebeska ravna mu ne može biti Jer ona tek podsjeća na most ka nebu sunuti.</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>Aña cift olmağa tâk-ı semânuñ tâkatı yok Felekdür tâkıdur cisr-i felek-fersâsı Mostar'ıñ;</i> Doslovno: Nebeski luk ravan joj biti ne može Nebo je luk mostarske ćuprije koja do neba seže	

Kod Bašagića i ovaj dio treba prihvatiti kao prevod prethodnog navedenog distiha. Jedini element koji je u prepjevu ovoga distiha Bašagić prenio iz originala jeste *luk mosta*, dodajući mu epitet *velebni* i poredeći ga sa *dūgom čarnom*, a ne sa *nebeskim svodom*, kako je u originalu. Okamenjena sintagma *duga čarna*, te napose arhaični oblik instrumentala *velebnijem* posve su na liniji podilaženja čitateljskom uvjerenju o drevnosti ove poezije i pobuđivanju ponosa publike strategijom prepoznavanja sebe u tradiciji. Sve su to elementi koji nemaju veze sa originalom ali imaju sa Bašagićevom politikom identiteta u vremenu poljuljanog nacionalnog samopouzdanja, straha od novog i drugačijeg te masovnog iseljavanja. Durakovićevo oneobičavanje u prepjevu izvedeno je suptilno neočekivanim izborom pridjeva *sunut*, što je u neku ruku pokušao i Mušić, ali pridjev *nebotična* zvuči dosta nezgrapno.

7. DISTIH

Bašagić <i>Cio svijet da obiđeš redom, Ne bi naš'o onakova svijeta. On je majdan darovitih ljudi, Šeher Mostar ures je sv'jeta.</i>	Mušić <i>Da svijet pretražiš, ne možeš naći narod vrijedan kao njegov, Grad Mostar, ures svijeta, izvor je sposobnih ljudi.</i>	Duraković <i>Vrijedne kao Mostarce nećeš naći da počneš svijetom brođiti Jer šeher-Mostar, ta kruna svijeta, rasadnik je daroviti'.</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>Cihâni arasan halkı gibi kâbil bulunmaz hiç Kavâbil-i kânidür şöhret-i cihân arası Mostar'ıñ;</i> Doslovno: Mostar, ures svijeta, rudnik je sposobnih ljudi.	

Bašagić ovaj distih prevodi dosta vjerno originalu, s tim da u prepjev ubacuje turcizam *šeher*, kojeg nema u originalu, ali ima u arhitekstu (predstavi o ishodišnom tekstu kulture kojoj se prevod prilagođava) sevdalinke. Zanimljivo je da i Mušić u svom prevodu ubacuje bosansku riječ *grad*, ali ona ne daje učinak kao odomaćeni turcizam *šeher*, pogotovo ako se ima u vidu naglašen patriotski naboj cijelog distiha. Znakovito je kontekstualno nijansiranje *majdan – rasadnik i ures – kruna* sasvim u skladu sa orijentacijom pojedinog prevodioca.

8. DISTIH

Bašagić <i>To je gnijezdo slavnijeh junaka I na peru i na bojnom maču; K'o odvazda, i sada iz njega S dana na dan velikani skaču.</i>	Mušić <i>Od davnina se u njemu pojavljuju ljudi od mača i pera, U Mostaru stalno ima savršenih i učenih ljudi.</i>	Duraković <i>Ljudi od mača i pera u gradu tome su vječiti - U Mostaru uvijek ima ljudi učenih i uzoriti'.</i>
Analizirani dio pjesme:	<i>Kopar seyf ü kalem ehli içinde mâ-tekaddemden Olur hâsil imden kâmil ü dâânâsı Mostar'uñ;</i> Doslovno: kao u Mušićevom prevodu	

Upravni član sintagme *seyf ü kalem ehli (ljudi od mača i pera)* u Bašagićevom prevodu pojavljuje se u obliku sintagme *slavni junaci*, u kojoj stalni epitet *slavni* (opet u arhaičnoj padežnoj formi *slavnijeh*) pojačava epsku i rodoljubnu konotaciju imenice *junaci*. Moglo bi se reći da tu semantičku komponentu ima i imenica *gnijezdo*, koje nema u izvorniku. Epski ugođaj Bašagić intenzivira i pridjevom *bojni*, koji ima funkciju tautološkog epiteta za riječ *mač*. U Bašagićevom prevodu drugog dijela ovog distiha sintagma *kâmil ü dâânâ (moralno savršeni/čestiti i učenih)* transponirana je imenicom *velikani*. Ona zapravo objedinjuje ne samo dvostruku atribuciju iz izvornika, nego sublimira cijeli jedan identitetski narativ koji književna historiografija oslovljava sintagmom "vitez pera i mejdana" (Džanko 2006), a podrazumijeva Bašagićevu autorefleksiju, izriječkom ili implicitno provučenu kroz cjelokupno njegovo djelo i javni angažman. S jedne strane ona obuhvata "patriotizam ukorijenjen u spoznaji o slavi pradjedova kojima se dičilo čitavo Osmansko carstvo" (ibidem, 257), a s druge viziju evropski školovanog bošnjačkog intelektualca koji je oružje zamijenio knjigom i prihvatio nove forme života. Pjesme naših autora na orijentalnim jezicima koje svojim sadržajem

iskazuju verbalnu podudarnost sa koncepcijom "pera i mača", pa makar intendirano značenje originala vodilo u nekom sasvim drugom smjeru, bile su za Bašagića neodoljive delicije, što po svojoj prilici objašnjava i njegovu odluku da donese cjelovit prepjev ovoga gazela, a što nije baš često činio.

9. DISTIH

<p>Bašagić <i>Neka šute indijske papige, Neka svoje ne kazuju glase, O, Dervišu! Ti si danas slavuj Koji pjeva svog Mostara krase.</i></p>	<p>Mušić <i>Kraj njega šute indijske papige, Ti si, Dervišu, danas slavuj koji pjeva o Mostaru.</i></p>	<p>Duraković <i>Kraj njega će čak i pjevice indijske umuknuti, A ti si, Dervišu, slavuj što će o Mostaru danas pjevati</i></p>
<p>Tekst pjesme:</p>	<p><i>Yanında tûtîyâ-ı Hind olur hââmûş u dem-beste Bu gün Dervîş sensin bülbül güyâsı Mostar' uñ;</i> Doslovno: Pred tobom zanjeme i nemušte su indijske papige Ti si danas, Dervišu, poput mostarskog slavujaja.</p>	

Ni u jednom prepjevu zadnjeg distiha nema značajnijeg odstupanja od teksta originala. Ono što možemo izdvojiti jeste Bašagićeva ekspresivnost, koju u prva dva stiha postiže koristeći imperativ, dok je originalu prezent, kao i neizostavan lokalno-patriotski šmek ostvaren u zadnjoj strofi upotrebom prisvojne zamjenice *svog*, kojom Bašagić u sinergiji sa mahlasom upotpunjuje svoj lični i kolektivni pečat pjesme. Mušić i Duraković ovdje nisu vidjeli priliku za pomake od originala. Međutim, takvi "izostanci" ne utječu na ukupni dojam, odnosno na estetsku funkcionalnost cjeline i njenu komunikacijsku djelotvornost budući da je Durakovićeva poetika prevođenja zasnovana na modelu hermeneutičkog kruga, što podrazumijeva da su pojedini stihovi (pa i sintagme), kao mikrostrukture, uslovljeni (strukturalno) potrebama ili zahtjevima pjesme kao cjeline. Taj opći zahtjev utječe na strukture na nižem nivou.

Kontrastivna analiza koju smo ponudili u funkciji je egzemplifikacije stavova iznesenih u prvome dijelu rada, pa stoga predstavlja po sebi i jednu vrstu zaključka. Ograničenje ovog istraživanja jeste njegov mikro korpus, ali vjerujemo kako smo dali dovoljno argumenata da opravdamo naslovnu

sintagmu "metonimije razvojnih faza bosanske orijentalne traduktologije". Ograda počiva i u tome što je, po definiciji, metonimija dio cjeline ili zamjena jednoga dijela neke strukture drugim, a da pri tome izabrani dio ne mora uvijek *in toto (re)* prezentovati cjelinu. Sijeda kosa jeste pokazatelj biološke starosti, ali ne mora značiti da je i starost duha. Istraživanja koja bi na taj način predstavila ovu problematiku iskreno bismo pozdravili.

Appendix

Nekako pred sam kraj pisanja ovoga rada došli smo do saznanja o postojanju još jednog prevoda Bajezidagićevog gazela o Mostaru. Riječ je o proznom prevodu posljednja četiri distiha koji je Mustafa Hilmi Muhibić objavio u *Glasniku Zemaljskog muzeja* daleke 1889. godine (br. I, 10-13). Donosimo ga u cijelosti:

„Mostarska ćuprija sa svoje dvije kule sliči nebeskom svodu, gdje se sjajne zvijezde razmeću. Ta ne može joj sličiti ni nebeski svod, jer i njegovu veličinu ćuprijski svod natkriljuje. Da cijeli svijet pretražiš, ne možeš naći onakog svijeta, kao što u Mostaru, gdje je majdan svakih sposobnosti. Iz Mostara postaju ljudi veliki na sablji i na peru, kako prije, tako i danas. – Prema meni moraju umuknuti i indijske tutije, jer sam ja slavuj, koji opjeva Mostar.“ (Muhibić 1889: 13)

Po našem mišljenju ovo je prilično uspio *prototraduktološki* pokušaj, s nekim vrlo inventivnim rješenjima (*gdje se sjajne zvijezde razmeću; indijske tutije; prvo lice jednine umjesto mahlasa u prevodu zadnjega distiha...*), kojima se, sasvim je evidentno, okoristio i Bašagić (npr. u sedmom distihu *rudnik* iz originala preveden je kao *majdan*). Rokovi kojima smo obavezani prema Uredništvu časopisa nisu dozvoljavali da i Muhibića uključimo u kontrastivnu analizu, premda to njegov prevod zavrjeđuje. U svakom slučaju, naše "kasno otkriće" samo pojačava vjerodostojnost konstatacije profesora Esada Durakovića, s kojim smo se plodonosno konsultirali tokom našega istraživanja: „Šta se sve može vidjeti na prevodu jedne pjesme! Kakva povijesna vertikala!“

**THREE TRANSLATIONS OF BAJEZDAGIĆ'S GAZELLE
ABOUT MOSTAR AS METONYMIES OF DEVELOPMENTAL
PHASES OF BOSNIAN ORIENTAL TRANSLATOLOGY**

SUMMARY

Based on three translations of the same poem – Gazelle, dedicated to Mostar and written by Dervish Pasha Bajezdagić – not only does this paper deal with the translations, but it also deals with the history and typology of poetry translations into Bosnian language. It actually considers translations made by Safvet Bey Bašagić (1912), which is called *utilitarian*; translations made by Omer Mušić (1969), which is *philological*, while the translation made by Esad Duraković is considered *hermeneutic*. The paper tries to prove that these translations in metonymic point of view represent developmental phases of Bosnian oriental translatology, which has been supported by the use of contrastive analysis. According to enlightenment-romantic concept of the Renaissance period, Bašagić with his translation approaches a large circle of readers. Mušić's translation in a form of a prose record represents a typical lack of difference between the translation and the original, which is typical for philology. On the other hand, Duraković merges horizons of both cultural codes – incoming and outgoing, while preserving the differences between historical and communicational contexts of forming both the manuscript and the translation.

Keywords: translation, Bosnian oriental translatology, utilitarianism, philology, hermeneutics, contrastive analysis

Literatura

Bašagić, Safvet-beg (1986), *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Svjetlost, Sarajevo.

Beker, Miroslav (1995), *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb.

Ćatović, Alena (2010), *Predgovor*, u: Hasan Zijaija Mostarac, *Divan*, prevela i priredila Alena Ćatović, Dobra knjiga, Sarajevo, 5-7.

- Čehajić, Džemal (1979), "Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti od Safvet-Bega Bašagića, Sarajevo, 1912.", *Godišnjak odjeljenja za književnost*, knjiga VIII, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, 85-157.
- Duraković, Enes, Esad Duraković, Fehim Nametak (1998), *Predgovor*, u: Duraković, Enes, Esad Duraković, Fehim Nametak (ur.), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga I, Alef, Sarajevo, 119-131.
- Duraković, Esad (1997), "Mostarska nazira kao svijest o uobličenoj poetskoj tradiciji", *Hercegovina*, br. 9, 187-192.
- Duraković, Esad (1998), "Razvoj književnohistorijske i književnokritičke misli u radovima bošnjačkih orijentalista", u: Duraković, Enes, Fahrudin Rizvanbegović (ur.), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga VI, Alef, Sarajevo, 7-50.
- Duraković, Esad (2018), *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku: Poetološki pristup*, Orijentalni instutu Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Džaka, Bećir (1994), "Bašagićevi prevodi Hafiza Širaskog", u: *Zbornik radova Naučnog skupa 'Safvet-beg Bašagić – bošnjačka intelektualna strategija'*, Udruženje intelektualaca Muslimana grada Zenice, Zenica, 101-103.
- Džanko, Muhidin (2006), *Dr. Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, (Mirza Safvet: vitez pera i medana): Intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
- Gadamer, Hans Georg (1978), *Istina i metoda*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Hadžiosmanović, Lamija, Salih Trako (1986), "Šehrengiz Adli Čelebija o Mostaru", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 35, 91-105.
- Imamović, Mustafa (1997), *Historija Bošnjaka*, BZK "Preporod", Sarajevo.
- Kostić, Laza (1866), "Prevod Homerove Ilijade", *Srpski letopis*, br. 112, 506-520.
- Letić, Branko (1990), "Prevodi i prepevi ljubavnih pesama naših pesnika na orijentalnim jezicima", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 39, 123-134.
- Moranjak-Bamburać, Nirman (1991), *Metatekst*, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Muhibić, Mustafa Hilmi (1889), "Stara ćuprija u Mostaru", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, br. I, 10-13.
- Mušić Omer (1969), "Mostar u turskoj pjesmi iz XVII vijeka", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, 73-100.

ISTRAŽIVANJA

- Nametak, Fehim (1981), "Gazeli", u: Fadil-paša Šerifović, *Divan*, priredio Fehimatak, prepjev Melika Salihbegović, Svjetlost, Sarajevo, 58-59.
- Özerverli, M.Sait (1996) "Fırdevs", *Islam Ansiklopedisi*, 13. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 123-124.
- Popović, Anton (1980), *Problemy chudožestvennogo perevoda*, Vysšaja škola, Moskva.
- Pregledni rečnik komparativističke terminologije u književnosti i kulturi*, Stojanović Pantović, Bojana, Miodrag Radović, Vladimir Gvozden (ur.) (2011), Akademska knjiga, Novi Sad.
- Radović, Miodrag (1983), *Laza Kostić i svetska književnost*, Delta press, Beograd.
- Spahić, Vedad (2008), *Prokrustova večernja škola*, BosniaArs, Tuzla.
- Sušić-Mehmedagić, Naida (1979), "Bašagićevi prijevodi arapske poezije na naš jezik", *Godišnjak odjeljenja za književnost*, knjiga VIII, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, 159-200.
- Šerifović, Fadil-paša (1981), *Divan*, priredio Fehimatak, prepjev Melika Salihbegović, Svjetlost, Sarajevo
- Škaljić, Abdulah (1966), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo

Dr. Lejla Žujo – Marić
Fakultet humanističkih nauka,
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

821.163.4(497.6).09 „16/19“
Izvorni naučni rad

GLASOVI IZ STARIJE BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI: KULTURNO PAMĆENJE I KOLEKTIVNI IDENTITET U NEKIM TEKSTOVIMA ALHAMIJADO KNJIŽEVNOSTI

SAŽETAK

S obzirom na to da se alhamijado poezija po svojim tematsko – idejnim karakteristikama okvirno može odrediti kao ljubavna, moralno – poučna i buntovna, a žanrovski smjestiti u rasponu od lirske ljubavne pjesme, kaside, nasihata, do mahzara i arzuhala, ovaj rad će se kretati u već određenim poetičkim osobitostima ovog dijela bosanskohercegovačkog književnog naslijeđa s fokusom na arzuhal i mahzar. Ove forme otvaraju prostor za sagledavanje alhamijado buntovnog pjesničkog naslijeđa u kontekstu kulturnog pamćenja. Cilj je propitati na koji način se oblikuje slika Bosne, kolektivno pamćenje i kulturni identitet u arzuhalima i mahzarima zabilježenim u *Hrestomatiji bosanske alhamijado književnosti* Abdurahmana Nametka objavljenoj prije tačno četrdeset godina. Interpretacija će biti zasnovana na sljedećim tekstovima: *Arzuhal protiv Spore* Hadži Jusufa Livnjaka, *Duvanjski arzuhal* Mehmed – age Pruščanina i *Mahzar piše bosanska fukara* Mustafe Firakije.

Ključne riječi: alhamijado poezija, arzuhal, mahzar, historija, prostor, kulturno pamćenje

Alhamijado književnost kao oblik umjetničkog stvaranja koje se u okvirima bosanskohercegovačke književnosti može pratiti od prvog teksta s kraja 16. stoljeća do modernog doba svoje korijenje crpi iz mnoštva kulturnih utjecaja. Sa jedne strane nesporna je njena veza s usmenom književnošću i orijentalno –

islamskom duhovnošću, a sa druge uokvirenost u južnoslavensku interliterarnu zajednicu¹.

Alhamijado književnost je pučka književnost Bošnjaka. U njoj ne prepoznajemo dvorsku bezbrižnost nad Ovosvjetskim. U alhamijado književnosti je začetak pjesničkog glasa rasrđenog nepravdom, podizanje otpora protiv nepravedne vlasti, a poetika sufizma nije igra metaforâ već praktični naputak za duhovnog putnika. U alhamijado buntovnoj poeziji Bošnjak nastavlja tragom baladesknih i epskih ideja da ne kabuli "ni sultana ni vezira / nit ikaki" gospodara" kao i onu misao o tome koga se boji: "Boga malo, sultana nimalo, a vezira kol'ko dore svoga". Pobuna u alhamijado književnosti prelazi iz svijeta epske hiperbole u svijet teškog preživljavanja, stalnih dalekih ratišta, čestih gladi, požara i kuge. Pišući arzuhale, kao predstavke upućene vlasti, bošnjački su pjesnici podizali glas protiv nepravednih vezira i drugih carskih namjesnika. Upozoravajući vlast na različita nedjela, pjesnici se pojavljuju kao glas običnog čovjeka u zaštitu čijih interesa i ustaju.

(Šemsović, 2016: 20)

Uz spomenute segmente bosanskohercegovačke kulturne baštine, književno stvaranje alhamijado pjesnika ukazuje na kontinuitet stvaranja na narodnom jeziku arapskim pismom, objedinjujući kolorit kolektivnog pamćenja sa specifičnim historijskim, društvenim i kulturnim prilikama vremena u kojem je nastajala, te „dokumentira odlučnost bosanskih muslimana kao etničke zajednice da sačuvaju maternji jezik i na njemu grade svoj slavensko-islamski identitet“ (Ramić, 2016: 51). Diferencirana na poeziju i prozu, a unutar njih dobivajući preciznija određenja, ova vrsta literarnog stvaranja mjesto je oblikovanja i određenih toposa koji će se prepoznavati i u djelima nastalim u kontekstu

1 U kontekstu ovoga rada važno je navesti da je na Trećem simpoziju o bosanskom jeziku održanom 20. i 21. maja 2021. godine jedan od zaključaka i onaj koji obuhvata naziv alhamijado književnost, a glasi: "Uvažavajući terminološke izraze bosanska alhamijado literatura, bosanska alhamijado književnost, bosanska alhamijado pismenost i sl. a pozivajući se na izvore ove literature, predlaže se i upotreba termina bosnevijska literatura, bosnevijska književnost, bosnevijska pismenost i sl." v. <http://izj.unsa.ba/treci-simpozij-o-bosanskom-jeziku-20%E2%80%9221-maj-2021/?fbclid=IwAR0RQqfTCAvaNXiJaCa9a3N3JIMccA-UNBe9T9FTXvBtcUJdUU8IRDBFW1E>

modernih poetičkih obrazaca i kontinuiranog dijaloga sa književnom tradicijom ovoga prostora. Unutar pjesništva okvalifikovana kao ljubavna, moralno – poučna i buntovna, alhamijado poezija gradi vezu sa raznolikim književnim utjecajima koji su se utkali u njen poetski identitet. I ova vrsta književnog izraza dokazuje da „književni tekstovi postaju prostori označavanja, pribiranja i okupljanja simboličkih znakova izgubljenog i potisnutog kolektivnog bića i identiteta, ali i prostori unutarnjeg raslojavanja i diseminacije“ (Duraković, 2012: 115).

U poeziji ljubavnog tematsko – sadržajnog usmjerenja prisutan je dah lirske narodne tradicije, sevdalinke i balade, u pjesmama moralno – poučne orijentacije uočljivi su doticaji sa orijentalnom duhovnošću i njenim preplitanjem sa bosanskohercegovačkim kulturnim elementima, dok se u tekstovima buntovne alhamijado poezije prepoznaju društvena pitanja poetizirana u kolektivni glas mahzara i arzuhala.

Identitet(i) u društveno angažiranim pjesmama alhamijado književnosti

Društveno angažirana alhamijado poezija prepoznatljiva je i po pojedinačnim pjesničkim figurama: iz rijeke kulturnog pamćenja izdvaja se Abdulvehab Ilhamija kao pjesnik koji snagom svog kazivanja simbolizira pobunu protiv nepravde i nepovoljnog položaja bosanskog čovjeka u virovima historije. Njegov glas s kraja XVIII i početka XIX stoljeća ostaje upečatljiv i inspirativan i za pjesnike tokom XIX i XX stoljeća. Abdurahman Nametak ističe da je utjecaj Ilhamijine pjesme *Čudan zeman nastade prisutan u nekoliko pjesama anonimnih autora* gdje se „zapaža kritičko sagledavanje društveno – političkih i socijalnih prilika u Bosni krajem XVIII i početkom XIX vijeka kada je lična i imovinska sigurnost bila ugrožavana“ (Nametak, 1981: 194), dok Muhsin Rizvić prepoznaje prisustvo Kaimijinog glasa u književnoj atmosferi 30 – ih godina XX vijeka u Bosni i Hercegovini kada „bošnjački pjesnici i kritičari iz pokreta socijalne literature obnavljaju na novim idejnim osnovama buntarstvo alhamijado pjesnika Kaimije i Ilhamije“ (Rizvić, 1994: 35). Sa druge strane, ovo je poezija kolektivnih tonova čiji su glasovi uklopljeni u jedno tijelo s akcentom na goruća društvena pitanja na koja se upućuje kolektivnim peticijama i molbama – arzuhalom i mahzarom.

Arzuhali i mahzar prepoznatljive su forme alhamijado poezije društvenog tematsko – sadržajnog usmjerenja, u literaturi nazivanom i *buntovnom*. U ovim formama lirski subjekt glasnik je zajednice i nedaća koje se dramatično odvijaju na toposu granice i izloženosti Bosanskog ejaleta kao najzapadnije tačke Osmanskog carstva. Ova vrsta alhamijado poezije je nastala kao poetski izraz društvenih pitanja i kolektivnog stanja bosanskog prostora u okviru Osmanskog carstva, a ono što dominira jeste oštrina lirskog glasa spremnog da o negativnim historijskim prilikama svjedoči iz golog ljudskog iskustva, iz drugosti koja se najbolnije osjeća upravo na zapadnim graničnim tačkama velike osmanske imperije.

Vedad Spahić u svojoj knjizi *Književnost i identitet* uočava da je alhamijado književnost imala važnu ulogu u *premošćavanju kulturnog hijatusa* između književnosti na orijentalnim jezicima i drugih formi književnog stvaranja, poput usmene književnosti. Njena namjena je važna stavka iz koje se postavlja pitanje kakav je doprinos imala u oblikovanju identiteta bošnjačke književnosti što se aktuelizira kroz ovo istraživanje buntovne alhamijado poezije s fokusom na arzuhali i mahzar kao forme u kojima se oblikuje i potvrđuje kolektivni identitet, a potom i kulturno pamćenje.

Političke i socijalne krize Osmanskog carstva literarno se reflektuju u stihovima arzuhala i mahzara svjedočeći koliko se historijski potresi utiskuju u mentalitet bosanskog čovjeka određujući njegov doživljaj historije i interpretaciju historijski važnih događaja. U prilog tome ilustrativna je misao Abdurahmana Nametka da i „kad se ne bismo osvrtni na historijska data o stanju Bosne i njenih naroda u posljednjim stoljećima osmanlijske uprave u njoj, sami alhamijado tekstovi pružaju dovoljno materije da se bosanska stvarnost toga perioda upozna i da slika bude stvarna“ (Nametak, 1981: 13). Na istom fonu je Muhamed Huković u svome tekstu *Kritički tonovi alhamijado pjesništva* istaknuo da se „kritički odnos prema događajima i zbivanjima u društvu manifestirao negdje u otvorenoj optužbi negativnih pojava i njihovih nosilaca, negdje je neslaganje sa pojavama izrečeno u vidu savjeta ili preporuka da se nešto čini ili ne čini, a negdje je to nezadovoljstvo izraženo u sklopu opisivanja nekih drugih pojava“ (Huković, 1990: 201).

Glasovi iz mahzara i arzuhala ne štete ni predstavniku lokalne vlasti onda kada njihova sila prijeti malom čovjeku: u mnoštvu tekstova uočava se

preplitanje kolektivnog i ličnog, gdje su kolektivni identitet i lični glas usklađeni da se ispjeva pobuna protiv vladajućih društvenih struktura ili pojedinaca, da se krikom i jasnim ukazivanjem na nepravdu osvijetli položaj malog čovjeka, odnosno, običnih ljudi – raje ili poetski rečeno – *bosanske fukare*. U smislu imenovanja i obraćanja, alhamijado buntovnom poezijom dominiraju društveno uvjetovane uloge: od porodičnih gdje se epistolom *Pismo u bratu u Kozarac* ispovjednim tonom javlja brat čiji se glas oblikuje u emotivnom luku od brige, neizvjesnosti do opomene i molbe za pomoć, pa sve do službenika u okviru osmanske administracije raspolučenih između naroda i vlasti i bosanske fukare čija je pozicija u potpunosti obremenjena utezima koje je historija nataložila na bosansko tlo.

Arzuhali i mahzari kao forme povijesnog svjedočenja

Koncipirani kao kolektivni izvještaji, peticije i pritužbe protiv vlasti, arzuhali i mahzari su žanrovi koji svojim dokumentarističkim okvirom ostavljaju prostor da mali, obični ljudi iskažu svoj negativan stav prema ratovima, historijskim nepravilnostima i vlasti koja ne mari za maloga čovjeka i njegov teret u vrtlogu stvaranja Velikih priča. Njihov ton odlikuje neposrednost i apelativnost. I kada se stanje malog čovjeka u vrtlogu historijskih igara ne može promijeniti, riječ pobune ostaje utkana u tekst i kulturno pamćenje.

Tematski spektar alhamijado buntovne poezije kondenzira *figure bosanske povijesne tragike*: težak život na granici, iscrpljenost uslijed ratovanja, siromaštvo i epidemiju doživljene kao traumu. Izvučene iz surove bosanske realnosti ove činjenice upisuju se kao književni motivi u arzuhali i mahzari – forme buntovne alhamijado poezije. Sagledani u konceptima kulture, identiteta i pamćenja, arzuhali i mahzari su dokumentarni trag o kolektivnim vrijednostima jedne zajednice, svjedočanstvo o njenom životu u određenom historijskom trenutku i prostoru. Kolektivne vrijednosti upotpunjuju se i uglom iz kojeg se doživljava historija, te sposobnošću da se glas iz određene historijske pozicije samostalno intonira. Zbog toga je oblikovanje kulturnog pamćenja i kolektivnih vrijednosti jedino moguće iskazati s jasnog moralnog uporišta iz kojeg se pjeva/ stihovano pripovijeda i tuži na društvene i političke prilike. Lirski glas obilježava

angažiranost „u izlaganju činjeničnog stanja: od podaničke poslušnosti, geografski i strateški važnog položaja Bosne, iznošenja prinesenih žrtava za odbranu Bosne i ovog dijela Turske carevine, preko ukazivanja na brojne nedaće i siromaštvo Bosne do tople molbe za pomoć“ (Nametak, 1981: 17).

Jednim od najstarijih arzuhala smatra se *Arzuhul protiv Spore* Hadži Jusufa Livnjaka. Vremenski je smješten u 17. stoljeće i već će ovaj tekst pokazati neke od ključnih karakteristika ovih formi: odnos nejednakosti i lirski govor iz pozicije obespravljenih, kolektivne probleme i njihovo poetsko uobličavanje uz elemente dokumentarnog. Abdurahman Nametak ističe da je „Hadži Jusuf, sin Muhamedov uputio dvije peticije kadiji u Imotski: prvu, protiv njegovog zastupnika (naiba) Ibrahima Spore, nazivajući ga rđom i tužeći se da on „ne umi suditi“, a drugu protiv Sporinog ćehaje, za koga kaže da bi ga trebalo objesiti“ (Nametak, 1981: 13).

U sadržajno sažetom izvještaju upućenom imočkom kadiji lirski subjekt svoju oštricu upućuje na ličnost Spore dajući negativne kvalifikacije na njegov odnos prema narodu, te na nevolje koje uzrokuje svojim neljudskim ponašanjem. Arzuhal sadrži pet strofa i svaka cjelina oslikava određeni aspekt Sporinog negativnog vladanja, a osnovni motiv jeste traženje pomoći od imočkog kadije da se stanje promijeni i da se poslušna glas poniženih.

Za razliku od od Livnjakovog, Pruščaninov arzuhala je narativno usloženiji, te nastoji objediniti i lični i kolektivni ugao kao panoramu iz koje se može čitati mnoštvo tema ugrađenih u narodnu svijest i forme usmenog pamćenja. Iz poetičkog okvira izvještaja koji ima za cilj da široko i precizno obavijesti adresiranog, proizlazi i karakter Pruščaninovog *Duvanjskog arzuhala* koji izrasta u poemu od pedeset i osam strofa kazujući epskom širinom, ali lirskim glasom, o nepovoljnom stanju na granici, nezavidnoj poziciji pojedinca razdijeljenog između vlasti koju predstavlja i naroda koji ga kao takvog ne prihvata. Zbog toga se u potpunosti može prenijeti stav Abdurahmana Nametka koji kaže da je u ovom tekstu prisutan „neuobičajeni i nesvagdanji prasak čovjeka koje su izazvale nevolje njegove.“

Ova nezavidna egzistencijalna situacija kao da prototekstualno određuje sudbinu pojedinca u brojnim djelima novije bosanskohercegovačke književnosti, pokazujući da se dramatičan položaj bosanskog čovjeka, baš kao

i trauma uzrokovana historijom, transgeneracijski prenose i pamte kao trajno iskustvo ovoga prostora. Glas lirskog subjekta koleba se između individualnog i kolektivnog, uz kritiku, opomenu i otpor, ali i molbu *gospodi* da se stanje promijeni. Sadržaj *Duvanjskog arzuhala* izgrađuje se kroz dvije linije: ličnu i kolektivnu. Firakija se žali na vlastiti položaj slikovito govoreći o bezizlaznoj situaciji u kojoj se nalazi stiješnjen između oglušenosti vlasti i pitanja naroda. U stihovima gdje je akcenat na ličnom u odnosu spram vanjskog i historijskog, uočljivo je da lirski subjekt precizira svoj društveni položaj kazujući da je *hizmećar*, a navodeći i poziciju onih u čijoj se službi nalazi. Kako se tkivo arzuhala tematski širi obuhvatajući brojne probleme, tako u lirskom subjektu sazrijeva pobuna.

Raspolućenost između vlasti i naroda, lirski subjekt dočarava i specifičnom upotrebom riječi i fraza: dijelovi kojima se kazuje o nepovoljnom stanju vojnika napisani su turskim jezikom – jezikom uprave, vlasti i društvenog sistema moći, a u onim dijelovima gdje se osjeća otpor i historijska kob, narodni jezik dolazi do izražaja. Uronjen u tragični bosanski prostor, *Duvanjski arzihal* portretira sliku *krajine kao krvave haljine* prepoznatljivu u narodnoj kulturi i pjesništvu, a narodno iskustvo i oprez prema historijskim događajima iskazuje se i ikavizmima i dijalektizmima (*mih, smih, lipo, jam`te*). Upravo se dramatičnost života na granici osjeća u duvanjskom kraju – uz glas o nepovoljnom položaju u pograničnoj službi, lirski subjekt portretira i ovaj prostor kroz geografske i kulturne znamenitosti kao surov i neprijateljski, što je uz, realne historijske okolnosti, i pokazatelj da se historija u bosanskohercegovačkim okvirima doživljava iznutra kao slika i emocija. Osjećanje beznađa, napuštenosti i uzaludnosti upotpunjavaju koncepti hladnoće – „Gone zimi odonde“ (Pruščanin, 1981:172), a figurama utovarenih i zlostavljanih životinja (*konji, svinje*), pored potrebe da se ukaže na neumitnosti bosanskog života, u figurativnom smislu se duboko ukazuje i na dehumanizirani svijet i okovanost ljudsku vremenom i prostorom. Iako u brojnim mukama, lirski subjekt u kolektivnom tonu kazuje da se na granici čuva svijest o časti i prkosu zadržavajući jasnu etičku poziciju iz koje je „da otimamo – zorba/ da krademo globa“ (Pruščanin, 1981: 181).

Glas iz historijske drugosti dominira pjesmom *Mahzar piše bosanska fukara* Mustafe Firakije. Od samog naslova te nadalje kroz cijelu pjesmu afirmiran je kolektivni identitet sa izgrađenim negativnim stavom prema historijskim

LEJLA ŽUJO – MARIĆ: GLASOVI IZ STARIJE BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI:
KULTURNO PAMĆENJE I KOLEKTIVNI IDENTITET U NEKIM TEKSTOVIMA ALHAMIJADO
KNJIŽEVNOSTI

okolnostima koje mali ljudi osjećaju na svojoj koži. Kolektivna peticija upućena sultanu vapaj je da se stanje promijeni i da se historija direktno posvjedoči iz ugla onih koji je trpe, slikovito nazvanih *fukarom*. Firakija u ovoj pjesmi literarnim putem dokumentuje tešku sudbinu Bosne u prvoj polovini XIX vijeka: ratuje se za više interese carstva, stanovništvo uslijed siromaštva i iscrpljenosti trpi posljedice epidemije kuge, te se aktivno odvija borba sa upadima neprijatelja, a sve to sa sobom nosi život na samim granicama Osmanskog carstva.

Uz vremenski narativni aspekt, prostor je još jedna od poetički bitnih odrednica: figure ljudskog tijela također doprinose lociranju traume i njenoj konkretizaciji kroz ljudsku optiku. Ranjeni dijelovi tijela izdvojeni i smješteni kao središnja slika pokidanosti svjedoče nemoći bosanskog čovjeka da promijeni svoju historijsku poziciju, te o tome kako se gubilište historije ispisuje tijelom i krvlju *fukare*. Sinegdoha koju upotrebljava Firakija („*ni ranjenika ni hesaba nejma,/ u kog ruke, u kog noge nejma/ u kog uha, u kog oka nejma*“ (Firakija, 1981: 186)) poetski su put osvjetljavanja doprinosa Bosne i Hercegovine očuvanju granica Osmanskog carstva jer je Bosna svom *serhatu glava*, drugačija i tragičnija u odnosu na druge regije i zemlje u sastavu Osmanskog carstva, a posebno tokom XIX stoljeća kada se stišava nekadašnja moć imperije.

Uz to, prostornim figurama se potencira i odnos nejednakosti: Stambol i Bosna, centar i periferija, ogledalo su različitih vrijednosti u okviru istoga carstva: „*Čudo ja sam hodio,/U Stanbolu sidio,/ Ovog nisam vidio/Što je nami, gospodo!/ Svi u Bosni neferi/ Evlerinde seferi,/ Mi sve aša jokari./Što smo krivi, gospodo?!*“ (Firakija, 1981: 176).

Svjedoci bosanskohercegovačke historije govore o njenoj tragičnosti kroz forme usmene kulture pamćenja: potctrava se toponimska odrednica bosanski (*Bosna, bosanska vojska, bosanski hareketi*), jezički sklopovi i stajaća mjesta karakteristična za usmenu narodnu kulturu (*zemljica, sitna arzuhala ostarije majke*), baš kao i u narodnoj epskoj pjesmi sultan je nazvan *suncem ogrijanim*, a kompozicioni okvir daje deseterac. U duhu epskog kulturnog koda njeguje se i svijest o hrabrosti, junaštvu, ali i žrtvi, o šehidima, slavnim bosanskim sinovima, te se i kroz spominjanje predaka i njihove uloge u očuvanju Bosne oblikuje svijest o prošlosti kao vrelu identiteta i časti.

Sjećanje na mrtve jedno je od bitnih komponenata oblikovanja identiteta i kulturnog pamćenja – „u unatraženom vezivanju za mrtve putem sjećanja,

zajednica se osvjedočuje u svom identitetu (Assmann, 2005: 74), a za bosansku fukaru sjećanje na mrtve je vid identifikacije i čuvanje svijesti o sebi na historijskoj vjetrometini.

Ovdje kao da dolazi do potpunog zrenja narodne svijesti: dok se u prethodno spomenutim arzuhalima lirski glasove tuže i na kadije i ajane i njihov odnos spram kolektiva, dotle se u Firakijinom mahzaru glas usmjerava direktno sultanu, ključnoj figuri i simbolu cijelog carstva. Odatle i relacija *bosanska fukara – sultan*, gdje se u prostornoj paralelno ogleda i etička potka mahzara, te se može čitati u lotmanovskim prostornim relacijama *dolje – gore*. S obzirom na to da se mahzarom kao dokumentovanom formom progovara o historijskim činjenicama kojima se potencira historijska uloga Bosne u očuvanju granica Osmanskog carstva, svjedočenje bosanskog kolektiva kreće se na granici između historijskog i sakrificijelnog. Sakrificijelnom profilu svjedoka doprinosi epski obrazac unutar kojeg je smještena kolektivna peticija, glas svih uvrijeđenih i poniženih u Bosni, svjesnih svoje historijske pozicije i žrtvovanja za velike ideje. Razočarenje u sve velike ideje i misao o uzaludnosti žrtve zahtijeva da se iz perspektive golog ljudskog iskustva prenese negativna poruka preživjelih, a to čine i glasovi uklopljeni u ovaj žanr buntovne alhamijado književnosti. Tako je etički imperativ bosanske fukare oblikovati historijsku sliku iz svoje vizure, ukazati na trpnju i bol običnih ljudi koji nisu kreatori historijskih procesa, ali se historija, vojne pobjede i porazi prelamaju preko njihovih leđa. Unatoč svemu tome, njihov doprinos u očuvanju Osmanskog carstva ostaje nevidljiv i nepriznat.

Važni u ukupnoj poetici alhamijado književnosti, arzuhal i mahzar afirmiraju topos granice čije značenje se može višestruko otkrivati: pošavši od temeljne činjenice da alhamijado književnost nastaje u susretu domaćih (jezik) i stranih (pismo) elemenata kulture do svijesti da se, s jedne strane, njihova unutarnja priroda kreće između dokumentarnog i literarnog, historijskih događaja i njihove optike u književnom polu, a ne smije se zanemariti ni činjenica da su neki njihovi elementi prvo bili prisutni u narodnom pamćenju, a onda su svoje mjesto u kulturi materijalizovali zapisivanjem.

Reflektujući narodno iskustvo i duh srednjovjekovnih bosanskih administrativno – pravnih pisama uz prepoznatljive motive *krajine, krajišnika, opreza, časti i ljudstva* iz krajišničkih pisama i epske narodne pjesme, arzuhal

i mahzar sublimirali su viševjekovno iskustvo bosanskog čovjeka ukazujući da pitanje kulturnog pamćenja i afirmacija kolektivnog identiteta na neuralgičnoj tački, kakva je granica, doživljava potpunu emanaciju intenzivnije se potcrtavajući u odnosu na centar. Kolektivni identitet i pamćenje historije izgrađuju se kroz figuru svjedoka, u svijesti o žrtvi za vrijednosti carstva sa sjećanjem na mrtve koje je identitarno čvorište i pokazatelj odnosa spram vremena i prostora. Glasovi iz arzuhala i mahzara stoje na razmeđu slavne prošlosti i neizvjesne budućnosti, ali uvijek duboko utemeljeni u bosanski prostor. Narativni identitet koji se ovdje obrazuje utjecat će na unutarnje psihološko oblikovanje modernog junaka koji je nemoćan da promijeni svijet, utječe na historiju i vlast, ali bira da o njenim razornim moćima neustrašivo govori.

Arzahal i mahzar potvrđuju da se historija kroz književni tekst ne oblikuje kao skup procesa nego kao emocija i unutarnje stanje nemira, traume i neizvjesnosti. Ova vrsta poezije će biti bitan prototekst za vrijednosti na kojima će se ispisivati stranice novije bošnjačke književnosti, u prvom redu književnost preporodne orijentacije, a to se ogleda u spoznavanju *individualnog pjesničkog talenta* kroz obzore bosanskohercegovačkog prostora i njegovih kulturnih sinkretizama.

VOICES FROM OLDER BOSNIAK LITERATURE: CULTURAL MEMORY AND COLLECTIVE IDENTITY IN SOME TEXTS OF ALHAMIADO LITERATURE

SUMMARY

This work deals with older Bosniak literature where alhamiado poetry plays important role between oral and written culture. The focus in this work is in some older literary forms such as arzahal and mahzar. They are interpreted as parts of Bosniak`s literary heritage, but also as places where cultural memory and collective identity play important role.

Key words: alhamiado poetry, arzahal, mahzar, history, space, cultural memory

Izvori

- Firakija, Mula Mustafa, „Mahzar piše bosanska fukara“ u: Abdurahman Nametak, Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti, Svjetlost, Sarajevo, 1981. godine, str. 184 – 186.
- Livnjak, Hadži Jusuf „Arzuhal protiv Spore“ u: Abdurahman Nametak, Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti, Svjetlost, Sarajevo, 1981. godine, str. 165 – 166.
- Pruščanin, Mehmed – aga, „Duvanjski arzuhal“ u: Abdurahman Nametak, Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti, Svjetlost, Sarajevo, 1981. godine, str. 172 – 183.

Literatura

- Aleida Assmann, *Duga senka prošlosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.
- Assmann, Jan, *Kulturno pamćenje*, Vrijeme, Zenica, 2005.
- Huković, Muhamed, Kritički tonovi alhamijado pjesništva u: Prilozi za orijentalnu filologiju br. 39, str. 201 – 210, Sarajevo, 1990.
- Nametak, Abdurahman, *Bosanska alhamijado književnost*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- Ramić, Ibnel, „Slavska komponenta kulturnog identiteta Bošnjaka u u književnosti osmanskog perioda – između afekcije i afirmacije, str. 43 – 58, u: *Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/ konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Naučni skup, Brčko, 15- 16.10. 2016., Brčko, 2017.
- Rizvić, Muhsin, *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 1994.
- Spahić, Vedad, *Književnost i identitet*, Lijepa riječ, Tuzla, 2016.
- Šemsović, Sead, „Književnost kao zrcalo posebnosti i opštosti unutar bošnjačkog kulturnog identiteta“, str.15 – 24 u: *Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/ konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Naučni skup, Brčko, 15- 16.10. 2016, Brčko, 2017.

Dr. sc. Irma Marić
Fakultet humanističkih nauka
Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru

Mr. sc. Aida Džihović
Osnovna škola Gnojnice

UDK 371.3:821]
821.163.4(497.6).09 Horozović I.
Izvorni naučni rad

INTERPRETATIVNO-METODIČKI PRISTUP POSTMODERNOJ FANTASTIČNOJ PROZI TALHE ILI ŠEDRVANSKI VRT IRFANA HORZOVIĆA

SAŽETAK

Nastava književnosti u završnom razredu srednje škole obuhvata nastavne sadržaje vezane za savremenu svjetsku i bosanskohercegovačku književnost, s tim da se pridjev savremena uzima u širem značenju i odnosi se na period od Drugog svjetskog rata do danas. Predviđeni ishodi učenja podrazumijevaju da učenici, između ostalog, steknu uvid u glavne tokove savremene književnosti, razumiju utjecaj avangardnih pokreta u bh. i u drugim južnoslavenskim književnostima, usvoje terminologiju koja se odnosi na tumačenje književnog teksta, razumiju odlike postmodernističke književnosti, interpretiraju univerzalne teme i vrijednosti u književnim tekstovima različitih razdoblja, poetika i kultura. U tom kontekstu cilj ovog rada je prikazati interpretaciju djela *Talhe ili Šedrvanski vrt* (izabrane priče) Irfana Horozovića, začetnika bosanskohercegovačke (i južnoslavenske) postmodernističke književnosti u okvirima višeslojnog shvatanja teksta, intertekstualnosti i metatekstualnosti, iracionalnih i fantazmagoričnih mogućnosti jezika, prostora, vremena - univerzalne mogućnosti čovjekovih samoprepoznavanja kao vid stvaralačkog, životnog imperativa.

Ključne riječi: nastava književnosti, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, Irfan Horozović, interpretacija, postmodernizam, fantastična književnost

Problemska nastava

Savremena nastava književnosti učenike treba uvesti u svijet literarne komunikacije i osposobiti ih za spoznavanje i vrednovanje književnog umjetničkog djela, a kako bi se učenički interes za čitanje intenzivirao, neophodno je da profesor književnosti osmisli zanimljive i kreativne načine interpretacije književnih djela, uz prethodno dobro osmišljenu motivaciju za čitanje lektirnih djela i za čitanje općenito. „Književnost je jedna od umjetnosti, a umjetnost predstavlja najviši kod zbog načina svoga djelovanja na čovjekovu svijest, na njegov unutarnji emocionalni, intelektualni i fantazijski život.“¹ Interpretacija književnog djela mora biti izazov za učenike, koji podrazumijeva njihov intelektualni angažman, kritičko mišljenje i kreativnost. Heuristička, egzemplarna i problemska nastava u metodičkoj literaturi se smatraju primjerima uspješne nastave u kojoj je učenik aktivan sudinik. Brojni su autori koji zaključuju kako problemska nastava proces učenja čini funkcionalnijim i inovativnim i ima izuzetno pozitivan učinak na učenike. Stevanović² kao prednost problemske nastave izdvaja razvoj učenikovih kreativnih sposobnosti, ubrzan razvoj psihičkih sposobnosti, razvoj operacija i funkcija kao što su analiza, sinteza, apstraktno mišljenje, generalizacija, indukcija i dedukcija; odnosno razvoj učenikove samostalnosti, ustrajnosti, upornosti i samopouzdanja, ističući da je znanje stečeno problemskom nastavom znatno trajnije.

Problemska nastava književnosti smatra se jednim od najuspješnijih načina interpretacije književnog djela u nastavnom procesu jer predstavlja izazov za učenike, zahtijeva njihov misaoni angažman, podstiče kreativnost, originalnost i kritičko mišljenje pri rješavanju literarnog problema, a afirmiše timski rad i saradničko učenje. U knjizi *Metode učenja i poučavanja* Terhart³ problemsku nastavu naziva učenjem putem otkrivanja i iznosi prednosti otkrivajuće problemske nastave i poticanje samostalnosti učenika, a predstavlja i Brunnerove stavove da, zahvaljujući ovoj vrsti nastave, učenici usvajaju i

1 Karol Visinko, *Čitanje – poučavanje i učenje*, “Školska knjiga”, Zagreb, 2014, str. 39/40.

2 Marko Stevanović, *Modeli kreativne nastave*, “Andromeda”, Rijeka, 2003, str. 209.

3 Ewald Terhart, *Metode poučavanja i učenja*, “Educa”, Zagreb, 2001, str. 157.

tehnike učenja. “Problemska nastava, u skladu sa svojom usmjerenošću na samostalan istraživački rad učenika/učenica, uvodi takve nastavne metode koje će poticati samostalan istraživački i stvaralački rad.”⁴

U centru interesovanja uspješne nastave književnosti je književnoumjetničko djelo, a temelji se na komunikaciji učenika (čitalaca), pročitano djela i profesora koji, pri ovakvom pristupu nastavi, ima funkciju organizatora i koordinatora nastavnih aktivnosti, koje potiču intelektualni angažman učenika i kritički stav prema pročitano djelu. Prema Dragutinu Rosandiću proces rješavanja problema odvija se u nekoliko faza: stvaranje problemske situacije, definisanje problema i metoda kojima se istražuje problem, samostalan istraživački rad, analiza rezultata, korigovanje i dopunjavanje, zadaci za samostalan rad.⁵

U radu *Interpretativno-metodički pristup postmodernoj fantastičnoj prozi Talhe ili Šedrvanski vrt Irfana Horozovića* predstaviti ćemo interpretaciju djela *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića u završnom razredu srednje škole koristeći problemsko-stvaralački pristup književnom djelu.

Irfan Horozović, romansijer, pripovjedač, pjesnik, esejist i dramski pisac, jedan je od prvih bosanskohercegovačkih književnika koji je poetiku socrealizma zamijenio novim modelom pripovijedanja što je vidljivo u postmodernoj fantastičnoj prozi *Talhe ili Šedrvanski vrt*. “Horozovićeva književna intuicija nadilazi ustaljene poetičke obrasce, zazirući od njih, ali i iskorištavajući ih. Postmodernistički stvaralački postupak, između ostalog, afirmira ‘malu priču’ i daje joj primat u odnosu na tzv. ‘velike priče’, naratološke konglomerate, čime se raščlanjuju velike, totalitarne ideologije koje se raspadaju u kulturološke obrasce.”⁶ Upravo zbog svoje posebnosti interpretacija navedenog djela predstavlja izazov, kako za učenike, tako i za profesore književnosti.

4 Dragutin Rosandić, *Metodika književnog odgoja*, „Školska knjiga“, 2005, Zagreb, str. 224.

5 Ibid, str. 221.

6 Irma Marić, *Poetički modeli u romanima Irfana Horozovića : gdje je Baluk Abad, a gdje Banja Luka?*, Univerzitet “Džemal Bijedić” u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka i Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” - Gradsko društvo Mostar, 2021, str. 22.

Čas lektire i nastavna tehnika šest šešira

Prije same interpretacije na času lektire, potrebno je učenike motivisati za čitanje Horozovićevog djela i dati im neophodne upute prije čitanja, a profesor će se pri tom osloniti na njihovo predznanje o tokovima bosanskohercegovačke i južnoslavenske postmodernističke književnosti. Motivacija za čitanje lektire *Talhe ili Šedrvanski vrt* podrazumijeva profesorovo prezentovanje informacija o djelu koje će učenike zainteresovati i poslužiti kao funkcionalna motivacija za čitanje. Kako bi motivisao učenike za čitanje, profesor može djelo *Talhe ili Šedrvanski vrt* predstaviti kao fantastični rodoslov porodice Talha, vezanih za Šedrvanski vrt, paralelni svijet u kojem su sasvim moguće stvari, koje su na javi nezamislive jer realnom pripovjedačkom konceptu Horozović pripisuje fantastičnu i čudesnu pozadinu, što ne podilazi nikakvim racionalnim i egzaktnim mjerilima. Prateći historiju porodice Talhe, Horozović izbjegava realno historijsko uporište, a proza se prostorno vezuje za Baluk Abad, "šifrirano mjesto, međutim, sasvim blizu Baluk Abada je Banja Luka, ali ona neka paralelna Banja Luka, koja komunicira sa Šedrvanskim vrtom..."⁷

Pošto čas lektire planiramo temeljiti na problemskom pristupu u razumijevanju likova, učenici će imati zadatak da, pri čitanju, osim tematsko-idejnog sloja djela, obrate pažnju na karakterizaciju likova i izdvoje osobine pojedine likova po kojima su oni slični kao i one po kojima se razlikuju. Upute će poslužiti kao temelj za samostalno, istraživačko i stvaralačko čitanje, koje učenicima pruža mogućnost za individualan pristup tekstu, razumijevanje sadržaja, emocionalni doživljaj djela, kritičko mišljenje i izvođenje zaključaka vezanih za tematsko-idejni sloj djela i likove. Uz čitanje djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*, učenicima će biti preporučeni tekstovi iz književne kritike koji će omogućiti bolje razumijevanje pročitnog i argumentaciju vlastitih zaključaka: Cvetan Todorov: *Uvod u fantastičnu književnost* (izabrani dijelovi), Muhidin Džanko: *Mit, mašta i stvarnost u pričama Irfana Horozovića*, Kolja Mićević: *Talhe ili Šedrvanski vrt Irfana Horozovića*, Mile Stojić: *Babilonski vrt*, Jasmina Musabegović: *Zelena deva iskoračuje iz slike, a jabuke, u sumrak, upadaju u sliku*, Zdenko Lešić: *Moje čitanje pripovjedaka Irfana Horozovića*, Miroslav Toholj: *Noćne ceremonije Irfana Horozovića*.

7 <https://www.youtube.com/watch?v=CYPkED1biM4> (27.8.2021. godine)

Sve navedene aktivnosti, koje afirmišu samostalan rad učenika u odgojno-obrazovnom procesu, pripreme su za čas lektire koji će se realizovati u učionici. Na početku časa profesor će učenicima omogućiti da iskažu vlastite dojmove o pročitanom djelu i likovima. Pretpostavka je da će dojmovi učenika biti različiti, na čemu se može temeljiti definisanje literarnog problema. Kao pogodan način rada za realizaciju planiranog sadržaja, tj. za problemsko-stvaralački pristup djelu *Talhe ili Šedrvanski vrt*, odabrali smo tehniku *šest šešira*. *Šest šešira* je tehnika koja predstavlja jednostavan i efikasan postupak koji potiče saradnju, povećava produktivnost, kreativnost i inovativnost, a može se koristiti u različitim ljudskim djelatnostima. Osmislio ju je Edward de Bono, svjetski stručnjak u području kreativnog razmišljanja i njegovog poučavanja kao vještine, 80-ih godina prošlog vijeka. Tehnika podrazumijeva sagledavanje problema sa različitih aspekata, a od učenika zahtijeva misaonu aktivnost, razmjenu ideja, obrazlaganje i argumentovanje stavova, donošenje zaključaka.

„*Šest šešira* pomažu:

- podijeliti mišljenje na šest različitih načina koji su metaforički prikazani sa šeširima (promjenom šešira mijenjamo naš način mišljenja),
- povećati učinkovitost grupe,
- istražiti svaku situaciju ili problem i stvoriti alternative koje izlaze izvan okvira uobičajenih rješenja,
- koristiti tehniku „paralelnog mišljenja“ za ohrabrivanje ideja i kao učinkovitu alternativu sukobljavanju mišljenja te
- koristiti različite vrste mišljenja.”⁸

Tehnika *šest šešira* na času lektire omogućit će da se literarni problem sagleda na šest različitih načina, da se istraži niz perspektiva, te da se svaka od njih pažljivo razmotri, što će ponuditi bogatu zbirku uvida u problem. Značenje svakog šešira mišljenja na času interpretacije djela *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića:

- *plavi šešir*: Dogovaranje rasporeda i procesa rada
- *bijeli šešir*: Osnovne informacije o djelu (književna vrsta, tematsko-idejni sloj djela, prostorno i vremensko određenje) i autoru

8 <https://www.poslovnaucinkovitost.hr/kolumne/poslovanje/986-kako-koristiti-metodu-sest-sesira> (25.8.2021. godine)

- *žuti šešir*: Traganja, sudbinski trenuci i pozitivne strane protagonista iz djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*
- *crveni šešir*: Emocionalni svijet Talha
- *zeleni šešir*: Specifičnost porodice Talhe – umjetnost i kreativnost kao alternativa svakodnevnom
- *crni šešir*: Talhe i smrt

Aktivnosti započinjemo *plavim šeširom*, rezervisanim za profesora koji nakon motivacionog dijela časa, u kojem su učenici iznijeli vlastiti doživljaj djela, ističe literarni problem: Knjiga fantastične proze *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića je postmoderno književno djelo, poput labirinta isprepletena priča o zabilježenim sudbinama porodice Talha iz pera zapisivača Bagrema Džafera, priča o usamljenosti, neprihvatanju i nerazumijevanju različitosti, o umjetnosti i prepoznavanju vlastite smrti, te straha koji proizlazi iz toga, legenda o neobičnim, zalutalim, pripadnicima i otpadnicima koji smrt vide kao spas.

Profesor apostrofira termine postmoderna i fantastična književnost, odnos fikcije i faksije, zatim napominje učenicima da posebnu pažnju obrate na rodoslov porodice Talha, na istoimene protagoniste u čijim životnim pričama (sudbinama) se krije suština samoga djela. Glavni protagonist je porodica koja u svojim redovima ima izdanke “tanke krvi”, dobroćudne i neshvaćene, povučene, nesretne i tajanstvene Talhe.

Ovako naznačen literarni problem je uvod za dalja književno-kritička povezivanja i složene interpretacije navedene teme za čas lektire koji predstoji, te dalja povezivanja i komparacije koje će učenici razmatrati tražeći samostalno rješenje u djelu.

Učenici su raspoređeni u pet grupa, a svaka grupa će imati zadatak da sa određenog aspekta razmotri problem u skladu sa dodijeljenom bojom. Grupe se formiraju nasumično; izvlačenjem papirnog šešira određene boje; učenici koji dobiju istu boju, članovi su jedne grupe. Zajednički će razmotriti postavljene zadatke i dogovoriti način prezentacije.

Svaka grupa učenika dobit će pitanja koja će im pomoći u sagledavanju i analizi problema.

Zadaci za grupe:

1. grupa (bijeli šešir):
 - Osnovne informacije o djelu (književna vrsta, tematsko-idejni sloj djela, prostorno i vremensko određenje) i autoru

2. grupa (žuti šešir):
 - Traganja, sudbinski trenuci i pozitivne strane protagonista iz djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*
 - Izdvojite sudbinske (prijelomne) trenutke protagonista iz djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*!
 - U čemu se ogledaju pozitivne osobine izabranih likova?
 - Zašto za Talhe možemo upotrijebiti zamjenice: ovih, onih, tih, ovakvih i onakvih?
 - Odgovore potkrijepite citatima iz djela!

3. grupa (crveni šešir):
 - Emocionalni svijet Talha
 - Koja osjećanja prepoznajemo kod protagonista navedenog djela?
 - Koji likovi su specifični po halucinacijama i natprirodnim elementima?
 - Zašto se sudbine Talhi mogu nazvati i krvavim?
 - Odgovore potkrijepite citatima iz djela!

4. grupa (zeleni šešir):
 - Specifičnost porodice Talhe – umjetnost i kreativnost kao alternativa svakodnevnom
 - Uporedite unutrašnja zbivanja i vanjski svijet članova porodice Talhe!
 - Prepoznajte fantastične elemente u djelu i objasnite značaj imaginacije i sjećanja u životu Talhi!
 - Objasnite odnos Talhi prema umjetnosti!
 - Odgovore potkrijepite citatima iz djela!

5. grupa (crni šešir):

- Talhe i smrt

Uočite i objasnite motiv smrti u djelu!

Objasnite odnos Talha prema smrti!

Talhe žive smrt. Da li se slažete sa navedenom tvrdnjom? Argumentujte odgovor!

Odgovore potkrijepite citatima iz djela!

Radeći u grupi, učenici će koristiti vlastite zabilješke, koje su nastale tokom čitanja lektire, po potrebi citirati djelo, argumentovati svoje stavove citatima, zajednički izvoditi zaključke koje će prezentovati ostalim učenicima. Profesor u ovom dijelu časa prati rad grupe, ali i individualni angažman učenika, usmjerava i koordinira rad grupa.

Prezentacija zaključaka

Nakon grupnog oblika rada, predstavnici grupa ostatku odjeljenja prezentuju zaključke svoje grupe. Profesor i ostali učenici komentarišu zaključke grupe, postavljaju pitanja, po potrebi dopunjavaju izlaganje vlastitim mišljenjem i zaključcima.

1. grupa

- Osnovne informacije o djelu (književna vrsta, tematsko-idejni sloj djela, prostorno i vremensko određenje) i autoru

Irfan Horozović je rođen u Banjoj Luci, 27. IV 1947. godine. Riječ je o polivalentnom književniku – pjesniku, pripovjedaču, dramskom i dječijem autoru, putopiscu. Dijelimo mišljenje mnogih autora koji Horozovićevu književnost u najvažnijem segmentu prepoznaju kao romanesknu, jer se on najizrazitije interpolira kao romanopisac „južnoslavenske interliterarne zajednice“⁹ – što rezultira kontinuiranim kritičkim i esejističkim tumačenjima

9 Enes Duraković dalje navodi: „Pitanja što ih poput Vladimira Bitija i Nihada Agića u posljednjim desetljećima postavlja većina književnih povjesničara u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici (ako ona danas uopće postoji) posljedica su ne samo raspada institucionalnih

njegovog djela, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u drugim sredinama, posebno komplementarnih jezika. Zastupljen je u brojnim antologijama, preveden je na više jezika i dobitnik je niza značajnih nagrada. Početak poetičkog otvaranja Irfana Horozovića je knjiga *Talhe ili Šedrvanski vrt*, nakon koje se nižu ostala značajna djela u kojima suočava svoju prirodu sa neminovnošću vremena u kojem obitava u tri različita grada, pišući poeziju, prozu i dramu.

Talhe ili *Šedrvanski vrt*, postmoderna proza, prva je kompletna knjiga Irfana Horozovića, a posebna je i zbog tog što je prva fantastična zbirka bosanskohercegovačke književnosti. Književni kritičari se razilaze u određenju književne vrste; jedni ovo djelo smatraju zbirkom priča, dok je za druge roman. Samim tim je djelo specifično jer priče možemo čitati zasebno, ali i kao roman koji prati sudbinu porodice Talha. *Talhe* ili *Šedrvanski vrt* sastoje se iz dva kruga. Prvi je pričanje Bagrema Džafera Talhe, a drugi se odnosi na hroniku porodice Talha. Oba kruga, a mogu se nazvati i isprepletenim labirintima, spajaju se, kao zaokruženi, s jedne strane svijest pojedinca, a s druge svijest historije.

Tematsko-idejni sloj djela prati hronologiju porodice, potresna i apsurdna priča o otuđenosti predaka i nesvakidašnjem životu Talhi, koju pripovijeda Bagrem Džafer (“...a ja, mali Bagrem Džafer, sin starih trgovaca suknom, pijanica i razvratnika...”).

...ko zna koliko vremena ispisujem povijest Baluk Abada, izgubio sam već davno pojam o vremenu i mijenama i nisam siguran da se ovo o čemu pišem možda uopće dogodilo, da možda tek predstoji zbivanje ovih slika i života u ovom gradu i njegovoj povijesti. Možda smo ja i moji prethodnici nešto poput suđaja koje je sudbina izabrala da ispisuju prošlost i budućnost Abada a da sami nestanu u toj povijesti kao tinta koja je potrošena na pisanje ljetopisa. Mnogo ih je bilo prije mene, a vjerovatno će ih poslije mene biti još više.¹⁰

...

okvira jugoslavenske državne, društvene i znanstvene zajednice nego i neumitnog procesa ‘balkanizacije studija književnosti’, kako Harold Bloom naziva umnožavanje teorijskih modela koji dovode u pitanje – u nas i sada dominantan – institucionalno povlašten koncept tradicionalne povijesti nacionalne književnosti.“ – Enes Duraković, *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012, str. 153.

10 Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2007. str. 123

Evo priče koja ni samom meni nije jasna. Zapisujem li je baš zato, možda, što mogu vjerodostojnije. U njoj se govori o životu i smrti jednog od posljednjih Talha. Pratio sam, koliko mogoh, njihove historije i sudbine i podjednako je bilo teško ustanoviti im porijeklo kao i kraj. Srednjem razdoblju ovog čudnog, gotovo fantastičnog, rodoslova nekako sam uspio povezati konce, iako teškom mukom i velikim naporom pera (pera koje je teško čak i meni, premda sam čitav život proveo među knjigama). Ovo je, dakle, priča o Jusufu, sinu Abdulahovom. Poslije njega gasi se taj dio porodične loze, gdje je on u svemu bio njen krajnji izdanak. Njemu se eto dogodilo isto što i Ibrahimu, Ramizu, Ilmiharu, Benjaminu, ne mogu ih nabrojati sve, jer moj rukopis još nije završen. Ovom pričom završava se jedno veliko poglavlje povijesti o Talhama. Veseli me njihovo umiranje, tako osjećam pravi dah vremena, iako znam da, poslije posljednjeg poglavlja, smrt čeka i mene, potomka i hroničara njihovog, Bagrema Džafera. A vrijeme eto prolazi, prolazi, gotovo kao pamćenje i zato moram požurivati sam sebe. U ovoj staroj knjižnici, među bagremovima, na rubu sam bezumlja, Ko zna, možda je smrt već u meni, ali je ja nisam svjestan.¹¹

Prostor u koji je smješten pripovjedač je imaginarni prostor knjižnice u Baluk Abadu, zamišljenom prostoru, u blizini Banja Luke, što nam pokazuje da, iako djelo pripada fantastičnoj književnosti, u njemu uočavamo i realne elemente poput grada Banje Luke, a to je najjasnije prikazano u priči Vudžud gdje se Banja Luka spominje kao paralelni grad: „Tako je došao u Banja Luku, koja je sasvim u blizini Baluk Abada“. Pored fantastičnog prostora Šedrvanskog vrta, koji je mističan i samim stanovnicima Baluk Abada, u djelu se pominju i stvarna mjesta i rijeka Vrbas, ali i stvarni događaji, poput kuge u priči *Doba kuge*. Knjižnica je prostor identiteta, mjesto sjećanja, zapisivanja i stremljenja beskraj. Čitajući Talhe, ne može se jasno i precizno obilježiti granica između jave i sna. Izmiješana su dva zasebna svijeta, koji utječu jedan na drugi, naslućuju se i dodiruju. O djelu Talhe ili Šedrvanski vrt Muhidin Džanko kaže: „...iako su njegove priče izmišljene, one su stvarne kao sam život. One zapravo funkcioniraju kao suvremeni mitovi u kojima se postavljaju i razrješavaju

11 Ibid, str. 90, 91.

ključna pitanja ljudske egzistencije, prije svih pitanja o odnosu života i smrti, priče i stvarnosti.”¹²

2. grupa

- Traganja i sudbinski trenuci protagonista iz djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*

*Glavni junak Horozovićevog romana je porodica Talhe, odnosno njeni pripadnici i otpadnici. Njihov rodoslov priča Bagrem Džafer Talha, već pomenut, dakle također pripadnik, ali mnogo više otpadnik te porodice, a to je rodoslov smrti, jer to je priča o posljednjim izdancima nekada velike porodice trgovaca suknom.*¹³

Bagrem Džafer Talha, pripovjedač, izvještava o misterioznim sudbinama Talha, a njegova sudbina vezana je za prostor knjižnice u koju nije samo zatvoren, nego je zatočen u njoj, što mu nudi pristup brojnim bilješkama i podacima o precima „nedovršenim listovima o knjizi što slijedi, o skupljanju podataka za rodoslov Talha.“¹⁴ Bagrem Džafer se u prvom dijelu pojavljuje kao posmatrač koji bilježi i izvještava o rodoslovu Talhi, a kasnije i sam postaje protagonist. Priča počinje pojavom neobjašnjivog straha kod Bagrema Džafera dok je potpuno predat prostoru Knjižnice i pisanju rodoslova. Na neki način pripovjedač sam sebe dovodi u vezu sa paukom; predenje paukove mreže simboliše pisanje, koje je njegova neminovnost: “Pauče! Kućo nedvosmislena! Blagi su pipci tvoji dok uranjaš u moje čelo, ostrim i zlatnim vršcima što prodiru kao misao, kao bol. Nastanio si se tu, davno, sa svojim tkanjem, svojim neumitnim krilcima, pokretnim, jasnim. Mogao bih napisati priču o tebi, o sjeti koju predeš.”¹⁵

12 Muhidin Džanko, *Mit, mašta i stvarnost u pričama Irfana Horozovića u: Bošnjačka književnost u književnoj kritici, Novija književnost*, priredio Enes Duraković, IV knjiga, “Alef”, Sarajevo, str. 801.

13 Kolja Mićević, *Talhe ili Šedrvanski vrt Irfana Horozovića, Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knjiga IV, *Novija književnost, Alef*, Sarajevo, 1998. str. 790.

14 Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, str. 7.

15 *Ibid*, str. 7, 8.

Na sijedoj glavi Bagrem ima turban sa dijamantom na čelu, što nam pokazuje da je Bagrem Džafer, prije svega, mudar jer turban su nosili samo mudri i pametni, dok dijamant predstavlja odličje koje ga pretvara u pauka, tj. pisca, vraća ga u prošlost kako bi mogao da isplete i ispriča svoju priču, a upravo zbog neophodnosti pričanja priče, tj. ispisivanja rodoslova Talhi, Bagrem i jeste zatočenik. Nasuprot Bagremu Džaferu, usamljeniku i zatočeniku u omeđenom prostoru knjižnice, kao životna motorika i dinamika, pojavljuje se Abal Talha, slikar, stvaralac, čovjek koji tetura “sklupčan u najdubljem mraku nutrine, da mu otvori na grudima vrata iz kojih će isteći život...”, zapravo divlja životinja, zmaj zatočen u jezeru iz kojeg nema izlaska, čovjek svjestan intime zvršetka. Od svih Talha Abalu je najsličniji Junuz Talha, trgovac suknom, kroz čiji lik se afirmiše ljudska čežnja za ljepotom, ali i nemoći pred tom istom ljepotom kojoj svi streme i robuju. Preko Junuza Talhe autor je progovorio o čovjekovoj nemoći da se opije na izvoru univerzalne ljepote kojoj nema ravne i kojoj se ništa suprotstaviti ne može. U kratkoj priči o Junuzu Talhi pronalazimo i drugu životnu simboliku – simboliku Crnog maga, zamjensko nadbiće koje je u dosluhu sa sudbinom i koje može naslutiti budućnost, a što je imanentno svakoj ljudskoj volji izrasloj iz nemoći da se nasluti neizvjesnost sutrašnjice. Nema živog roba koji ne bi poželio znati šta će biti idućeg dana.

Benjamin Talha, kao da je sudbinski nastavak ovih prethodnika, žrtva je stremljenja ka estetskom i onostranom. O Benjaminu nam pripovijeda Latif, njegov sluga, koji priča neku vrstu priče u priči i priče izvan priče jer se preko Benjaminove životne priče ujedno odvija i životna pripovjedačeva priča. Na početku Latifove priče Latif daje iskaz kadiji kao Benjaminov ubica, a narator Latif u čitaocu traži saučesnika, kojem obezbjeđuje i svojevrzni alibi (“Krivo ste me razumjeli. Nisam želio da bilo šta zatajim o ovom događaju. Želio sam samo da vam objasnim kako moja priča nije tako jednostavna...”¹⁶)

Sulejman Talha predstavlja jednu vrstu porodičnog egzodusa, porodične onostranosti i nasljednog fatalizma. Sulejman je, kao i ostali, životom tumarao, tražeći spas u smrti, gotovo i nesvjesno uzdižući se u prostore etera, viših sfera, tražeći, poput davljenika, spasonosni zrak satkan od zvukova muzike sfera, drugoga svijeta, šejtanske muzike. Svjedočanstva kazuju da je Sulejman još i za

16 Ibid, str. 69.

života postao mitom upravo zato što i “najveća čuda postaju dio svakidašnjeg života” jer se na kraju preko prestanka čudnih, onosvjetskih zvukova spoznalo i Sulejmanovo odsustvo. Je li umro, nestao, ili se sprema za neki čudan poduhvat – to niko nije znao: “Ovo je zapis o kraju Sulejmanovog putovanja, ali u njega je teško vjerovati, premda nas svaki dan presreću stvari koje su iznad uma...”¹⁷ Tako priča o siromašnom Harisu Talhi otkriva iznenađujuću i jezovitu spoznaju da njegov ručni sat “pretvara u zvuk otkucaje njegovog vlastitog bila”¹⁸.

Talhe tragaju za smislom koji ne mogu pronaći u prostoru stvarnoga života, tragaju za srećom koja im uzmiče u labirintu u kojem, na kraju, postaju rukopis, svjedočanstvo o stalnoj ljudskoj potrazi za naslućenim prostorima smisla i sreće. Talhe tragaju za svojim identitetom – tako postavši “znakovi izgubljenog identiteta”¹⁹. Kako komuniciramo s našim porodičnim stablom? Šta podrazumijevamo pod pojmom kultura pamćenja?

Ovdje možemo povezati i priče Nedžada Ibrišimovića – *Bio jednom jedan* sa zamjenicama koje se odnose na Talhe – ovih, onih, tih, ovakvih i onakvih u univerzalnom značenju suštine književnosti (umjetnost priče i pričanja) koja objedinjuje naše i balukabadske sudbine. “Šta može glas? Glas koji luta svijetom.” (iz djela)

3. grupa

- Emocionalni svijet Talha

Talhe su specifične po mnogočemu, između ostalog možemo izdvojiti njihovu krhkost, sklonost ka umjetnosti, njihov otvoren ali, ipak, tragičan duh. Žive, kako i sam autor na jednom mjestu kaže - “umirući pjev”. Talhe su trgovci suknom, umjetnicama, a s druge strane kao da trguju svojim dušama, nastojeći promijeniti shvatanja u “vanjskom”, opipljivom svijetu. U priči *Almasa i rimski legionar*, spominje se čudnovata Almasina osamljenost, “kao da nikakvo ohrabrenje nije bilo potrebno”²⁰. Njihov svijet je čudnovati i tajanstven, svijet

17 Ibid, str. 89.

18 Ibid, str. 156.

19 Enes Duraković, *Obzori bošnjačke književnosti*, str. 370.

20 Irfan Horozović, *Talhe ili šedrvanski vrt*, str. 115.

umjetnosti, u kojem prepoznajemo prisustvo natprirodnih elemenata, mitskih odlika, čudesnih događaja i halucinacija.

Naprimjer, iz Latifove priče o Benjaminu Talhi saznajemo za potpunu predanost umjetnosti – muzici, za preobraženja i opijenosti, nostalgiju i glasove iz djetinjstva koji “dave” Benjaminu Talhu i čine ga drukčijim dok “klavir maše onim svojim crnim krilom, kao da želi poletjeti”²¹. U priči o Jusufu pod naslovom *Kalem i tinta* spominje se umiješanost Iblisa “čija sjena prati sve Talhe”²², kao i upečatljiva poredba Talhi sa bolesnim biljkama kod kojih “svehnu” donji dijelovi, a na kraju i vrh koji duže odaje privid zdravog i svježeg. U zapisu o mladom dervišu Aliji, zagledanog i zakovanog u jednu tačku – dijamant koji se specifično presijavao u polumraku, a nešto poslije: “Oči mu bijahu kao dva dijamanta što isijavaju vatru”²³ tako postavši ubojicom jedne žene. Bježeći od samoga sebe, bježimo u sebe. Muradif Talha pojavio se s ukočenim izrazom lica kao počinitelj zločina, na kraju okrvavljen i izgreban s ranom na čelu “iz koje se tanki mlaz krvi slijevao niz lice”²⁴. Važno je pomenuti i Ibrahima Talhu koji na svome životnom, čudnovatom, putovanju, u potrazi za starinskom lampom od srebra, koja je isijavala magičnu svjetlost poput “otkrovenja” i sam postaje lampa: “Na stolu je stajao ponosito Ibrahim Talha s blagošću u kutu usana. Ruke je sklopio iznad glave, tako da su izgledale kao cilindar za plamen na petroleci. Stražari su zaprepašćeno gledali kako se odaja kupa u svjetlosti.”²⁵

U knjizi često prepoznajemo emotivno stanje – strah od života koji oduzima pravo na življenje istog. Razmišljanje o kraju puta oduzima pravo na bezbrižnost i sreću početka putovanja, bez obzira na svjesnost o prolaznosti.

Jer ko je zaista bio Abal, suludi slikar ili nesretan čovjek? Možda I jedno I drugo. Pokatkad mu se činilo da je on zvijer I da zaslužuje kaznu, a ponekad je bio sveti sudac, na konju, što kopljem dijeli pravdu, I tako je ubijao I sam sebe... Kraj je bio tako blizu I Abal je znao da treba samo izgovoriti riječ I čitav će se krajolik srušiti kao što se ruši kula od karata. Tako će nestati

21 Ibid str. 73.

22 Ibid, str. 96.

23 Ibid, str, 108.

24 Ibid, str. 107.

25 Ibid, str. 82.

*svega. I očaja I umora I boli koja se pretvarala u naviku I postajala slatka, a to nije valjalo, to nikako nije valjalo.*²⁶ (jedan od primjera iz djela)

Likovi djeluju iz polja svjesnog i podsvjesnog, što znači i nesvjesnog. Putovanje od jednoga do drugoga sebe nije lahko. Čudesna sukna, alhemija, neshvatljiva dešavanja, prisustvo animalnog objašnjavaju da istinski svijet nije moguće sagledati očima uprtim u sadašnjost, realno i svakodnevicu. Želje, nadanja, samoća i strah itekako su svojstveni junacima koji prkose jednodimenzionalnom pogledu na život.

4. Grupa

- Specifičnost porodice Talhe – umjetnost i kreativnost kao alternativa svakodnevnom

Razmišljanje o fantastici je oduvijek prisutno. Ona je neodvojivi dio književnog teksta o čemu svjedoči i djelo *Talhe ili Šedrvanski vrt*. Nemoguće je čitati priče o Talhama bez svijesti o imaginaciji, o suštini umjetnosti: "Umjetnici su zaista životinje, sad je to Abal znao sasvim dobro, oni samo čekaju svaki svoga sanjivog jahača da učini kraj svemu, da se priča napokon završi, jer to je jedini spas."²⁷ Odnos članova porodice Talhe prema umjetnosti najjasnije oslikava izabrani odlomak:

*Promatrao sam njegove ruke i činilo mi se da se fantastično brzo mijenjaju. One su u svojoj čežnji za savršenstvom postigle takav stepen da nisam mogao vjerovati da takvo što uopće postoji. Pretvorile su se iz oruđa u organ kakav je mozak ili srce, znale su da govore i da pitaju, da drže tajne i stvaraju ih, nešto što je sposobno da rađa i ubija u isti mah. Kao da je nestala razlika između srca i ruke, pod svakim dlanom kao da je kucalo jedno novo srce. Zaboga, on se sav pretvarao, postepeno, ali sigurno, pretvarao se u muziku. Ruke su mu postale gotovo čisti duh i dalje se u njihovom preobraženju vjerovatno ne može otići. Bojao sam se da ne nestane, da se ne pretvori u one žežene akorde i pobjegne iz kuće.*²⁸

26 Ibid, str. 33, 34.

27 Ibid, str. 30.

28 Ibid, str. 73, 74.

Knjiga pred nama nije bajkovitog sadržaja, iako poneki elementi ukazuju na to. Ona je životnog, sudbinskog sadržaja kojoj upravo fantastični elementi pomažu da preraste svakodnevicu i izraste u univerzalno i trajno djelo. Put “nesnalaženja” Talhi je i put umjetnika i umjetnosti. O prisustvu fantastičnih elemenata pisao je i Cvetan Todorov (*Uvod u fantastičnu književnost*, edicija “Pečat”, Beograd, 1987, str. 27.). Može se zaključiti da je autorovo pribježište u poetiku fantastičnog ne samo intuitivni bijeg iz životnog prozaizma, nego i kreativna potreba da se dodirnu predjeli snovnog, maštanog, umjetnosti – predjeli druge, nedokučive obale. Tako se Almasa začuđujuće sjedinila s pragom i postala drvo, Ibrahim Talha se pretvorio u lampu, a Kemal Talha je ispričao neobično dešavanje, u brijačnici, s njegovim pomoćnikom Bekirom koji se preobrazio u pravog majmuna, a britva se “osmjehivala”. Vjerujemo da će posebnu pažnju učenika privući priče *Zelena deva*, *Zapis o Zijadu*, *Crni Mag*.

To potvrđuju i odlomci:

Nekoliko mjeseci nakon toga, Junuz je uvertio sebi u glavu da želi postati umjetnik; kakav, on to nije znao. Njega je mučio problem crte na dlanu. Stegnuo je dlanove među daščice i pažljivo zamotao svojim najboljim suknom. Svaku večer nanovo je odmotavao ruku da vidi nije li se pojavila nježna udubina na dlanu...

– *On se pretvara u umjetnika – govore su stare žene...*

*...Tako je Junuz Talha postao umjetnik.*²⁹

...

*Ovo je zapis o kraju Sulejmanovog putovanja, ali u njega je teško vjerovati, premda nas svaki dan presreću stvari koje su iznad uma. Govori se u njemu o tome kako su ga ipak pronašli, činilo se da je mrtav, i, baš kad su ga na najsvečaniji način ponijeli u tabutu pokraj džamije, iz njega se najednom čula umilna muzika kao džennetska, koja je natjerala sve da se razbježe. Sulejman se tada, po svjedočanstvu, ispravio, ozarenog lica, pogledao gore i odletio preko džamije u plavet, dok mu se dugačka dolama punila zrakom. Odnekud se pojavio i crni kurban. Sulejman ga je uzjahao i izgubio se u svodu što se sužavao poput lijevka.*³⁰

29 Ibid, str. 120, 121.

30 Ibid, str. 89.

5. Grupa

- Talhe i smrt

Hronika porodice Talha, u svojim prizorima, prikazuje životna nesnalaženja svojih članova koji teže smrti kao da je riječ o životu. Knjiga fantastike povezana zajedničkim motivom - Talhe žive smrt, ma kako apsurdno zvučalo. Kao da svu tugu primaju na svoja pleća, ne želeći zlo nikome. Destruktivni su po sebe same. Nesretni tumaraju očekujući smrt kao spas. Na jednom mjestu, pripovjedač upoređuje sudbine Talhinih sinova sa vješalima. Smrt živi u svima nama, nosimo je kao pečat, ali i ne mislimo o njoj. Sulejman Talha, naprimjer, "nije više čovjek ovog svijeta". Umiješanost Iblisa, naslijeđene porodične tajne i onostrana dešavanja u svim epizodama pripovijesti o porodičnom rodoslovu Talha, završavaju, kako smo i prethodno istakli, smrću. U njihovom svijetu prisutno je konstantno razmišljanje o smrti što nije svakidašnje. Upravo su zbog toga likovi u ovoj knjizi nosioci krvavih sudbina, oko njih se ruši svijet kao kula od karata i njihov duh je beskrajni prostor za beskrajnu tugu, opčinjenost i saživljenost nad tajanstvenim predmetima koji ih obuzimaju, strah koji se prelijeva izvan granica opipljivog – u smrt. Talhe zbunjeno samuju želeći raskinuti mreću koja se navlači jer: "Gdje je smrt, pitao se. Smrt? Smrt! Smrt... Tek ga je sad obuzeo strah. Koliko će to ovako trajati? Šta da čini sa sobom? Niko mu nije mogao odgovoriti. Pretpostavljam da ga je čitavo vrijeme obuzimala misao o smrti koja ga nije htjela."³¹ Energija Talhi vremenom ne jenjava, aktuelizira se iznova jer govori o, prije svega, ljudskoj univerzalnosti u kojoj Talhe žive u nekoj vrsti proročanstva i svojim rođenjem na svoja pleća odmah preuzimaju i prepoznaju vlastitu smrt koja je jedini izlaz, spas. Referirajmo i prema stihu iz poeme *Jama*, Ivana Gorana Kovačića: "Krv je moje svjetlo i moja tama". Sudbine Talhi kao poligon za krvava zbivanja ispričana i zapisana mirnim pripovjedačkim perom.

...

Koja je to noć i koji trenutak sklopljenih očiju kad se pojavljuje mramorni konjanik, ustrijemljen, s kopljem u neumitnoj ruci i željom koja je bila jača od žeđi, možda zato što je bila nemušta, željom da ga probode tako

31 Ibid, str. 148, 149.

*sklupčanogu najdubljem mraku nutrine, da mu otvori na grudima vrata iz
kijih će isteći život...*

*Smrt je živjela u Abalu...*³²

Zaključna razmatranja

Svaka grupa je analizirala jedan dio problematike protagonista u djelu *Talhe ili Šedrvanski vrt* Irfana Horozovića, tj. problem je sagledan iz različitih aspekata uz korištenje tehnike *šest šešira*. Na osnovu rada i izlaganja grupa zaključuje se da je fantastika neodvojiv dio ovog postmodernog proznog djela i njegovih likova, neobičnih, usamljenih, neprihvaćenih članova porodice Talhe, koji su sudbinski vezani za umjetnost kao alternativu svakodnevicu u kojoj se ne snalaze i za koje se može reći da žive smrt jer je u svim zapisima iz Hronike koju bilježi Bagrem Džafer objeručke dočekaju. Dogodovštine kojima svjedočimo iz zapisa koji su pred nama opisuju Talhe “nevješte” životu, “neprihvaćene” od života - Talhe opčinjene fasciniranim predmetima koji određuju njihovu sudbinu, susretima koji ih mijenjaju, sjećanjima koja su preteška, o čemu svjedoči i zapis o čudnome Ifetu Talhi koji nakon sedamnaest godina izlazi u svijet. Otkrivši zvijezde, više nije zaspao: “Koliko je vremena prošlo, a zar vrijeme postoji...”³³

Znanje o osnovnim odlikama postmodernističke proze učenici su usvojili na redovnim časovima književnosti prije interpretacije djela *Talhe ili Šedrvanski vrt*, a za povezivanje ranije naučenog i ovog lektirnog djela profesor će za samostalan rad učenika planirati zadatak: Uočavanje elemenata postmodernizma u djelu *Talhe ili Šedrvanski vrt*.

Interpretacija djela *Talhe ili Šedrvanski vrt* u nastavi učenicima pruža mogućnost doživljavanja djela, razmišljanja o njemu, maštanja, spoznavanja i zaključivanja: omogućuje im da razmišljaju o književnosti i prepoznaju njenu estetsku vrijednost. Pristup lektiri osmišljen na ovaj način učenike podstiče na prezentovanje i obrazlaganje vlastitih ideja, kritičko promišljanje, kvalitetnu komunikaciju, argumentovanu raspravu, podstiče kognitivni, emocionalni, socijalni, estetski i etički razvoj ličnosti. U radu je predstavljen jedan način na

32 Ibid, str. 29, 30.

33 Ibid, str. 101.

koji je moguće organizovati savremenu nastavu književnost kako bi ona mladim ljudima bila motivacija za čitanje, podsticaj za razvoj vlastitih čitalačkih navika, za samostalno postavljanje pitanja u vezi sa pročitanim djelom i temelj za razvijanje osnovnih životnih kompetencija: komunikacijske, kulturne svijesti, samoinicijativne i poduzetničke, kreativno-produktivne. Inovativna nastava književnosti i aktivno učenje rezultiraju razvijanjem ljubavi prema jeziku i književnosti, podstiču učenike na čitanje i kritičko razmišljanje o pročitanim, te usvajanje znanja, sposobnosti, vještina i stavova koji će biti temelj cjeloživotnog učenja.

INTERPRETIVE-METHODICAL APPROACH TO POSTMODERN FANTASTICAL PROSE TALHE ILI ŠEDRVANSKI VRT BY IRFAN HORZOVIĆ

SUMMARY

The teaching of literature in the final grade of high school includes teaching contents related to contemporary world and Bosnian literature, with the adjective “contemporary” being taken in a broader sense and referring to the period from the Second World War to the present day. The predicted learning outcomes imply that students, among other things, gain insight into the main currents of contemporary literature, understand the impact of avant-garde movements in Bosnia and Herzegovina and in other South Slavic literatures, adopt terminology related to the interpretation of a literary text, understand the features of postmodernist literature, interpret universal themes and values in literary texts of different periods, poetics and cultures.

In this context, the aim of this paper is to present the interpretation of the work Talha or Šedrvanski vrt (selected stories) by Irfan Horzović, the founder of Bosnian (and South Slavic) postmodernist literature within a multilayered understanding of text, intertextuality and metatextuality, irrational and phantasmagoric possibilities of language, space and time, the universal possibilities of human self-recognition as a form of creative, life imperative.

Keywords: literature teaching, *Talhe or Šedrvanski vrt*, Irfan Horzović, interpretation, postmodernism, fantastic literature

Izvori

Irfan Horozović, *Talhe ili Šedrvanski vrt*, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2007.

Opća literatura

- Agić, Nihad, *Književnost i kulturalno pamćenje, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj*, Tešanj, 2010.
- Assmann, Jan, *Kulturno pamćenje*, Biblioteka Tekst, Zenica, 2005.
- Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije, Matica hrvatska*, Zagreb, 1997.
- Duraković, Enes, (priredio), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici; Novija književnost – proza, IV knjiga, Alef*, Sarajevo, 1998.
- Duraković, Enes, *Bošnjačka pripovijetka XX vijeka, Alef*, Sarajevo, 1995.
- Hačion, Linda, *Poetika postmodernizma, Svetovi*, Novi Sad, 1996.
- Jakobson, Roman, *Ogledi iz poetike, Književni pogledi*, Beograd, 1978.
- Karahasan, Dževad, *Knjiga vrtova, Connectum*, Sarajevo, 2008.
- Lachmann, Renate, *Metamorfoza činjenica i tajno znanje: O ludama, mostovima i drugim fenomenima* (prev. i pril. Davor Beganović), Zoro, Zagreb, Sarajevo, 2007.
- Lachmann, Renate, *Phantasia, Memoria, Rhetorica, Matica Hrvatska*, Zagreb, 2002.
- Lešić, Z./ Kapidžić-Osmanagić, H./Katnić-Bakaršić, M./, Kulenović, T, *Suvremena tumačenja književnosti, Buybook*, Sarajevo, 2006.
- Lešić, Zdenko, *Nova čitanja: Poststrukturalistička čitanka, Buybook*, Sarajevo, 2002.
- Milanja, Cvjetko, *Hrvatski roman 1945. – 1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse, Zavod za znanost o književnosti*, Zagreb, 1996.
- Moderna tumačenja književnosti*, M. Đurčinov, N. Koljević, N. Kovač, T. Kulenović, Z. Lešić, N. Petković, II izdanje, *Svjetlost*, Sarajevo, 1988.
- Pobrić, Edin, *U labirintu između teorije i fikcije, Pismo*, godište 8, broj 1, *Bosansko filološko društvo*, Sarajevo, 2010.
- Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1986.
- Šimić, Krešimir, *Fikcija i faktografija, Anagram, Zagrebačka slavistička škola*, pdf-izdanje
- Todorov, Cvetan, *Uvod u fantastičnu književnost*, edicija "Pečat", Beograd, 1987.

Posebna literatura

- Beganović, Davor, *Poetika melankolije*, Rabic, Sarajevo, 2009.
- Duraković, Enes, *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Vrijeme, Zenica, 2003.
- Džanko, Muhidin, *Strah od teksta*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 1998.
- Đuričković, Dejan, *Između stvarnosti i fantastike*, Oslobođenje, XXX/1973.
- Kazaz, Enver, *Bošnjački roman XX vijeka*, Zoro, Sarajevo, 2005.
- Kazaz, Enver, *Horozovićev poetički labirint*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
7. Lešić, Zdenko, *Moje čitanje pripovjedaka Irfana Horozovića*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo 2008.
- Marić, Irma, *Poetički modeli u romanima Irfana Horozovića (Gdje je Balud Abad, a gdje Banja Luka?)*, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka i Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" - Gradsko društvo Mostar, 2021.
- Mičević, Kolja, *Talhe ili Šedrvanski vrt Irfana Horozovića*, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga IV, Novija književnost, Alef, Sarajevo, 1998.
- Muhić, Ferid, *Kad stuha samosvijesti piše knjige*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
- Musabegović, Jasmina, *Zelena deva iskoračuje iz slike, a jabuke, u sumrak, upadaju u sliku*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
- Primorac, Strahimir, *Nužno je pričati priče*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
- Radanović, Nenad, *Poslijeratna pripovijetka*, Ogleđi, Sarajevo, 1976.
- Radanović, Nenad, *Moderna fantastička pripovijetka u BiH*, Život, LXXXV, 1–2, Sarajevo, 1998.
- Radanović, Nenad, *Antologija fantastičke pripovijetke u Bosni i Hercegovini*, SPKD Prosvjeta, Sarajevo, 2004.
- Rosandić, Dragutin, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Stevanović, Marko, *Modeli kreativne nastave*, Andromeda, Rijeka, 2003.
- Stojić, Mile, *Babilonski vrt*, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.
- Terhart, Edwald, *Metode poučavanja i učenja*, Educa, Zagreb, 2001.
- Toholj, Miroslav, *Noćne ceremonije Irfana Horozovića*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga, SOUR Svjetlost, Sarajevo, 1984/1985.
- Visinko, Karol, *Čitanje – poučavanje i učenje*, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

BIOGRAFSKI ŽANR U ROMANU *FLAUBERTOVA PAPIGA*, JULIANA BARNESA

SAŽETAK

Cilj rada jeste istražiti biografske elemente u romanu *Flaubertova papiga*, Juliana Barnesesa. U radu će se također ispitati razlike između tradicionalne i fikcionalne biografije. Tradicionalna biografija je zasnovana na činjenicama, situacijama koje su uvijek objektivne, prateći hronološki slijed. Fikcionalna biografija, s druge strane, kombinira elemente fikcije i historije. Barnes, na primjer, piše tri hronologije Flaubertovog života u romanu: prva hronologija opisuje njegova postignuća i uspjehe, druga je o smrtnim događajima u njegovom životu, a treća se sastoji od citata koje je Flaubert lično napisao. Upravo kroz upotrebu historiografske metafikcije, Barnes ukazuje na fikcionalnost historijskih narativa, podsjećajući čitaoca da je ono što čita konstrukcija, djelo fikcije. U ovom radu ćemo sagledati elemente historiografske metafikcije.

Ključne riječi: historiografska metafikcija, fikcijska biografija, *Flaubertova papiga*, Julian Barnes.

Teorijski okvir

Biografija (gr. bios-život, grafo-pisati) je književni žanr koji opisuje život svake bitne i prominentne ličnosti. Biografi u izradi biografije koriste svu dostupnu građu: dnevnike, memoare, pisma, prepiske, intervjuje, arhivsku građu (Popović, 2007: 91). Korijeni biografije kao književne vrste nalaze se u antičkoj književnosti u djelima rimskih pisaca Tacita, Svetonija i Plutarha. Uloga biografije i njen značaj mijenjao se u skladu sa potrebama i razvojem društva, služeći se pritom različitim vjerskim, političkim, filozofskim ciljevima. Današnji status biografije

je veoma komercijalan, tako da uglavnom imamo biografije poznatih ličnosti, muzičara, sportista, glumaca i političara.

Prema Vladimiru Bitiju biografija ulazi u anale savremene teorijske rasprave kroz otpor pozitivističkoj metodi biografizma, te kroz moderni i postmoderni roman (Biti, 1997: 28). Pozitivističko shvatanje književnosti podrazumijeva naučne opservacije čuvenog francuskog književnog kritičara i historičara Hipolitte Taine (1828 – 1893) koji djelo i autora objašnjava kroz tri dominante: rasu, sredinu i trenutak. Autor je rezultat određenih naslijeđenih osobina i društvene sredine u kojoj je djelovao i stvarao. Nagomilavanje irelevantnih i sporednih činjenica o piscu, ispitivanje uslova pod kojima je stvarao, uspostavljanjem veza između književnih djela, pisaca i slično, je ustvari vodilo do toga da se zaboravi na suštinu umjetničke prirode književnog djela. Njemački filozof i kritičar Wilhelm Dilthey (1833 – 1911) suprotstavlja se pozitivističkom proučavanju književnosti, smatrajući da je pogrešno poistovjećivanje društvenih znanosti sa prirodnim. Po Wilhemu, književnost se isključivo može tumačiti kao izraz duhovne situacije pojedine epohe (Solar, 1976: 211). Iako je mišljenje mnogih kritičara o pozitivizmu negativno i ograničeno, neosporivo je zaslužan za utemeljenje historije književnosti kao naučne discipline i omogućavanje njenog daljnjeg razvoja. Tanja Popović izdvaja ključne biografije koje su znatno utjecale na njen razvojni put kao zasebnog žanra: Uparedni životopis (I) Plutarha, Život Danteov (1355 – 1364) i Biografije uglednih i znamenitih žena (De casibus virorum illustrium i De claris mulieribus, 1355 – 1374) Đ. Bokača, Život slikara (1550 – 1568) Đ. Vazarija, Životi pjesnika (1779-1781) S. Džonsona i Razgovori s Geteom (1836) J. Ekermana (Popović, 2007: 91).

Fikcionalna biografija, s druge strane, predstavlja spoj stvarnosti, historije i fikcije. Prava ekspanzija popularnosti fikcionalne biografije nastaje Lyotardovim krahom „narativa ili izraženim skepticizmom prema narativima racionalizma, nauke, Kartezijevog koordinatnog sistema i vladajućih ekonomskih teorija u osamnaestom, devetnaestom i dvadesetom stoljeću, uključujući Marksizam” (Bentley, 2008: 32). Upravo je ovaj skepticizam bio plodno tlo za pisce koji su željeli preispitati prirodu fikcionalnih narativa (Ibid). Dovodjenje u sumnju već postojećih autoriteta i velike teorije, kritiziranje religije i društva, koncepta istine, znanja, moći i jezika, samo su neke od doktrina koje su izgubile na svojoj

snazi i kredibilitetu. Izgubljeno povjerenje u velike narative je tako nastalo kao ishod ograničenog i subjektivnog pripovijedanja prošlosti, koje je često bilo ideološki motivirano. Postmodernisti radije biraju „male priče” koje ne polažu pravo na apsolutnu istinu.

Fikcionalna biografija, koja predstavlja spoj fikcije i biografskog žanra, kao i historiografska metafikcija, otvara prostor za problematiziranje odnosa fikcije i stvarnosti, autentičnog i neautentičnog sa ciljem ponovnog ukazivanja na varljivu i promjenjivu prirodu historijskog prikaza. Do pojave postmodernizma, historiografske metafikcije kao i njenog svojevrsnog podžanra fikcionalne biografije, nisu se dovodili u pitanje sadržaji prošlosti koje je tradicionalna historiografija predstavljala kao tačne, autentične i njihova se vjerodostojnost nije dovodila u pitanje. Sa postmodernizmom se taj odnos prema historiji mijenja:

Jedna od osnovnih odlika postmodernističkog romana je njegov odnos prema historiji. Postmodernistički pisci vide historiju kao sastavni dio ljudskog iskustva i kao takvu je žele istražiti, međutim u svom vraćanju historiji, oni to ne rade na pozitivistički i jednostavan način, nego kreću u istraživanje historije sa izrazito kritičke pozicije. Postmoderni historijski romani nisu samo romani o historiji, oni preuzimaju formu historijskog romana da bi se kritički autoreferentno osvrnuli na samo stvaranje historijskog narativa (Džihó-Šator, 2018: 213).

Peter Ackroyd, Martin Amis, Pat Barker, Julian Barnes, A.S.Byatt, Beryl Bainbrdieg, Louis de Bernleres, Kazuo Ishiguo, Ean McEwan i Alasdair Gray samo su neki od postmodernističkih autora koji kroz svoja djela problematizuju kompleksan odnos sa prošlošću, kao i problematiku njene reprezentacije (Bentley, 2005:2). Višepomenuti pisci kroz upotrebu historiografske metafikcije, intertekstualnih referenci i drugih postmodernističkih tehnika nastavljaju trend u savremenoj britanskoj fikciji koji je Linda Hutcheon označila kao historiografsku metafikciju (Ibid).

Historija i prošlost kao tekstualni diskursi ne polažu pravo na autentično svjedočenje o prošlosti. Postmodernisti smatraju da jedno književno djelo s

obzirom da je fikcionalna tvorevina, ne može biti prava reprezentacija stvarnoga svijeta i prilika u istom, niti može biti autonomna tvorevina neovisna od drugih tekstova. Obnovljeni interes za historijske ličnosti u postmodernom historijskom romanu britanska autorica A.S. Byatt u jednom od svojih eseja objašnjava na sljedeći način: „Volimo historijske ličnosti jer su nespoznatljive, samo djelimično dostupne našoj mašti i mi percipiramo ovu kvalitetu zatvorenosti kao privlačnu“ / „We like historical persons because they are unknowable, only partly available to the imagination, and we find this occluded quality attractive“ (Childs i Fowler, 2006: 108). Dakle, u historijskim ličnostima kao i u samoj historiji privlačnost pronalazimo u nespoznatljivosti i opskurnosti. Prema riječima Džiho-Šator:

Postmoderni historijski roman nas tjera da preispitamo našu predodžbu o historiji istražujući pri tome kulturalne pretpostavke na kojima se zasnivaju historijski događaji. Ono što se u postmodernizmu mijenja jeste način na koji vidimo ili zamišljamo historiju, a sve to zbog svjesnosti ograničenja koja postoje pri njenom predstavljanju. Postmoderni pisci svojim novim ispisivanjem historije vode se željom da naglase tu prazninu koju je nemoguće ispuniti, prazninu između prave prošlosti i načina na koji je predstavljena u historiografskim tekstovima. Riječju, historiografska metafikcija istražujući načine reprezentacije i historije i stvarnosti dovodi u pitanje mogućnost apsolutno pouzdanog predstavljanja (Džiho-Šator; 2018: 214).

Mnogi historičari i teoretičari književnosti pronalaze sličnosti između historijskog i fikcijskog diskursa i tom pitanju posvećuju pažnju i svoje radove. Tako Hayden White piše o historijskim narativima kao o „verbalnim fikcijama čiji sadržaj ima više sličnosti sa književnošću negoli sa naučnim tekstovima“ / „Historical narratives....are verbal fictions, the contents of which are as much invented as found and the forms of which have more in common with their counterparts in literature than they have with those in the sciences“ (Hayden White, 'The Historical Text as a Literary Artifact' in his *Tropics of Discourse* (1978), prema: Butler, 2002: 33). Historijske činjenice se, naime, ne mogu odvojiti od historičara, koji je po prirodi subjektivan i može privilegovati određene historijske činjenice, a izostaviti druge. Historičar je odlučujući faktor

jer on vrši selekciju. Također, ni svaki historičar ne gleda podjednako na sve događaje iz prošlosti, što dodatno usložnjava mogućnost objektivnosti pri predstavljenju historije.

Savremena postmoderna književna kritika se danas uglavnom bavi onim što historija i fikcija imaju zajedničko, a ne onim po čemu se razlikuju. Historiografija i fikcija su sačinjene od narativnih jedinica koje autor bira i posložnjava, a koji je po definiciji „prisan, ograničen” u lancu perspektiva iz kojih može posmatrati narativ (Nicol, 2009: 101). Iako historiografija i fikcija dijele zajedničke karakteristike, ne može se reći da historija i fikcija spadaju u isti „red diskursa” (Currie, 1995: 78). Iako dijele društvene, kulturološke i ideološke kontekste, kao i formalne tehnike, ipak se razlikuju (Ibid). Naime, pisanje historije i fikcije podrazumijeva čin konstrukcije koja ne predstavlja i ne preslikava realnost, već je ponovo rekonstruiše i izmišlja iz subjektivne tačke gledišta. Upravo je problematiziranje fikcije i historije omogućeno kroz upotrebu historiografske metafikcije. Prema Džiho-Šator: „Postmoderni historijski roman nas tjera da preispitamo našu predodžbu o historiji istražujući pri tome kulturalne pretpostavke na kojima se zasnivaju historijski događaji“ (Džiho-Šator, 2021: 81).

Barnesovo poigravanje sa biografskim žanrom

Objavom romana *Flaubertova papiga*, koji je primjer novog trenda savremene fikcije historiografske metafikcije, smješten u kontekst postmodernističke književnosti, Barnes upućuje na ograničenost historije kao samo od jednog diskursa u nizu. Ono što nas je postmodernističko pisanje historije i književnosti naučilo, po riječima Linde Hutcheon, jeste da su i historija i fikcija diskursi koji sačinjavaju sisteme značenja pomoću kojih pravimo smisao od prošlosti (Acheson and Sarah C. E. Ross, 2005: 205).

Barnes, po uzoru na mnoge pisce, inspiraciju za pisanje svojih djela pronalazi u revidiranju, verifikaciji i problematizaciji prošlosti, koja pojavom postmodernizma ponovo potvrđuje svoju složenu, promjenjivu i diskutabilnu prirodu. Postmodernisti, za razliku od modernista, razmatraju „modernističke principe u novom svjetlu, sa velikom dozom skepticizma, pritom odustaju od

konfrontiranja sa prošlošću - oni nemaju ništa protiv da parodiraju sa bilo kojom formom koju su naslijedili iz prošlosti, igrajući se temama i strukturama koje su modernisti trebali odbaciti”.¹

U jednom od svojih intervjua, Barnes govori o preferenciji fikcije nad novinarskim žanrom, npr:

Ja praktiram oba ta medija i uživam u oba, ali, grubo rečeno, kada pišete novinarstvo, zadatak vam je pojednostaviti riječ i učiniti je razumljivom u jednom čitanju; dok kada pišete fikciju, vaš je zadatak odražavati najpotpunije komplikacije svijeta, reći stvari koje nisu tako jasne kako bi se moglo razumjeti čitajući moje novinarstvo i proizvesti nešto za što se nadate da će otkriti daljnje slojeve istine u drugom čitanju.²

Roman *Flaubertova papiga*, koji mu je donio svjetsku slavu, ostaje njegov najpopularniji i najprepoznatljiviji roman. Preveden je na mnoge jezike i izvanredno su ga prihvatili i čitaoci i književna kritika. Upravo je ovaj roman izazvao književnu senzaciju po pitanju Juliana Barnesea koji i sam priznaje da je ovo knjiga koja ga je „lansirala” (Moseley, 1997: 6). Po riječima samog autora u intervjuu „Novels Come out of Life, Not out of Theories“, objavljenom s Rudolfom Freiburgom u knjizi *Conversations with Julian Barnes*, njegov treći objavljeni roman *Flaubertova papiga* je učinio Barnesea „vidljivim” (Guignery, Roberts, 2009: 30), a ništa manji doprinos razvoju njegovog spisateljskog ugleda ima i djelo *Historija svijeta u 10 ½ poglavlja / A History of the World in 10 ½ Chapters* (1889) koje se također po svojim žanrovskim karakteristikama uvrštava u historiografsku metafikciju.

Kada govorimo o *Flaubertovoj papigi*, Barnes je prvobitno počeo pisati priču koja je zatim prerasla u roman:

Puno sam istraživao, da, to je istina. Ali... to je mješavina principa i samopopuštanja, vidite. To je mješavina neslaganja s biografskim

1 Knežević, Mirjana M: Postmodernist Approach to Biography : The Last Testament of Oscar Wilde Ackroyd by Peter, Facta Universitatis, series Linguistics and Literature, Vol 11, no 1, 2013, str. 47-54.

2 Vidi: (<https://www.theparisreview.org/interviews/562/the-art-of-fiction-no-165-julian-barnes>) (preuzeto 2.2.2021.)

formatom kao i činjenicom da sam romanopisac, u svakom slučaju, a zatim i želje da pišete o onome o čemu stvarno želite pisati (Guignery, Roberts, 2009: 54).

Rezultat je roman *Flaubertova papiga* koji je po Barnesovim riječima primjer osporavanja tradicionalnog biografskog formata. Barnes se u namjeri da napiše biografiju o omiljenom piscu Gustavu Flauberu odlučuje za fikcijsku biografiju i stilsku hibridnost. O tome Džih-Šator piše:

Unošenje elemenata biografije u roman i sama prisutnost naratora koji je ujedno i biograf, te njegova specifična podvojenost između te dvije uloge, omogućila je Barnesu da istražuje pitanja o vezi između života i umjetnosti, tj. između čitaoca i pisca na način koji mu ne bi mogli omogućiti ni forma konvencionalne biografije, niti tradicionalna romaneskna forma, niti stroga forma naučnog članka (Džih-Šator; 2018: 148).

Dakle, Barnes se odlučuje na žanrovsko miješanje kao pristup u pisanju svog romana da bi mogao obraditi život pisca, ali i odnos između fikcije, umjetnosti i života: „Barnes nastoji da u Floberovom papagaju kombinira elemente biografije i fikcije da bi dobio ono što naziva ‘vrstom zbrkanog romana’ / ‘an up-side-down sort of novel’, jer je sasvim sigurno da on ne želi pisati klasičnu biografiju“ (Ibid). Takvo nešto, kako je već rečeno, rezultiralo je, prije svega, žanrom, fikcijske biografije.

Iako je upravo ovaj roman ključan za svrstavanje Juliana Barnesa u postmoderniste, pojedini kritičari osporavaju svrstavanje ovog djela u žanr romana općenito. Kao ključan argumenat za to navode njegovu hibridnost koja uključuje različite žanrove - od pisama, hronologije, bestijarija do rječnika uvriježenih mišljenja, pitanja za usmeni ispit, itd. Vanesa Guignery smatra da su to ujedno razlozi koji otežavaju „kategorizaciju, klasifikaciju i žanrovsku taksonomiju“ (Guignery, 2006: 37). Nadalje, objašnjava da su paratekstovi koje Julian Barnes korisiti u romanu (naslovi, podnaslovi, epigrafi, posvete, predgovori, korice, pohvale, itd.) upravo kategorije koje onemogućavaju njegovu žanrovsku klasifikaciju. Kako bi potkrijepila svoju tvrdnju, Guignery ide korak dalje pa uspoređuje različita izdanja knjige i njihove predgovore:

Prednja naslovnica Picadorovog mekog uveza izdanja iz 1985. prikazuje izvatke iz raznih recenzija, a tri njegova istaknuta autora - John Irving, John Fowles i Graham Greene - spominju Flaubertovog papagaja kao roman. Američko izdanje (Knopf, 1984.) definiše ga kao „roman (pod maskom)“, dok je francusko izdanje (Stock, 1986.) smjelo napisalo „roman“ na naslovnici (Guignery, 2006: 37).

Kod čitaoca se na samom početku romana otvaraju pitanja poput: Da li je ovo roman ili biografija? Ili možda djelo književne kritike? Ono što se odmah primjećuje jeste epigraf koji navodi na zaključak da se radi o biografiji. Epigraf je napisao Flaubert u pismu Ernestu Feydeauu 1872. godine, a on glasi: „Kada pišeš biografiju prijatelja, moraš je pisati kao da ga osvećuješ“ (Barnes, 2007: 9). Međutim, čitalac brzo primjećuje da ga ovaj epigraf navodi na krivi trag što je tipično postmodernističko poigravanje sa žanrovima i narativom. *Flaubertova papiga* nije isključivo biografija, već uspješno objedinjuje biografiju, književnu kritiku i fikciju u svoj narativ, što ga čini reprezentativnim primjerom postmodernizma. Za samog Barnesa *Flaubertova papiga* je isključivo roman, pisac dodaje: „bez fiksijske infrastrukture roman bi doživio kolaps“. (Guignery, Roberts, 2009: 44).

Kada je govorio o genezi nastanka ovog romana, Barnes je više puta izjavio da je već na samom početku znao da neće izabrati tradicionalnu biografiju, a da je oduvijek želio napisati nešto o Flaubertu (Guignery, 2006: 38). Nije samo Julian Barnes svjestan nedostatka i manjkavosti biografije kao žanra, Virginia Woolf objašnjava da je pisac „slobodan“, a biografu su ruke svezane. Dok pisac u nedostatku materijala nadopunjuje biografiju fiksijskim elementima, biograf se služi isključivo provjerenim, pouzdanim izvorima.³ Barnes također smatra da napisati dobru knjigu znači uraditi to na način kako to nije bilo urađeno ranije, što podrazumijeva odstupiti od uobičajenog tradicionalnog biografskog formata:

Mislim da je sjajna knjiga – ostavljajući po strani druge kvalitete kao što su narativna snaga, karakterizacija, stil i tako dalje – knjiga koja

3 Vidi: <https://www.berfrois.com/2013/11/virginia-woolf-is-biography-an-art/> (preuzeto 3.4.2021.)

opisuje svijet na način koji prije nije rađen; i to prepoznaju oni koji ga čitaju kao da govori nove istine - o društvu ili načinu na koji se vode emocionalni životi, ili oboje - takve istine ranije nisu bile dostupne, svakako ne iz službenih ili vladinih dokumenata, ili iz novinarstva ili televizija.⁴

Upravo se kroz ovaj roman Barnes opire tradicionalnom biografskom formatu koji uvijek insistira na istinitosti prikazanih događaja i objektivnim činjenicama. Tradicionalna biografija za Barnesu više nije prihvatljiva. Prema njegovim riječima, biografije trebaju biti dosadnije i običnije jer su one inače predstavljale ljudske živote „interesantnijim” nego što oni jesu u stvarnosti. Kao primjer dobre biografije navodi biografiju Virginije Woolf koju je napisala Hermione Lee, a koja pored tematske obrade sadrži i dio koji se tiče Virginijinog ludila. Barnes zaključuje da istinska biografija treba sadržati kompletan pregled jednog veoma dosadnog dana u životu likova: „full account of a very boring day in a characters day” (Guignery, Roberts, 2009: 54).

Flaubertova papiga je roman koji se sastoji od petnaest poglavlja. Prvo i zadnje poglavlje u romanu su u direktnoj korelaciji s potragom za pravim papagajem kojeg je Flaubert koristio za pisanje priče *Un Coeur Simple*. Papagaj se zvao Loulou i pripadao je Felicite, glavnoj junakinji pripovijetke. Ostala poglavlja u romanu se čine nepovezanim i tiču se Flaubertovog života, njegovog intimnog života i književne kritike. Čitalac na prvu stječe dojam da se radi o zasebnim i pojedinačnim pričama koje ne utječu jedna na drugu i funkcionišu samostalno.

Roman počinje opisom Flaubertove statue. Nepouzdana pripovjedač Geoffrey Braithwaite, koji nije stvarna ličnost, već fikcionalni konstrukt, prvi je od znakova dekonstrukcije tradicionalne biografije. On objašnjava da ovo nije pravi i originalni spomenik pisca, što kod čitalaca budi sumnju u autentičnost

4 „I think that a great book- leaving aside other qualities such as narrative power, characterization, style, and so on- is a book that describes the world in a way that has not been done before; and that is recognized by those who read it as telling new truths- about society or the way in which emotional lives are led, or both -such truths having not been previously available, certainly not from official records or government documents, or from journalism or television.“ Vidi : <https://www.theparisreview.org/interviews/562/the-art-of-fiction-no-165-julian-barnes> (preuzeto 23.3.2021.)

same statue već na samom početku romana. Također, samim tim što bira nepouzdanog pripovjedača u prvom licu, Barnes dokazuje da se ne radi o klasičnoj biografiji, koja se piše u trećem licu. Otvorena sumnja u ono što slijedi u romanu se potvrđuje i u nastavku romana kada narator primjećuje da „ništa u vezi s Flaubertom nije odoljelo vremenu”. Umro je prije nešto više od stotinu godina, a od njega je ostao samo „papir“. (16) Čini se da Barnes na ovaj način želi poručiti da s obzirom da je prošlost dostupna isključivo putem tekstualnih izvora, nije moguće da kao takva pretenduje na autentičnost, objektivnost ili isključivo jednu istinu.

Po uzoru na postmoderniste koji smatraju da ne postoji samo jedna istina, Barnes kroz upotrebu metafikcije, intertekstulanosti, historiografske metafikcije, hibridnosti i fragmentiranosti u romanu gradi fikciju koja je poljuljala vjeru u objektivnu reprezentaciju prošlosti. Postmodernisti zaključuju da je prošlost fragmentirana, nesavršena, nepovratna i nepotpuna i da pisac samo može predstaviti istinu u množini. Zato postmodernisti u svojim djelima najčešće nude više verzija jednog te istog događaja. Barnes na više mjesta u romanu ostavlja mogućnost čitaocu da sam izabere ishod, odnosno da se sam opredijeli za istinu koja se njemu čini najprihvatljivom.

Za Neila Brooksa sam roman *Flaubertova papiga* se samosvjesno stavlja u „polje postmodernističkih istraživanja tekstualnosti i historije” (Guignery, Roberts, 2009: 43). Pisanje biografije je u suštini pisanje historije, zaključuje Barnes na više mjesta u romanu. Biograf se u pisanju biografije susreće sa istim problemima kao i pisac fikcije.

Za razliku od historiografije koja propagira historijske činjenice samouvjereno i pouzdano, postmoderna historiografija baca sumnju na mogućnost objektivne i vjerodostojne spoznaje kao i načine na koje historija, fikcija interpretiraju prošlost. Postmoderna historiografija zauzima stav da je nemoguće objektivno znati ono što se desilo u prošlosti. Nužno je spomenuti i to da pisci svjesno (i nesvjesno) izostavljaju pojedine podatke iz života onog o kojem pišu. Otvara se i pitanje pristrasnosti autora u selekciji građe, na šta Barnes upućuje više puta u romanu. Postmodernisti ne osporavaju da se prošlost desila, već osporavaju način na koji je ona zabilježena.

Kako je već ranije istaknuto, Barnes u svom pristupu pisanja biografije koristi metafikciju. Metafikcija je, prema *Rečniku književnih termina* Tanje

Popović: „Metafikcija (gr. meta - iza, izvan; lat.fictio - izmišljanje), pripovedački postupak kojim se otvoreno ukazuje na izmišljenu književnu stvarnost i ujedno komentarišu svi čionoci stvaranja, od postupaka, preko junaka i događaja, pa sve do samog autora“ (Popović, 2007: 426). Termin metafikcija je prvi put upotrijebio američki pisac William H. Gass u svom eseju „Proze i slike života“/ „Fiction and the Figures of Life“ (1979). Iako se metafikcija uglavnom veže za književnost postmodernizma, tragovi metafikcije su primjetni znatno ranije u raznim djelima fikcije. Ključna osobina ove vrste proze jeste samorefleksivnost, odnosno samoreferencijalnost ili referiranje na samog sebe. Znači djela metafikcije uključuju komentare koji upućuju na fikcionalnost djela.

Linda Hutcheon definiše historiografsku metafikciju kao žanr koji obuhvata „dobro poznate i popularne romane, koji su duboko samorefleksivni i pored toga paradoksalno, polažu pravo na historijske događaje i ličnosti“ (Hutcheon, 1988: 5). Patricia Waugh u svojoj knjigi *Metafikcija : teorija i praksa samosvjesne proze/ Metafiction : the Theory and Practice of Self-Conscious Fiction* (1984) piše o metafikciji kao o žanru koji „samosvjesno i sistematski ukazuje na svoj status ljudske tvorevine u namjeri da pokrene pitanja o odnosu između fikcije i stvarnosti“ (Waugh, 2001:2). Waugh objašnjava da metafikcija ne samo da preispitiva osnovne strukture narativne fikcije, već također istražuje i mogućnost fikcionalnog svijeta izvan fikcionalnog teksta. Pisci metafikcije nas stalno upozoravaju da je ono što čitamo izmišljeno, a to rade na način da dovode u koliziju različite diskurse, historiju i fikciju. Kao ključne osobine postmoderne metafikcije Tanja Popović izdvaja: autoreferencijalnost ili samorefleksivnost, poigravanje tačkama gledišta, relativizovanje i obezvređivanje autora, isticanje sopstvene tekstualnosti i veza sa drugim tekstovima, upotreba ironijske distance prema postupcima iz realističkih romana, parodija tradicionalnih motiva, situacija, likova, i sl. (Popović, 2007: 427). Prema Waugh termini kao što su metapolitika, metaretorika ili metateatar su podsjećanje na ono što je bio generalni kulturološki interes problema na koji način ljudi šezdesetih godina prošlog stoljeća do danas razmišljaju i konstruišu doživljaj svijeta. Waugh poistovjećuje metafikciju sa tradicionalnom metaforom svijeta kao knjige, često preinačen u skladu sa savremenim filozofskim, lingvističkim i književnim teorijama. Ako mi kao pojedinci predstavljamo uloge, prije nego sami sebe, onda studija o likovima u romanima može poslužiti kao koristan model za

razumijevanje konstrukcije subjektiviteta i u svijetu izvan romana. Ako se naše znanje o svijetu prenosi kroz jezik, onda književna fikcija (svjetovi konstruisani u potpunosti od jezika) postaje koristan model za učenje o konstrukciji same realnosti. Potreba za meta nivoima diskursa je prema riječima Waugh djelimično posljedica povećane društvene i kulturne samosvijesti:

Jednostavna predodžba da jezik pasivno odražava koherentan, smislen i 'objektivan' svijet više nije održiva. Jezik je neovisan, samostalan sustav koji stvara vlastita 'značenja'. 'Meta' termini su stoga potrebni kako bi se istražio odnos između ovog proizvoljnog jezičnog sustava i svijeta na koji se očito odnosi. U fikciji su potrebni kako bi se istražio odnos između svijeta fikcije i svijeta izvan fikcije.⁵ (Waugh, 2001: 2).

Barnes kroz upotrebu historiografske metafikcije, koja služi kao sredstvo dekonstrukcije tradicionalne biografije i njenih metoda, gradi fikcionalni svijet sačinjen od alternativnih verzija historije. Kolizija različitih diskursa, historije i fikcije, je osnovno svojstvo romana historiografske metafikcije. Barnes otvoreno izražava sumnju u klasičnu biografiju i odlučuje se za fikcijsku biografiju.

Kroz cijeli roman Barnes upućuje i preispituje problematičnu prirodu biografije. Narator romana Braithwaite putuje u Roeun. Prilikom posjete muzeju, on primjećuje prepariranog papagaja koji je služio kao inspiracija Gustavu Flauberu za pisanje pripovijetke. Naredni dan, primjećuje još jednog papagaja u drugom muzeju. S druge strane kustosi koji rade u muzeju su kategorični i tvrde da je upravo njihov papagaj autentičan i pravi. Braithwaite se odlučuje da sazna istinu i utvrdi porijeklo i autentičnost papagaja. Na tom istom putu Braithwaite se bori sa vlastitim sumnjama i pokušava da otkrije razloge za ženino nevjerstvo i samoubistvo. Ono što čitalac može primijetiti jeste da Braithwaite uporno odlaže da ispriča svoju priču. Ovo odlaganje da ispriča svoju vlastitu priču

5 The simple notion that language passively reflects a coherent, meaningful and 'objective' world is no longer tenable. Language is an independent, self-contained system which generates its own 'meanings'. 'Meta' terms, therefore are required in order to explore the relationship between this arbitrary linguistic system and the world to which it apparently refers. In fiction they are required in order to explore the relationship between the world of the fiction and the world outside the fiction

navodi mnoge kritičare na zaključak da Braithwaite piše o drugom, odnosno o Flaubertu, kako ne bi pisao o sebi.

Mnogi kritičari su složni u jednome: Geoffrey Braithwaite piše o Gustavu kako bi izbjegao da priča o sebi. Odlaganje svoje priče zamjenjuje pisanjem biografije omiljenog pisca i jednog od najvećih svjetskih romanopisaca Gustava Flaubera. Po riječima Vladimira Bitija, biograf proizvedeći biografiju usmjerenom selekcijom njezinih fikcionalnih mehanizama, nehotice ujedno ispisuje vlastitu autobiografiju (Biti, 1997: 28). Braithwaite, pišući biografiju o Gustavu Flaubertu, ujedno piše i svoju autobiografiju. Pritom narator Braithwaite konstantno odlaže svoju ispovijest, koja je za njega bolna i sa kojom se teško miri. Naime, Barnesu je putem Braithwaita, koji je fikcionalni lik, omogućen fikcionalni okvir u romanu, što je jasan pokazatelj da *Flaubertova papiga* nije klasična biografija. *Flaubertova papiga* je netipična biografija u kombinaciji s fikcijom, koja ima za cilj da pomiješa granice između stvarnosti i fikcije. Ova vrsta biografije stoji u suprotnosti sa zvaničnim biografijama o Flaubertu koje vjerodostojno i autentično prikazuju život pisca od rođenja do smrti.

U zvaničnoj online enciklopediji *Britannica* navodi se podatak da je Gustave Flaubert rođen 12. decembra 1821. u Ruanu, a da je umro 8. maja 1880. u Kruasetu u Francuskoj. Poticao je iz ugledne porodice, otac mu je po zanimanju bio hirurg, a majka potomak ugledne normanske familije. 1840. godine odlazi u Pariz na studije prava koje ubzo napušta zbog epileptičnog napada čiji su pravi simptomi izostali. Vraća se u Kruaset, blizinu rodnog Ruena, i tu ostaje do kraja svog života. Flaubert se relativno rano počeo zanimati za književnost, tako da je već u četrnaestoj godini pisao i uređivao za različite književne listove. U šenaestoj godini napisao je prozno djelo *Memoari jednog luđaka*, u kojoj je dočarao ljubav i strast prema udanoj ženi Elisi Schlesinger. Zanimljiv podatak koji se tiče ove ljubavi jeste da joj je Flaubert priznao ljubav tek 35 godina poslije kada je postala udovica. Elisa Schlesinger je poslužila kao model za lik Marie Arnoux u romanu *Sentimentalno vaspitanje / Sentimental Education*.⁶ Pored Elise, za Flauberta se veže i veza sa francuskom spisateljicom Louise Colet u periodu od 1846. do 1854. godine. Diskutabilna priroda njihovog odnosa rezultirala je raskidom zbog, kako piše u biografiji objavljenoj na online enciklopediji

6 Vidi: <https://www.britannica.com/biography/Gustave-Flaubert>, (preuzeto 3.3.2021.)

Britannica, Flaubertove neovisnosti i njene ljubomore. Rastali su se 1855: His self-protecting independence and her jealousy made separation inevitable, and they parted in 1855. (Ibid).

Flaubertovo najznačajnije djelo ostaje *Gospođa Bovary* koje je objavljeno 1875. Objava ove knjige je dobila sudski epilog zbog optužbe „povreda javnog morala i vjere”. Međutim, optužbe su se pokazale kao neosnovane te je sud odbacio iste protiv Flauberta. U njegova najpoznatija književna djela spadaja: *Memoari jednog luđaka / Memoirs of a Madman* (1838), *Gospođa Bovary / Madame Bovary* (1862), *Sentimentalno vaspitanje / Sentimental Education* (1869), *Iskušenja svetog Antonija / The Temptation of Saint Anthony* (1874), *Tri priče / Three Tales* (1877), *Buvar i Pekše / Bouvard et Pecuchet* (1877).

Iako mnogi historičari i kritičari književnosti smatraju da je Flaubertova biografija oskudna i siromašna, da je „u znaku oskudice velikih dešavanja“ (Flobert, 1989: 301) zanimanje za najznačajnijeg romanopisca 19. stoljeća, njegov intimni život, kao i njegov cjelokupni književni opus, ne jenjava ni danas. S druge strane, Flaubert je lično propagirao dostatnost književnog djela, i da autor treba do kraja ostati netaknut, zaštićen i van književno - umjetničkih tokova. Naravno, suprotno ovome stavu, Barnes kreće u istraživanje Flaubertovog života, ali za taj poduhvat ne bira tehnike pisanja tradicionalne biografije, već, naprotiv, osmišljava vlastiti pristup tom žanru. O subjektivnosti pri pisanju biografije Barnes najbolje govori kroz metaforu ribarske mreže u *Flaubertovoj papigi*, pri čemu se zaključuje da: „kvalitet biografije zavisi od onoga što biograf pronade i onog što on selektivno odluči zabilježiti, tako da određeni podaci o nečijem životu mogu biti potpuno izostavljeni, odnosno nedostupni budućim naraštajima“ (Džihó-Šator, 2018:219). Barnes stoga ne želi ni hiniti objektivnost, te se upušta u potpuno subjektivno prikazivanje piščevog života, a s takvim pristupom nastavlja i u *Šumu vremena* i, čak što više, potpuno mu se predaje.

Od samog početka romana Barnes želi govoriti o toj potrebi da se pisac takoreći progoni i postavlja pitanja: „Počinjem od tog spomenika zato što sam tu zapravo započeo svoj projekt. Zašto nas objavljeni spisi nagone u potjeru za piscem? Zašto ga ne možemo ostaviti lijepo na miru? Zašto nam nisu dostatne samo knjige?“ (Barnes, 2007:16). Barnes ubrzo daje odgovor na ta postavljena pitanja i otvara problematiku spoznatljivosti prošlosti:

Možemo li je uopće uloviti? Dok sam bio student medicine, na zabavi priređenoj na kraju semestra, neke su šaljivičine pustile u dvoranu namazano mašću. Prase je jurilo prisutnima kroz noge, skvičalo na sav glas i nikako se nije dalo uhvatiti. Ljudi su padali ne bi li ga ulovili, ali su samo ispadali smiješni. Često mi se čini da je i prošlost kao to prase. (18)

Geoffrey Braithwaite koristeći metaforu masnog praseta zaključuje da je prošlost jednako neuhvatljiva kao masno prase. Istina prikazana kroz historijske izvore je poprilično sklizak, nesiguran, nedohvatljiv pojam, tako da je ujedno i pokušaj njene reprezentacije nepouzdan.

Najočigledniji primjer problematiziranja subjektivnog prikaza kroz pluralnost naracija u romanu *Flaubertova papiga* ponuđeno je u poglavlju o hronologijama. Hronologija ustvari nudi tri biografije Gustava Flauberta, koja po riječima Merit Moosley humoristično istražuje različite načine čitanja prošlosti (Moseley, 1997: 89). Klasična hronologija uglavnom ima šablonski format i prati život pojedinca od rođenja do smrti. Događaji u klasičnoj hronologiji su uvijek hronološki poredani.

Prva hronologija u romanu ima pozitivnu priču, prati pozitivne događaje iz Flaubertovog života, završava tako što Flaubert umire hvaljen, priznat i slavljem u svijetu književnosti. Druga hronologija opisuje negativnu stranu njegovog života, pa se navodi smrt članova njegove porodice, sestre i oca. Zatim druga hronologija sadrži opis Flaubertovog prvog epileptičnog napada. Svaki napad je bio kao krvarenje nervnog sistema. Bijaše to nasilno kidanje duše od tijela, nešto užasno. (33) Treća hronologija je sačinjena od Flaubertovih citata kao što je citat o životu, ljubavi i ljudima: „Život je kao juha puna dlaka, ali je svejedno moraš kusati.“ (39)

Ono što zapaža Meritt Moosley jeste da dijelovi prve dvije hronologije znatno odudaraju u odnosu jedna na drugu. Za primjer uzima podatak koji se tiče objave knjige *Gospođe Bovary* koji je različit u hronologijama. U prvoj hronologiji stoji podatak koji se tiče objave *Madame Bovary*, pisac je tužen i trijumfalno oslobođen tužbe. “The writing, publication, trial and triumphant acquittal of *Madame Bovary*. A succes de scandale, praised by authors as diverse as Lamartine, Sainte-Beuve and Baudelaire” (25). Iste godine u drugoj

hronologiji piše: “Madame Bovary. The composition is painful 'Writing this book I am like a man playing the piano with lead balls attached to his knuckles' and the prosecution frightening” (29)

Meritt Moosley također izdvaja nelogičnosti i nepodudaranje po pitanju Flaubertove smrti: „Obasut počastima, omiljen i zaokupiran poslom, Gustave umire u Kruasetu“ / „Full of honour, widely loved, and still working hard to the end, Gustave Flaubert dies at Croisset“. U drugoj piše sljedeće: „Osiriromašen, usamljen i iscrpljen, Gustave umire“ / „Impoverished, lonely and exhausted Gustave umire“ (Moosley, 1997: 89).

Dakle, u prvoj hronologiji Flaubert, omiljen i priznat, umire u Kruasetu. Druga hronologija ipak nudi drugačiji kraj, jer Gustave umire usamljen, siromašan i iscrpljen. Dalje, događaj koji se tiče Flaubertove ljubavi sa Elisom Schlesinger, suprugom jednog Nijemca, se razlikuje u odnosu na prve dvije hronologije. U prvoj hronologiji Flaubert osjeća prema Elise „silnu strast koja mu obasjava dane sve do kraja puberteta“ (28). U drugoj hronologiji Flaubertova ljubav prema Elise je opisana kao „beznadna i opsesivna strast“ (32).

Ono što Barnes pokušava dokazati sa ove tri hronologije jeste nemogućnost objektivne reprezentacije prošlosti. Apsolutno znanje o prošlosti nije moguće dokučiti. Ponuđene verzije jednog te istog događaja u romanu naglašavaju i potvrđuju fikcionalnu i narativnu prirodu romana kao destabilizatore pristupanja prošlosti, a sve s ciljem ukazivanja na nemogućnost objektivne reprezentacije prošlosti. Navedeni primjeri nisu jedina odstupanja u hronologijama. Tako na primjer prva hronologija prikazuje Flauberta kao dobrog učenika koji je upisao College de Rouen, dok je u drugoj prikazan kao loš učenik koji je čak izgubio godinu na fakultetu.

Julian Barnes kombinirajući različite žanrove, od hronologija, pisama, dnevnika do bestijarija, pokušava da prikaže prošlost kao nepotpunu i fragmentiranu, što ujedno onemogućava biografov misiju da dobije jasniju i kompletniju sliku o prošlosti. Jedino što biograf, odnosno fikcionalni narator, može dobiti jesu fragmentirani komadići prošlosti.

Barnes pravi savršen metafizički momenat u poglavlju romana koji se zove Flaubertov bestijarij. Flaubertov bestijarij sadrži podnaslov u kojem je opisan Flaubertov i Du Campov odlazak u Grčku. Kako stoji u romanu:

Du Camp je zabilježio kako su posjetili Termopile i kako su na bojištu ponovo pročitali Plutarhov opis bitke. Na dan 12. siječnja zaputili su se u Eleuteru - oba prijatelja s tumačem i naoružanim policajcem koga su unajmili za svoju osobnu zaštitu - ali se vrijeme pokvarilo. Stuštila se kiša; voda je preplavila ravnice preko koje su prelazili; bujica je iznenada odnijela polocajčeva čkotskog terijera i pas se utopio. Kiša se prometnula u snijeg i smračilo se. Oblaci su zastrti zvijezde; ostali su posve sami.

Prošao je jedan sat, pa drugi; snijeg se sve više skupljao u naborima njihove odjeće; zalutali su. Policajac je opalio nekoliko hitaca iz pištolja, ali nije bilo odaziva. Bilo im je hladno, onako mokrima, i pred njima je bila noć koju će provesti u sedlu na teško pristupačnom terenu. Policajac je žalio za svojim psom, a čovo s krupnim, izbuljenim očima kao u jastoga - nije im onako bio ni od kakve koristi na cijelom putu; nije znao čak ni kuhati.

Geoffrey Braithwaite piše napomenu u kojoj tvrdi da Gustave Flaubert u svom dnevniku nudi drugačiju verziju ovog događaja. Na kraju i sam zaključuje da ne zna koja od ove dvije verzije je tačna i istinita.

Nudeći tri hronologije Flaubertovog života, kao i ovo putovanje Flauberta sa Du Campom u Grčku, Barnes želi naglasiti da je historija samo isfragmentirani društveni konstrukt. Ovaj savršeni metafizijski momenat koji pravi Barnes ima za cilj da ukaže na ograničenost, nepouzdanost i nepovratnost prošlosti. Geoffrey Braithwaite koji je i sam fikcionalni konstrukt, piše biografiju na osnovu historijskih izvora, ali i sam nije uopće siguran u istinitost i vjerodostojnost izvora.

Sa poglavljem koje nosi naslov Verzija Louise Colet Braithwaite ide korak dalje u fikcionalnoj biografiji, kada dopušta Colet da ispriča svoju stranu priče. Prvi susret sa Flaubertom se desio kod Pradiera (140). Colet taj prvi susret opisuje riječima: „Ne bih htjela biti zlobna, ali čim sam ga prvi put ugledala, znala sam s kim imam posla: visok, štrkljast provincijalac, silno sretan i ponosan što se napokon našao među umjetnicima“ (Ibid). Kada ga je upoznala Colet je imala 35 godina, dok je Gustave imao 24 godine.

U romanu također postoji poglavlje koje se bavi kritikom književne kritike. Narator stavlja kritičare na optuženičku klupu. Kako vjerovati kritičarima koji, također kao i pisci, polažu pravo da izražavaju svoje lične, privatne utiske. Narator smatra da su pitanja boje očiju irelevantna:

Smeđe oči, plave oči. Je li to važno? Ne mislim je li važno što pisac proturječi sam sebi, nego je li uopće važno koje su boje oči? Nekako mi je žao romanopisca kad moraju spominjati boju ženskih očiju - izbor je tako oskudan, a za koju se god boju očiju pisac odlučio, neminovno su banalne implikacije.

Braithwaite također u istom poglavlju navodi ostale greške i zablude u drugim književnim djelima, zaključujući da one ne umanjuju vrijednost književno - umjetničkog djela.

Barnes kroz cijeli roman, upozorava na ograničenost historije, književnosti, umjetnosti, fotografije. Historija, književnost, umjetnost, fotografija su konstrukcije koje su ograničene. Narator romana je također svjestan ograničenosti prikaza prošlosti bilo da se radi o tekstualnom ili fotografskom prikazu pa piše: „Neprestance sam se morao podsjećati da je imao plavu kosu. Nije to lako pamtit jer su na fotografijama svi ljudi tamnokosi“. (19), tako da se nameće pitanje čemu se uopšte može vjerovati. Džihó-Šator zaključuje da se Barnes, upravo zbog toga, trudi ne izostaviti ništa: „...pa sve na što naiđe bilježi. Na taj način dolazi do gomilanja informacija o Flaubertovom životu.“ (Džihó-Šator; 2021:226) Međutim, kako dalje zaključuje Džihó-Šator, takvo gomilanje postiže suprotan efekat: „obilje informacija se paradoksalno pretvara u svoju suprotnost, pa umjesto pouzdane biografije nastaje kolaž koji zapravo naglašava nemogućnost pouzdanog pristupa historiji.“ (Ibid.) Barnes, dakle, iz više uglova i putem različitih metoda u knjizi podvlači pitanje nespoznatljivosti prošlosti.

Zaključak

Postmodernisti ukazujući na poteškoće na koje nailazimo pri pisanju historije, zaključuju da se prošlošću treba pristupiti s dozom nepovjerenja i nesigurnosti. Tematizirajući selektivno i dvosmisleno događaje u romanu, Barnes dokazuje

da je historija, odnosno prošlost nepotpuna, isfragmentirana i svaki pokušaj njenog razumijevanja ne ulijeva sigurnost u potvrdu njene autentičnosti, te je to i ton i kontekst u kojem piše biografiju o životu Gustava Flauberta. Barnes tako dekonstruiše tekstualne, biografske, pa i fotografske dokumente iz piščevog života, suprotstavlja ih i ukazuje na njihovu nepouzdanost, te gradi fikcionalnu biografiju, pri čemu se nameće zaključak da je i ona sasvim podjednako vjerodostojna ili nevjerodostojna, baš kao i svi ostali tekstovi o njegovom životu.

BIOGRAPHICAL GENRE IN FLAUBERT'S PARROT BY JULIAN BARNES

SUMMARY

The purpose of this research is to explore the major biographical elements in Julian Barnes's novel *Flaubert's Parrot*. The main difference between traditional biography and fictional biography will also be examined in this research. Traditional biography is based on factual evidence or situations that are objectively true, following the chronological order. Fictional biography, in contrast, combines the elements of facts and fiction. For instance, Barnes writes not just one chronology, but three in this novel: the first one is about his achievements and success, the second one is about deaths and the third one is composed of quotes that Flaubert wrote himself. Throughout employing the historiographic metafiction, Barnes questions the fictitiousness of historical narratives, keep reminding us that what we read is a construct, a work of fiction. In this paper we will examine the elements of historiographic metafiction.

Key words: historiographic metafiction, fictional biography, *Flaubert's Parrot*, Julian Barnes

Izvor

Barnes, Julian, *Flaubertova papiga*, Ponovljeno, dotjerano izdanje, [Zagreb], Celeber, 2007.

Literatura

- Acheson and Sarah C.E. Ross (ed.), *The Contemporary British Novel Since 1980*, Edinburgh University Press, 2005.
- Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Bentley, Nick, *Contemporary British Fiction*, Edinburgh, University Press, 2008.
- Bentley, Nick *British Fiction of the 1990s*, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 2005.
- Butler, Christopher, *Postmodernism, A Very Short Introduction*, Oxford, University Press, 2002.
- Brian, Nicol, *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*, Cambridge University Press, New York, 2009.
- Childs and Flower, *The Routledge Dictionary of Literary Terms, Based on A Dictionary of Modern Critical Terms* (edited by Roger Fowler), Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 2006.
- Currie, Mark, *Metafiction*, Edited and Introduced by Mark Currie, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 1995.
- Džihovčan, Aida, *Historiografska Metafikcija u romanu Flaubertov papagaj Juliana Barnesesa, Društvo i humanističke studije*, DHS broj 6, 2018.
- Džihovčan, Aida, *Intertekstualnost u romanu Floberov papagaj*, Sarajevski filološki susreti: zbornik radova, 2018, Sarajevo
- Džihovčan, Aida, *Postmoderna i tri romana*, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, 2021.
- Guignery, Vanessa, *The Fiction of Julian Barnes*, Palgrave Macmillan, 2006.
- Guignery and Roberts (edited by Vanessa Guignery and Ryan Roberts), *Conversations with Julian Barnes*, University Press of Mississippi, Jackson, 2009.
- Hutcheon, Linda, *The Poetics of Postmodernism, History, Theory and Fiction*. New York and London: Routledge, 1988.
- Knežević, Mirjana M, *Postmodernist Approach to Biography*, *Facta Universitatis*, series Linguistics and Literature, Vol 11, no 1, 2013, str. 47-54.
- Moseley, Merrit, *Understanding Julian Barnes*, University of South Carolina Press, 1997.

ISTRAŽIVANJA

Popović, Tanja, Rečnik književnih termina, Logos Art, Beograd, 2007.

Solar, Milivoj, Teorija književnosti, Vjesnik, Zagreb, 1976.

Waugh, Patricia, Metafiction, Theory and Practice of Self-Conscious Fiction, Taylor&Francis e-Library, 2001.

SOCIOLOGIJA

Dr. Merima Jašarević
Nastavnički fakultet, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru
Stefan Elezović
JU SŠC “Vuk Karadžić” – Lopare

UDK 316.722(497.6)
323.1
Pregledni rad

SAVREMENI BOSANSKOHERCEGOVAČKI KULTURNI IDENTITET I IDEOLOGIJA ETNONACIONALIZMA

SAŽETAK

Rad je koncipiran kao pregledni znanstveni rad koji se temelji na istraživanju provedenog za potrebe diplomskog rada na II ciklusu studija Odsjeka sociologija na Nastavničkom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Teorijski koncepti etnonacionalizma i poimanje položaja (a bolje reći opstojanja) bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta predstavlja, sasvim sigurno, glavno težište ovog rada. Osim što kultura ima najvažniji faktor nakon primarne socijalizacije u razvijanju temeljne društvenosti pojedinaca i grupa, ona danas, čini se, postaje poligon za produbljivanje različitih a najviše etničkih i religijskih antagonizama koji u ruku pod ruku s razvaljenim obrazovnim sistemom kreiraju potpuni kolaps društva u cjelini.

Ključne riječi: bosanskohercegovački kulturni identitet, kultura, etnonacionalizam

Umjesto uvoda

Predmet ovog znanstvenog rada se eksplicira kroz postavljenu teorijsko – metodološki koncept odbranjenog diplomskog rada na II ciklusu studija Odsjeka sociologija, Stefana Elezovića na Nastavničkom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru.¹

1 Rad je uspješno odbranjen, mentorica je bila Merima Jašarević koja je i koautorica ovog članka.

Prijepori oko konceptata definiranja bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta jesu i dan danas aktuelni ne samo kada je domaća intelektualna javnost u pitanju već i politička, (potonja možda izražavana u jačoj mjeri). Šta treba da bude, tj. da postanemo nakon potpisanog Dejtonskog mirovnog sporazuma i ko bi predstavljao po ovim pitanjima Bosnu i Hercegovinu su samo neka od gorućih pitanja.

Rad u sebi objedinjuje brojne pristupe problemu etnonacionalizma, kao i sagledavanju identiteta, uticaja koji su dominantno prisutni u njegovoj izgradnji, oglede o kulturi i politici. Fokus je prvenstveno bio na kvalitativnoj analizi.

Analiza načina funkcionisanja bosanskohercegovačkog društva, odnosno političkog sistema koji određuje okvir „*primjerenog*“ djelovanja u društvu daje jasan znanstveni pogled o karakteru i kvaliteti socijalnih relacija u Bosni i Hercegovini. U utvrđivanju mjere uticaja etnonacionalizma nisu vršena anketna ili oledna istraživanja, nisu testirani uzorci populacije ili stavovi građana jer, najrelevantniji način utvrđivanja, u ovom slučaju, tako širokog i nesvodivog (u smislu njegove dalekosežnosti) uticaja jeste evidentiranje učinaka na socijalnu zbilju, društvenu realnost bosanskohercegovačkog prostora. Kroz kvalitativne osobine pojedinačnih aspekata socio – kulturne reprodukcije sistema određena je kvantitativna zastupljenost etnonacionalnog i etnoliberalnog uticaja.

Teorijsko-metodološki konstrukt pristupa temi:koncepti identiteta

Evidentiranje kulturnih i političkih praksi i evidencijom njihove istovjetnosti utvrđena je mjera uticaja pomenutih ideologija (mada se u diplomskom radu išlo i šire od toga) na savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet koji se formira, ali i dat određen zaključak o karakteru te kulture. U ovom znanstvenom poduhvatu, demistifikujući ekonomsko – političku dominaciju etnopolitičkih elita, obrazloženi su uzroci etnonacionalne i etnoliberalne relevantnosti na bosanskohercegovačkom prostoru. Ideologije etnonacionalizma i etnoliberalizma, u praksi, se mogu svesti pod jedan imenitelj – etnopolitiku. Dosadašnji učinci etnopolitike govore nam više nego dovoljno o karakteru uticaja na bosanskohercegovačku kulturu. Državljeni Bosne i

Hercegovine svakodnevno svjedoče monumentalnosti bosanskohercegovačke etnopolulističke aporetike.

Autori, kao što su naprimjer, Amartija Sen, ili Manuel Kastels ilustruju kompleksnost identita, odnosno raznosvrtnost uticaja prisutnih u njegovom formiranju. Identitet kao jedinstven oblik osobnosti koja u sebi supsumira mnogobrojne uticaje, faktore, demonstrira važnost eksternih manifestacija za duhovni svijet individuum. Shodno postmodernističkim tendencijama misificiranja identiteta, neophodno je razumjeti da je *identitet čvor, ili središte*, na kojem se kompleksnost objektivnog svijeta realizuje, kroz viđenje objektivnosti individue, u specifičan pojedinačni univerzum. To "*biće svijeta*" nije lišeno konfliktnosti, antagonizama. Naprotiv, te suprostavljenosti ga naročito obilježavaju.

Uz pomoć navedenih, kao i određenog broja drugih autora, omogućen je uvid u značaj uloge okoline (sredine koja vrši uticaj) na formiranje karakterističnih oblika identifikacije. Neki od njih, su naglašeno reaktivni, proizvod su reakcije na stanja, prakse, tendencije koje su prezentovane kao štetne. Među brojnim oblicima identifikacije neki su, kao što je navedeno, reaktivni, druge odlikuje indiferentnost, dakle, evidentan je različit nivo psiho – socijalne dinamike, ili različit broj uticaja koji tu dinamiku, najvećim dijelom, određuju. Simplificirajući pojam identiteta, određujući ga kao formu identifikacije koja je proizvod selektivnosti, i koja za rezultat ima selektivizam, omogućit ćemo pristup koji će biti produktivan za utvrđivanje razlika između značajki kolektivnog i individualnog. Na taj način, isključivo, je moguće pretpostaviti pojedinačnu odluku kao proizvod grupe ili individue, kao, u manjoj ili većoj mjeri, posljedica kolektivne derivacije.

Neoliberalistički koncept minimalne države predstavlja veliki izazov post – socijalističkim društvima. Socijalistička društva su izrazito kolektivističke naravi, gdje država igra aktivnu, odlučujuću ulogu u kreiranju kulture i vrijednosti. Izmijenjene okolnosti, i propast jugoslovenstva, ostavile su prostora za kreiranje novih elita moći, i, posredstvom njih, novu kulturnu politiku. „U društvenom prostoru (urbanom), oko svake tačke i svakog centra, velikog i malog, trajnog ili privremenog, postoji jedan bliži poredak, poredak susjedstva, a s druge strane, u mnogo širim razmjerama, vlada jedan daleki poredak,

poredak cijelog društva (proizvodnih odnosa i države). Postoji, dakle, razlika između ovih nivoa koji, svaki za svoj vlastiti račun, tvore jedan poredak, jednu traženu i željenu koheziju. Međutim, između ovih poredaka nisu rijetki konflikti. Dakle, poredak ostaje apstraktan ukoliko se ne inkorporira u bliski poredak, apsorbirajući njegove varijacije i varijante. Kontradikcija se precizira kada daleki poredak, poredak društvenih oblika proizvodnje u globalnim razmjerama, dakle onaj njihove reprodukcije, brutalno zahvati u bliske odnose (susjedstvo, priroda oko grada, regija, „lokalne zajednice“ itd.).“ (Lefevr, A. 1982: 31)

Nije potrebno naglašavati kakvu ulogu kultura zauzima u socijalizaciji, samim tim, u formiranju identiteta. Ipak, taj novoformirani prostor po mnogo čemu podsjeća na socijalistički, a ta sličnost i jeste bila način osiguravanja podrške novim kolektivističkim programima i ključan faktor za osiguravanje monopola nad državnim institucijama i organima. Obrazac „*novog*“ kulturno – političkog pristupa, iako retorički istupa protiv neoliberalnog pristupa, uveliko se služi neoliberalističkim smjernicama.

Neoliberalizam je do te mjere redukovao pojam identiteta da se, sve više i u znanstvenim krugovima, pod njim podrazumijeva samo jedan čimbenik, elemenat identiteta. Tako se pripadnošću, seksualnom orijentacijom, ekonomskim statusom, estetskim pristupom, ili bilo kojim drugim odabirom, određuje cjelovitost bića i to, na takav način da naglašavanjem specifične odrednice sve druge postaju minorne ili irelevantne. Uprošćavanje, odnosno svodenje „*tijela*“ na element, dio je raširene predstave kojom se subjekat nastoji konkretno odrediti, smjestiti u određeni kontekst i u kojoj bi mu se pretpostavila inertnost zbog koje bi mu se (subjektu) mogao odrediti karakter, narav i potencijal. Nerezonska simplifikacija kompleksnog fenomena kakav je identitet, za posljedicu ima, a tome sve manje možemo ne biti svjedoci, nepotkrijepljeno podrazumijevanje, naprimjer; uz određeno ime (lica) podrazumijeva se religijsko opredjeljenje, političko stajalište, nacionalnu pripadnost, uz aktivno zagovaranje određenog stava podrazumijeva se nebrojen niz drugih, za koje se smatra da su komplementarni ili srodni, uz određeni ukus podrazumijeva se ekonomski status, i slično. Nesumnjivo da takve pretpostavke mogu biti tačne, ali nikako u tolikoj mjeri da bi bile pravilo, no to nije slučaj. Zagovaranje takvog pristupa viđenju identiteta obezvrijeđuje njegovu mnogostrukost, te zamagljuje brojne

faktore koji igraju aktivnu ulogu u njegovoj izgradnji. Određivanje osobenosti apriori za posljedicu ima slijepilo za varijacije, propagira jednobojni mozaik, dijelova istih oblika, ali različitih veličina.

Etnonacionalizam je hronična bosanskohercegovačka boljka; program i praksa ograničavanja smisla, svrhe i mogućnosti na polje etničkog, i bespoštedna diskriminatornost stranog, nepoznatog, diferentnog. Tome u prilog govore nebrojeni pristupi datoj problematici, ekspliciranje diskriminatorne namjere u pravu, humanističkim znanostima, medicini, uopšte autori koji poštuju poziv više nego poziciju i zahvaljujući kojima uvidamo zlo, njegovo nastajanje, potencijal za njegov rast i opasnosti koje iz toga slijede. O tome govori Aristotelov pojam "Zoe", tijelo koje je predmet a ne sudionik političkih odlika, i Agambenovo uviđanje važnosti tog Aristotelovog uvida, nakon holokausta. Vrlo je tanka linija između nacionalizma i nacizma, a ogleda se prvenstveno u naglašenosti potrebe za homogenošću, čistoćom. Čistokrvna njemačka nacija bio je njemački san, ideal koji je bio orijentir jedne takve politike. Programi nacionalnog osvještavanja predstavljaju veliki rizik humanizmu, miru (oni neumjereni), jer identifikacija proishodi iz razlike. Osnov identifikovanja je ključ nacionalnog određenja i to nije tačka sporenja ako zagovara poštovanje, zahtjeva uvažavanje vlastite zasebnosti, ali kada zasebnost podrazumijeva isključivanje, segregaciju, eliminaciju razlike, riječ je o antihumanističkom aktu, o nasilju, o zločinu, o zlu.

Urs Altermatt „je otkrio bit etnonacionalizma u njegovoj instrumentalizaciji kulturalnih razlika radi isključivanja stranaca, Drugog kao takvog. Ova instrumentalizacija dobija politički karakter i postaje opsesija, program i norma univerzalne konstitucije jednonacionalnih ili monoetničkih država. Tom cilju je sve podređeno i istorijska praksa na Balkanu potvrdila je ovu istorijsku normu na bestijelan način. Stradanje Sarajeva iskazalo je svu besmislenost etnonacionalizma, tj. Projekta čistih mononacionalnih država.“ (Altermatt, 1997: 191) Prefiks „etno“ samo naglašava etnički karakter nacije, ali realno ne afirmiše princip drugačiji od nacionalizma bez prefiksa. „Bit nacionalizma je ista bez obzira u kojem se narodu on pojavljuje. Nacionalizam je teorija i praksa nametanja interesa vlastite nacije drugim nacijama, stavljanja vlastite nacije iznad svega uz istovremeno potcjenjivanje i odbacivanje drugih nacija.“ (Šušvar, S. 1970: 96) Patriotizam i nacionalizam nisu sinonimi.

Glavni problem ovog znanstvenog rada, u načelu, tiče se izdvajanja određenog uticaja u oblikovanju identiteta, odnosno diferenciranja specifičnog polja djelovanja od niza drugih koji su u to oblikovanje uključeni. Identitet subjekta predstavlja kompleksnu psihološku formaciju uzrokovanu kontekstualno – socijalnim faktorom. Identitet je formacija u subjektu sedimentiranih znanja, osjećaja, stavova i vrijednosti, koja skladno funkcionira, i koju odlikuje reaktivnost. Ono što odlikuje kolektivni identitet tiče se zajedničkih idejno – vrijednosnih odrednica pripadnika grupe, zajednice, društva. Grupa i kontekst predstavljaju, nesumnjivo, najvažnije čimbenike u izgradnji identiteta individue. No, s druge strane, različite kolektivne identitete odlikuje i različit nivo otvorenosti. Kolektivni identitet je identitet kolektiva; nacionalni, kulturni, idejni, politički, religijski,...

Opasnost koja proizilazi iz primarnosti grupne uloge u formiranju identiteta ogleda se u zabrinjavajućem stepenu zahtjeva za uniformnošću, konformacijom identiteta pojedinca u odnosu na identitet kolektiva. U slučaju kada kolektivizam u potpunosti određuje individualitet, s pravom se može tvrditi apsolutna redukcija pojedinca na pripadništvo, i njegovo (pojedinačno) stavljanje u funkciju zadovoljavanja interesa grupe. Takav “pojedinaac u funkciji” je kritički neosviješten i autotrofan, hrani se svjetlom veličine i hemijom zajedništva. To je pojedinac ideološki pretvoren u ulogu afirmacije vlastitog kolektiva kroz superlative. Etnonacionalizam jeste pravac koji nastupa na takav način. On pretenduje asimilaciji svih segmenata ključnih u procesu socijalizacije, i na taj način zaklanja druge perspektive.

Nacionalizam se predstavlja “kvalifikovanima” kao obećanje nadilaženja vlastitosti, propagira svrhu, aranžira namjeru, usmjerava suspektnost, i motiviše osjećajem straha, ugroženosti. Pretpostavljajući da, neumjereni nacionalizam, vrši sve navedeno, nije isključeno da će biti u stanju zločin, diskriminaciju, totalitarnost, obrazložiti samoljubljem, uobličiti u nužnost zbog “zajedničkog interesa”. Etnonacionalizam je svoj ekstremni oblik doživio kroz nacionalsocijalizam, a za posljedicu je imao preko dvadeset miliona mrtvih. Etnonacionalizam je sredstvo mobilizacije, i, kada je odlučujući faktor u kreiranju identiteta, pojedinca stavlja u službu naglašavanja razlike, i kreiranja pretpostavki za njeno ukidanje. Etnonacionalizam je oblik identifikacije spram

diferentnosti, tvori je osobenost etničke grupe. Patriotizam za razliku od nacionalizma njeguje vrijednosti koje su dio države, i propagira prakse koje su u njenom interesu. Iako se i za patriotizam mogu tvrditi radikalni elementi, osnovna razlika između nacionalizma i patriotizma leži u motivaciji, odnosno u načinu viđenja specifične razlike. Patriotizam se orijentiše više ka prostoru življenja nego ka obliku egzistencije.

Predmet rada pak je uviđanje nivoa uticaja etničkog principa u oblikovanju savremenog bosanskohercegovačkog identiteta. U cilju evidentiranja datog nivoa uticaja neophodno je ustanoviti karakter bosanskohercegovačke svakodnevnice, prisutnu subordinaciju u sistemu, te historijsku perspektivu činioaca koji su, u odlučujućoj mjeri, oblikovali Bosnu i Hercegovinu.

Određujući uzročnike forme koju etnonacionalizam trenutno posjeduje, te uloge koju sada zauzima u velikoj mjeri se može i odrediti karakter savremenog bosanskohercegovačkog identiteta. Nacionalno pitanje kontinuirano je okupiralo značajnu pažnju javnosti, kao i akademske zajednice, kako u Bosni i Hercegovini tako i šire. Brojni pristupi definisanju bosanskohercegovačkog identiteta istovremeno osvjetljavaju razne pristupe konstitucije Bosne i Hercegovine kao države, odnosno oblika njenog uređenja i konstitucije njenog društva.

Značajno je naglasiti da uticaj etnonacionalizma na bosanskohercegovački identitet demistifikuje odnose moći i prakse pozicija unutar države. Aktuelne pozicije moći služe se ekonomskom prinudom, i socijalnim isključenjem, kao ključnim mehanizmima održavanja vlasti i uticaja na karakter bosanskohercegovačkog identiteta. Socijalno isključenje, kao posljedica nacionalnih politika, za rezultat ima ograničavanje uticaja koji oblikuju identitet.

S druge strane, ekonomska prinuda koliko doprinosi socijalnoj isključenosti toliko i onemogućava reakciju na nju. Uz to, brojne studije o tranzicijskim društvima ilustruju značajne pristupe ovom fenomenu, te konflikte potaknute tendencijom asimilacije zapadnjačkih vrijednosti, savremenih koncepcija, i globalnim pokretima. Neokapitalistički oblik proizvodnje, i prilagođavanje obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini potrebama savremenog tržišta rada bitno utiču na broj stanovnika u državi, i, istovremeno, doprinosi novim izazovima.

Prilagođavanje obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine potrebama, između ostalog, stranih, zapadnih društava, predstavlja šansu etnonacionalističkim strukturama da se, na taj način, riješe velikog broja stanovnika koji nemaju šansu zapošljavanja u državi, odnosno koji nikako, ili nedovoljno patricipiraju u političkim programima, ili su neutralni. To je perfidna metoda osiguravanja i povećanja moći vladajućih elita, i bezbolan, suptilan proces eliminacije političkog elementa. Sasvim slučajno, iz zemlje odlaze naustavni i nepoželjni, koji se odriču bosanskohercegovačkog državljanstva u potrazi za egzistencijom, istovremeno vlastitim izgoniteljima osiguravajući većinu. Glas onih koji su otišli nije glas koji će se ovdje više čuti, mada, nije ga ko imao ni čuti. Provociralo je i njihovo ćutanje. Ćutanjem se ne daje podrška. Niz skorašnjih zakonskih regulativa svjedoči proširivanju ovlasti lokalnih moćnika, i ovlasti organa zaduženih za očuvanje institucija i poretka. Izrazito je zabrinjavajuće u kojoj mjeri etnonacionalizam redukuje sve ostale uticaje na bosanskohercegovački identitet.

Glava hipoteza jeste: Etničko u Bosni i Hercegovini ne samo da protivrječi građansko – sekularnom nego i demokratsko – humanitarno – pravnom. **Uticaj etnonacionalizma u formiranju savremenog bosanskohercegovačkog identiteta je presudan**, najviše zbog toga što je svaki drugi vid uticaja osuđen da bude zanemariv. Zapadna ideologija neideologizma ide u korist manjim ideologijama koje ne moraju biti dijelom sistema vrijednosti nekog višeg ili šireg tijela, šire ideologije ili sistema. Iza pojma nacija krije se praksa konzervacije odnosa moći i narativ koji legitimiše konzervativnost.

U ovom radu, koristili smo metode teorijske i sociološke analize kao i studiju slučaja. U radu bile su kombinovane induktivna i deduktivna metoda. Usljed prilično obimne literature očekivao se pouzdanost induktivne metode, te osiguranje reprezentativnosti analiziranih činjenica.

Etnonacionalizam i umjetnost

Po Stefanu Moravskom, „u svetu uslovljenom krizom kulture i civilizacije umjetnost je izgubila svoje bezbedno mesto, odnosno mesto čuvara egzistencijalnih istina i projektanta bolje budućnosti. Osim toga, promene društvenog života, u kojima su dominantnu ulogu počeli da igraju tehnologija,

egzaktne nauke, politika, masmediji, gurnuli su umetnost u drugi plan. Zanimljivo je da se ni reakcija na pomenute dominante nije ispoljila u umetnosti, jer je ova ispala samo umetnikovo privatno sklonište, nego u preporodu religije, u pokretu komuna, u filozofiji, u nečemu što ne zanimaju rezultati pojedinih nauka” (Moravski, S., 1990:257).

Umjetnost kao specifičan odnos prema svijetu, kao oblik stvaranja i reformulisanja svijeta, ali i njegovog redukovanja i reflektovanja, ipak zahtjeva određeni minimum uslova u fizičkom svijetu. Izmjenjeni uslovi socijalne realnosti, tj. međuljudski odnosi i načini regulacije tih odnosa prenijeli su se i na polje umjetnosti. Prilikom tog procesa, umjetnost je izgubila stabilnost „u viđenju”, u “rezonovanju”, percepciji ljudi. Ono, “standardno”, ranije razumijevano pod pojmom umjetnost je sve rijeđe moglo biti prepoznato. Ipak, u današnjem vremenu, govoriti o smrti umjetnosti i o njenom umanjenom značenju jeste neopravdano i izražava krajnju neobaviještenost.

Umjetnost se, kao što je uvijek i bio slučaj, prilagođena tehničkom progresu čovječanstva, tako je sve češće izražena tehnološkim pomagalima; ranije mjesto pozorišta zauzeli su kina i slično. Umjetnost je istina, kako tvrdi Moravski, istisnuta u drugi plan, ali njen značaj je očuvan, iako su forme izražavanja umjetničkog izmijenjene. Taj prvi plan je plan umjetničke kritike mnijenja, a on se u polju umjetničkog ne može opravdano uobličavati u diskurs. „Po Gramšiju – umjetničko djelo nije lijepo zbog svoje moralne i političke sadržine, ‘već zbog svoje forme u koju se apstraktna sadržina svila i s kojom se poistovjetila’“(Selimović, 1977: 268) Polje umjetničkog demonstrira vrlo često reprezentativno odbijanje izvanjske regulacije, ono je samodostatno, izraz čovjeka, svijeta, čovjeka u svijetu i svijeta u čovjeku. Kanonizacija određene umjetničke forme označava istovremenu ruiniciju značenja pojma umjetnosti i značaja umjetnika.

Mjesto umjetnosti u Bosni i Hercegovini zauzima marginalan položaj, posebno konceptualna umjetnost što sigurno ovakav status se ne odnosi na bosankohercegovački film. Etnonacionalistička elita promovisanjem vlastitih kadrova na mjesta odgovornih funkcija, čelnih položaja u kulturno – umjetničkim institucijama, rezultirala je akcentovanim promovisanjem umjetničkog prostora kao pogodnog tla za propagiranje ideologija, odnosno, institucionalna podrška umjetnosti rezervisana je isključivo za djela onih čija se elokventnost, talenat, i dignitet može dovesti u pitanje, ali čije je djelo u funkciji promovisanja aktuelnih

političkih stavova. Polje umjetničkog služi kao dodatak propagandi, odnosno vrijednosno je kastrirano, kritički eutanazirano. „Svako stavljanje kulture pod šapu politike, svako njeno instrumentalizovanje, otkriva strukturalni poremećaj u lestvici vrednosti. A ako umetnost ne opstaje kao najslobodniji vid estetske egzistencije, dovedena je u pitanje njena suština. Slažem se sa Oskarom Davičom koji je rekao: ‘Sloboda je uslov, ali i cilj pesme’. Kultura kao umno zbivanje u čoveku, kao unutrašnja stvarnost, nezamisliva je bez svoje slobodne realizacije” (Božović, 1997:72). Ordiniranje procesom kreiranja, stvaranja označava samo manipulisanje potencijalom ostvarenja, djela, finalnog proizvoda djelovanja umjetnika. To znači biti u funkciji prakse, politike, biti potčinjen djelovanju koje određuje fizičke uslove socijalnog života, i dozvoliti tom uticaju da se prenese u duhovnu dimenziju. Kada se to desi, potencijal “slobodne realizacije” se transformiše u praksu automatizacije čina (činjeničnosti). U tom smislu, umjetnost samo na drugačiji način prenosi ono što politika saopćava, njihov sadržaj se mnogo ne razlikuje. “Prihvatanje ‘apsolutnih načela’ u razlikovanju istine od laži jedino vodi apsolutnom konformizmu.” (Moravski, 1990:219)

Autentičnost umjetničkog djela, umjetnika kao stvaraoca, metamorfozirala je u specifičnost propagiranja nacionalne autentičnosti, u umjetnika kao sveštenika ideologije.

Erih From navodi Balzakovu definiciju umjetnika, gdje se umjetnik definiše kao “pojedinač kadar da se spontano izrazi.” (From, 1989: 222) Čim je uloga umjetnika transformisana u ulogu proizvođenja i distribuiranja aktuelne politike, on je izgubio vlastitu spontanost, te predstavlja činovnika, realizatora naloga, grotesknost sistemskog ulančavanja evidencije faktičnosti. Momenat kritičnosti u umjetničkom djelu sveden je na niz trivijalnih aluzija na društveno stanje, i, uglavnom, rezultira proizvoljnim ameliorizmom, maglovitom opservacijom konflikata između tradicije i modernosti, i etničkim epopeizmom. Božović ističe politiku za glavni pokretač šunda, ona (politika), pojavila se “kao obmana, kao laž, kao prevara. ... Glavno uporište kiča je politički kič, koji je omogućio svaki drugi kič, u životu, u kulturi, a posebno u lakoj muzici. Ona je odlično išla uz kič koji se preko medija uspostavio kao dominantan, kao politička propaganda.” (Božović, 1997:107)

„Državna cenzura je krajnje perfidna, rijetki su slučajevi javnog istupanja protiv određenog umjetnika, ili umjetničkog djela, mnogo su češći, pak,

pokušaji falsifikacije značenja djela, i diskreditacijâ istog, pokušaji svrstavanja autentičnog djela u korpus konkretnog nacionalnog stvaralaštva. Interes za umjetnost u Bosni i Hercegovini, uslijed opterećujuće svakodnevnice, i dalje se može ocijeniti nedovoljnim. Prema Dž. A. Gerneru, “smrt umjetnosti se ispoljava u njenoj dramatičnosti, u tome što niko ne obraća pažnju na nju, u beznačajnosti problema koje tretira, u oslabljenom ritmu stvaranja, u akademizmu, u ukidanju kriterijuma njenog ocjenjivanja i slično.” (Moravski, 1990:249)

U Bosni i Hercegovini cenzura se realizuje na dva načina; uskraćivanjem materijalne podrške umjetniku, i uskraćivanjem javnog prostora za promovisanje djela, dakle intencionalnom marginalizacijom “*mislećeg*” pojedinca. “Cenzura je najsiroviji oblik državne kontrole i vezuje se uglavnom za neliberalne režime, dok je **samocenzura** njena izvedenica koja počiva na kulturi straha od kazne ili vjere u nagradu.” (Šaćić, 2007:181) U odnosu na politički progon umjetnika u S. F. R. Jugoslaviji, u Bosni i Hercegovini se umjetniku prosto ne ostavi druga alternativa nego da napusti zemlju (Naravno, ukoliko je riječ o umjetniku kome je stvaranje bitnije od njegove stvorenosti.), to objašnjava činjenicu zašto većina afirmisanih bosanskohercegovačkih umjetnika ima adresu u inostranstvu. “Zdrava umetnost je stvaralaštvo oslonjeno na klasične uzore, koje odgovara ideji humanitas i društvenom napretku.”(Moravski, 1990:61) Jedan od primjera bolesne “*umjetnosti*”, ili umjetnosti koja se ne može pohvaliti vitalnošću, jeste praksa stvaranja djela čija je namjena svedena na promociju, umjetniku bliskog, relacionizma, ili određenog kulturalnog odabira sebstva. Tako, naprimjer, Nejsbit (Naisbitt), upozorava na savremenu ulogu namjenjenu stvaralaštvu, on tvrdi da će “nataloženi utjecaj ljudi koji imaju vlast nad tekstem bez sumnje snažno utjecati na oblikovanje novog društva.” (Naisbitt, 1985:34) Drugim riječima, onaj ko ima kontrolu nad procesom stvaranja, ko reguliše i ocjenjuje stvaralaštvo, ima presudnu ulogu u održanju sistema vrijednosti koji podređuje javnu dobrobit pojedinačnim interesima viskopozicioniranih.

Etnonacionalizam i politika

U kontekstu postdejtonske Bosne i Hercegovine etnonacionalizam i politika su termini koji se najčešće izjednačavaju. Etnonacionalizam se formalno ozakonio ustavom koji, u najmanju ruku, pruža minorne šanse ograničavanju

moći nacionalista. „Iz prikaza dominantnih političkih stranaka, uočljivo je da je religijska podjela, koja je predstavljala suštinu osmanskog upravnog sistema, prenijela se, kako na plan socijalnih, tako i na plan etničkih/nacionalnih odnosa.” (Šaćić, 2007:60) Prema Abazoviću, međusobna isprepletenost religije i politike ima vrlo negativne posljedice za cjelokupni društveni poredak, a najviše na samotkivo religijske zajednice, na one koji se ne deklarišu pripadnicima određene konfesionalnosti. “Religijski nacionalizam posebna je forma kolektivnog predstavljanja i nova ontologija moći. Čineći religiju isključivom osnovnom nacionalnog kolektivnog identiteta to je forma politizirane religije i religizirane politike (pri čemu se politika smatra religijskom obavezom), a sa ciljem novog uređenja društvenih odnosa na pseudoreligijskim osnovama i funkcijama.” (Abazović, 2010:20) Konkretna politička slika Bosna i Hercegovine govori u prilog činjenici da je građanska volja unutar države angažovana u ulozi antigradanske tendencije, predstavljanja Bosne i Hercegovine kao nefunkcionalne države (što ona u ovom trenutku zaista i jeste), i promovisanju utiska ugroženosti (od strane drugih naroda) programiranim selektivnim izborom negativnih primjera iz prošlosti. Vrlo ilustrativno je zapažanje profesora Saliha Foče u vezi s postdejtonskom praksom političkog zastupanja nacionalnih interesa: „Izbrisana je razlika između stranke pobjednice i države, izmještan je proces odlučivanja iz institucija države u stranačke vrhove i uske grupe, srušena infrastruktura i institucionalni sistem države i time vršena njena snažna delegitimizacija. Takvi su potezi doveli do agonije i beznađa. Nakon toga kao logični red stvari na scenu stupa nacionalizam sa svim svojim manifestnim obilježjima, među kojima dominira manipulacija masama i pojedincima. Tome je pogodovalo ranije već stvoreno socijalno beznađe radništva i stanovništva. Umjesto nuđenja koncepta napretka ili “rasta i razvoja” vladajuće snage ponudile su misterije i hysterije. Vladajuće su grupe ponudile za budućnost nacionalnu pripadnost kao vrhovni kriterij vrijednosti čovjeka, a što je veća bijeda – to je nacionalizam veći i jedno pothranjuje drugo.” (Fočo, 2005:57)

Predmet analize, i interesovanja vladajuće političke elite je mogućnost očuvanja i širenja prakse nacionalne identifikacije. „Etnonacionalistički govori obiluju pozivima na lojalnost etnonacionalnoj grupi, na izvršavanje dužnosti prema sunarodnicima, etnonaciji, zavjetu predaka. Poruka je jasna i

nedvosmislena: za sve što čine, etnonacionalisti su odgovorni samo i isključivo vlastitom rodu.” (Kecmanović, 2014:232) Specifična nacionalna pripadnost i vjersko opredjeljenje, u ovom momentu, predstavljaju uslov neometanog funkcionisanja pojedinca, odnosno oznaka su kvalifikovanosti pojedinca za obnašanje funkcija, djelatnih aktivnosti, ili učešća u formalnim ili neformalnim aktivnostima vezanim za društvo. Po Balibaru konfliktnost, nasilje, radikalizacija su uvijek odraz određene politike. “Pragovi, granice koje sugeriramo da su prekoračeni (ili upozoravamo da će uskoro biti prekoračeni...) uvijek su samo implikacije našeg pojma politike – upravo onakvog od kakvog smo krenuli.” (Balibar, 2011:28)

Neutralan stav u Bosni i Hercegovini proglašen je neprijateljskim stavom, neutralno opredjeljenje neprijateljskim opredjeljenjem. Pojedinaac je slobodan izraziti vlastito mišljenje ukoliko je to mišljenje identično mišljenju većine. Na važnost političke dimenzije za identitet podsjeća Fočo referišući na Aristotela.

“Politika je u Aristotelovom smislu vrhovna ljudska djelatnost, dakle čovjekova svjesna aktivnost pomoću koje se uspostavljaju principi jednakosti i univerzalnosti u zajednici. Identitet je nešto što ima svoju povijest, kulturu, tradiciju; to je dio onoga što je kulturološka dimenzija. Međutim, identitet ima i političku pozadinu i dinamizam, pogotovu snaga koje usmjeravaju bitne društvene procese i odnose. Ukoliko se on instrumentalizira i svede na ograničenost, posljedice su vidljive i sa velikim poremećajima u strukturi vrijednosti ali i u odnosima ljudi. Fenomen identiteta, pogotovu kolektivnoga, nema negativnih obilježja ukoliko teži ka progresu, pravdi i pravičnosti, jednakosti i univerzalnosti. Posljedice ili negativne refleksije nastaju kada dolazi do osporavanja istih tih prava za druge. Zato je proces identiteta od “Ja” ka “Mi” i “Oni” važan socijalni proces. Transformacija nije samo individualna vizura, već društveno – vrijednosni sistem iza kojeg stoje ključni nosioci društvenoga razvitka.” (Fočo, 2005: 75)

Osporavanje prava drugima, isključenost drugog, drugačijeg iz ekonomskog, kulturnog, socijalnog života uže zajednice odlika je bosanskohercegovačkog društva, kao rezultata etnonacionalne politike. No, Vilijems, naprimjer, ukazuje na mogućnost da se možda radi o uticaju savremenosti na kvalitativnu supstancijalnost ljudi, bića. On (Vilijems) navodi stav Rejnolda Nibura, prema

kojem su „savremeni pojedinci izgubili duhovnu dubinu i političku mudrost: nemoćni da se nose sa zlom politikom, Djeca svjetla sve su više riskirala da padnu u pacifističku tišinu pred Djecom tame...” (Williams, 2011: 53) Riječ je, konkretnije o izmjenjenom shvatanju pojma odgovornosti, o čemu će riječi biti nešto kasnije.

Ograničavanje individualnog razvoja zbog projektovanog razvoja kolektiviteta uzrok su dubokih socijalnih razlika bosanskohercegovačkog društva, razorene privrede i obesmišljene duhovnosti. Horizontalna pokretljivost društva je bitno ograničena, izraženo slaba, dok je vertikalna pokretljivost moguća samo uz ispunjavanje određenih uslova (političke podobnosti, i materijalne opskrbljenosti). „Središte čovjeka je materijaliziranje, a konkretiziranje je sfera političkoga, koje se širi do univerzalnoga što opet prerasta u obavezujuće, dakle potčinjenost. Ako individualnost projiciramo na društvenost, onda dolazimo do onoga što se danas označava kao kriza politike i političkog. Kriza se očituje u rastućem procjepu između politike i života, pri čemu se politika otuđuje od života, a život se otuđuje od politike.“ (Fočo, 2005: 63) Etnonacionalizam u politici vidi mogućnost instrumentalizacije razlike i osiguravanja supremacije. „Men tvrdi da su jačanje etničkih netrpeljivosti između grupa i masovna etnička ubistva zapravo proizvod modernosti – a naročito njenog glavnog organizacionog oblika, moderne nacionalne države. Pošto su u feudalnim i tradicionalnim porecima države bile manje – više privatno vlasništvo vladara koji su više naglašavali kulturnu sličnost i grupnu solidarnost s drugim vladajućim porodicama nego s “*koeticima*”, nije bilo logičke osnove za etnički motivisana masovna ubistva. Tek je s procesima modernizacije, racionalizacije državnih institucija, razvoja vojne tehnologije, demokratizacije i širenja građanskih prava etničko nasilje uzelo maha. Učestaloj praksi etničkog čišćenja doprineli su širenje infrastrukturne moći države, artikulacije države kao “moralnog projekta” i politizacija etniciteta u procesu izgradnje nacije. Moto prosvetiteljstva i modernosti – “u ime naroda” – zamenio je u istorijskoj stvarnosti pravo *demos*a pravom *ethnos*a.” (Malešević, 2009: 243, 244)

Kvalitet života stanovništva nije predmet etnonacionalistički usmjerene politike, međutim u političkim govorima je najekspoziraniji motiv. Šumpeter ističe da se „u malim i nediferenciranim ili ne mnogo diferenciranim

društvenim grupama kolektivne ideje nameću mnogo strože individualnom umu nego u velikim i složenim grupama”. (Schumpeter, 121) To se može objasniti nedovoljnom količinom opcija, što političkih, što opcija druge vrste. Uža grupa, podrazumijevano nameće vlastite stavove jer u sredini gdje se većina ljudi međusobno poznaje, protivrječiti kolektivu znači istovremeno protivrječiti i vlastitom blagostanju u budućnosti. Takođe, manji kolektivi se na uži način određuju, stoga na polju političkih ideja bosanskohercegovačka teritorija jeste ni malo pregnantna. Izraženo na degutantant i precizan način, bosanskohercegovački prostor odlikuje kontinuitet političkih pobačaja.

Asim Mujkić vrlo hrabro, otvoreno ukazuje na prirodu odnosa etnonacionalizma i neoliberalizma. On ističe da su etnopolitički lideri u nominalno opredjeljeni za slobodno tržište, ali da je istinski razlog njihove podrške takvoj slobodi šansa njihovom materijalnom bogaćenju. „Oni žele osigurati da svaki relativno mali, etnički dio tržišta, kontroliraju ‘njihovi’ mahom korumpirani poduzetnici *nouveaux riches*. Tu grupu sačinjavaju korumpirani političari, ratni profiteri, šverceri i drugi kriminalci – većina njih članovi ili bliski unutaršnjim krugovima vladajućih etničkih partija. Ekonomski sistem etnopolitičkog aranžmana tako je *paraekonomski*. On se fokusira na reaproprijaciju društvenog vlasništva, čime cijelom etničkom problemu daje klasni karakter. Bilo bi fer takav bosanski kapitalizam opisati kao kapitalizam Divljeg zapada ili, preciznije, kapitalizam Divljeg europskog istoka. Veze između *nouveaux riches* i vladajućih partija omogućuju im pristup državnom kapitalu i da ga koriste pod izuzetno povoljnim uvjetima.”(Mujkić, A. 2007:XIII – XIV)

Umjesto zaključka: Savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet

U određenom smislu savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet je jednim dijelom proizvod reakcije na samu savremenost. Taj uticaj ostvaren je posredstvom etnonacionalizma, odnosno povlaštene pozicije etnonacionalizma na prostoru postdejtonske Bosne i Hercegovine. Etnonacionalizam, koji se dejtonskim Ustavom ustoličio na mjestu oblikujućeg, ključnog političkog faktora, dao je veliki doprinos anticipiranju negativnih učinaka globalizma,

internacionalizma i perspektivizma na društvo, kulturni identitet i vrijednosti naroda kod stanovništva. Neoliberalistička paradigma univerzalnosti predstavljena je, a što često i jeste slučaj, kao opasnost bilo kakvoj narodnoj posebnosti. Globalizacija donosi nebrojene izazove lokalnim kulturama, izlaže iste kulture nesagledivom broju sadržaja među kojima ima i takvih koji potiču stanovništvo na akcije koje nisu po mjeri njihove zajednice. Najsžaetije, lokalni prostor otvara se nezadrživom protoku informacija na koji konkretna kultura vrlo često ne može odgovoriti, te se pod novopristiglim sadržajima obrušava, obrazujući novi oblik. Izmjenjene socijalne prilike u svijetu s kojima ide i izmjenjeno shvatanje prava i potreba građana najčešće biva nespojivo s tradicionalističkim shvatanjima “nacionalnih” kultura. Kao što je, s jedne strane, opasnost kolektivističkim uređenjima, zajednicama, internacionalizacija je istovremeno i šansa učvršćivanja i obezbjeđivanja pozicija u društvu. Uz prikladan primjer, kakav je onaj etnonacionalizma u Bosni i Hercegovini krajem dvadesetog ili početkom dvadeset prvog vijeka, sasvim je jasno o kakvoj šansi se radi. Akcentujući antagonizam između nacionalnog i internacionalnog, lokalnog i globalnog, tradicionalnog i savremenog ide se ka formiranju utiska nepremostivosti istih suprotnosti u mnijenju. Izloženost stranim uticajima; kapitalu i kulturi, koja se ograničava i anatemise, zamjenjuje, uobičajeno, izloženost uticajima elita iz unutrašnjosti koje na konto odbrane od zla osiguravaju vlastitu ekonomsku dobit. Istovremeno, te iste elite, ili ta ista elita, održavaju vrlo bliske internacionalne veze, dok su njima potčinjeni predmetom institucionalnog kulturnog izolacionizma i stigmatizacije diferentnog. Kada se razlika osuđuje, a vlastitost postavi iznad jednakosti, sasvim izvjesno je široko otvoren put nacionalističkim, rasističkim i šovinističkim tendencijama.

Neoliberalistički kulturno – ekonomski model donosi novo značenje pojmu identiteta ali i pojmu kulture. Taj uticaj kapitalizovao se identično na oba pojma. Identitet nije više kompleksna psihološka forma u odnosu na čije kontinuirano manifestovanje možemo imati neku predstavu o toj osobi, o njenoj “identičnosti”, “posebnosti”. U tom smislu identitet se shvatao kao izvjesnost konkretnog principa odabira. Savremeni kontekst daje istom pojmu drugo značenje. Identitet u tim okolnostima razumije se kao izbor koji je osoba napravila, preko kojeg se anticipira neodređen broj drugih izbora, i istovremeno

zanemaruje nepoznat broj drugih koji imaju veliku ulogu za poznavanje te osobe. Pod uticajem perspektivizma, odnosno ideologije neideologizma, kako je naziva Teodor Adorno, izvršena je semantička redukcija pojma "identitet", kojom je isti pojam identifikovan sa odabirom u smislu opredjeljenosti za jednu od mnogih opcija. Tako je neko samo anarhista, isključivo kapitalista, moler ili bankar, otac, poljoprivrednik, liberal ili nacionalista, fundamentalista, homoseksualac i tome slično. Ova pojava ima sličnosti sa konzumerizmom jer oponaša pojavu kada zahvaljujući opštoj snabdjevenosti supermarketa ljudi gube dodir sa proizvodnim procesom, tj. procesom nastanka proizvoda. Isto tako, ta pojava je bitno redukcionistička jer određuje personalnost, osobenost u momentu, izostaje razumijevanje kontinuiteta, a to je ono kroz šta se čovjek realizuje i na osnovu čega djeluje. Kada je čovjek lišen svoje prošlosti lišava se istovremeno i značajnog dijela potencijalne budućnosti. Situacija je vrlo slična u vezi izmjenjenog značenja pojma kulture. Kultura se sve manje sagledava kao određena forma organizovane kultivacije i kompleks kontinuirane organizacije i uvjerenja. Tako umjesto kulture neke zemlje, nekog naroda sve češće je u upotrebi izjednačavanje kulture sa uobičajenosti, s običajem, naprimjer; kultura sjedenja, pijenja čaja, marketinška kultura i slično. Na isti način kao što se osiromašuje značenje pojma "identitet" osiromašeno je i značenje pojma "kultura". Kulturni identitet bi trebao biti prvenstveno način na koji je moguće ustanoviti specifičnosti određene kulture koja se sagledava, istražuje, tumači. Izmjenjeno značenje navedenih pojmova kulture i identitet u velikoj mjeri određuje kulturni identitet društava u dobu savremenosti, kao i sagledavanje samih kultura.

Opasnost koju neoliberalizam predstavlja za nacionalne države legitimije etnonacionalističke mjere nadzora i kontrole nad prostorom kojim vladaju, kao i akumulaciju moći koju etnonacionalni "predstavnicima" i njima bliski privrednici stiču na račun stanovništva koje je u strahu od kulturne invazije Zapada. Stečeno ekonomsko preimućstvo etnonacionalističke elite koriste da bi na mnoge načine dezintegrisale bosanskohercegovačku kulturu, uspostavljajući namjesto nje kulturnu koncepciju tribalističke međusobne suprostavljenosti "građana" iz devedesetih godina prošlog vijeka u Bosni i Hercegovini. Istorija mirnog suživota naroda u Bosni i Hercegovini je neuporedivo duža od istorije

njihovih međusobnih konflikata. Sinkretizam u kulturi, i jedinstvo različja koje su dvije odrednice bosanskohercegovačke kulturne specifičnosti, u uslovima koji o pogoduju razvoju etnonacionalizma, pokušavaju se na sve načine učiniti upitnim. Najveća pažnja etnopolitike usmjerena je ka stvaranju oprečnosti među narodima, i širenju predstave o iskonskom sadržaju istih, čime se, vrlo jasno, ima okarakterisati uzaludnim svaki pokušaj zanemarivanja takvog distingviranja. Bez ikakve sumnje, stanovništvo Bosne i Hercegovine može se odrediti kao jedan narod. Naravno radi se o mogućnosti, jer to trenutno nije slučaj. Zajedničko svim bosanskohercegovačkim državljanima u 21. vijeku koji sazrijeva jesu jezik, običaji, način odnošenja prema ljudima, arhitektura, vezanost za prostor, hrana, muzika, uglavnom sve bez konfesije, mada postoje slučajevi, to etnolozi mogu potvrditi, da ljudi različite vjeroispovjesti na istom prostoru poštuju neke iste običaje.

Proces prilagođavanja internacionalnom tržištu, njegovim zakonskim i vrijednosnim regulativama prati proces etnopolitičke radikalizacije. Etnopolitika u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini usmjerena je ka osiguravanju povlaštenog položaja u okviru poretka kako bi se on očuvao i ukoliko bi eventualno došlo do pristupanja Evropskoj Uniji. Vlast, zajedno sa državom, u presudnoj mjeri zavisi od međunarodnih finansijskih tijela, od njihovih kredita ili nepovratnih sredstava. Međutim, sam institucionalni aparat države, odnosno dejtonski birokratizam (igra nadležnosti) jeste preobiman i, štaviše, kontraproduktivan. Etnopolitika u Bosni i Hercegovini sem konstitutivnosti naroda izrodila je i 14. vlada, koje neumjereno finansijski opterećuju godišnji državni proračun koje, mimo toga, spriječavaju brzo i kvalitetno provođenje i donošenje odluka ili mjera koje su na opštu društvenu korist. Kako kroz vlast, podjela nadležnosti među "narodnim" elitama, preslikava se i na sve ostale sfere društvenog života; obrazovanje, sudstvo, policiju, kulturu, medije, sport, umjetnost. Svakodnevna zastupljenost problema zajedničkog funkcionisanja u bliskoj je vezi s apolitičnošću mladih u državi. Njihova izloženost mehanizmima indoktrinacije etnonacionalističkog establišmenta eliminisala je i na mnoge načine obezvrijedila pozitivno vrijednovanje političkog aktivizma. „Čak i kad se nastoji odstraniti institucionalna podrška etničkim razlikama, to se radi tako da se formiraju određeni etnički ključevi za sve društvene funkcije, uključujući i zaposlenje.

Na taj način, iako se na pojavnom nivou situacija mijenja, etnička distinkcija biva, u stvari, održavana. Takođe, institucionalno potkrepljenje možemo naći i u vaspitnoobrazovnim sistemima, koji često forsiraju potpuno sukobljena viđenja istorijskih i društvenih događaja.” (Majstorović, Turjačanin, 2011:52) Značajan broj ljudi, čak, izjednačava sam pojam politike sa etnonacionalizmom, jer izvjesno vrijeme svjedoči isključivo njegovoj političkoj relevantnosti.

Obrazovni sistem, kao jedan od najvažnijih faktora u formiranju ličnosti, i kao sistem prenošenja vrijednosti i znanja, sve manje ima ulogu širenja univerzalnih humanističkih vrijednosti, ideja sekularizma i egalitarizma. Obrazovanje je postradalo u Bosni i Hercegovini iz više razloga. Ratno stradanje devedesetih godina u Bosni i Hercegovini uzrok je odlaska brojnih stručnjaka, kvalifikovanih i vrijednih radnika, talentovanih ljudi, no praksa odlaska istih veže se i za poslijeratni period. Mjesto kvalifikovanih, stručnih i prosvećenih zauzeli su podobni, bučni, i posvećeni “subjekti”, to se prenijelo na svaku poru društva, a tako i na obrazovanje.

Posredstvom uticaja neoliberalizma dato je novo značenje i samom obrazovanju. Izmjenjeno značenje pojmova “*znanje*”, naprimjer, dalo je i potpuno novo značenje samom obrazovanju. Obrazovanje tako nije više instrument pomoću kojeg pojedinac može usvojiti model cjeloživotne izgradnje ličnosti, nego način pronalaženja mjesta u kompleksnom sistemu položaja, odnosa i funkcija. Iako se u savremenim okolnostima kontinuirano ističe važnost cjeloživotnog učenja, treba istaći da esencijalnu važnost to isto učenje ne sadrži, da je to isticanje samo nominalno. Cjeloživotno učenje je proces prisutan u svakom obliku obrazovanja, ono što su ranije bili stručnjaci koji su se usavršavali za vrijeme cjelokupnog trajanja vlastitog života, sada su, u najvećoj mjeri, osobe koje vrše razne prekvalifikacije i dokvalifikacije kako bi došli do zaposlenja, položaja ili funkcije. Drugim riječima, fokus cjeloživotnog učenja, razvoja, usavršavanja u prethodnim razdobljima jeste bio sticanje autoriteta na osnovu znanja, u današnjem kontekstu, u doba perspektivizma, kada se proglasila smrt autoritetima, fokus takvog učenja je usmjeren ka zadobijanju funkcije, položaja, materijalne naknade i slično. Cilj obrazovanja je sticanje informacija o traženom, potrebnom, prikladnom, i korisnom. Onda nam nije teško uočiti na koji način je olakšano etnopolitici da (re)oblikuje obrazovni sistem, na način da

dominantno ili isključivo promoviraju sadržaje i prakse koji legitimiraju aktuelno stanje stvari u svijesti državljana. Mjesto provjerenih saznanja, informacija zamjenjuju senzacionalistički tekstovi, mjesto akademskih debata i “nezgodnih” pitanja preuzeli su internet blogovi, i kafe – diskusije. Odsustvo utemeljenih i provjerenih informacija otvorilo je prostor promociji svih mogućih nadri varijanti, nadriumjetnika, nadrinaučnika, pseudointelektualaca i populističkih eksperata. Na račun odsustva pouzdanosti, odnosno određujućeg autoriteta u nauci, u kritici, u kulturi, itd. etnonacionalizam je plasirao vlastitu varijantu, te se može pohvaliti velikim uspjehom. Od inicijalnog uspjeha, samo se uvećavao broj ponuđenih varijanti iste stvari, te se tako identičan sadržaj nekontrolisano nagomilavao sve dok nije postao određujući faktor. Riječ je svakako o medijskim sadržajima, o oblikovanju javnog mnijenja, i najvažnije oblikovanja diskursa, tj. margina podrazumijevajućeg, odgovarajućeg djelovanja, i mišljenja u okviru etnonacionalističkog sistemskog okvira.

Umjesto zaključka

Etnonacionalizam u Bosni i Hercegovini u 21. vijeku određujuće djeluje na formirajući savremeni bosanskohercegovački kulturni identitet. O mjeri uticaja i vrsti uticaja moguće je obavijestiti se bilo neposrednim evidentiranjem učinaka etnonacionalizma na socijalni prostor (prostor odvijanja socijalnog života), bilo, studioznijim pristupom, upoznavajući se sa mnogobrojnim istraživanjima u vezi djelovanja etnopolitike nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. Kroz uticaje na polja religije, kulture, umjetnosti, politike i obrazovanja može se opravdano konstatovati kako etnopolitika otvoreno usmjerava sistemske resurse namjenjene istim (poljima) isključivo ka njoj srodnim, bliskim, korisnim čimbenicima, djelatnicima, osobama. Otvoreno favorizovanje stranačkih članova, tradicionalista, fundamentalista na račun onih koji to nisu ostavilo je negativne posljedice na obim i kvalitet sadržaja koji se nude, i limitiralo socijalne doprinose istih. Koliko novca toliko i muzike glasi jedna narodna doskočica. Isto tako, onaj koji plaća, bira kakva muzika će da se svira. Bosanskohercegovačka etnonacionalna elita uveliko se služi pozicijom koju uživa (vladajućom) u obezbjeđivanju materijalne podrške njoj bliskim krugovima,

“narodnim časnicima”. Ako bi vršili analizu medijske praćenosti umjetničkih i naučnih djela koja se afirmativno odnose prema etničkom, tradiciji, naciji, ili koja obrađuju “značajno” narodno pitanje (kroz događaj ili doživljaj) utvrdili bi, nesumnjivo, kako je praćenost istih veća od svih ostalih djela. Nećemo se baviti pitanjem uzroka te pojave, nego samo uputiti na aktivnu medijsku promociju takvih sadržaja. Veza medija sa vlastima je posebno zanimljiva, zbog činjenice da sem državnih javnih radio – televizijskih servisa država finansijski potpomaže i nekolicinu privatnih medija. U odnosu na to dio medijskih sadržaja je, moguće, i dijelom posredni produkt institucija. Istinski problem, međutim, predstavlja sam sadržaj koji se podstiče. Stvar je istinski ozbiljna, zabrinjavajuća jer smo u prilici svjedočiti tendenciji razvoja animoziteta prema drugima narodima, kulturama (drugom uopšteno), i u samim obrazovnim sistemima. Sva polja društvene djelatnosti reflektuju podjeljenost bosanskohercegovačkog društva. U okviru svake teritorije, na njoj nadležna vlast, entitetska ili kantonalna, nastoji da ostavi vlastiti pečat.

Sveprisutan i sveodređujući uticaj etnopolitike na kraju je oblikovao koncepciju pravde srazmjernu etničkom aksiološkom principu. Privilegije “primjerenih”, pravovjernih, su brojne, ali su mahom neformalne, u smislu postojanja zakona koji garantuju jednakopravnost ali se zaobilaze, ne poštuju, itd. Etnonacionalna aksiologija u osnovi počiva na isključujućem principu, ekskluzivitetu, i sklona je ameliorizmu. Isključivanje pripadnika drugih naroda, ili, u kontekstu Bosne i Hercegovine, i drugih političkih stranaka iz budžetske podjele sredstava, fondova za podsticaje, dodjele pomoći, iz javne ali i privatne (bliske političkoj) raspodjele radnih mjesta je u koncepciji etnonacionalističke koncepcije samorazumljivo, ista praksa prećutno je i ispravna. Na koji način će osoba biti žrtva takve diskriminatorne prakse zavisi ponajviše od nje same, odnosno od mjesta na kojem se nalazi. Studentima i učenicima se daju manje ocjene, pa istima trpe i stipendije, samosvjesnog radnika u javnom aparatu slabo ko želi, na podršku kulturnim, obrazovnim, privrednim projektima osoba ne može da računa, samostalan privrednik trpi ogromne državne namete dok državne firme i velike kompanije ne plaćaju doprinose radnicima i poreze državi, i tome slično. Za skoro sve aktivnosti, akcije potrebno je pronaći vezu, ili se sukobiti sa birokratskim postdejtonskim paralogizmima.

Poimanje politike svojstveno ideologiji etnonacionalizma u Bosni i Hercegovini približno se može odrediti kvalifikovanjem politike kao instrumenta zaštite interesa naroda. Mjesto opšteg interesa građana u Bosni i Hercegovini zauzeo je vitalni nacionalni interes. Vlast ističe ugroženost naroda, čime zapravo vlast, odnosno stranke koje vladaju, preuzimaju ulogu zaštitnika naroda. Sam vitalni nacionalni interes koji je institucionalizovan prenosi konflikt iz devedesetih na mirnodobske okolnosti. „Dejtonska BiH pokazuje se kao neefikasna tvorevina koja počiva na generiranju krize iz koje političku moć crpe etnonacionalističke elite, a koja, u osnovi, počiva na diskriminaciji građanina” (Mujkić, 2010:5). Korelacija sa periodom ratnog zbivanja koja se uporno naglašava i partijska korespondencija koja tu pojavu afirmiše, motivišu egzistencijalni strah kod stanovništva koji je krucijalno određen svojom etničkom pripadnošću. Stoga važnost etničke identifikacije biva udvostručena. S jedne strane etnička identifikacija je motivisana mnoštvom faktora koji promovišu važnost zajednice, važnost pripadanja, dok, s druge se pretpostavlja da će pojedinac biti određen od strane “drugih” kao pripadnik njemu najbliže grupe, te da će, u skladu s tom pretpostavkom, biti u nemilosti etničkog neprijatelja.

Posredstvom predstave violentnosti drugih etničkih grupa, i onih koje se određuju šire od etnosa, etnička čvrsta vezanost dovodi se u vezi s očuvanjem slobodnog i autentičnog života ljudi određenog prostora. „Ako analiziramo bosanskohercegovačko društvo, onda bismo mogli reći da ono počiva na religijskom humanizmu. Društveni humanizam skoro da ne postoji ili bar nije oblikovan kao osnova na kojoj funkcioniše društvo” (Fočo, 2011: 110).

Upravo je Crkva bila ključni faktor u očuvanju kulture etničkih grupa na prostoru Bosne i Hercegovine, ali njena posvećenost bila je ključno orijentisana na konfesionalnost, odnosno bila je politički angažovana kako bi obezbijedila određenu slobodu za svoje vjernike. Do prvih značajnijih problema u vezi uloge Crkve u međuetničkim odnosima dolazi prodorom Zapadnog uticaja, nakon Berlinskog kongresa, kada je Bosna i Hercegovina potpala pod austrougarski uticaj. Ideologija države nacije koja je nespojiva sa bosanskohercegovačkim prostorom bila je katalizator daljnje međuetničke sukobljenosti. U tim izmijenjenim okolnostima Crkva postaje instrumentom politike, glasan sljedbenik politike vlasti kojoj potrebe običnih građana nisu bliske. Tokom

trajanja druge Jugoslavije suspendovan je politički uticaj Crkve, i uopšte se išlo za pokušajem odricanja crkveno – religijske političke relevantnosti. Dejtonski poredak proizvodi suprotnu krajnost. Savremenu bosanskohercegovačku kulturu suštinski određuje nedefinisan odnos između religije i etniciteta, te nejasnoće koje iz toga proizilaze. Religijska pripadnost ljudi najčešće poistovjećuju s konfesionalnošću, što je upravo posljedica ranijeg značenja Crkve, u toku egzistencije Bosne i Hercegovine pod upravom drugih država, ali postoje brojne varijacije na tu temu. Ono na što upućuje Amin Maluf, apropos gore navedenog, jeste mogućnost “zdravijeg” konstituiranja identiteta. “Nije dovoljno odvojiti Crkvu od Države; isto tako je važno odvojiti veru od identiteta. Iako doista želimo da izbegnemo da taj amalgam napaja fanatizam, strahote i etničke ratove, trebalo bi da umemo zadovoljiti, na neki drugi način potrebu za identitetom” (Maluf, 2003: 57) Mimo svih članstava, i iznad svake pripadnosti pojedinac je zbir svih tih članstava, pripadništava, svih izbora koje je napravio i uticaja kojima je bio podložan.

Način ili mjera u kojoj je individua podložna nekom uticaju najviše utiče na samodefiniciju od strane te iste individue. Ukoliko se, pak, individua isključivo deklarise kao pripadnik određene nacije, klase, narodnosti i tome slično, ona time rizikuje uskost vlastitog sagledavanja, u opasnosti je da se ne vidi dalje od toga čemu pripada. Ono što istinski zabrinjava, i što daje malo prostora optimizmu onima koji su na bilo koji zdrav način vezani za prostor Bosne i Hercegovine jeste činjenica da u svakoj društvenoj pori, u svakog segmentu društvenosti, u institucijama, medijima, literaturi, umjetnosti, medijima, sportu, religiji, aktivnostima u slobodno vrijeme, obrazovanju, moralu i zakonima nailazimo na dubok etnonacionalni uticaj. To je zabrinjava jer etnonacionalizam zbog trenutnog nivoa zastupljenosti jednostavno ne ostavlja mnogo prostora drugim uticajima, stoga i jeste određujući faktor u oblikovanju savremenog bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta. Istovremeno, isključivost koju etnonacionalizam propagira pogoduje marginalizaciji uticaja koji nisu bliski pomenutoj ideologiji.

Vrlo slična praksi etnonacionalizma, jeste ona etnoliberalistička, čak ih je izrazito teško razlikovati. U kontekstu postdejtonske Bosne i Hercegovine etnoliberalizam predstavlja neuspjao eksperiment liberalizacije etniciteta,

odnosno zaživljavana liberalizma u narodu, mirenja s nekim progresivnim idejama, dok se, u suštini, radi samo o liberalizaciji tržišta. Etnoliberalizam je još ponudio narativni kompleks koji je potpomogao mistifikaciju prakse nominalnog zavođenja, i privredni kriminal koji prati istu. "Etnicitet nije ništa drugo do društveni resurs koji može biti mobilisan i kojim se može manipulirati zarad individualne dobiti." (Malešević, 2009:179) Liberalizam je ideologija u kojoj zaštita individualnih sloboda ima bitno mjesto. Etnoliberalizam je, pak, ideologija koja ističe važnost pripadnosti etničkoj grupi, od čije slobode zavisi i sloboda pojedinca. Kompleksna, protivrječna postavka etnoliberalizma zahtjeva iscrpniju analizu, za što ovdje nema prostora.

Na mnoge načine se nastoje instrumentalizovati glasači, i oni koji to mogu biti u postdejtonskom bosanskohercegovačkom poretku. Podrazumijevajuća identifikacija je više posljedica nego uzrok instrumentalizacije. Kao što se od strane vladajućeg etnonacionalističkog principa etnička odredica razumijeva prirodnom, stečena je rođenjem, a ne izborom, tako se podrazumijevaju prirodnim i mnoge druge stvari, te se poistovjećuju stranke sa narodom, narod sa religijom, vlast sa Crkvom i tako dalje. Možda i ne možemo biti začuđeni kada u 21. vijeku u Bosni i Hercegovini imamo političke propovjednike i crkvene političare. Sva prirodna i uopće podrazumijevajuća svrstavanja uproštavaju, simplifikuju cjelokupnost odnosa, i predstava pojavnosti u društvu svodeći iste na najelementarnije diferenciranje; da ili ne, prijatelj ili neprijatelj, dobro ili zlo, time mistifikujući kompaktnu i široku mrežu odnosa koji diktiraju taj isti proces, i društvenu klimu koju i "onaj" na cesti može da uoči. Prema Asimu Mujkiću, "etnicitet je povezan s praksom i retorikom dominacije koja počiva na specifičnoj strategiji depersonalizacije. Ova strategija zasniva se na predstavljanju političkih sukoba u bosanskohercegovačkom društvu kao sukoba 'mi-oni', kao borbe protiv političkog neprijatelja koji je pripadnik drugih etničkih grupa, te sukoba između 'poštenih i nepoštenih' unutar iste grupe s ciljem sprečavanja alternativnih pogleda." (Mujkić, 2010:36)

Ono što ostaje skriveno etnonacionalističkim djelovanjem i etnoliberalističkim trikovima kao što su multikulturalizam i međukulturalni, međunacionalni dijalog jeste dug period zajedničkog i mirnog suživota, i kultura u kojoj su objedinjeni običaji sve tri dominantne konfesionalnosti. Na sve načine,

iz svakog nacionalnog tabora, nastoji se raširiti mit o vječnoj mržnji protiv koje se ne može, jer to je svojevrsni “sveti rat”. U isto vrijeme se zanemaruje činjenica privilegovanih odnosa koji su bili istinski uzrok kasnije etničke netrpeljivosti, i da se na račun tih privilegija pravdala “osveta”, jer razumije se, neko uvijek plaća privilegije. “Kada se jeziku i peru pusti na volju, u izbeumljenosti i strasti, onda čovjek, a ne predmet, postaje iscrpljen.” (Pejn, 1999: 63) Tako se predmet sukoba nije analizirao, umjesto toga, dug vremenski period, služilo se religijskim opisom kako bi se uzrok sukobljenosti razložio. Ono čime se etnopolitika u Bosni i Hercegovini tradicionalno zanima je fokusiranje pažnje javnosti ka određenim stvarima kako za neke stvari ne bi znali. Tako je za pretpostaviti da nemogućnost zajedničkog života koju etnonacionalni lideri stalno iznova ističu, skreće pažnju populaciji sa mnogih važnih pitanja. Jedan Grejov (Gray) stav posebno može biti vrijedan jer doprinosi zaključku, i lako se može dovesti u vezu sa praksom koja se eksplicira; “Nama ne trebaju zajedničke vrijednosti da bismo zajedno živjeli u miru. Trebaju nam zajedničke institucije u okviru kojih brojne životne forme mogu koegzistirati” (Mujkić, 2007:100) Bosanskohercegovačkim državljanima, sasvim sigurno, nije potrebno reklamiranje suživota, oni već žive zajedno, kao što su živjeli i u prethodnim razdobljima. Ono što nedostaje jesu institucije koje ne prave razliku među stanovništvom, koje ne diskriminiraju i ne propagiraju prebrojavanja. Etnopolitika vrši sociocid u Bosni i Hercegovini, njen proizvod su tragični događaji u gradovima koji su bili primjer međureligijske tolerancije, ta sjemena mržnje zasijana kako bi održala podijeljenost, rastu kamo ih svjetlo navodi, i to objektivsko svjetlo. Medijska pažnja budi emocionalnu reakciju koja neutralizuje mogućnost racionalnog sagledavanja cjeline.

Tema odlaska mladih u fokusu medija i etnopolitike ne ispituje do kraja fenomen iseljavanja stanovništva iz Bosne i Hercegovine. Iako se sada čini kako se obraća pažnja na to, zapravo je riječ o procesu koji je već u odmakloj fazi, i već se može govoriti o posljedicama koje će privreda imati. Uzroci odlaska mladih, i uopće odlaska ljudi sa ovog prostora, koji namjeravaju trajno napustiti ovu zemlju, su brojni, ali uz adekvatno postavljeno pitanje može se utvrditi jedan od ključnih uzroka te pojave. Dovoljno je zapitati se samo; Ko odlazi? Ko su ti ljudi, koji moraju ili žele napustiti ovu zemlju? Odgovor na to pitanje bi nam mogao puno toga reći. Uz navedeno pitanje ide i drugo; Ko ostaje u, na ovakav

način ustrojenoj, Bosni i Hercegovini? Odgovor na prvo pitanje, usuđujem se reći, dat će ključan odgovor na prirodu političke prakse od strane etnopolitike u kontekstu postdejtonske bosanskohercegovačke države. Pretpostavka je, a to će, nadam se, biti potvrđeno nekim budućim istraživanjem, da znatna većina onih koji napuštaju zemlju nisu zbog svoje stranačke/partijske neopredijeljenosti mogli naći zaposlenje, ili bar ono odgovarajuće, da zbog etničke/religijske ili neke druge vrste pripadnosti nisu prepoznati kao kandidati za posao, zaposlenje, i tako dalje. To bi značilo da je na djelu svojesvrstan politički ostrakizam koji eliminiše sve nepoželjne, neadekvatne, neutralne elemente sa fizičkog prostora na kome vlada etnopolitika, i da se time uvećava procenat onih koji se određuju prema aktuelnim etničkim principima. Mjesto nasilne fizičke eliminacije neistomišljenika, i onih koji se “razlikuju” iz devedestih godina, u mirnodopskim okolnostima imamo fizičku eliminaciju neodgovarajućih političko – ekonomskim instrumentima. Etatizam takvog tipa plasira nezaobilaznost etnokulturološkog monizma.

Literatura

- Abazović, D. (2010): Religijski nacionalizam na zapadnom Balkanu. Iščekujući Evropsku uniju: stabilizacija međuetničkih i međureligijskih odnosa na zapadnom Balkanu. Tom I. Beograd: B()Š; 13-25.
- Altermatt, u. 81997): Etnonacionalizam u Evropi. Sarajevo: JEŽ.
- Balibae, E. (2011): Nasilje i civilnost. Beograd: Akademija.
- Božović, R. (1997): Putovanje u noć. Beograd: Čigoja štampa.
- Castells, E. (2002): Moć identiteta. Zagreb: Golden marketing.
- Fočo, S. (2005): Ogledi o tranziciji. Zenica: Dom štampe.
- Fromm, E. (1989): bekstvo od slobode. Beograd: Nolit.
- Lefevr, A. (1982): Preživljavanje kapitalizma. Sarajevo: Svjetlost.
- Majstorović, D., Turjačanin, V. (2011): U okrilju nacije. Banja luka: Centar za kulturni i socijalni popravak.
- Malauf, A. (2003): Ubilački identiteti. Beograd: Paideia.
- Malešević, S. : Sociologija etniciteta. Beograd: Fabrika knjiga.
- Moravski, S. (1990): Sumrak estetike. Banja luka: Novi glas.

ISTRAŽIVANJA

- Mujkić, A. (2007): Mi, građani etnopolisa. Sarajevo: Šahinpašić.
- Naisbitt, J. (1985): Megatrendovi. Zagreb: Globus.
- Selimović, M. (1997): Pisci, mišljenja, razgovori. Beograd: Sloboda.
- Šaćić, N. (2007): Izvan politike. Sarajevo: FPN.
- Šušvar, S.(1970): Nacije i međunacionalni odnosi. Zagreb: Naše teme.
- Williams, C., M. (2011): The politics of theory:Waltz, realism and democracy. Realism and world Politics, Taylor and Francis e-Library, 50-64.

KOMUNIKOLOGIJA

PRELAZAK TELEVIZIJE U LIGU NOVIH MEDIJA U BIH¹ KAKO SE TELEVIZIJA TRANSFORMISALA U MEDIJ NASTUPAJUĆEG MILENIJA?

SAŽETAK

Kako je internet, kao novi medij, izvršio utjecaj na televiziju, najznačajnijeg predstavnika tradicionalnih masovnih medija? Nakon početnog „neprijateljstva“ programski koncepti televizije su se usmjerili na proizvodnju zabave, koja se pokazala veoma produktivnom u finansijskom smislu. Na ovaj način, u sukobu sa internetom, televizija je opstala u svome izvornom obliku. Šta se dešava nakon te početne faze? Da li više koristimo nove medije ili televiziju?

Rezultati korištenja novih medija u Bosni i Hercegovini su na tragu evropskih prosjeka. Naš problem pri tome je sposobnost domaćeg korisnika da kritički kompetentno i medijski pismeno selektuje izvore. Mreža tehnički funkcioniše bez problema u svim BiH gradovima, ali međusobna komunikacija u njima nije puna realizacija javne sfere, već zbir pokušaja bez konkretnih doseg. Evidentirana je istovremeno i (ne) očekivana „žilavost“ televizije pod naletom novih medija. Rezultati nam ukazuju da se velika pažnja posvećuje zabavnim sadržajima na tv – u naročito kod mlađih. Sveprisutni „reality“ sadržaji i mogućnost gledanja programa „na poziv“ je, prema našem nalazu, jedan od ključnih razloga za današnji uspjeh televizije i istovremeno problem za domaćeg konzumenta programa.

Televizija je, evidentno, preživjela prognoziranu tragičnu sudbinu masovnih medija koji su trebali nestati pod naletom interneta. Istraženi

1 Doktorska disertacija: Komunikološki aspekti javnog mnjenja složenih zajednica na primjeru BiH, dr.sc. Mustafa Alendar, Filozofski fakultet UNI ISA

položaj televizije u konkurenciji s novim medijima dokazao je povećanu produkciju zabave kao prvi odgovor na sukob sa internetom. Nakon tehnološkog pomirenja i fuzioniranja sa internetom, televizija se, sada kao „smart tv“, nametnula marketinškoj industriji kao prvi izbor kod projekcije planova i troškova. Način na koji su se fuzionirali internet i televizija, navodi nas na zaključak da je televizija iz Lige masovnih medija prešla u Ligu novih medija.

Gljučne riječi: masovni mediji, novi mediji, televizija, internet, smart
– tv, marketing, publika

Uvod

Pred kraj sedamdesetih godina prošlog vijeka i proteklog milenija sa spotom pjesme „Video je ubio radijsku zvijezdu“, počelo je emitovanje specijalističkog muzičkog tv kanala MTV – a 01.08.1981. Ovaj spot je, naravno, bio jedan od mnogobrojnih koji su se tada počeli vrtjeti na MTV – u, ali je poruka te pjesme rezimirala pobjednike i gubitnike na medijskom planu. „Tehnološka revolucija radija u ranim 20 – im i televizije u 50 – im transformirala je industriju vijesti tako dramatično kao što to kompjuter i internet čine danas.“ (Herbert 2000: 7)² Novim medijskim mogućnostima koji su stigli sa pojavom interneta na početku su se masovno koristili većinom razvijeni. Oko 90% korisnika interneta živi u industrijalizovanim zemljama, sa stalnim trendom promjene načina korištenja interneta. Dvadeset planetarnih mega gradova od New Yorka, preko Moskve do Bombaja bilježi preko 80% ukupne internetske komunikacije u svijetu.³ Pri tome, „marketing javnog mišljenja“ (Alendar, 2020) briše granicu između pojma korisnik interneta i potrošač pa možemo naslutiti da se novo ponašanje potrošača u proteklih nekoliko godina ogleda u pokušajima snaženja ličnih veza i odnosa. Potrošači sve više koriste nove platforme novih društvenih mreža koji ugrožavaju do sada nedodirljivi Facebook. Na ovaj način ide se u prilog McLuhanovoj tvrdnji da postoji dvosmjernan proces utjecaja novih tehnologija. Onaj prvi u kojem nas internet (u ovom slučaju) stalno mijenja jer ga neprestano

2 prevod autora sa engleskog

3 UN (2003) World Public Sector Report: E-government at the Crossroads: 25

koristimo i drugi u kojem čovjek „sa svoje strane, uvijek pronalazi nove načine promjene tehnologije“ (McLuhan, 2008: 45).

BiH je u ovom trenutku na nezaustavljivom putu prema masovnom korištenju. Bosanci i Hercegovci se, novim/osobnim medijima, ubrzano uključuju na globalni plan. Sa tehnološke strane, televizijska slika vizuelno zaostaje za hipertekstualnim mogućnostima interneta. Dok pratimo linearni tv program „slika zahtijeva da u svakom trenutku popunjavamo prostore u mreži grčevitim osjetilnim učestvovanjem koje je kinetičko i taktilno.“ (McLuhan, 2008: 278)

Da li je televizija preživjela prognozirano tragičnu sudbinu masovnih medija koji su trebali nestati pod naletom interneta? Istražujemo položaj televizije u konkurenciji s novim medijima uz hipotezu da je tv, kao masovni medij, opstao pred navalom novih medija uz povećanu produkciju zabave proizvođači istovremeno marketinški aktivnu publiku.

Metod

Istraživan je položaj televizije u konkurenciji s novim medijima u BiH. Zanima nas koliko bosanskohercegovačkih građana koristi internet, pomoću kojih uređaja najčešće pristupaju, koje kanale za komunikaciju najčešće koriste; u odnosu na vrijeme provedeno u gledanju televizije kao i sadržaj programa koji prate. Za potrebe ovoga istraživanja (07/2019) konstruiran je anonimni internetski upitnik sa općim podacima: godine starosti DOB: *min 18 -30, 30+ *max 60, Spol SEX: M, Ž, Obrazovanje EDU: S (srednja i viša škola) V (fakultet, student). Reprezentativni uzorak ispitivanja građana je bio 1% (974/c.a.100.000) ravnopravne rodne zasupljenosti, podjeljenih na dobnu granicu do 30 godina i od 30 do 60 godina. Pristup anektnom upitniku prema IP adresama⁴ anketiranih bio je ograničen na gradsko urbano područje u koje ulaze tzv. - „rubne općine“ koje broje 30% ukupnog stanovništva Mostara, pri tome vodeći računa o ravnopravnom omjeru anketiranih u odnosu na DOB, SEX i EDU, kako bi se fokusirali na varijable: A: korištenje interneta u odnosu na životne dobi ispitanika, B: uređaji koji se koriste za pristup internetu i životne dobi ispitanika, C: kanali za komunikaciju

4 IP broj ili IP adresa je jedinstvena brojčana oznaka kompjutera/rutera na internetu kojom se utvrđuje geolokacija korisnika

na uređajima i životne dobi ispitanika, D: vrijeme i sadržaj provedenog u gledanju tv – a i životne dobi ispitanika. Izričito je izostavljen posao na internetu, čija bi varijabla poremetila odnose. Za statističku obradu podataka korišten je program SPSS for Windows (inačica 13.0, SPSS Inc., Chicago, IL, SAD).

Rezultat

1 Tablica A - Korištenje interneta

Od 18 do 30 godina: 84%. Od 31 do 60 godina: 58%.

Komentar: mlađa populacija sa 84% očekivano prednjači nad starijom 58%.

TABLICA A	KORISTI INTERNET	NE KORISTI INTERNET	UKUPNO ISPITANIKA
OD 18 DO 30 GODINA STAROSTI	412	78	490/974
OD 18 DO 30 GODINA STAROSTI	84%	16%	100%
OD 31 DO 60 GODINA STAROSTI	281	203	484/974
OD 31 DO 60 GODINA STAROSTI	58%	42%	100%

2 Tablica B - Uređaji

Od 18 do 30 godina: PC računar - 48%, pametni telefon/tablet - 52%. Od 31 do 60 godina: PC računar - 62%, pametni telefon/tablet - 38%.

Komentar: kod uređaja, mlađa populacija manje koristi računar od starije a starija manje koristi smartphone i tablet od mađe

TABLICA B	PC RAČUNAR	PAMETNI TELEFON / TABLET	UKUPNO ISPITANIKA
OD 18 DO 30 GODINA STAROSTI	235	254	490/974
OD 18 DO 30 GODINA STAROSTI	48%	52%	100%
OD 31 DO 60 GODINA STAROSTI	300	184	484/974
OD 31 DO 60 GODINA STAROSTI	62%	38%	100%

3 Tablica D - Vrijeme provedeno u gledanju tv – a

Od 18 do 30 godina: 280 minuta dnevno (4,6 sati). Od 31 do 60 godina: 360 minuta dnevno (6,0 sati) Od 18 do 30 godina: 62% sadržaja ili 173 minute (2,8 sati) otpada na gledanje videa i programa na zahtjev, a 38% ili 107 minuta (1,8 sati) na gledanje klasičnog tv programa.

Od 31 do 60 godina: 18% ili 64 minute (1,0 sati) sadržaja otpada na gledanje videa i programa na zahtjev, a 82% ili 296 minuta (5,0 sati) na gledanje klasičnog tv programa. Komentar: starija populacija dnevno provede skoro 90 minuta više od mlađe gledajući tv, ali zato mladi 62% vremena na tv – u provedu uz zabavne sadržaje (video, programi na zahtjev i sl.) dok stariji za to isto izdvoje 18% vremena

TABLICA D	UKUPNO DNEVNO VRIJEME GLEDANJA TV U SATIMA	VIDEO I PROGRAM NA ZAHTJEV	OSTALI TV PROGRAM	UKUPNO ISPITANIKA
OD 18 DO 30 GODINA STAROSTI	280 min. 4,6 h	173 min. 2,8 h	107 min. 1,8 h	460/912
OD 18 DO 30 GODINA STAROSTI	19% dnevnog vremena	62% gledanja	38% gledanja	100%
OD 31 DO 60 GODINA STAROSTI	360 min. 6 h	64 min. 1 h	296 min. 5 h	452/912
OD 31 DO 60 GODINA STAROSTI	40% dnevnog vremena	18%	82%	100%

Diskusija

BiH rezultati korištenja novih medija su na tragu evropskih prosjeka. Evidentirana je istovremeno i neočekivana „žilavost“ televizije pod naletom novih medija. Značajna količina njene dnevne konzumacije rezultira „aktivnom javnošću u dnevnom boravku“ koja napreže mozak da primi nebrojene slike. Takva javnost „živi u okvirima priča koje televizija svakodnevno prenosi kroz vijesti, dramu, talk show emisije i reklame, pa je tako „televizija medij socijalizacije u standardizovane uloge i ponašanje“ (Gerbner & Gross 1976: 175). Rezultati nam ukazuju da se velika pažnja posvećuje zabavnim sadržajima

na tv-u naročito kod mladih. Sveprisutni reality program je prema našem nalazu ključni problem za domaćeg konzumenta televizije, ali nije jedini. Pažnju i vrijeme otimaju napredne „VOD“⁵ mogućnosti, gledanja sadržaja i do mjesec dana unatrag.

Kada su se, na kraju 19. vijeka, u krilu industrijske revolucije pojavili masovni mediji, i oni su izazvali pomjeranje dotadašnjih medija. „Knjiga, vodeći pokazatelj kapitalističke proizvodnje, dolaskom novih, dobila je drugu vrijednost“ (Inglis 1997: 25).

U početku su masovni mediji bili prostorno definisani. To su uvjetovali tehnički limitirani dosezi i opsezi frekvencija, mreže distribucije; pa su taj prostor ograničili nacijom ili državom. Ulaskom kablovskih operatera, digitalne tehnologije, pojavom globalizacije osobnih medija i masovni mediji postaju globalni. Adaptirali su se uzevši dio tehnologije i diskursa osobnih medija. „Za tri postojeća mas – medija važno je do tada isto zlatno pravilo: dopunjavati se, a ne sudarati se“ (Balle, 1997: 21). Masovni mediji između sebe su razvili nepisana pravila. Film se prirodno nametnuo kao simbol televizije, muzika je zavládala radijom a štampa je zadržala informaciju. Tokom dana podjela je izgledala ovako: Jedan te isti događaj radio je mogao brzo i kratko da najavi, potom da ga televizija prikaže a štampa detaljno objasni. Prvo narušavanje ove ravnoteže desilo se negdje oko 1960. godine, kada nam je omogućeno da sa sobom ponese radio koji je do tada stajao u kući. Počela je tehnologija tranzistora i baterija koja je aktuelna danas. Kada smo iznjeli tranzistor iz kuće, i dalje smo mogli da brzo dobijemo vijesti o aktuelnim zbivanjima bez obzira na to gdje se nalazili. Novo pakovanje električne energije u baterije bilo je ujedno i novo pakovanje informacija koje možemo ponijeti sa sobom. Ni večernje izdanje štampe, koje je uvedeno kao odgovor, nije moglo sustići ovaj novi korak. Prestrojavanje se brzo dešava. Najdinamičniji je razvoj televizije. „Već 1960. godine, rast prodaje televizora je 60% a samo 15 godina kasnije 1974. televiziju je pratilo 90% stanovništva svih republika bivše SFRJ“ (Thompson 1995: 14).

Dinamičan uspon televizije povezan je sa službenom politikom SAD, pomažući države koje to ne mogu u postavljanju odašiljačke opreme i uspostavljanju televizijske mreže. Besplatna tehnologija? Ne, nego dvostruka

5 engleski: video on demand, video na poziv

korist za tada najmoćniju državu planete: riješiti se zastarjele opreme i prodati prve proizvode „industrije zabave“ koja se ogledala u do tada nepoznatim „soap operama“. Širom „nesvrstanog svijeta“ u eter su stigle Kojak, Dallas, Sherif McCloud... Iza zvučnih naslova krile su se drugorazredne produkcije, ispunjene nasiljem ili praznim dijalogom, ukrašene kič kostimima. Magnetizam između opčinjenog auditorija i industrije zabave natjerao je sve masovne medije da se počinu baviti svačim, jer je najednom nastala utrka za što više publike. „Navala žanrova, različitih tipova emisija ili časopisa, udarnih termina, zadnjih stranica, a sve obilno začinjeno reklamom, traje sve do 1990, kada se pojavljuju drugačiji mediji, koje nismo mogli nazvati masovnim, iako se masovno koriste.“ (Balle 1997: 28).

Ulazak osobnih medija u BiH bio je isti kao i masovnih medija, sa zakašnjenjem, ali uz ubrzano hvatanje koraka. Iako je borba između tradicionalnih i novih medija bila bespoštedna, pobjednici nisu kao u pjesmi iz našeg Uvoda „ubili“ poražene medije. Poražena štampa i radio nisu postali suvišni i nisu nestali. Novi mediji koji su prevladali preuzeli su dio (veći ili manji) osobina ali nisu mogli u potpunosti ispuniti prostor svojim funkcijama, kao što ni, istorijski gledano ni film nije mogao potpuno ispuniti prostor i istisnuti književnost ili strip. Naprotiv, danas smo svjedoci da su „Marvelovi junaci“ glavni likovi filmskih ostvarenja, a to potiče novo zanimanje za strip, generacija koji su rođeni davno nakon zlatnog doba stripa.

„Dolazak novih tehnoloških sredstava ne čini nužno ranija sredstva suvišnima..., u historiji kulture nikada nije dogodilo da je nešto jednostavno ubilo nešto drugo. Nešto je duboko promijenilo nešto drugo“ (Eco 1996). Promjene su vidljive. Pod presingom novih, masovni mediji su počeli koristiti različite forme „magazina“ kojima je zajedničko što se po uzoru na društvene mreže, blogere i influencere bave životnim temama. Ovi magazini su još nazivaju i „infotainment“⁶. Promjena se odvija pod utjecajem novog medija sve dotle dok stariji medij „ne pronade nove oblike i položaje“ (McLuhan 2008: 156). Primjer za ovu tvrdnju je internet koji uspješno objedinjuje štampu i radio na svojim platformama, dok se istovremeno, upravo zbog toga, pobuđuje uvijek novo zanimanje za ovaj dvojac. „Ekspanzijom elektronske publike nije umanjen tiraž štampanih izdanja,

6 neologizam: information i entertainment

koji je između 1983. i 1997. porastao s 1,3 miliona na 1,6 miliona primeraka“ (Gozzini 2001: 416). Ipak, najveći adut masovnih medija, njihova sposobnost da iz jednog centra prenesu jednu poruku svima, pao je u drugi plan. Jer osim što je preuzeo ovu mogućnost, osobni medij je putem mreže uspostavio obrazac dvosmjerne komunikacije u realnom vremenu između korisnika. Ako na ovom jestu promjenimo ugao teoretskog posmatranja i usmjerimo ga na publiku, možemo konstatovati da je, također krajem 19. vijeka, sa pojavom radija i tv – a kao preostalih pratilaca štampe; ubrzano nastavljeno brisanje između privatne i javne sfere – kao konačni produkt navale masovnih medija. Granica je bivala sve manje i manje vidljiva, da bi danas, navalom novih medija, potpuno nestala uspostavivši samo novi obzor, između stvarno - realnog i virtualno – maštovitog. Historija se ponavlja. Pomalo je zaboravljena navala tv-a?!

U Sjedinjenim državama (SAD) 1987. je bilo 1.290 tv stanica koje su radile na komercijalnoj osnovi. Između 1990. i 1995. masovni mediji u BiH počinju se pojavljivati kao gljive poslije kiše. Prema podacima tadašnje Nezavisne komisije za medije, „gljive“ su činile 76 televizijskih stanica i 206 radijskih. Pored toga, bilo je 138 različitih izdanja štampe i 11 novinskih agencija. Ukupno 431 medij! Nešto više reda uvodi Regulatorna agencija za komunikacije koja je do polovine 2002. završila proces izdavanja dugoročnih dozvola na osnovu pravila: program, finansiranje, tehnička opremljenost i eventualne ranije greške. Dugoročne dozvole trenutno imaju 144 radijske stanice i 45 javnih i komercijalnih televizija⁷.

Ako uporedimo sadašnji broj medija u BiH naspram 211 s prostora bivše SFRJ, vidjet ćemo skoro istu koncentraciju na sedam puta manje stanovništva! Medijska opsada masovnih medija, dakle televizije je bila i ostala brutalna. „Tradicionalni mediji su, u svakom slučaju, više ili manje modifikovali stvarnost, preoblikovali naše sposobnosti percepcije, prilagodili ih nakanama ideologije koja stoji iza njih, interesa elita ili finansijskog profita“ (Osmančević, 2009: 28).

Osamdesetih godina prošlog vijeka, kako navodi Ben Bagdikian⁸, polovinu medijskog tržišta je držalo pedeset kompanija. U narednih desetak godina taj se broj prepolovio na dvadeset, dok ih je danas samo nekolicina⁹. Osim što je na

7 RAK i GfK Group (2018)

8 The Media Monopoly, 1992

9 Time Warner, Disney, Bertelsmann, Viacom i News Corporation

ovaj način istisnuta konkurencija, na čisto ekonomskom planu megakorporacije imaju svoje akcije u srodnim kreativnim industrijama filma, muzike, zabavnih parkova...itd; a sve zajedno opslužuju brojne agencije za odnose sa javnošću u istom vlasništvu. Globalna javna sfera tako je ispunjena osmišljenim i unaprijed kreiranim informacijama, ukusima i navikama koje iz skupocjenih ovalnih ureda stižu u svaki kutak svijeta. Vremeplov dvadesetog vijeka pokazuje jedva primjetni, ali stalni trend ukрупnjavanja medijskog vlasništva. U utrci za profitom stvorili su nevidljive imperije političkog utjecaja. Liberalni kapitalizam udružen sa novim medijima je pokrenuo proces „globalizacije“ koji je zanimljiv i prihvaćen kao novi pojam, ali posmatran kao proces on ustvari kolinizira cijelu planetu. „Pojam slobodnog tržišta, perjanica takva pristupa, još ni izdaleka ne označava stvarno stanje na tržištima. Baš onako kako sve prisutniji pojam deregulacije zapravo označava prikrivenu, ali sve veću i legalizovanu socijalnu neodgovornost velikih koncerna“ (Gavranović, 2006: 37).

U Bosni i Hercegovini javni državni medijski servis danas teoretski zastupa dio prostora idealne javne sfere, dok svijetom medija, istovremeno vlada nekolicina moćnih transnacionalnih kompanija, pa je televizijska bosanskohercegovačka praksa, bez obzira da li javna ili komercijalna; neumoljivo uvučena u globalna kretanja. Američka tv stanica *Fox News* „svakog dana pošalje cirkularno pismo svim urednicima, producentima i novinarima sa naznakama sadržaja dnevnih tema“ (Godin, 2007: 144).

To su priče koji *Fox News* želi ispričati tog dana. *Fox* uopšte ne krije da „upravlja vijestima“. Vijesti se svaki dan trebaju uskladiti s temama iz cirkularnog pisma. Šta se dešava: *Fox* iznosi priču kojoj će publika rado povjerovati jer neće morati mijenjati stav. Kasnije će svoje stavove moći s lakoćom, stereotipno prenijeti nekom drugom, stvarajući utisak da su izuzetno obaviješteni i uključeni u sve tokove društva. Politika *Foxa* je pod velikim znakom pitanja, ali uspjeh nije. Od kako je osnovan 1996¹⁰. godine *Fox* je doživio ekspanziju kada se počelo upravljati vijestima! Od tada pa do „Trumpovske kampanje prilagođenih istina“, mnogi današnji političari će javno reći da je potrebno malo prilagoditi informacije koje se plasiraju u javnu sferu. Politički centri moći, od prvog broja štampe pa do danas su u stalnom naporu utjecaja na medijsko izvještavanje.

10 Murdock,R.& Ayles,R.

Novo u svemu ovome su tehnike koje kreću od pseudodogađaja preko spina pa sve do „soundbitova“ – fraza koje se lako pamte“.

U Bosni i Hercegovini upravljanje vijestima ne rade urednici (kao u *Foxu*) cirkularnim pismom, već ogromni nedostaci u zakonodavstvu a pri tome prvenstveno Zakona o medijima. BiH je posljednja zemlja u Evropi koja ga još nema! A ovaj akt nije jedini koji je potreban. Nedostaju i Zakon o transparentnosti vlasništva u medijima, Zakon o zaštiti medijskog pluralizma, a na kraju kao posljednji dio savremenog medijskog zakonodavnog paketa i Zakon o oglašavanju. Bez ovoga „paketa“ imat ćemo i dalje navalu anonimnih virtuelnih portala za koje se ne zna u čijem su vlasništvu niti ko kreira njihove sadržaje.

Na ovaj način, domaća elita relativno lako uspijeva upravljati novinarima i programom. Ipak, dignitet novinarske profesije nije najveće pitanje današnje sheme tv programa. Regionalne komercijalne i javne televizijske kuća u svojoj produkciji obavezno imaju emisije za koje su sigurne da će voditi na listama gledanosti. To su „nadmetanja - u svojoj suštini: od pjevanja i plesa do kuhanja i života u zajednici. I dok je konzument u masovnoj kulminaciji zaokupljen uređivanjem „bigbrother“ programa i određuje šta će se dešavati u sutrašnjoj epizodi; tv pobjednik na kraju ništa ne dobiva!

Amel Ćurić je sredinom juna 2015. godine pobijedio na muzičkom reality show programu *X Factor Adria* kojeg je producirala RTL televizija. Općina Gračanica mu je priredila svečani doček, a hiljade građana je došlo da pozdravi svoga pobjednika. Pobjednika televizije?! Amel je 2003. godine na reality show programu *OBN Music Talents* televizije OBN, također postao pobjednik, a tada su se Gračanlije spontano organizovali i priredili doček svome sugrađaninu da proslave njegovo prvo mjesto u televizijskom programu?! Raspon od spontanog do službenog dočeka u 10 godina, ustvari pokazuje uspješnost „reality“ koncepta domaće tv.

Od početka milenija pa do službenog dočeka Amela Ćurića internet je nastavio svoj rast, ali je televizija, najednom, ponovo postala glavni medij za oglašavanje. Dakle, tv nije poražen? Naprotiv, tv ekrani jači nego ikad! Televizijska publika je prešla na internet, ali je zato internet u fenomenalnom obratu prešao na televiziju. Marketinški stručnjaci su odmah uvidjeli novu budućnost oglašavanja, jer su sada na televiziji, kao i na internetu dobili

mogućnost presonalizovanja poruka i mjerenja učinaka! Trenutno se preko 65% raspoloživih sredstava za oglašavanje troši na televiziju¹¹. Ovako visok procenata učešća u troškovima oglašavanja za televiziju uzrokovan je, naravno, njenom novom tehnološkom sposobnošću – „smart tv“! Kako je došlo do ovoga? Računarski ekrani su sve do prije nekoliko godina bili inferiorni naspram onih televizijskih zbog svoje veličine, ali su bili primarno zanimljivi marketinškoj industriji zbog mogućnosti preciznog mjerenja ponašanja/potreba pojedinca/konzumenta. Nedavnim fuzioniranjem interneta i televizije¹² na jednom mjestu dobijate veliki tv ekran od 40 inča¹³ koji je istovremeno i računarski i tv! Ova činjenica je zacimentirala novu važnost televizije u mileniju koji je pred nama. Sada i „smart tv“, kao i internet, u tehnološkom smislu ravnopravno daje korisnicima kontrolu konzumiranja sadržaja (kada i gdje), ali i oglašivačima kontrolu konzumiranja reklama i mjerenje utjecaja kod tih istih korisnika. Pojedinaac u mreži je tako postao globalno zanimljiv kao predmet koji se može „iznajmiti“ reklamnoj industriji. Ako posmatramo manje razvijene zemlje, države u tranziciji, u koje svakako spada i Bosna i Hercegovina, onda možemo primijetiti da se ovaj proces stvaranja elitističkih potrošačkih navika pojedinca odvija kroz globalno djelovanje medijskog sistema unutar domaćeg kulturnog prostora, pri čemu se program pretežno prezentira kroz „lagane“, mentalno nezahtjevne sadržaje. Pri tome, medijske megakompanije, osim globalnog upliva, osiguravaju i lokalnu infrastrukturu kupujući ili praveći franšize sa malim lokalnim provajderima, koji rado prodaju svoju uslugu. Dakle, okvir za proces „komercijalizacije bosanskohercegovačkih naraštaja“ nalazi se između globalnih kompanija, medija koje oni posjeduju i marketinških sadržaja koji se u ovoj sprezi neprekidno distribuiraju. „Standardizacija medija kroz strukturu i sadržaj programa svih vrsta medija bitno utječe na posebnost i održivost autentičnosti nacionalnih kultura, koje sve više podliježu potrošačkom duhu medijsko – industrijskog konglomerata“ (Gavranović 2006: 38).

11 U BiH (2017) od ukupno 33.250.000 eura na na televizijsko oglašavanje je potrošeno 20.300.000 Eura / izvor: Izvještaj REGULACIJA TRŽIŠTA OGLAŠAVANJA, (2018) Mediji i javni ugled, str 23

12 „smart tv“

13 1 inch = 2,54 cm

U vrijeme dok je štampa vladala medijskim prostorom a radio i tv se stidljivo uključivali, oglašivači su kupovali prostor u novinama da bi prikazivali svoje reklame. Njihovu reklamu kupili smo tek tada kada smo kupili i novine. I dok nas je reklamnim oglasom u klasičnoj štampi nastojao svojim sadržajem namamiti na kupovinu; tada smo imali vremena da razmislimo i eventualno odbacimo kupovinu. U međuvremenu, masovni mediji su postali nosači oglasa uz prodajne efekte koji su uvijek bili nepoznanica, jer reakcija publike je ovisila samo o kreativnosti reklamnih producenata. Novi mediji su odgojili gotove potrošače koji primaju oglase na njegov osobni medij uklapajući potrošača i proizvod u savršen svijet ispunjenih potreba. „Stoga se slika svijeta pojednostavljuje, postaje jasno prepoznatljiva, kako bi reklama došla do izražaja. Oglašivači su toliko moćni i finansijski snažni da utječu na uređivačku politiku medija te usmjeravaju razvoj suvremenih medija“ (Malović, 2006: 52-53). Televizija, pod naletom novih medija, nije samo pokazala „žilavost“ već i sposobnost nametanja kao prvog izbora i ulaska u novu Ligu. Ligu novih medija! „Između tri sveta: informatike, audiovizuelnog i telekomunikacija dolazi do brojnih pretapanja i stapanja. Nosači jednih medija će se koristiti da bi osigurali usluge drugim medijima“. (Balle, 1997: 28) U ovom procesu, štampa i radio nisu imali šta da ponude da bi se fuzionirali sa novim medijima. Štamparski papir i radijski tranzistori sa tehnikom eterskog odašiljanja za sada nisu iskoristivi u digitalnom svijetu. U momentu kada klasnični tv program i internet dijele jedan te isti ekran sa punom funkcionalnošću onda dobijamo „smart tv“. Radi se o tome da imamo imamo interakciju sa mrežom kada želimo, dok istovremeno možemo gledati televiziju kojoj je mreža tehnička baza. Na taj način, televizija počinje dopuštati precizna mjerenja o navikama potrošača koja su do sada bila rezervisana za internet. Veoma brzo (ako već nije) Facebook, televizijske megakorporacije će ući u direktne pregovore o razmjeni informacija o sondaži potrošača, bez našeg pristanka i znanja, da bi marketinški odjeli kompanija dobili precizne podatke o našem slobodnom vremenu.

Zaključak

Televizija je, evidentno, preživjela prognoziranu tragičnu sudbinu masovnih medija koji su trebali nestati pod naletom interneta. Istraženi položaj televizije u konkurenciji s novim medijima dokazao je povećanu produkciju zabave kao prvi odgovor na sukob sa internetom. Nakon tehnološkog pomirenja i fuzioniranja sa internetom, televizija se, sada kao „smart tv“ nametnula marketinškoj industriji kao prvi izbor kod projekcije planova i troškova.

Način na koji su se fuzionirali internet i televizija, i činjenica da sada internet za „smart tv“ služi, između ostalog, i kao tehnička platforma, navodi nas na zaključak da je televizija iz Lige masovnih medija prešla u Ligu novih medija potiskujući iz upotrebe „pc računare“. Štampa i radio nisu imali šta da ponude za prelazak u Ligu novih medija, pa trenutno doživljavaju samo svoju virtualnu verziju. Naravno, nije isključeno da se i tu može nešto promjeniti u budućnosti.

Televizija je, na drugoj strani, uspjela da nametne svoje ogromne i atraktivne ekrane, daleko atraktivnije i vidljivije od ekrana računara; čime je u stvari „platila“ ulazak Ligu novih medija.

THE TRANSITION OF TELEVISION TO THE LEAGUE OF NEW MEDIA IN BIH HOW DID TELEVISION TRANSFORM INTO THE MEDIA OF THE NEW MILLENNIUM ?

SUMMARY

How did the Internet, as new media, influenced television, the most significant representative of traditional mass media? After initial hostilities, programming concepts of the television focused on entertainment production, which showed as most productive in a financial sense. In this way, facing the Internet, television survived in its original form. What's happening after this initial phase? Are we using more of new media or television?

We have researched the position of television in competition with new media. Our hypothesis: TV as a mass media survived the attack of new media

with increasing of entertainment production – producing a market – oriented audience.

The arrival of personal media in BiH was the same as the arrival of the mass media - with a delay, but with a quick catch. Currently, over half of the population uses a mobile phone, and according to the latest research, almost a million people have access to the Internet. BiH results of using new media are following footsteps of European average.

In Bosnia and Herzegovina, the public media service today theoretically represents a part of the space of the ideal public sphere. At the same time, the global media world is ruled by several powerful transnational companies. Television BiH practice, whether public or commercial; it is inexorably drawn into global movements.

Our issue with that is the capability of local/domestic user to critically capable and media literate selects/filters out its sources. Technically, the network is operating without any issue in all BiH cities, but internal communication within those cities is not full of realizations from public spheres, but a sum of efforts without actual and concrete reaches. At the same time, an unexpected toughness of television under the burst of the new media has been recorded. Results are indicating that massive attention has been given to fun content on TV, especially in the youth population. Omnipresent reality content and the possibility of watching programs „on-demand“ is, according to our finding, one of the key reasons for today’s success of television, but at the same time for local program consumers.

Since the beginning of the millennium, the Internet has continued to grow, but television has suddenly become the main media for advertising. So the TV is not defeated? No, on the contrary, TV screens are never stronger! The TV audience switched to the Internet, but the Internet switched to television in a phenomenal turn.

Evidently, Television went through its inevitable tragic destiny of mass media that was supposed to perish after the Internet burst. Taking a closer look at television stand compared to new media shows increased production of tv fun as the first response to conflict with the Internet. After the technological peace and fusion with the Internet, now „smart“ television has imposed itself

to the marketing industry as the first choice when it comes to plan and costs projection.

The press and the radio had nothing to offer to move to the League of New Media. That is why they experienced only their electronic - virtual version. Television managed to impose its huge and attractive screens (more attractive and visible than computer screens), which in fact „paid“ for the entry of the League of New Media.

The way how the Internet and television merged leads us to the conclusion that television has crossed from the League of mass media to the New Media League.

Keywords: mass media, new media, television, internet, smart – tv, marketing, audience

Izvori i literatura

Knjige:

Balle, F. (1997): *Moć medija*, Clio, Beograd.

Bauer, T. (2007): *Vjerodostojnost medija–društveni kapital medijskog društva: Vjerodostojnost novina*, ICEJ, Zagreb.

Gavranović, A. (2006): *Utjecaj globalizacije na novinarstvo: Globalizacija i odgovornost novinara*, ICEJ, Zagreb.

Godin, S. (2007): *Svi marketinški stručnjaci su lažovi*, Logos Art, Beograd.

Gozzini, G. (2001): *Istorija novinarstva*, Clio, Beograd.

Inglis, F. (1997): *Teorija medija*, Barabat, Zagreb.

McLuhan, M. (2008): *Razumijevanje medija*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.

Osmančević, E. (2009): *Demokračnost www-komuniciranja*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo.

Thompson, M. (1995): *Kovanje rata*, ICAC, Zagreb.

Naučni članci:

Gerbner, G. & Gross, L. (1976): *Living with Television: The Violence Profile*, Journal of Communication, 26/2, Wiley-Blackwell, New Jersey.

Ostali izvori:

Alendar, M. (2020): *Komunikološki aspekti javnog mnijenja složenih zajednica na primjeru BiH*, (Doktorska disertacija, Filozofski fakultet UNI ISA.

Eco, U. (1996): *Od interneta do Gutenberga*, predavanje na Italijanskoj akademiji za napredne studije u Americi, 12.11.1996. (<https://www.scribd.com/doc/77925832/Od-Interneta-Do-Gutenberg-A>)

UN (2003): *E-government at the Crossroads*, World Public Sector Report

Amna Mehmedović, MA
Kantonalno ministarstvo obrazovanja nauke, kulture i sporta HNK
Sanjin Handžar, MA
Fakultet humanističkih nauka, Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

UDK 316.774:004.738.5](497.6)
Izvorni naučni rad

MEDIJSKO IZVJEŠTAVANJE BOSANSKOHERCEGOVAČKIH WEB PORTALA O RODNO ZASNOVANOM NASILJU NAD ŽENAMA

SAŽETAK

U kontekstu rodno zasnovanog nasilja nad ženama, njegovog širenja i faktora koji ga uzrokuju nemoguće je ne govoriti o utjecaju masovnih medija kao kreatora javnog mnijenja. Iako trebaju biti promotori pozitivnih društvenih dešavanja koji podrazumijevaju i podizanje svijesti o rodnim stereotipima, diskriminaciji i rodno zasnovanom nasilju, u bosanskohercegovačkim medijima je sveprisutna prezentacija žena kao seksualnog objekta, koja ne doprinosi smanjenju nasilja. Online mediji postali su najčešće korišteni komunikacijski kanali za propagiranje različitih ciljeva i utjecaja na javno mnijenje, pa čak i u prezentiranju seksističkih sadržaja praćenih eksplicitnim fotografijama koje često pozivaju i na rodno zasnovano nasilje.

Rad se zasniva na hipotezi da se bosanskohercegovački portali prilikom izvještavanja o rodno zasnovanom nasilju nad ženama koriste senzacionalističkim elementima koji mogu inicirati daljnje nasilje, predrasude i diskriminaciju. Cilj rada je istražiti i analizirati u kojoj mjeri i na koji način bosanskohercegovački web-portali, Bljesak.info i Buka.com izvještavaju o rodno zasnovanom nasilju. Rad se sastoji od pregleda teorijske analize koji obuhvata medije i rodno zasnovano nasilje nad ženama, te empirijskog aspekta koji podrazumijeva prezentaciju i analizu medijskih sadržaja na portalima Bljesak.info i Buka.com, kao i analizu ankete. Rezultati istraživanja pokazuju da se prilikom izvještavanja o

rodno zasnovanom nasilju nad ženama portali Bljesak.info i Buka.com koriste senzacionalističkim jezikom.

Ključne riječi: nasilje, mediji, portal, izvještavanje, članak, senzacionalizam.

Uvod

Rodno zasnovano nasilje nad ženama društveni je problem o kojem se na adekvatan način vrlo malo izvještava. Iako bi se o njemu trebalo govoriti kao o pojavi s negativnom konotacijom, koja itekako utječe na ljudske živote, rodno zasnovano nasilje nad ženama postalo je najčešći dio crne hronike u kojem je ponekad teško detektirati ko su žrtve, a ko nasilnici, te je postalo predmet privlačenja pažnje javnosti. Nažalost, u borbi za klikove, ni novinari ni urednici, ne prezaju za objavljivanjem senzacionalističkih i seksističkih vijesti, svjesni ili ne da takvi sadržaji uzrokuju ili mogu uzrokovati predrasude, diskriminaciju i rodno zasnovano nasilje. Eksplicitne fotografije ili fotografije maloljetnika, senzacionalistički naslovi uglavnom su medijski sadržaji koji se mogu pronaći na web-portalima s ciljem privlačenje pažnje javnosti. Sadržaji o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, kojima se educira javnost i koji mogu doprinijeti njegovom smanjenju, skoro da ne postoje ili su veoma rijetki.

Zašto su žene žrtve nasilja? Dalije problem neophodno riješiti institucionalno i sistemski, da li je potrebno obrazovati žene koje neće imati usađeno mišljenje manje vrijednosti, a samim tim neće biti predmet stereotipa, predrasuda i rodno zasnovanog nasilja? Rješenje minimiziranja rodno zasnovanog nasilja, osim u sistemu obrazovanja, nalazi se i u medijskom djelovanju i prezentiranju žene kao uspješne individue ili kao dijela kolektiva. Djelujući tako na široku javnost, ženu treba posmatrati kao individuu koja je važan dio društvene zajednice, a ne kao seksualni objekt koji izaziva pažnju javnosti i koja će možda zbog načina medijske prezentacije biti žrtva rodno zasnovanog nasilja.

1. Rodno zasnovano nasilje nad ženama

“Rodno zasnovano nasilje je kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije i označava svaki čin nasilja koji ima za posljedicu ili će vjerovatno imati za posljedicu

fizičku, psihičku, seksualnu ili ekonomsku povredu, odnosno patnju, uključujući i prijetnje takvim djelima, prinudu ili namjerno oduzimanje slobode u javnom ili privatnom životu. Može se manifestovati u različitim oblicima ili kao kombinacija više njih: fizičko, emocionalno, psihološko ili seksualno nasilje te ekonomsko nasilje“ (Petrić, 2019: 219). Prema Pekinškoj deklaraciji rodno zasnovano nasilje predstavlja „svaki čin rodno utemeljenog nasilja koji dovodi ili može da dovede do fizičke, psihičke ili seksualne povrede ili patnje žena, uključujući i pretnju takvim činom, prinudu ili samovoljno uskraćivanje slobode, bez obzira da li se odvija u javnom ili privatnom životu” (Aleksić i Đorgović, 2011:15). Kao najzastupljeniji vid rodno zasnovanog nasilja je nasilje nad ženama.

U Deklaraciji UN-a o eliminaciji nasilja prema ženama (1993) definiše se kao bilo koje djelo rodno zasnovanog nasilja koje rezultira ili je vjerovatno da će rezultirati fizičkom, seksualnom ili psihološkom povredom ili patnjom žena, uključujući i prijetnje takvim djelima, prisilu ili proizvoljno lišavanje slobode, bez obzira da li se dešava u javnom ili privatnom životu“ (prema Dekić, 2017: 7). Radović i Jarić navode da se pod rodno zasnovanim nasiljem uglavnom podrazumijevaju „oblici nasilja koji pogađaju gotovo isključivo žene (silovanje, genitalno sakaćenje, prostitucija, trgovina ženama, prinudni brak, prinudna trudnoća, prinudni abortus, prinudna sterilizacija, muško nasilje nad ženama), ali i različite nasilne prakse koje se skrivaju i pravdaju običajima i tradicijom, a prema ženama su diskriminišuće (prinudno nošenje čadora, zara i feredže, uskraćivanje obrazovanja, zdravstvene zaštite, profesionalnog rada, onemogućavanje delovanja u javnosti). (Radović i Jarić, 2010: 147).

Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, ili Istanbulska konvencija, definiše nasilje nad ženama kao „kršenje ljudskih prava i formu diskriminacije nad ženama i predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode ili mogu da dovedu do fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede ili patnje za žene, obuhvatajući i prijetnje takvim djelima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti ili u privatnom životu, a rodno zasnovano nasilje definiše kao nasilje nad ženama koje je usmjereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmjerno utiče na žene” (Jukić Mujkić, 2016:9).

Nasilje nad ženama najčešće se odvija u porodicama, i to tradicionalnim, patrijarhalnim. Žena je u tradicionalnoj porodici žrtva stereotipa i njena uloga je da trpi sve što joj se događa. Svađa, vika i galama, kao iskre za potpirivanje nasilja u porodici, uzrok su udaraca i fizičkog maltretiranja koji ponekad mogu biti pogubni za život. Žene se zbog straha, neosigurane egzistencije i nemogućnosti osamostaljenja, sažive sa takvim životom i različitim vrstama nasilja. Nasilje u porodici jeste učestalije nad ženama koje nisu visoko obrazovane i nemaju osiguran materijalni status. Međutim, vrlo često i bez obzira na visok stepen obrazovanja i poslovni uspjeh, žene postaju žrtve nasilja samo iz razloga jer su žene. Međutim, rodno zasnovano nasilje ne dešava se samo u porodicama. Nasilje nad ženama moguće je i dešava se u svim društvenim sferama, korporacijama, tokom obrazovanja, u partnerskim vezama i sl.

Analizirajući navedene definicije, postavlja se pitanje koliko javnost doista zna šta podrazumijeva rodno zasnovano nasilje i kako ga prepoznati. Vrlo često u medijima, i to u rubrikama crne hornike pročitamo da su neke žene žrtve nasilja, i da su zbog pretrpjelih maltretiranja (psihičkih i fizičkih) izgubile ili sebi oduzele život. Također, postavlja se pitanje kakvu ulogu u svemu navedenom imaju mediji, njihov način prenošenja sadržaja i utjecaja na javnost. Da li je njihov cilj informisanje javnosti i predstavljanje nasilja nad ženama kao jedne od najnegativnijih pojava u društvu ili skupljanje klikova ili što veće glednosti i čitanosti? O utjecaju medijskog izvještavanja putem savremenih komuničkih kanala govorit ćemo u narednom poglavlju.

1.1. Medijsko izvještavanje o rodno zasnovanom nasilju nad ženama

Mediji se u savremenom društvu smatraju ključnim akterima demokratije, odnosno institucijama koje javnosti garantuju ostvarivanje prava na objektivne, nepristrasne, istinite informacije i mogućnost dobivanja kvalitetnih saznanja o svijetu u kojem živimo, kako bi javnost mogla donositi odluke u skladu s informacijama koje dobija iz medija. U novinarstvu se često treba opredijeliti između vrijednosti brzog prikupljanja, procjene i saopštavanja vijesti i temeljnijeg i dugotrajnijeg istraživanja činjenica kako bi vijesti bile napisane tačno, istinito i objektivno.

U kontekstu rodno zasnovanog nasilja nad ženama, uloga medija, bez obzira na vrstu, jeste saopštavanje informacija o nasilju nad ženama temeljeći sadržaje na objektivnim, istinitim, pravovremenim i tačnim načelima novinarstva, s jasnim informacijama ko je žrtva, a ko nasilnik. Osim navedenih elemenata sadržaji treba da sadrže naslove koji će pružiti osnovne informacije o nasilju, a nikako senzacionalističke elemente čiji je cilj privlačenje pažnje. Kada je riječ o web-sajtovima kao savremenim komunikacijskim kanalima, koji su vremenom postali najčešće korišten medij uz televiziju, sve više su primjetni senzacionalistički sadržaji čiji je cilj skupljanje klikova. Medijski sadržaji uopće, ali i oni na web-sajtovima ne bi smjeli da se temelje na predrasudama, stereotipima ili diskriminaciji. Medijske sadržaje putem web-sajtova vrlo često prati senacionalizam zasnovan na stereotipima i predrasudama. „Predrasude su vrste socijalnih stavova koji su logički neosnovani, zasićeni izrazitim emocijama i otporni na promjene. Dominiraju negativne emocionalne (iracionalne) i konativne komponente u vidu neprijateljstva, sposobnosti da se objekat napadne verbalno ili fizički“ (Bašić, 2007:8). Senzacionalističko izvještavanje odavno je prevazišlo granice odgovornosti, istinitosti, objektivnosti i ozbiljnosti. Razlozi zbog kojih novinari pristaju na objavljivanje senzacionalističkih sadržaja mogu biti različiti, možda zbog finansijskog opstanka podliježu različitim pritiscima, ili ‘pak uslijed neznanja i neobrazovanja nisu svjesni da krše norme i pravila novinarske, ali i moralne etike, koja može utjecati na ljudske živote. Novinari često svoje ponašanje pravdaju interesom javnosti, pri čemu zanemaruju da pravo javnosti na informaciju ne može biti iznad prava na zaštitu privatnosti pojedinaca. Osnova za istraživački proces treba biti objektivnost i nepristrasnost novinara, a polazna osnova treba im biti javni interes. Metode i tehnike dolaska do podataka i informacija trebaju biti legalne, ne smiju izlaziti iz okvira zakonitosti deontologije, a novinarski pristup mora biti zasnovan na snazi argumenata. Veliki dio medijskog prostora, s posebnim akcentom na web-portale zauzimaju senzacionalistički sadržaji, koji se zasnivaju na rodno zasnovanom nasilju ili mogu izazvati rodno zasnovano nasilje. Takvi sadržaji često su praćeni eksplicitnim fotografijama žena i senzacionalističkim naslovima.

S obzirom na to da su web-sajtovi i društvene mreže osnovni izvor informisanja mladih generacija, ali i onih koji su se nekada informisali putem

štampe i televizije, novinari, ali i urednici trebali bi znati da sadržajima koje objavljuju konstruišu javno mnijenje. Samim tim, kao i svi ostali sadržaji, tako i oni o rodno zasnovanom nasilju nad ženama, trebaju biti objektivni, istiniti i tačni. „Objektivnost u novinarstvu je smisao i cilj novinarskog morala i polazišna tačka svih etičkih kodeksa novinarske profesije. Temelji se na težnji da se stvarnost interpretira onakvom kakva ona jeste, kakvom je čine činjenice koje se mogu provjeriti“ (Tucaković, 2004:233). Kao takva izvodi se iz najviše spoznajne vrijednosti, odnosno iz istine. „Objektivnost je donja granica istinitosti, pa je ujedno i granica koju novinar nikad ne smije pomicati naniže, jer tada prestaje biti novinar i postaje indoktrinator, demagog, širitelj obmana itd“ (Sapunar, 1995:74). Vijest je ili istinita, ili nije vijest. Ona nije jednoznačna i teško ju je odrediti. Svaka osoba ima svoju verziju istine, a na novinaru je da te istine interpretira što je bolje moguće. „Novinar je obavezan iznositi istinitu, uravnoteženu i provjerenu informaciju“ (Kodeks časti BH novinara). Bez obzira da li je riječ o urednicima, novinarima ili vlasnicima medija, važno je da shvate da se novinarstvo zasniva na istinitom prenosu informacija. Labaš i Grmuša navode da su „istina i istinitost u informaciji preduvjet povjerenja na kojem se zasniva odnos komunikator – medij – recipijent. Istinitost i objektivnost neosporno čine temelj medijske vjerodostojnosti. Riječ je o procesu stvaranja povjerenja čija gradnja traje dugo, a koje može u trenu nestati“ (Grmuša i Labaš, 2012: 87). Izvještavanje o rodno zasnovanom nasilju obuhvaćeno je različitim kodeksima, preporukama, literaturom i sl. Nažalost, rijetke od njih se u praksi primjenjuju.

Između ostalog, novinarima/kama i urednicama/ima se preporučuje rodno osjetljivo izvještavanje, koje izbjegava upotrebu stereotipa u prikazvanju žena i muškaraca; izbjegavanje senzacionalizma i bombastičnih naslova koji potenciraju brutalne detalje u izvještavanju o nasilju nad ženama; i posvećivanje više pažnje istraživačkim tekstovima koji će ponuditi širu sliku o nasilju nad ženama, uzrocima i posljedicama ovog problema. Konačno, mediji se moraju aktivnije uključiti i u prevenciju nasilja nad ženama, i moraju stalno razmišljati o efektima onoga što objavljuju kada je u pitanju ova vrsta nasilja (Dekić, 2017:13).

ISTRAŽIVANJA

Postoje mnoge preporuke i rezolucije međunarodnih organizacija o predstavljanju žena u medijima. Neke od njih koje navodi Vijeće Evrope je:

Preporuka Rec/2002/5 Odbora ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja, a vezanim uz medije, navodi da bi države članice trebale:

- *potaknuti medije da promoviraju sliku žene i muškarca neopterećenu stereotipima, a koja se temelji na poštovanju ljudske osobe i ljudskog dostojanstva;*
- *da izbjegavaju programe koji povezuju nasilje sa seksom;*
- *koliko god je to moguće, te bi kriterije trebalo uzeti u obzir i u području novih informacijskih tehnologija (Priručnik sa smjernicama za medijsko izvještavanje o nasilju u obitelji, 2018:10).*

Nadležno tijelo za djelovanje online medija u Bosni i Hercegovini je Vijeće za štampu.

Članom 3. Kodeksa za štampu i online medije BiH podrazumijeva se da će:

- *Novinari u svakom trenutku biti svjesni opasnosti koja se javlja kada mediji govorom mržnje podstiču diskriminaciju i netoleranciju,*
- *Imajući u vidu takvu opasnost, novinari će dati sve od sebe kako ne bi huškali i/ili podsticali mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, pola, seksualne orijentacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja,*
- *Novinari neće ni pod kakvim okolnostima podsticati krivična djela ili nasilje (Kodeks za štampu i online medije BiH).*

Osim Kodeksa za štampu, Vijeće za štampu 2006. godine izdalo je i preporuke za medije o tretiranju rodni sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine, koje sadrže devet tačaka od kojih izdajavamo:

1. *prikazivanje pozitivnih primjera nediskriminacije i poštivanja ljudskih prava u javnoj i privatnoj sferi života,*
2. *prikazivanje svih osoba na ravnopravan i nestereotipan način, s punim poštivanjem njihove osobnosti i ljudskog dostojanstva,*
3. *eliminiranje seksizma, rodofobije, homofobije, bifobije, transfobije i drugih predrasuda i stereotipa u medijskom jeziku,*

4. *podizanje svijesti javnosti o problemu seksualnog nasilja, incesta, porodičnog nasilja, ekonomskog nasilja, trgovine ljudskim bićima i posljedicama toga nasilja na žrtve i društvo u cjelini,*
5. *podizanje svijesti javnosti o prisutnosti različitih oblika nasilja na osnovu spola, roda i seksualne orijentacije, te pogubnoga uticaja toga nasilja na žrtve* (Preporuke za medije o tretiranju rodnih sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine, 2006).

Na osnovu navedenog evidentno je da su medijski propisi, smjernice i preporuke jasno naznačene, međutim, njihova primjena u kontekstu rodno zasnovanog nasilja nad ženama i senzacionalističkih vijesti nije u potpunosti primjenjiva u praksi.

2. Empirijski aspekt istraživanja

Empirijski aspekt istraživanja podrazumijevao je analizu sadržaja sa online medija/web-sajtova Bljesak.info i Buka.com u periodu od 1. do 15. januara 2021. godine. Ukupno je analizirano 13 članka, i to 8 na portalu Bljesak.info i 5 na portalu Buka.com. Analiza navedenih web-portala fokusirana je na četiri mjerne jedinice i to: autor članka, naslov, fotografiju i jezičko izražavanje. Osim analize sadržaja urađena je online anketa o rodno zasnovanom nasilju, te intervju sa Maidom Bešo, direktoricom Centra za psihološku podršku „Sensus“ u Mostaru.

2.1. Analiza web-sajtova Buka.com i Bljesak.info o izvještavaju o rodno zasnovanom nasilju nad ženama

Analizirani članci na portalu Bljesak.info su:

- Prijetnje novinarki: Nije samo Milanoviću BiH usr*** država“,
- „Slavni dizajner optužen za seksualne napade i zlostavljanje.“ ,
- „Trudnu maloljetnicu iz Mostara tjerao da prosi i tukao ju; majka plaćena za prisilan brak“ ,
- „Umjesto psa na uzici šetala partnera“ ,
- „Gledam za frenda’: Celzijus se s kuglicom igrala ispred bora, pa joj nešto ispalo“ ,

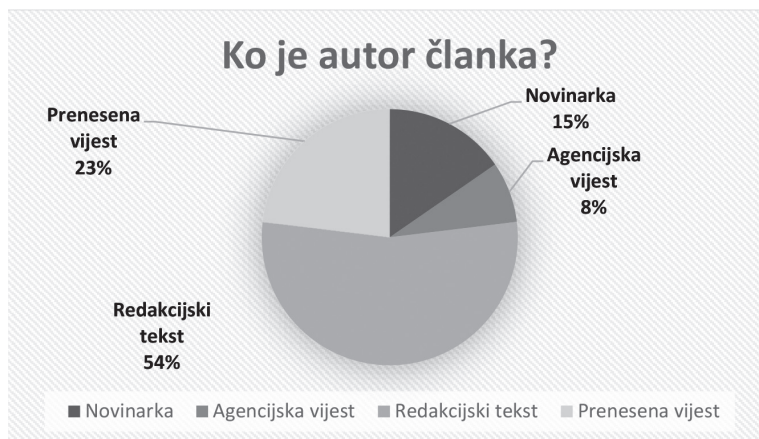
ISTRAŽIVANJA

- „Hercegovka u badiću pozirala na snijegu, ‘otopit ćeš snijeg oko sebe”,
- „Naslovnica Voguea s Kamalom Harris izazvala burne reakcije“,
- „Jadranka Miličević za Bljesak.info: Žene u medijima samo u crnoj kronici ili show bussinesu“.

Analizirani članci na portalu Buka.com su:

- „Dr Ivanka Marković za BUKU: Jednom započeto nasilje nikada neće prestati. Ono samo mijenja oblike i intenzitet“,
- „Amerika i smrtna kazna: Liza Montgomeri - da li životne okolnosti mogu da stvore ubicu“,
- Srpkinja zarobljena u Bosni s djecom: Tuče me i prijeti smrću,
- “Malčanskom berberinu” doživotna robija,
- Oglasila se djevojčica iz Niša koju je oteo “malčanski berberin”.

Prvi od analiziranih parametara bio je definiranje autora članka. Na osnovu analize utvrđeno je da je od 13 analiziranih sadržaja za 54% odnosno 7 članaka potpisan redakcijski portal i to 5 na portalu Bljesak.info i 2 na portalu Buka.com. Samo 15%, odnosno dva članka, imaju potpise autorica, odnosno novinarki i to po jedan članak na oba portala. Oba članka s potpisom novinarki u suštini su intervjui. Tri članka odnosno 23% od analiziranih sadržaja su preneseni s drugih portala i to dva na portalu Buka.com i jedna na portalu Bljesak.info, dok je jedan članak, također, na portalu Bljesak.info preuzet s novinske agencije HINA.

Jedna od mjernih jedinica prilikom analize bila je naslov. Od 13 analiziranih članaka, svaki naslov je u direktnoj relaciji s tematikom o kojoj se govori u tekstu. Osim što su u direktnoj relaciji s tematikom, neki od naslova sadrže senzacionalističke elemente. Senzacionalizam podrazumijeva naslove, kao i same tekstove u kojima nasilje nad ženama služi kao mamac za ciljnu javnost odnosno publiku. Senzacionalistički naslovi i tekstovi uglavnom se zasnivaju na zanimljivom odabiru termina kojima se pokušava privući pažnja javnosti, pri čemu se novinari često služe i neprovjerenim informacijama ili pretpostavkama.

Četiri naslova na oba portala nemaju senzacionalističke elemente i to 2 na portalu Bljesak.info i 2 na portalu Buka.com. Naslovi na portalu bljesak.info su „Naslovnica Voguea s Kamalom Harris izazvala burne reakcije“ i „Jadranka Miličević za Bljesak.info: Žene u medijima samo u crnoj kronici ili show bussinesu“, dok su naslovi na portalu Buka.info „Dr Ivanka Marković za BUKU: Jednom započeto nasilje nikada neće prestati. Ono samo mijenja oblike i intenzitet“ i „Amerika i smrtna kazna: Liza Montgomeri - da li životne okolnosti mogu da stvore ubicu“.

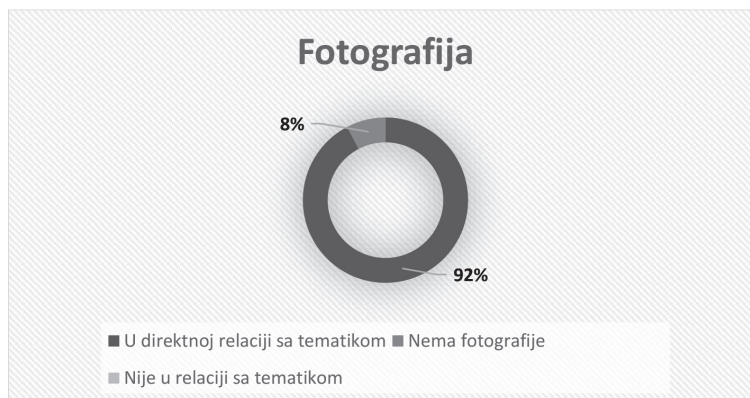

Sljedeća mjerna jedinica na osnovu koje je rađena analiza jeste fotografija. Od 13 analiziranih članaka njih 12 sadrži fotografije koje su u direktnoj relaciji s tematikom odnosno 92%. Od toga je 7 članaka na portalu Bljesak.info i 5 na portalu Buka.com. Samo jedan članak na portalu Bljesak.info nema fotografiju i to vijest „Umjesto psa na uzici prošetala partnera“. Od 13 analiziranih članaka, 7

ISTRAŽIVANJA

članka sadrže po jednu fotografiju (4 na Bljesak.info i 3 Buka.com). Također, na portalu Bljesak.info jedan članak popraćen je sa 11, a jedan sa 7 fotografija, a koje su poveznice sa društvenom mrežom Instagram. Na portalu Buka.com jedan članak popraćen je sa tri fotografije i jedan sa dvije. Nažalost, bh. mediji sve više pribjegavaju objavljivanju senzacionalističkih fotografija u svrhu prikupljanja klikova. Prilikom analize sadržaja utvrđeno je da su na navedenim portalima objavljene 4 senzacionalističke fotografije koje mogu poticati na predrasude, diskriminaciju, ali i poticati na nasilje. Na portalu Bljesak.info objavljena su dva članka u kojima se direktno ne promovise nasilje, ali mogu poticati na rodno zasnovano nasilje, a popraćene su i seksističkim fotografijama žena, koje mogu izazvati predrasude, diskriminaciju i nasilje: „Gledam za frenda’: Celzijus se s kuglicom igrala ispred bora, pa joj nešto ispalo” i “Hercegovka u badiću pozirala na snijegu, ‘otopit ćeš snijeg oko sebe”.

Na portalu Buka.com od pet analiziranih članaka, čak tri sadrže senzacionalističke fotografije sa maloljetnim osobama koje su žrtve nasilja. Članci su objavljeni pod naslovima: „Amerika i smrtna kazna: Liza Montgomeri - da li životne okolnosti mogu da stvore ubicu”, “Malčanskom berberinu’ doživotna robija” i Oglasila se djevojčica iz Niša koju je oteo ‘malčanski berberin’”. Objavljivanjem fotografija maloljetnika, direktno je prekršen Član 11. Kodeksa za štampu i online medije BiH, u kojem se, između ostalog, navodi da „novinari ne smiju intervjuisati niti fotografisati djecu mlađu od 18 godina, s pitanjima koja se odnose na porodicu djeteta, bez prisustva roditelja ili bez dozvole roditelja ili staratelja“.

Još jedna od mjernih jedinica za analizu članaka bila je jezički izražaj. Senzacionalističko izražavanje zasniva se na odabiru termina kojima se pokušava privući pažnja javnosti pri čemu, kako smo kazali, novinari često koriste i nagađanja, neprovjerene informacije, pretpostavke i iskrivljene činjenice. Od 13 analiziranih članaka, njih 9 ili 69% direktno se odnose na nasilje, dok se 4 članka ili 31% ne odnose direktno na nasilje, međutim, načinom izvještavanja mogu poticati nasilje. Od 9 članaka koji se direktno odnose na nasilje, 4 su objavljena na portalu Bljesak.info, i to su:

- „Prijetnje novinarki: Nije samo Milanoviću BiH usr*** država“,
- „Slavni dizajner optužen za seksualne napade i zlostavljanje.“,
- „Trudnu maloljetnicu iz Mostara tjerao da prosi i tukao ju; majka plaćena za prisilan brak“,
- „Jadranka Miličević za Bljesak.info: Žene u medijima samo u crnoj kronici ili show bussinesu“.

Prva tri navedena članka osim što izvještavaju o nasilju, načinom prezentacije mogu poticati na nasilje, predrasude i diskriminaciju. Intervju, u kojem Jadranka Miličević govori o nasilju nad ženama, koje je u porastu u periodu pandemije, autorica teksta načinom izvještavanja ne potiče na nasilje, nego je cilj podizanje svijesti o rodno zasnovanom nasilju. Četiri članka koja se direktno ne odnose na medije, objavljeni su na portalu Bljesak.info, ali mogu poticati na predrasude, nasilje i diskriminaciju. U članku „Naslovnica Voguea s Kamalom Harris izazvala burne reakcije“, a u kojem je navedeno da je na fotografijama časopisa Vougea, potpredsjednici SAD posvijetljena boja kože može se zaključiti da navedeni tekst može izazvati predrasude i diskriminaciju. Slično je i sa tekstom pod naslovom „Umjesto psa na uzici šetala partnera“. U člancima „Gledam za frenda’: Celzijus se s kuglicom igrala ispred bora, pa joj nešto ispalo” i “Hercegovka u badiću pozirala na snijegu, ‘otopit ćeš snijeg oko sebe”, dvije žene predstavljene su isključivo zbog isticanja tijela. Sam način prezentiranja njihovih fotografija i komentara može poticati na predrasude.

Na portalu Buka.com svih 5 analiziranih članaka odnosi se na nasilje nad ženama:

- „Dr Ivanka Marković za BUKU: Jednom započeto nasilje nikada neće prestati. Ono samo mijenja oblike i intenzitet“,

ISTRAŽIVANJA

- „Amerika i smrtna kazna: Liza Montgomeri - da li životne okolnosti mogu da stvore ubicu“,
- Srpkinja zarobljena u Bosni s djecom: Tuče me i prijete smrću,
- “Malčanskom berberinu” doživotna robija,
- Oglasila se djevojčica iz Niša koju je oteo “malčanski berberin”.

Iako govore o nasilju nad ženama, prva dva članka napisana su jezikom koji ne potiče na nasilje, bez senzacionalističke terminologije. Međutim, ostala 3 članka osim naslova i samim sadržajem mogu poticati na nasilje. U članku „‘Malčanskom berberinu’ doživotna robija“ koriste se termini kao što su „zvjersko zlostavljanje“, „doživotna robija“. Članak „Srpkinja zarobljena u Bosni s djecom: Tuče me i prijete smrću“ napisan je u vidu izvještaja, u kojem se koriste termini kao što su „nasilnik“ i „ubistvo“. Članak je napisan u vidu ispovijesti o nasilju koje proživljava s bračnim partnerom. U tekstu se, također, navode i imena maloljetne djece, čime je prekršen Član 11. Kodeksa za štampu i online medije BiH, u kojem se između ostalog navodi „U tretiranju djece i maloljetnika novinari su dužni krajnje obazrivo postupati, poštujući dobre običaje i Konvenciju o pravima djeteta, polazeći od interesa djeteta:

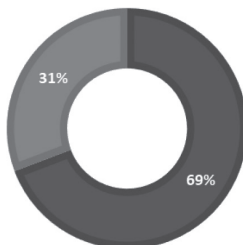
- Novinari su dužni zaštititi identitet djeteta u postupcima u kojima je inače isključena javnost,
- Novinari ne smiju identifikovati djecu mlađu od 18 godina u slučajevima kada su žrtve krivičnih djela,
- Novinari ne smiju ni pod kakvim okolnostima identifikovati djecu mlađu od 18 godina koja su umiješana u kriminalne slučajeve kao svjedoci, žrtve ili optuženi.“

Kada je riječ o portalu Buka.com, u jednom od objavljenih članaka koji se odnosi na nasilje „Oglasila se djevojčica iz Niša koju je oteo ‘malčanski berberin’“ ne navode se ime i prezime zlostavljane djevojčice, kao ni inicijali čime je ispoštovan već navedeni član 11. Kodeksa za štampu i online medije, čije tri alineje podrazumijevaju da su novinari dužni zaštititi identite djece mlađe od 18 godina. Međutim, objavom fotografije žrtve nasilja u navedenom članku jasno je otkriven identitet djevojčice, čime je prekršena alinija 4. navedenog člana, tj.

da novinari ne smiju fotografisati djecu mlađu od 18 godina.

JEZIČKI IZRAŽAJ

■ Direktno se odnosi na nasilje ■ Direktno se ne odnosi na nasilje

2.2. Analiza ankete

Jedan od zadataka istraživanja bio je ispitati stav javnog mnijenje o medijskom izvještavanju o rodno zasnovanom nasilju nad ženama. Da bismo došli do valjanih rezultata, koristili smo anketu kao tehniku ispitivanja. Na anketu pod nazivom „Medijsko izvještavanje o rodno zasnovanom nasilju“ odgovorilo je 305 ispitanika, a sprovedena je od 13. do 31. januara 2021. godine. Anketa je sadržavala sljedeća pitanja:

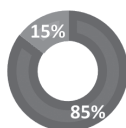
1. Da li čitate izvještaje o rodno zasnovanom nasilju nad ženama putem web-portala?
2. Prema Vašem mišljenju, da li web-portali senzacionaliziraju izvještaje o rodno zasnovanom nasilju?
3. Prilikom čitanja izvještaja o rodno zasnovanom nasilju, da li obraćate pažnju na fotografiju kao popratni dio članaka?
4. Prilikom čitanja člana o rodno zasnovanom nasilju, da li obraćate pažnju na izvor informacije ili autora članka?
5. Koliko objavljeni naslovi na web-portalima utječu na Vašu percepciju o rodno zasnovanom nasilju?

ISTRAŽIVANJA

Na pitanje „Da li čitate izvještaje o rodno zasnovanom nasilju nad ženama putem web-portala?“ čak 85% ispitanika odgovorilo je potvrdno i 15% njih kazalo je da ne čita.

DA LI ČITATE IZVJEŠTAJE O RODNO ZASNOVANOM NASILJU PUTEM WEB PORTALA?

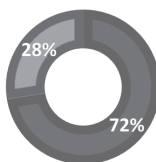
■ Da ■ Ne

Na pitanje „Prema Vašem mišljenju, da li web portali senzacionaliziraju izvještaje o rodno zasnovanom nasilju?“, 72% ispitanika odgovorilo je potvrdno i 28% ispitanika negativno.

PREMA VAŠEM MIŠLJENJU DA LI WEB PORTALI SENZACIONALIZIRAJU IZVJEŠTAJE O RODNO ZASNOVANOM NASILJU?

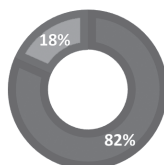
■ Da ■ Ne

Na pitanje „Prilikom čitanja izvještaja o rodno zasnovanom nasilju, da li obraćate pažnju na fotografiju kao popratni dio članka?“, 82% ispitanika odgovorilo je potvrdno, a 18% negativno.

**PRILIKOM ČITANJA IZVJEŠTAJA O RODNO
ZASNOVANOM NASILJU DA LI OBRAĆATE
PAŽNJU NA FOTOGRAFIJU KAO POPRATNI
DIO ČLANAKA?**

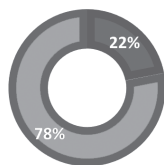
■ Da ■ Ne

Jedno od postavljenih pitanja u anketi glasilo je „Prilikom čitanja članka o rodno zasnovanom nasilju da li obraćate pažnju na izvor informacije ili autora članka?“. Čak 78% ispitanika odgovorilo je da ne obraća pažnju na izvor informacije ili autora članka, dok to radi samo 22% ispitanika.

**PRILIKOM ČITANJA ČLANA O RODNO
ZASNOVANOM NASILJU DA LI OBRAĆATE
PAŽNJU NA IZVOR INFORMACIJE ILI AUTORA
ČLANKA?**

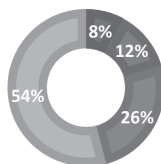
■ Da ■ Ne

Na pitanje „Koliko objavljeni naslovi na web-portalima utječu na Vašu percepciju o rodno zasnovanom nasilju?“, čak 54% ispitanika odgovorilo je da samo čita naslove, 26% da naslovi utječu na percepciju o rodno zasnovanom nasilju, a 12% ispitanika odgovorilo je da je to malo. Samo 8% ispitanika odgovorilo je da naslovi nikako ne utječu na njihovu percepciju o rodno zasnovanom nasilju.

KOLIKO OBJAVLJENI NASLOVI NA WEB PORTALIMA UTJEČU NA VAŠU PERCEPCIJU O RODNO ZASNOVANOM NASILJU?

■ Nikako ■ Malo ■ Mnogo ■ Samo čitam naslove

3. Komparativna analiza istraživanja

S obzirom na to da je u radu akcenat stavljen na značaj kvalitetnog medijskog izvještavanja o rodno zasnovanom nasilju, osim analize medijskih sadržaja koristili smo se tehnikama istraživanja, anketom i intervjuom.

Jedan od načina privlačenja pažnje javnosti jeste isticanje naslova sa senzacionalističkim elementima. Analizom je utvrđeno da čak devet članaka sadrži senzacionalističke elemente. Koliko navedeni segment članka može utjecati na percepciju javnosti govore i rezultati ankete, u kojoj je **čak 54% ispitanika odgovorilo je da samo čita naslove. Slično je navela i Maida Bešo, direktorica Centra za psihološku podršku „Sensus“ Mostar, koja je kazala da** „Predstavljanje rodno zasnovanog nasilja u medijima je jedno od prvih pitanja kojim su se bavili feministički pokreti širom svijeta. Od samih početaka se upozoravalo na posljedice i opasnosti senzacionalističkog izvještavanja o nasilju. Zbog ovoga senzacionalistički elementi u medijskom izvještavanju o rodno zasnovanom nasilju mogu inicirati predrasude i diskriminaciju. Međutim, rodno zasnovano nasilje je sistemski problem i da bi se svjesnost društva o ovom problemu povećala, neophodno je adekvatno pristupanje izvještavanju o ovom problemu kao i razumijevanje uloge medija u njemu“.

Rezultati ankete potvrđuju da javnost obraća pažnju na fotografiju kao popratni segment članka, što može implicirati činjenicu da ista ostavlja utisak na čitaoce članka. Analiza medijskih sadržaja pokazala je da se na portalima

objavom fotografije krše načela Kodeksa za štampu BiH, kao i da plasiraju senzacionalističke naslove koji mogu izazvati predrasude i diskriminaciju. Maida Bešo, navodi da „Predstavljanje žena u medijima zasnovano na seksističkoj ideologiji vidljivo je prije svega u industriji zabave. Dakle, sadržaji u medijima prožeti su patrijarhalnim vrijednostima stavljajući žene u podređeni položaj, predstavljajući ih kao „sporedne likove“. Takav pristup dovodi do općeg dojma žena kao manje vrijednih i manje značajnih članica društva. Ovakav pristup je posebno vidljiv na društvenim mrežama koje su prožete seksističkim govorom mržnje.“

Rezultati ankete kao i analiza sadržaja potvrđuju da web-portali senzacionaliziraju izvještaje o rodno zasnovanom nasilju. Maida Bešo smatra da „Senzacionalistički naslovi o rodno zasnovanom nasilju oslanjaju se na to da provociraju čitaoca izvještavajući o njemu na način koji izaziva šok ili gađenje. Ovakve naslovnice naglašavaju izoliranost takvih slučajeva, ostavljajući dojam da se radi o ‘neobičnom jedinstvenom događaju’ a ne sistemskom problemu“.

Također, analizom sadržaja utvrđeno je da novinari, prilikom objave sadržaja, koriste jezik kojim mogu izazvati nasilje, predrasude ili stereotipe, a krše i kodeksom propisana načela.

Zaključak

Bosanskohercegovački portali Buka.com i Bljesak.info u svojim sadržajima u kojima izvještavaju o nasilju u značajnoj mjeri koriste senzacionalističke elemente, a u cilju privlačenja pažnje javnosti. Metodom deskripcije utvrđeno je da se člancima plasiranim u navedenim medijima krše i etički kodeksi propisani aktima Vijeća za štampu, kao što su navođenje imena maloljetne djece, fotografija i sl. Osim evidentiranog senzacionalističkog jezika, naslovni blok i fotografije elementi su članaka kojima se privlači pažnja javnosti. Analizom plasiranih sadržaja došli smo do rezultata koji pokazuju da navedeni mediji, bez obzira što izvještavaju o temi koja je izuzetno osjetljiva, aludiraju isključivo na prikupljanje klikova, a ne na objektivno izvještavanje kojim će podići svijest javnosti da je nasilje nad ženama društveno negativna pojava.

Analizom medijskih sadržaja na portalima Bljesak.info i Buka.com, potvrđena je hipoteza da bosanskohercegovački portali prilikom izvještavanja o

rodno zasnovanom nasilju nad ženama koriste senzacionalističkim elementima koji mogu inicirati daljnje nasilje, predrasude i diskriminaciju. Rezultati dobiveni istraživanjem ukazuju da su sadržaji o rodno zasnovanom nasilju i sadržaji koji potiču predrasude ili nasilje uglavnom nepotpisani. Pri tom su i naslovi i sami tekstovi pisani jezikom koji negativno može utjecati na svijest javnosti, te popraćeni senzacionalističkim fotografijama. Analiza medijskih sadržaja na navedenim portalima potvrdila je i krešanja Kodeksa za štampu BiH, a koji se odnosi na objavljivanje fotografija maloljetnih lica, kao i njihovih ličnih podataka.

Na osnovu rezultata jasno je da u medijskom izvještavanju glavnu ulogu podjednako imaju i novinari i urednici, i to u samom pristupu da rodno zasnovano nasilje nad ženama predstavljaju kao društveni problem, a ne kao senzacionalizam. Važno je da mediji ne izvještavaju senzacionalistički o nasilju, ne uljepšavaju u izvještajima (ako se radi o silovanju, onda treba i koristiti tu riječ), te govoriti jasno o tome da žena koja je preživjela nasilje nije imala izbor.

MEDIA REPORTING OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WEB PORTALS ON GENDER-BASED VIOLENCE AGAINST WOMEN

SUMMARY

In the context of gender-based violence against women, its spread and the factors that cause it, it is impossible not to talk about the influence of the mass media as a creator of public opinion. Although they should be promoters of positive social events that include raising awareness of gender stereotypes, discrimination and gender-based violence, there is a ubiquitous presentation of women as a sexual object in the BiH media, which in no way contributes to reducing violence. Online media have become the most frequently used communication channels for propagating various goals and influences on public opinion, and even in presenting sexist content, accompanied by explicit photographs that often call for gender-based violence.

The paper is based on the hypothesis that Bosnian portals use sensationalist elements that can initiate further violence, prejudice and discrimination when

reporting on gender-based violence against women. The aim of this paper is to investigate and analyze to what extent and in what way Bosnian web portals, Bljesak.info and Buka.com report on gender-based. The paper consists of an overview of theoretical analysis that includes the media and gender-based violence against women, and an empirical aspect that includes the presentation and analysis of media content on the portals Bljesak.info and Buka.com, as well as the analysis of the survey. The results of the research show that the portals Bljesak.info and Buka.com use sensationalist language when reporting on gender-based violence against women.

Literatura

- Aleksić, J. i Đorgović, J. (2011). *Priručnik za medijsko izveštavanje o nasilju u porodici i nasilju nad ženama*. Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike.
- Bašić, A. (2007). *Rodne uloge i stereotipi*. Banja Luka: Helsinški parlament građana Banja Luka. Banja Luka. Udruženje žene Banja Luka.
- Dekić, S. (2017). *Priručnik za izvještavanje o rodno zasnovanom nasilju*. UN Women.
- Grmuša, T. i Labaš, D. (2012). *Istinitost i objektivnost u informaciji i društveno štetne komunikacijske forme*. *Kroatologija*, 2(2), 87-122.
- Jukić Mujkić, E. *Istraživanje o medijskom izvještavanju o rodno zasnovanom nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini*. (2016). UN Women.
- Petrić N. (2019). *Rodno zasnovano nasilje u Rodna ravnopravnost: Teorija, pravo, politike*. (str. 171-187). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. Univerzitet u Sarajevu - Pravni fakultet.
- Priručnik sa smjernicama za medijsko izvještavanje o nasilju u obitelji*. (2018). Zagreb: Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku.
- Radović, N. i Jarić, V. (2010). *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: za izdavača Hana Čopić.
- Sapunar M. (1995). *Uvod u znanost o novinarstvu*. Zagreb: Epoha.
- Tucaković Š. (2004). *Leksikon mas-medija*. Sarajevo: Prosperitet.
- Vijeće za štampu Bosne i Hercegovine (1999). *Kodeks za štampu i online medije u BiH*. Posjećeno: 18. 01. 2021. URL: https://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9

IN MEMORIAM

Dr. Selma Raljević
Fakultet humanističkih nauka
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

UDK 929 Radeljković

**U POTRAZI ZA NEMOGUĆIM: ERUDITA PROF.
EMERITUS DR. ZVONIMIR RADELJKOVIĆ
(26. 10. 1943. – 23. 2. 2021.)**

*I'm Nobody! Who are you?
Are you – Nobody – too?
Then there's a pair of us!
Don't tell! they'd advertise – you know!
How dreary – to be – Somebody!
How public – like a Frog –
To tell one's name – the livelong June –
To an admiring Bog!*
(Emily Dickinson)

Rijetki su u današnjem bosanskohercegovačkom i regionalnom akademskom i društvenom okruženju, pa i šire, ljudi koji kritički misle i svoju istinsku, nepatvorenu ljudskost i beskompromisno slobodnu i nepokolebljivu posvećenost životnom pozivu emersonovskog „Čovjeka Koji Razmišlja“, znači intelektualca koji je prije svega čovjek i koji isto tako nepatvoreno, beskompromisno, slobodno i nepokolebljivo djeluje i živi, kao što je to prof. emeritus dr. američke i engleske književnosti Zvonimir Radeljković. Nimalo ne omalovažavajući i ne umanjujući značaj i čast počasnog zvanja „emeritus“ koje se dodjeljuje penzionisanom redovnom profesoru koji je „kroz duži vremenski period kontinuirano dopriniosio unapređivanju i razvoju naučno-istraživačkog... rada, razvoju i napretku Univerziteta i fakulteta/akademija te nastavnog

procesa na Univerzitetu, te stekao međunarodnu reputaciju¹, koje je prof. dr. Zvonimiru Radeljkoviću više nego zasluženno dodijeljeno na Univerzitetu u Sarajevu, 2013. godine (- Naprotiv!), umjesto, ili radije, uz titulu „emeritus“, uz njegovo ime i prezime, svakako treba stajati „erudita“² kao istinska oznaka i obilježje „izvanrednog intelektualca osebnog stila“ i nedogmatične životne filozofije, kao i „iskrenog čuvara akademskog integriteta i beskompromisnog borca za istinu, pravdu i slobodu“³, kako to razložno i opravdano veli prof. dr. Sanja Šošćarić. Ona dodaje da, „kada se razgovaralo o književnosti, muzici, politici ili o užasima ili blagodetima sasvim običnog života, njegov duh, znanje, erudicija, kao i ogromno životno iskustvo su uvijek iznova potvrđivali da je lična i intelektualna hrabrost nezamjenjiva, da se mora govoriti istina i kada je niko ne želi čuti, i da prazna forma i floskule ne služe nikome na čast.“⁴ Nasuprot bivanju „Nekom“ i takvim težnjama pojedinaca u društvu, Zvonimir Radeljković je, kao što se to govori u proslavno navedenoj pjesmi osobene američke pjesnikinje Emily Dickinson, cjeloživotno težio i uvijek iznova birao bivanje „Nikom“. Upravo u bivanju „Nikom“ vidio je i individualnu i društvenu dobrobit „Čovjeka Koji Razmišlja“⁵. Takva dobrobit, pa i preimućstvo slobode, te prednost bivanja

- 1 Vidi: <https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2019-06/Pravilnik%20o%20dodjeli%20po%C4%8Dasnog%20zvanja%20profesor%20emeritus%20UNSA.pdf>, posljednji put posjećeno 24. 2. 2021.
- 2 Upravo od prof. dr. Zvonimira Radeljkovića sam naučila da riječ „emeritus“, osim što terminološki ima značenje objašnjenog počasnog zvanja, izvorno na latinskom jeziku znači „isluženi“. Uvažavajući i poštujući (po)čast toga zvanja i takvog terminološkog značenja riječi „emeritus“, smatram da riječ „erudita“, s porijeklom iz latinskog jezika, iz riječi „eruditus“, kao sinonim za učenjaka, izvrsnog intelektualca širokog znanja, sklonog kritičkom razmišljanju i logičkom zaključivanju, često izvrsnog poznavaoa više nauka, naučnih disciplina i/ili oblasti te dobrog poznavaoa raznovrsnih oblasti, segmenata i, općenito, sastavnih činilaca opće kulture i različitih kultura, kao i njihovih sličnosti i razlika, nesumnjivo i nedvojbeno identiteski označava prof. dr. Zvonimira Radeljkovića.
- 3 Šošćarić, Sanja, „Zvonimir Radeljković (1943-2021): In Memoriam“, <http://penbih.ba/2021/02/zvonimir-radeljkovic-1943-2021-in-memoriam/?fbclid=IwAR16X5Cv1uzPnx8Og31b-2fdLMrEWwG2Tq-roXqbHEB8P2oacGM4pzbKubk>, posljednji put posjećeno 24. 2. 2021.
- 4 *Ibid.*
- 5 Dodatno, povodom šezdesetog rođendana profesora Radeljkovića i njemu u čast, 2003. godine je objavljena zbirka naučnih radova njegovih kolegica i kolega s Odsjeka za anglistiku Fakulteta u Sarajevu *An Americanist in Sarajevo*, u kojoj je uvod o akademskom, naučnom, nastavnom i kulturalnom doprinosu profesora Radeljkovića pod naslovom „Prof. Zvonimir Radeljković: Čovjek koji misli i čovjek koji djeluje“ napisao prof. dr. Srebrin Dizdar (6-15).

„Nikom“ Zvonimira Radeljkovića ogleda se, naprimjer, u riječima Williama Faulknera, američkog velikana književnog modernizma i, također, ljudskog individualizma, iz njegovog stockholmskog govora povodom primanja Nobelove nagrade za književnost 1950. godine⁶. On tu o svom vlastitom bivanju, kao i o radu i bivanju i zadaći pisca općenito, pa i intelektualca ili učenjaka u nekom širem i univerzalnijem značenju, ali i samoga čovjeka i čovječanstva u cjelini, i ujedno, o svom radu kaže da je to rad

koji je trajao cijeli život u patnji i znoju ljudskog duha, ne zbog slave, a najmanje od svega zbog dobiti, nego da bih stvorio od ljudskog duha nešto što prije toga nije postojalo... [To znači] zaboraviti na strah zauvijek, ne ostavljajući u svojoj radionici mjesta ni za što drugo osim starih zbilja i istina srca, starih sveopćih istina bez kojih je svaka priča prolazna i osuđena na propast – ljubavi i časti i sažaljenja i ponosa i suosjećanja i žrtvovanja... Dok ponovo ne nauči te stvari, [pisac/intelektualac će pisati i djelovati] kao da je stajao negdje sam i posmatrao propast čovječanstva. Ja odbijam da prihvatim propast čovječanstva. Dovoljno je lako reći da je čovjek besmrtan jednostavno zato što će izdržati; da kada odjekne zadnji zvon sudbe i izgubi se pred posljednjom bezvrijednom stijenom koja bez plime stoji u zadnjoj crvenoj umirućoj večeri, da će čak i tada postojati još jedan zvuk: zvuk njegovog sitnog neiscrpnog glasa što još uvijek govori. Odbijam da to prihvatim. Vjerujem da čovjek neće samo izdržati; on će i pobijediti. On je besmrtan, ne zato što on jedini među stvorenjima ima neiscrpan glas, nego zato što ima dušu, duh sposoban za suosjećanje i žrtvovanje i trajanje. Pisati o tim stvarima jeste pjesnikova, piščeva [i učenjakova, intelektualčeva općenito] dužnost. Njegovo je [ili njeno ili njihovo u jednini savremenog značenja potonjega] pravo da pomogne

6 Faulkner je „nakon Nobelove nagrade za književnost, koju je dobio 1949. godine, a koja mu je dodijeljena godinu kasnije, kada je svoju ličnost dobrovoljno, ali... ograničeno počeo otkrivati javnosti i svijetu, često otvoreno isticao da je protiv toga da čovjek, pojedinac, pristupi bilo kakvoj grupi ili grupaciji. Smatrao je da na taj način ličnost gubi svoju individualnost. Jednom prilikom izjavio je sljedeće: ‘Ja sam protiv pripadanja bilo čemu... ne želim da pripadam ničemu osim ljudskom rodu’“ (Raljević 2016: 53). Zvonimir Radeljković je, između ostaloga, s engleskog na tadašnji srpskohrvatski-hrvatskosrpski jezik preveo i priredio Faulknerov roman *Krik i bijes*, uz svoj predgovor pod naslovom „Svijet Krika i bijesa bez ljubavi“, 1999. godine (Sarajevo: Svjetlost).

čovjeku da izdrži uzdižući mu srce, podsjećajući ga na hrabrost i čast i nadu i sažaljenje i žrtvovanje koji su bili slava njegove povijesti. Glas pjesnika [/intelektualca] ne smije biti samo zapis o čovjeku, nego mora biti jedan od podupirača, stubova koji mu pomažu da izdrži i pobijedi. (1999: 293-294)

Poput Faulknera, čiju je književnost izučavao, prevodio, tumačio i podučavao, Radeljković je odbijao da prihvati propast čovječanstva. I njegov cjeloživotni rad i nastojanja su na jedinstven, njemu svojstven i osoben način, u duhu Faulknerovih riječi iskazano, jedan od *podupirača, stubova* odbrane dobre strane čovječnosti čovjeka, odnosno *starih zbilja i istina srca bez kojih je svaka priča*, svaki čovjek, društvo i čovječanstvo u cjelini *osuđeno na propast*. Upravo takve *stare zbilje i istine srca* je i sam živio nepokolebljivo i neposustano u svom individualnom i vlastitom izboru bivanja „Nikom“. Sve što je radio upravo je činio iz pobuda činjenja i očuvanja ljudskog dobra, a nadasve bez ikakvih ograničenja strahom, te u vidljivo čvrstom uvjerenju i etičkom načelu „da je strah najniža stvar“ i prepreka u borbi za *pobjedu čovjeka* (Faulkner 1999: 293).

Zvonimir Radeljković je znao da ne zna sve i uvijek je toga bio svjestan, iako je imao neiscrpno znanje, koje je uvijek nesebično i nepompezno dijelio na jednostavan način i, isto tako, jednostavnim riječima. Nije volio velike i pretjerane riječi, hvalospjeve i bilo kakvo zakoračenje u moguću patetiku. U neizostavnoj svjesnosti o opasnosti maloga znanja, u široj parafrazi riječi Alexandera Popea⁷ koje je i sam često znao izgovoriti, kao borac za znanje i njegovu slobodu, između ostaloga, amerikanista i anglista, polimat i erudita Zvonimir Radeljković je u svojevrsnom smislu „radikalne nade“ Jonathana Leara i u duhu „negativne sposobnosti“ Johna Keatsa, te u sveukupnosti vlastite i jedinstvene erudicije, tragao za nemogućim. U svom pogovoru prevodu i priređenju s vlastitim bilješkama T. S. Eliotove *Puste zemlje* pod naslovom „Mi u *Pustoj zemlji*“, Zvonimir Radeljković autorefleksivno u individualnom i, također, u bosanskohercegovačkom društvenom smislu bilježi:

7 „A little learning is a dang'rous thing“. Pope, Alexander, „An Essay on Criticism“, <https://www.poetryfoundation.org/articles/69379/an-essay-on-criticism>, posljednji put posjećeno 4. 3. 2021.

I dok, bez ikakve sumnje, mi i dalje, možda s malo više cinizma, tragamo za mogućnostima nekog novog svijeta koji bismo htjeli sagraditi na ruševinama dva svjetska i mnogo drugih ratova („poslije takvog saznanja kakvo praštanje“, veli Eliot u „Gerontionu“ iz 1920), u doba vjerovatnog kraja dva antagonistička pogleda na gospodarstvo i organizaciju ljudskog života, kapitalizma i komunizma, Pusta zemlja nam ostaje jedan od putokaza, potvrda i dokaz da su i drugi ljudi, kolikogod drugačiji od nas po jeziku i običajima, u nekom drugom vremenu gazili sličnim ili čak istim prašnim putevima kao i mi, tražeći nemoguće. (2004: 99)

Ključ za jednu od mogućnosti višestrukoga shvatanja toga nemogućega i potrage za njim Radeljković daje na početku svoga pogovora *Pustoj zemlji* u tumačenju viđenja Ernesta Hemingwaya, gdje kaže: „Razmišljajući o svom književnom usmjerenju, negdje krajem 1927. ili početkom 1928. godine, Ernest Hemingway je napisao na poleđini jedne kuverte, možda i kao neku vrstu ironičnog savjeta samom sebi za buduće romane i pripovijetke, sljedeće riječi: ‘Zalij pustu zemlju i natjeraj ju da procvate kao ruža’“ (2004: 77). U Radeljkovićevim naporima i nastojanjima u potrazi za nemogućim, pri čemu su sami put i proces potrage svojstveni, pa i ogromni uspjeh u zalijevanju *puste zemlje* i njenom oplodivanju, te time i u mogućnosti ostvarenja nemogućega, njegovo najvažnije oruđe je, prvenstveno, čitanje i pisanje, odnosno znanje. U eseju naslovljenom „Proročanstva propasti: politički roman u Americi 1940-1960“, objavljenom u *Novom izrazu*, 1998. godine, on izražava svoj „pokušaj da se obični čitalac – ugrožena ali ne i nepostojeća vrsta, iako su se tome mnogi nadali – podsjeti na jednu uglavnom zaboravljenu sposobnost književnih djela da pomognu svojim čitaocima u boljem razumijevanju svijeta, uz sve estetske prednosti, i da im na taj način omoguće – da nama omoguće – preživljavanje“ (62). „Proročanstva propasti“ završava znakovitim zapisom: „Ne možemo reći da nas književnici nisu upozorili. Ako im nismo u potpunosti shvatili poruku, nije posve do njih“ (76). U sličnom i, istovremeno, u različitom duhu zaključnog iskaza zapisuje u pogovoru svom izboru pjesama Ezre Pounda pod naslovom „Nadahnuti matematika“, gdje kaže: „Kad ga je Donald Hall 1962. upitao kako će završiti *Pjevanja* Pound je odgovorio: ‘Teško je napisati Raj kad sve na površini pokazuje da bi trebalo pisati Apokalipsu. Očito je lakše naći stanovnike Pakla ili

Čistilišta.' Ako nas je bar donekle učinio svjesnim da smo ti stanovnici zapravo mi sami, njegova je poezija puna svrhe i koristi" (2008: 155). Iz istoga poriva, između ostaloga, Radeljković upravo i prevodi neka od ključnih djela književnosti na engleskom jeziku na prijeratni srpskohrvatski-hrvatskosrpski, a poslijeratni bosanski/hrvatski/srpski/crnogorski jezik, uključujući i već pomenutu Eliotovu *Pustu zemlju*. O njenom prevodu i o poziciji prevodilaca u Bosni i Hercegovini, u razgovoru s bosanskohercegovačkom književnicom, književnom učenjakinjom i intelektualkom Adisom Bašić, objavljenom u magazinu *Slobodna Bosna*, 6. 5. 2004. godine, i danas aktuelno veli:

Tačno je da su ranije postojali relativno dobri prevodi, ali ja smatram da svaka generacija ima pravo, a i dužnost, da u okviru mijenjanja jezika i ljudskog senzibiliteta pravi svoje prevode ključnih djela. Ne kažem da sve treba prevoditi, to je fizički nemoguće, ali Pusta zemlja je ključna modernistička pjesma, vrlo savremena i relevantna danas u Bosni i svaka generacija je treba imati prevedenu. U našoj poslijeratnoj situaciji Pusta zemlja je metafora Bosne, a današnja Bosna upravo je proizvod osušene, bezvodne, opustjele Evrope nakon Prvog svjetskog rata koju Eliot opisuje. S druge strane, pjesnici su vizionari. Kod Eliota postoji slika konačne svjetske kataklizme u kojoj su tornjevi okrenuti naopako, Jeruzalem, Atena i Rim propadaju, a sjetimo se samo 11. septembra. Učinilo mi se da je ovo vrlo dobro doba za novi prevod ove knjige... (56)

*[Međutim, na] prevodioce se uvijek gledalo kao na nužno zlo... Situacija je i prije rata bila loša kao i sada. Ja sam prevode poput **Faulknera**⁸ radio za male sume iz patriotskih razloga i iz potrebe da pomognem đacima i studentima. Bez pomoći države i neke institucije koja bi birala šta će se prevoditi, nemoguće se snaći. Mi smo mala zemlja i mali jezik, i nismo u stanju prevesti ni svaku desetu knjigu koja izađe. Podjednako je loša obrnuta situacija – prevođenje sa našeg na engleski. Mora se voditi računa o tome šta će se prevesti na engleski, njemački, francuski... Situaciju bi popravila komisija Fondacije u kojoj bi bili kompetentni, dobronamjerni i ne previše sebični ljudi. (56-57)*

8 Faulkner, William (1999): *Krik i bijes*, Preveo, priredio i predgovor napisao Zvonimir Radeljković, „Svjetlost“, Sarajevo.

U svom izučavanju, podučavanju, tumačenju, prevođenju, interpretaciji i, općenito, naučno-istraživačkom i čitalačkom pristupu književnosti, Radeljković u sklopu svoje potrage za nemogućim traga i za „ljepotom na smetljištu historije“, da upotrijebim njegove vlastite riječi o poeziji Ezre Pounda iz prethodno navedenog pogovora. (2008: 155). U svemu tome on nije ni optimističan, ni pesimističan, već realan i objektivan istraživač i proučavalac iskustva bivanja čovjekom, pri čemu primjenjuje kritičko i analitičko razmišljanje i metode, što i jeste u srži humanističkih nauka, kao i skepsu i sumnju, između ostaloga, uz ljubav i istinsku posvećenost književnosti i svom životnom pozivu. Tako, naprimjer, on argumentovano iznosi i kritiku Poundovog priklanjanja italijanskom fašizmu i toj ideologiji još i prije početka Drugog svjetskog rata i u toku njega, kao i propitivanje Poundovih stavova kada je on „zapravo počeo bezrezervno prihvatati ideje bazirane na vlastitom neznanju, neznanju, kako veli njegov biograf, ‘čovjeka sada zarobljenog u svoje vlastite snove o boljem svijetu’“ (2008: 139). Radeljković u tome ne prihvata „političku korektnost“ i ne zgražava se nad Poundovom ludošću, što je, kako zapaža, lakše uraditi, već ga pokušava razumjeti (2008: 155). To čini jer „Pound umjesto sumanutih ekscesa modernog i postmodernog svijeta, prljavštine i otrova otuđene industrijalizacije, idiocije beskonačne potrošnje, te jeftinoće filmske i televizijske kulture nudi Konfučija, provansalske trubadure i Dantea, dok mu ‘društveni kredit’ i antimonetarističke teorije služe kao mogućnost i naznaka rješenja koje će donijeti spas svijetu, i koje zapravo postoji, samo ga treba pronaći“ (2008: 155). U svom bivanju „Čovjekom Koji Razmišlja“, Zvonimir Radeljković posjeduje, u njegovom slučaju, između ostaloga, naučnu keatsovsku „negativnu sposobnost“. Kao prigodnim tumačenjem i dodatnim objašnjenjem te tvrdnje poslužiti ću se promišljanjima hrvatske pjesnikinje i prozaistkinje Sare Kopeczky Bajić o Ketasovom paradoksalnom pojmu „negativna sposobnost“ iz njenog kratkog teksta kao vida odgovora na naslovno mu postavljeno pitanje „Šta nas Keats može naučiti o pisanju“:

Riječ „negativno“ u ovom kontekstu ne odnosi se na negativne aspekte života, dapače, ima potpuno suprotno značenje: to je sposobnost da se prihvati stanje neizvjesnosti i čuđenja, da se ustraje u umjetničkoj [i/ili naučnoj] viziji čak i kad ona vodi u intelektualnu zbunjenost. To je

spособnost čovjeka da razmišlja izvan prethodno utvrđenih okvira, da prihvati objektivno tumačenje stvarnosti, ali uz to ima i svoje vlastito, subjektivno. Suprotnost tome bilo bi pretjerano intelektualiziranje i inzistiranje na faktičnoj točnosti nauštrb umjetničkog izričaja.

Keats smatra da pisanje mora biti rezultat upravo te „negativne sposobnosti“, odnosno sposobnosti da prihvatimo nesigurnost i misteriju, bez potrebe da sve objasnimo razumom...

Prihvatanje neizvjesnosti znači ne upasti u zamku isključivosti. U jednu ruku, cijeli život je postavljanje pitanja i pronalaženje odgovora. Kad bismo sve unaprijed znali, imali zacementirana mišljenja koja ništa ne može promijeniti, zatvorili bismo si mogućnost rasta i razvoja, umjetničkog [i/ili naučnog] i ljudskog. Neka od najljepših životnih iskustava sa sobom nose dozu mistike. Nepoznato nas tjera na istraživanje, pokreće i znanost i umjetnost... potakne na razmišljanje i otvori dijalog. Fleksibilnost, otvorenost prema različitim ljudima i još različitim perspektivama... je od neprocjenjive važnosti. Umjesto držanja za apsolutne, već određene odgovore, neizvjesnost nam omogućuje da pronađemo neke nove odgovore i perspektive – one svoje...⁹

Poput američkog književnika, *učenjaka*¹⁰ i osobenjaka Henryja Davida Thoreaua, o čijem životu i djelu se bavio u svojoj doktorskoj disertaciji, a onda i u svojoj prvoj samostalno objavljenoj naučnoj knjizi pod naslovom *Ka američkoj književnoj tradiciji: Henri Dejvid Toro* (Sarajevo: Svjetlost, 1980), Zvonimir Radeljković je, prema svemu sudeći, želio i uvijek iznova svojim radom i djelovanjem iz humanističkih poriva, thoreauovski rečeno, nastojao *probuditi svoje komšije*, svoje studente i studente života¹¹, što se odnosi općenito na

9 <https://noviknjizevnival.wordpress.com/2020/11/25/sto-nas-keats-moze-nauciti-opisanju/>, posljednji put posjećeno 10. 3. 2021.

10 Thoreau je istinski bio i, isto tako, istinski živio sve ono o čemu je Emerson pisao i govorio u svom ogledu iz 1937. godine „Američki učenjak“. Vidi, naprimjer: <http://digitalemerson.wsulibs.wsu.edu/exhibits/show/text/the-american-scholar>, posljednji put posjećeno 10. 3. 2021.

11 Vidi: Thoreau, Henry David (1996): *Walden*, Könemann, Köln (posebno poglavlje „Economy“: 7-73, u kojem kaže i sljedeće: „Perhaps these pages are more particularly addressed to poor students.“ 7)

čovjeka (Thoreau 1996). Osim toga, a ponovo poput Thoreaua, za Zvonimira Radeljkovića se na osnovu njegovog života i život(vor)nog rada nesumnjivo može reći isto ono što je on izrekao o Thoreau u svojoj gorespomenutoj prvoobjavljenoj naučnoj monografiji: da povezuje duhovna i materijalna dobra sa svojom vizijom „utopije duha koja proizlazi iz jednostavnosti materijalnih potreba i razvijanja mogućnosti vlastite ličnosti“ (1980: 57). Mnogo godina kasnije, u svojoj za života mu neobjavljenoj zbirci eseja o novijoj američkoj književnosti pod simboličnim naslovom „Divni novi svijet“, on u tekstu „Putevi novijeg američkog romana: Jeffrey Lent“ zaključuje o Lentu, njegovom književnom putu i ostvarenju, što se odnosi i na Radeljkovićeve vlastite napore na polju književnosti, njenog razumijevanja, tumačenja, podučavanja, prevođenja i znanja, kao i znanja općenito, njegovog neprestanog građenja i širenja, ali isto tako i na ulogu i značaj književnosti kao oruđa u obrađivanju *puste zemlje* ili alata u stvaranju boljeg svijeta:

Očito Lent smatra da se može i mora dalje živjeti, bez obzira na užase koje je čovjek počinio čovjeku, i nažalost mu još uvijek čini, u najrazličitijim okvirima i kontekstima, širom svijeta. Ako ništa drugo, mi kao ljudska rasa imamo izbor da pokušavamo, kao da nam Lent govori, da se trudimo uspostavljati dodire i veze preko rasnih, nacionalnih i plemenskih barijera i ponora, i ko zna, jednog dana ćemo možda uspjeti stvoriti neki drukčiji svijet. Za sada moramo barem čitati i pisati o tome. (261-262)

Radeljković na razne načine svojim cjeloživotnim radom i djelovanjem, predanim življenjem nastavnog, naučnog i općenito akademskog poziva, kao i intelektualne i građanske slobode i, u tom duhu, thoreauovski rečeno, građanske neposlušnosti, s vjerom u snagu i moć znanja, istinski se i u potpunosti posvećuje prvenstveno književnosti kao „obrazovanju srca“, i svoga i svojih studenata i studenata života u širem smislu, a kako bi to za književnost rekla njegova „cinična“ i slavna američka prijateljica iz sarajevskih ratnih dana Susan Sontag (Radeljković 2018: 34). Kao takav, Zvonimir Radeljković je uvijek bio i ostao nepokolebljivi čuvar i borac očuvanja književnosti, iako je ona „umjetnost u stalnoj krizi“, ili, radije, uprkos tome, a onda i iskonskih vrijednosti ljudskog srca, te *izdržavanja i pobjede čovjeka*, faulknerovski iskazano, kao i nade, čiji je glas(nik) bio (i ostao) na mnoge načine (Radeljković 2018: 28). U svemu tome,

kako sam tvrdi u svom za života mu posljednjem plenarnom konferencijskom govoru na Drugoj međunarodnoj konferenciji iz anglofonih studija (CELLTTS) na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, 30. 9. 2016. godine¹², ponekad ili, zapravo, često se osjećao kao „protagonista jedne od posljednjih pjesama W. B. Yeatsa, ‘Crna kula’, čiji je kralj mrtav, čije se vino ukiselilo, ali se on nastavlja boriti“ (2018: 28). U svom, također, životno posljednjem javnom predavanju pod nazivom „Izbjeglištvo, Joyce i duh modernizma“, održanom u Zemaljskom muzeju u Sarajevu, 24. 9. 2019. godine, Radeljković ne propušta priliku za još jedno ukazivanje na probleme savremenog bosanskohercegovačkog, ali i sveopćeg doba čovjeka, probleme „ljudskog srca u sukobu sa samim sobom“ koji su, prema Faulkneru, „jedina stvar o kojoj vrijedi pisati, jedina vrijedna patnje i znoja“ (1999: 293), priliku za *obrazovanje srca*, pa kaže:

Nema nikakve sumnje da je izbjeglištvo jedna od vodećih osobina savremenog doba, što je posebno očito u Bosni i Hercegovini. Još od takozvanog Hercegovačkog ustanka (1875-1877) izbjeglištvo je bilo put velikog broja Bosanaka i Bosanaca kao i Hercegovki i Hercegovaca, utočište od nevolja. U raznim izvorima, uključujući Miss Paulinu Irbi, tvrdi se da je tada sa naše teritorije pobjeglo u Austrougarsku i Srbiju između 100.000 i 250.000 ljudi... [Također] treba pomenuti i nekoliko miliona Iraca koji su pobjegli glavom bez obzira u razne zemlje svijeta, a najviše u SAD sredinom 19. stoljeća zbog vještački izazvane gladi, takozvane potato famine, što će reći nestašice krompira, omiljenog irskog jela. A sve to je bilo davno prije osnutka UNHCR-a, i nastavilo se i u dvadesetom, a i u dvadesetprvom stoljeću. Velike evropske zemlje, kao što svi znamo, imaju različite stavove prema izbjeglicama i problemima njihovog prijema, smještaja i prilagođavanja novoj sredini. No izbjeglištava ima raznih vrsta i ne moraju sva biti prisilna. Naprimjer, književnica i scenaristica Ruth Prawer Jhabvala (1927-2013) rođena je u Njemačkoj gdje su joj roditelji bili izbjeglice, a onda je živjela u Engleskoj, Indiji i SAD, a zbog muževljevog

12 2nd International Conference on English Language, Literature, Teaching and Translation Studies (CELLTTS): “Anglophone (Inter)Cultural Negotiations: Multiculturalism and Globalization in the Era of Uncertainty”, Sarajevo, 30. 9.-1. 10. 2016. godine. Dodatno, Zbornik radova s te konferencije, uključujući i plenarno izlaganje prof. dr. Zvonimira Radeljkovića pod naslovom “Is (Teaching) Literature Necessary?”, objavljen je 2018. godine (Sarajevo: Dobra knjiga).

prezimana je često smatrana indijskom književnicom, iako je zapravo Jevrejka. No u jednom intervjuu je rekla nešto karakteristično kako za moderno doba tako za Joycea: „Kad jednom budete izbjeglica rekla bih da ćete uvijek to ostati.“

Tu i tada, govoreći o Joycu, Radeljković kaže da pisci, iako je to često dugo poslije njihove smrti, kao što je upravo u Joyceovom slučaju, „ipak pobjeđuju političke, moralne i druge obzire“, aludirajući i upućujući na izrazito čestu, pa i prevladavajuću bezobzirnost „moralnih obzira“ i svega onoga što se radi pod tom parolom, čemu nas uče i nauk prošlosti i životno iskustvo sadašnjosti. U svom prethodno pomenutom plenarnom konferencijskom govoru u Sarajevu iz jeseni 2016. godine, kao i uvijek i na razne načine svojom riječju i djelovanjem, on ističe da nam književnost po/kazuje da je ono što može izgledati nemoguće zapravo ostvarivo (2018: 32). I sama književnost, uprkos raznim proročanstvima o njenoj propasti, pa i raznovrsnim proklamacijama njene smrti, bori se i preživljava već najmanje četiri hiljade godina, što znači da to nešto do/kazuje, kako to veli Radeljković (2018: 28).

U kakvom god paklu ili u njegovom predvorju u ljudskoj kreaciji da se našao u ratu ili u miru, ili, tačnije rečeno, poslijeraću, jer se doba poslije rata u Bosni i Hercegovini još uvijek, ni skoro trideset godina nakon završetka rata ne može istinski nazvati mirom, Zvonimir Radeljković nadu nikada nije napuštao. Nikada je se nije odricao koliko god da je ona bila radikalna ili krhka. Upravo *radikalna nada*, onako kako je definira američki filozof Jonathan Lear, umnogome je bila Radeljkovićeva nada. Lear kaže da je *radikalna nada* usmjerena prema budućem dobru koje prevazilazi našu trenutnu sposobnost razumijevanja (2006: 103). Između ostaloga i ostalih, Radeljković je svoju nadu dijelio i s nadom u pjesničkom viđenju Emily Dickinson: „Nada’ je nešto s krilima / Ugnijezdi se u duši / I njena pjesma bez riječi / Nikad ne presuši // I najslade se – u Buri – sluša – / Oluja mora jaka da bude / Da bi mogla smesti Ptčicu / Što grije tolike ljude. // Na najstranijem čuh je Moru – / Sred zemlje najhladnije – / Ali – nikad mi – u Krajnjoj Nuždi, / Ni mrvu zaiskala – nije.“¹³ Upravo jednu od

13 Prevod pjesme: Levinger, Jasna i Vešović, Marko. Vidi: *Country Club*: „Nada ne traži ništa od vas a mnogo vam daje“, <https://www.udrimuski.ba/clanak/51412/country-club-nada-ne-trazi-nista-od-vas-a-mnogo-vam-daje>, posljednji put posjećeno 22. 3. 2021.

poslijeratnih epizoda radijske emisije *Country Club*, koju je Zvonimir Radeljković u cjelini uređivao i vodio u Sarajevu, ratnom i poslijeratnom, poetski je posvetio navedenoj pjesmi Emily Dickinson. Svaka epizoda pojedinačno i emisija *Country Club* u jedinstvu svih njenih epizoda i izdanja, osim što je spoj književnosti i muzike i samoga života (u koji je uronjena vremenom sadašnjim nastanka bilo ratnih ili poslijeratnih radijskih zapisa, i koji istovremeno nadvremenski nadilazi temama i riječima većim i vječnijim od života jednog vremena), glas je nade i bunta protiv beznađa čovjeka. Sam Radeljković na početku epizode s poetskom potkom pjesme o nadi Emily Dickinson govori: „Ako ste me ranije slušali, znate da uvijek završavam s nekom pseudonaivnom porukom o nadi, koju ne smijete nikada izgubiti.“¹⁴ Onda, na kraju te epizode, dodaje: „Nada ne traži ništa od vas, a mnogo vam daje, čak i ako se ono čemu se nadate ne ispuni.“¹⁵ Ratni i djelimično poslijeratni *Country Club* bio je dio redovnog programa nezavisnog sarajevskog Radija Zid od 1993. do 1997. godine, a naknadni poslijeratni, kao vid uskrnuća prvobitne emisije, bio je, također, dio redovnog programa Radija Otvorena Mreža, neprofitnog i nezavisnog društvenog i građanskog radija za cijelu Bosnu i Hercegovinu, 2017. i dijela 2018. godine¹⁶. O emisiji *Country Club* i njenom naslovu Radeljković u njoj kaže:

*Moja je ambicija da slušam zajedno s vama country muziku, staru i novu, da pročitam na barem dva jezika komadić neke pjesme i da pričam o temama, vrućim i hladnim, koje se tiču BiH i Sarajeva, kao i Sjedinjenih Američkih Država. Odatle taj moj prilično ironični naslov. Mnogi od vas znaju da je Country Club u Americi, zapravo, mjesto gdje se skupljaju bogatuni da bi igrali golf i pili probrana pića... Oni ne slušaju country muziku, a mi nismo bogati.*¹⁷

U prisjećanju na ratno izdanje *Country Cluba*, kao i općenito na sarajevske i bosanskohercegovačke ratne dane, između ostaloga, Radeljković u razgovoru

14 *Ibid.*

15 *Ibid.*

16 Vidiepizodena: <https://www.udrimuski.ba/pretraga/page:2?url=pretraga&keyword=country+club> i <https://www.udrimuski.ba/pretraga?url=pretraga&keyword=country+club>, kao i <https://soundcloud.com/udri-muski/sets/country-club>, posljednji put posjećeno, 10. 4. 2021.

17 <https://soundcloud.com/udri-muski/country-club-1>, posljednji put posjećeno 22. 3. 2021.

s Adisom Bašić kaže da je u emisiji svake sedmice „čitao po jednu pjesmu pa je preveo na engleski, ili na engleskom pa je preveo na naš“ (56). U takvoj koncepciji je nastavio raditi i u njenom poslijeratnom izdanju, a ponekad bi, iako rjeđe, koristio i neke prevode drugih prevodilaca i pjesnika. On dodaje da je to „poezija birana po tematskoj relevanciji, to su bile stvari koje su odgovarale trenutnim situacijama u Sarajevu. U pet godina [prvog izdanja *Country Cluba*] skupilo se blizu dvije stotine pjesama, ali mi nikad nije palo na um da to objavim“ (56). Zatim objašnjava sljedeće:

Kad je rat počeo, ja sam bio u Španjolskoj i devetog aprila vratio sam se u Sarajevo. Bio sam tada silno ljut što neko puca na mene, a ljutio sam se i na sve s nacionalnim predznakom. Otud je country muzika bila idealna – ona nema nacionalni predznak, odnosno ima američki, što ne znači ništa. Ja sam čak o tome držao predavanja na postdiplomskom studiju u Americi. Country je najprizemnija muzika, u smislu najbliža stvarnosti, koja govori o vašem autu, pepeljari, vrsti kafe koju pijete, o vašem psu... Country je red neck music, ili u sarajevskom žargonu rečeno – papanska muzika, ali ona je potpuno denacionalizirana i prilično deideologizirana. Red necku su u životu važni pivo, ženska i pas, što su vrlo dobre stvari u poređenju sa nacionalnim identitetom, nacionalnom državom, univerzitetom. Ta muzika je meni bila poluga kojom sam gurao svoje ideje kako je sve to smiješno i kako u ratu vladaju samo sitni interesi, dok u dnu duše svi mi želimo pivo, žensku i psa, a ne hiljadugodišnju kulturu, niti pobjedu na Kosovu..., niti iransku republiku. (57)

Ferida Duraković, pionirka ratne i poslijeratne bosanskohercegovačke književnosti slobode i aktivistica slobode, svjetski priznata i nagrađivana savremena pjesnikinja, stvarateljica književnosti za djecu i odrasle i *Žena Koja Razmišlja*, o radijskom se glasu *Country Cluba* i njegovom značaju u toku rata, protiv kojega se kulturom i svime onim što ona u pozitivnom smislu podrazumijeva, između ostaloga, Zvonimir Radeljković i borio, prisjeća:

Uz sva njegova interesovanja i ljubavi, volio je i kantri muziku: usred rata je na Radiju Zid, koji je uspješno vodio naš prijatelj Zdravko Grebo, započeo emisiju County Club: svake srijede puštao je ploče i kasete džezza i kantri

muzike – o tome su pisali svjetski novinari: „Profesor amerikanistike u opkoljenom Sarajevu slušaocima pušta kantri i džez!“ To je nama, koji smo ga željno slušali kad je bilo struje, bio dah dalekog, tako dalekog svijeta kojem više nismo pripadali.¹⁸

O ratnom izdanju emisije, ističući njenu važnost u „onom što nazivamo kulturnim otporom Sarajeva u ratu“, Arben Murtezić u svom tekstu „Country Club pod opsadom“ bilježi:

Nije bilo čudno da Sarajevo ima čovjeka koji o jednoj oblasti toliko zna, možda najviše „u regiji, a i šire“. Ni ljubav ni predanost potrebna da se u to predinternetsko vrijeme prikupi toliko „beskorisnog“ znanja, a ni odricanje da se kupi toliko muzike na nosačima zvuka koji su morali koštati pravo bogatstvo. U to vrijeme niko nije proglasio ludim čovjeka koji će to teško skupljeno blago iznijeti iz kuće i doslovce rizikujući život prenijeti do radio stanice. I sve to „džaba“...

Međutim, kad bolje razmislim, gdje su sve te tužne kaubojske pjesme imale više smisla nego u Sarajevu tih godina? Pa na svim omotima vintage western & country ploča, računajući i singlice, nije bilo više ljudi koji uz tanku kafu i gorki duhan sjede oko slabe vatre. Nigdje nije bilo više ljudi koji su tvrdoglavo odbijali da priznaju da je jedna era gotova i da je kao za “Last Cowboy Song”, možda vrijeme i za posljednju pjesmu o Gradu. Uostalom, gdje je bilo više ristanaka?¹⁹

Emisija *Country Club*, i ratna i poslijeratna, svojevrsni je most između dviju različitih, ali istovremeno i sličnih kultura: američke i bosanskohercegovačke. Bosanskohercegovački amerikanista i anglista Zvonimir Radeljkić u njoj i njome konstruktivno iznosi i svoju građansku i intelektualnu kritiku društva, oba društva koja životnim iskustvom poznaje i izvana i iznutra, i čije kulture su

18 https://nomad.ba/durakovic-the-professor-kapetan-brodice-iz-sarajeva?fbclid=IwAR3QoOylkDybjdgSnwBJaGmBAE2yBFOZl_z7QhsN51Y1I9OAsg6p79iwSZI, posljednji put posjećeno 30. 4. 2021.

19 <https://nomad.ba/murtezic-country-club-pod-opsadom>, posljednji put posjećeno 23. 3. 2021.

osnovni oslonci njegovog poznavanja svjetske kulture i književnosti, zajedno s britanskom, njemačkom i, naravno, bivšom jugoslavenskom u cjelini kao temeljnim, a onda i brojnim drugim kao ostalim sastojcima njegovog znanja. Iako je *Country Club* u cjelini uokviren prvenstveno sponom američke *country* muzike i američke i bosanskohercegovačke, ali i bivše jugoslavenske poezije, te američke i bosanskohercegovačke savremene i općenite životne stvarnosti, kao i njihovih jezika, upravo u paralelnom radijskom zapisu na engleskom i bosanskom/hrvatskom/srpskom/crnogorskom, on se u isto vrijeme oslanja na šire svjetsko i individualno iskustvo običnog čovjeka. Takav, i kao takav, čovjek je i u Americi i u Bosni i Hercegovini i svugdje marginaliziran i nevidljiv. Pojedinaac „jest manjina“ (519) u svijetu kojim vlada „jedan posto superbogatih“ (522), kako Radeljković zapisuje 2018. godine u svom pogovoru „*Nevidljivi čovjek* u savremenom svijetu“ svoga prevoda *Nevidljivog čovjeka* Ralpa Ellisona (Rijeka: Ex Libris). To je roman koji je Saul Bellow „nazvao ‘knjigom prvog reda, veličanstvenom knjigom’“ (Radeljković 2018: 525), a Radeljkovićev prevod je, bez imalo pretjerivanja, isto tako veličanstven te za života mu posljednji u nizu objavljenih prevoda književnih djela na engleskom jeziku *prvog reda*. U prvoj poslijeratnoj epizodi *Country Cluba* na Radiju Otvorena Mreža, emitovanoj 17. 1. 2017. godine, Radeljković se na sebi svojstven način predstavlja i iskazuje pojedincem, običnim čovjekom, „profesorom Univerziteta u penziji koji je predavao književnost, a naročito poeziju“ i time „predstavnikom siromaha“²⁰. Za (običnog) čovjeka je njegova emisija i namijenjena. Sa svim tim u vezi, i ratni i poslijeratni *Country Club* Zvonimira Radeljkovića, ponovo faulknerovski rečeno, nije samo zapis o čovjeku, već je „jedan od podupirača, stubova koji mu pomažu da izdrži i pobijedi“ (Faulkner 1999: 294). Prema tome, opet Radeljkovićeve riječi o Thoreau istovjetno vrijede i za njega samoga: da je „intelektualac, neka vrsta renesansnog čovjeka koji nije ograničen nacionalnim i jezičkim preprekama, koji je krajnje otvoren prema različitim literarnim“, ali i općenito umjetničkim, kulturalnim i civilizacijskim „porukama prošlosti“ i sadašnjosti, kao i prema dobru budućnosti, koliko god ono djelovalo neostvarivo i nemoguće (1980: 62).

U svojim nastojanjima, težnjama i trudu za ostvarivanjem nemogućega, između ostaloga, Zvonimir Radeljković se za očuvanje čovjeka i svih ljudskih

20 <https://soundcloud.com/udri-muski/country-club-1>, posljednji put posjećeno 22. 3. 2021.

i životnih vrijednosti, uključujući i prirodu, posebno borio tokom obnašanja dužnosti ratnog dekana Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, od 1992. do 1994. godine. Iako je njegova vizija bolje budućnosti tada nedvojbeno bila ograničena na svijet snova, zamisli i mašte jer ju je realnost svakodnevno iznova rušila ili nastojala srušiti i ubiti, Radeljkovićevo nada u neku vrstu ostvarenja alegorijskog kosmosa u kome živi Shelleyev Prometheus je osta(ja)la radikalna. Osim toga, i književnost, koja je neupitno na razne načine dio identiteta prof. dr. Zvonimira Radeljkovića, uči nas da se može ostvariti sve ili skoro sve što se može zamisliti. Ili, makar, mnogo od toga. Radeljković je skoro svakodnevno u navedenom ratnom periodu, ne obazirući se na moguće posljedice i svemu ratnom uprkos, predano i revno ispunjavao predodređene, koliko god tada ratno obezvrijeđene, kao i samom sebi određene i uveliko nemoguće dužnosti, ni ne sluteći koliko su njegovi činovi imali i ljudski i društveni značaj, pa time i civilizacijsko, kulturalno i univerzalno značenje koje je tada bilo nemoguće predvidjeti, i koliko to i dalje i trajno imaju. U toku rata u Bosni i Hercegovini Radeljković je, također, jedno vrijeme bio jedini profesor na Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. To znači da je u tom periodu bio jedini član nastavnog osoblja na Odsjeku za anglistiku, pa je sam činio cijeli Odsjek. U toku svoga radnog vijeka na Filozofskom fakultetu u Sarajevu je u više navrata bio rukovodilac Katedre za američku i englesku književnost, kao i Odsjeka za anglistiku, te predsjednik Savjeta Filozofskog fakulteta i predsjednik Izdavačkog savjeta Fakulteta. Sve to, uz njegov „predani angažman u nastavi od dodiplomskog do postdiplomskog i doktorskog nivoa, uključujući mentorski rad“, svjedoči „o njegovoj stalnoj posvećenosti unapređenju nastave i proširivanju opsega i sadržaja Američkih studija“²¹, Anglistike u Sarajevu i šire, kao i sarajevskog Filozofskog fakulteta, a time i Univerziteta u Sarajevu. Osim toga, Zvonimir Radeljković je jedan od osnivača P.E.N. Centra Bosne i Hercegovine 1992. godine, čiji je bio i predsjednik od 2009. do 2013. godine. Ferida Duraković, koja je u tadašnjem i dugogodišnjem svojstvu sekretara u P.E.N. Centru Bosne i Hercegovine bila njegova najbliža saradnica, kaže:

21 <http://penbih.ba/2021/02/zvonimir-radeljkovic-1943-2021-in-memoriam/?fbclid=IwAR16X5Cv1uzPnx8Og31b-2fdLMrEWwG2Tq-roXqbHEB8P2oacGM4pzbKubk>, posljednji put posjećeno 24. 2. 2021.

The Professor je... bio predsjednik PEN Centra u Bosni i Hercegovini, u periodu kad je Centar intenzivno sarađivao sa londonskom kancelarijom Međunarodnog PEN centra, s kojim su započeti važni projekti. Tada je takođe formirana Mreža balkanskih PEN centara, a uspostavljen je veliki međunarodni projekat s organizacijom TRADUKI, mrežom rezidencijalnih boravaka pisaca Jugoistočne Evrope i posebno tzv. Zapadnog Balkana, a koja je, zahvaljujući agilnosti i mudrosti voditeljice projekta Hane Stojić, spisateljice i pisce približila jedne drugima i objavljivanjem prevoda njihovih knjiga sa svih naših jezika na sve naše jezike i na njemački, pružila mogućnost da mnogo bolje upoznamo najbliže susjede, da se time bolje razumijemo i da se čvršće i pametnije povežemo šireći svoje knjige na Evropu...

The Professor... Svaka uspomena u vezi s njim nosi kvalitet koji mnogi nemaju: znanje, profesionalnost, akribičnost, posvećenost profesorskom poslu i studentima, i – što je nama bilo najvažnije – prijateljsku odanost koja je trajala godinama, sve do njegove nedavne smrti...²²

Zvonimir Radeljković je obnašao i mnoge druge profesionalne, stručne i javne dužnosti i funkcije, sve to uvijek jednako odgovorno, predano i savjesno. Između ostaloga, pokretač je i utemeljitelj prvih univerzitetskih programa i kolegija iz američkih studija – američke književnosti, kulturne historije i civilizacije u bivšoj Jugoslaviji, upravo na svojoj matičnoj instituciji, Odsjeku za anglistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Kako to stoji u njegovoj zvaničnoj biografiji, „[p]redavao je više decenija anglosaksonsku civilizaciju, modernu englesku književnost, te kolegije iz američke književnosti devetnaestog i dvadesetog stoljeća, na dodiplomskom, i savremenog američkog romana, na postdiplomskom studiju.“²³ Nakon penzionisanja i izbora u počasno zvanje emeritusa, predavao je i dva kolegija na doktorskom studiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, jedan o proznim djelima evropskih i američkih pisaca o Prvom svjetskom ratu, a drugi o savremenom afroameričkom romanu. Osim toga,

22 https://nomad.ba/durakovic-the-professor-kapetan-brodice-iz-sarajeva?fbclid=IwAR3QoOylkDybjdgSnwBJaGmBAE2yBFOZl_z7QhsN5IY1I9OAsg6p79iwSZl, posljednji put posjećeno 30. 4. 2021.

23 <https://www.unsa.ba/novosti/memoriyam-prof-dr-zvonimir-radeljkovic-1943-2021>, posljednji put posjećeno 9. 4. 2021.

prof. Radeljković je jedan od utemeljitelja Odsjeka za engleski jezik i književnost Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Na njemu je, uz kreiranje nastavnih predmeta iz američke i engleske književnosti, te anglosaksonske kulturne historije i civilizacije, i njihovih planova i programa na diplomskom i postdiplomskom studiju, uz svoj predani mentorski rad na oba studijska ciklusa, podučavao brojne generacije studenata od samog osnivanja Odsjeka do svog odlaska u penziju. Upravo zahvaljujući prof. dr. Zvonimiru Radeljkoviću, njegovim vlastitim donacijama, trudu i angažmanu, formirana je i Biblioteka Odsjeka za engleski jezik i književnost Fakulteta humanističkih nauka, koju je, između ostalih, i kontinuirano obogaćivao, a čiji se knjižni fond nalazi u sklopu Univerzitetske biblioteke Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Kao gostujući profesor je, duže ili kraće vrijeme, predavao i na mnogim univerzitetima u SAD-u i u Evropi. Diljem Amerike i Evrope je, također, držao i javna, pozivna i vanuniverzitetska predavanja i govore. Učestvovao je i na brojnim naučnim skupovima, konferencijama i javnim događajima u zemlji i inostranstvu s tematskim izlaganjima iz američke književnosti i američkih studija, između ostaloga. Višekratni je dobitnik najprestižnijih američkih (tri puta Fulbright i ACLS), britanskih i njemačkih naučnoistraživačkih stipendija i nagrada, kao i brojnih drugih naučnih, prevodilačkih²⁴ i drugih profesionalnih nagrada i priznanja.²⁵

Prof. emeritus. dr. Zvonimir Radeljković je bio cijenjeni i revolucionarni bosanskohercegovački anglista i, u tome neizostavno, osobeni amerikanista, izvrsni profesor i predavač američke i engleske književnosti i anglosaksonske kulturne historije i civilizacije, vrsni prevoditelj književnosti na engleskom jeziku, posebno američke, kao i na engleski jezik s bosanskog/hrvatskog/srpskog/crnogorskog, zatim autor brojnih knjiga, eseja i naučnih radova, pa prema tome i književni kritičar i književni historičar i esejist, te jedan od najvećih erudita u bosanskohercegovačkoj akademskoj i široj društvenoj zajednici. Međutim, u svemu što je radio i čemu se posvećivao u svome životu i životnom pozivu težio je jednostavnosti, pa se i trudio da je postigne i ostvari.

24 Nagrada za najbolji prevod u Bosni i Hercegovini 1981. godine i dva puta Nagrada za najbolji prevod na Međunarodnom sajmu knjiga u Sarajevu, jednom 2004. i drugi put 2008. godine. Vidi: *Ibid.*

25 Vidi zvaničnu biografiju prof. emeritus dr. Zvonimira Radeljkovića: *Ibid.*

U tom kontekstu, kako bi to američki transcendentalista Henry David Thoreau rekao u svojoj proklamaciji i življenju života jednostavnosti, a Zvonimir Radeljković ne samo riječju prenio, preveo, pojasnio i predavao, već tom znanju dao i nova značenja u okviru svog vlastitog življenja jednostavnosti: „Kakav je život, onakva je forma“ (1980: 46). Jednostavnost je, zapravo, i intelektualno i u svakoj drugoj sferi ljudskog života i bivanja općenito, najteže postići. I ona je u Radeljkovićevom, kao i u Thoreauovom slučaju, kod obojice na njihov vlastiti način, dio društvenog, životnog i individualnog odabira bivanja „Nikom“. Zbog toga se može reći da za obojicu, u njihovoj zasebnosti i pojedinačnosti, vrijede riječi Ralpa Waldo Emersona koje je u svom posmrtnom govoru izrekao u vidu posljednjeg oproštaja s Hanryjem Davidom Thoreauom: „Njegova duša je bila stvorena za najplemenitije društvo: ...gdje god ima znanja, gdje god ima vrline, gdje god ima ljepote, on će naći dom“ (1980: 98). U tom duhu, a neuobičajeno za prilike ovakvih zapisa, odlučujem se prenijeti i posmrtni oproštajni govor Sanje Šoštarić na sahrani Zvonimira Radeljkovića u cijelosti, kako slijedi:

Za Zvonka (27. 2. 2021)

Danas smo se okupili ovog kasnofebruarskog dana tužnim i tegobnim povodom i sigurna sam da niko od ovdje prisutnih nije ni slutio još do prije samo pet dana da ćemo se danas naći baš ovdje, na ispraćaju našeg dragog Zvonka.

Na početku, svakako se mora reći da nikako ne možemo i ne smijemo zanemariti ogromni opseg Zvonkovog naučnog, nastavnog i kulturnog rada, kao ni predani angažman na očuvanju dostojanstva i autonomije profesorskog poziva, jer to nije posao nego poziv, pozicije javne ličnosti i pozicije univerziteta kroz sva politička i kulturološka previranja i mijene posljednjih decenija. Ali se mora reći i to da su ga svojevremeno studenti izabrali za najboljeg profesora i predavača, počast kojom se s pravom ponosio i koja je još uvijek vidno istaknuta na zidu pored vrata njegovog kabineta.

Svi koji poznaju Zvonka znaju da bi me on sada prekinuo, jer bi mu ovo odavanje počasti isuviše nalikovalo na užtogljenu tiradu o odlasku cijenjenog profesora, književnog kritičara, intelektualca, erudite, prevoditelja, kulturnog djelatnika na univerzitetu, u PEN Centru, na radio

Zidu itd. itd., i da bi u svom tipičnim maniru nestrpljivo odmahnuo rukom i glasno viknuo „Šic”, kao znak blagonaklonog upozorenja da treba prestati s prekomjernim pohvalama i komplimentima. Ovog „Šic” smo se sjetile Selma Raljević i ja na dan kad smo saznale za njegovu iznenadnu smrti i izmjenile poruke, pokušavajući da izbjegnemo patos i prevaziđemo šok. Zvonko je zaista bio protivnik prazne forme koja je sama sebi svrha, i svakim svojim gestom i djelom je živio tu životnu filozofiju, vjerujući da, kako sam prekjucher napisala u In memoriamu za PEN Centar, floskule nikom ne služe na čast, i da je jednostavnost zapravo najviši oblik intelektualne i ljudske posebnosti, utoliko dragocjeniji što je rjeđi.

Zvonko, sjećam se davnih osamdesetih, osunčane učionice na Odsjeku za anglistiku, i tvojih predavanja o Thoreau, kada si objašnjavao da poštovanje prema piscu nikada ne smije prerasti u strahopoštovanje, jer ni Thoreau nije bio samo sušta karizma i pustinjak-revolucionar, nego je imao jednu tetku koja mu je donosila kolače kako bi on mogao nastaviti sa svojim transcendentalističkim neposluhom. Niko nije nedodirljiv, i niko ne može i ne treba sam, to je bila tvoja poruka, svi smo povezani i uvjetovani jedni drugima, i na toj liniji si ostao do zadnjeg dana, kada si mi, dan prije vlastite smrti, rekao da je umro Damir Perendija, divni čovjek iz fakultetske kopirnice, i bio jako žalostan zbog toga.

Zauvijek ću čuvati jednu slatko-gorku uspomenu na naš prvi poslijeratni susret kada sam te potražila na svom nekadašnjem Fakultetu da se raspitam postoji li mogućnost zaposlenja: sjećam se razgovora i šetnje s tobom i Ivanom od fakulteta do vašeg stana u Vrazovoj po aprilskom pljuskju, kada si mi na rastanku očinski dao svoj stari kišobran da „ne pokisnem, jer bolestan čovjek ne može ostvariti nikakve planove”. Plačući sam hodala po sarajevskoj kiši s kišobranom Zvonka Radeljkića, ganuta njegovom dobrotom i njegovom ljudskošću, i osjećajem kojeg je znao pobuditi u meni da sam došla tačno tamo gdje trebam doći.

Iako danas ne pada kiša, nego sija zubato sunce u nagovještaju ranog proljeća, svi mi koji te poznajemo i volimo ćemo dalje hodati zaštićeni tvojim kišobranom ljubavi, poštenja, istine i hrabrosti. Tvoji Ivan i Nikola, tvoja Dobrila, tvoji unuci, tvoje Gabi i Nataša, tvoja uža i šira obitelj, tvoji mnogobrojni prijatelji i kolege, svi smo danas tu, duhom ili tijelom, da ti

kažemo da za svakog od nas pojedinačno i za sve zajedno ti nastavljaš postojati u svojim knjigama, prevodima i esejima, no ono što je možda još važnije, u našim srcima, našim mislima i našim sjećanjima i našim razgovorima.

Zamišljam da nam poručuješ kao Whitman: „Zavještam sebe blatu da bih porastao iz trave koju ljubim, ako me opet trebate pogledajte pod potplate svojih čizama” i „ako me ne nađeš na jednom mjestu, na drugom potraži, ja sam negdje stao i čekam tebe”.

Tvoje drveće u dvorištu Filozofskog fakulteta, koje si čuvao i obilazio u ratu i svih ovih godina nakon rata, je još jedno od tih mjesta gdje ćemo te uvijek iznova naći.

Neka ti je laka zemlja, dragi naš Zvonko, i neka tvoja duša nađe smiraj kod Ivanke.

Na kraju, kako to izražava i Sanja Šoštarić, „ni impresivna biografija i bibliografija profesora Radeljkovića“, niti bilo koji, pa ni ovaj uvid u njegovu naučnu, književnokritičku, akademsku i kulturalnu ostavštinu, i bilo kakav „pregled njegovih doprinosa i zasluga za akademski i kulturni život Sarajeva, Bosne i Hercegovine i prostora bivše Jugoslavije, nisu dostatni da opišu prazninu koju za sobom ostavlja u svima nama koji smo imali zadovoljstvo i privilegiju da ga poznamo“²⁶, da učimo od njega, uz njega i zajedno s njim, kao ni da iskažu akademsku, naučnu, intelektualnu i nadasve ljudsku „jednostavnost“ jedinstvenosti i posebnosti erudite Zvonimira Radeljkovića. Njegova potraga za nemogućim ne prestaje jer za riječi njegove ostavštine „smrti zapravo nema.“²⁷ Kako to Emily Dickinson poetski veli: „Riječ je mrtva / Kada je izgovorena, / Neki kažu. // Ja kažem da ona tek / Počinje da živi / Toga dana.“²⁸

26 <https://www.unsa.ba/novosti/memori-am-prof-dr-zvonimir-radeljkovic-1943-2021>, posljednji put posjećeno 9. 4. 2021.

27 „... there is really no death...” Whitman, Walt, „Song of Myself“, Stanza 6, <https://www.poetryfoundation.org/poems/45477/song-of-myself-1892-version>, posljednji put posjećeno 23. 2. 2021.

28 Vidi, naprimjer: <https://www.bartleby.com/113/1089.html>, posljednji put posjećeno 9. 4. 2021. Tu pjesmu Emily Dickinson je, u njenom izvornom izrazu na engleskom jeziku, Zvonimir Radeljković prenio na naslovnici svoje zbirke eseja iz američke književnosti *American Topics*, knjige za koju u njenom uvodu sam kaže da je sastavljena od eseja koji su pisani u periodu od nekih trideset godina: od 1975. do 2005. godine. (2005: 7)

Spisak izvora i literature:

- Duraković, Ferida, „The Professor, kapetan brodice iz Sarajeva“, https://nomad.ba/durakovic-the-professor-kapetan-brodice-iz-sarajeva?fbclid=IwAR3QoOylkDybjdgSnwBJaGmBAE2yBFOZl_z7QhsN5lY1I9OAsg6p79iwSZI, posljednji put posjećeno 30. 4. 2021.
- Eliot, T. S. (2004): *Pusta zemlja*, Prevod, bilješke i pogovor: Zvonimir Radeljković, Buybook, Sarajevo.
- Ellison, Ralph (2018): *Nevidljivi čovjek*, Preveo i pogovor napisao Zvonimir Radeljković, Ex Libris, Rijeka.
- Emerson, Ralph Waldo, „The American Scholar“, <http://digitalemerson.wsulibs.wsu.edu/exhibits/show/text/the-american-scholar>, posljednji put posjećeno 10. 3. 2021.
- Faulkner, William (1999): *Krik i bijes*, Preveo, priredio i predgovor napisao Zvonimir Radeljković, „Svjetlost“, Sarajevo.
- Festschrift *An Americanist in Sarajevo* (2003): Filozofski fakultet, Sarajevo.
<https://noviknjizevival.wordpress.com/2020/11/25/sto-nas-keats-moze-nauciti-o-pisanju/>, posljednji put posjećeno 10. 3. 2021.
- <https://soundcloud.com/udri-muski/sets/country-club>, posljednji put posjećeno, 10. 4. 2021.
- <https://www.bartleby.com/113/1089.html>, posljednji put posjećeno 9. 4. 2021.
- <https://www.udrimuski.ba/pretraga/page:2?url=pretraga&keyword=country+club>, posljednji put posjećeno, 10. 4. 2021.
- <https://www.udrimuski.ba/pretraga?url=pretraga&keyword=country+club>, posljednji put posjećeno, 10. 4. 2021.
- <https://www.unsa.ba/novosti/memori-am-prof-dr-zvonimir-radeljkovic-1943-2021>
- <https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2019-06/Pravilnik%20o%20dodjeli%20po%20C4%8Dasnog%20zvanja%20profesor%20emeritus%20UNSA.pdf>, posljednji put posjećeno 24. 2. 2021.
- Lični i profesionalni razgovori s prof. dr. Zvonimirom Radeljkovićem autorice rada.
- Murtezić, Arben, „Country Club pod opsadom“, <https://nomad.ba/murtezi-c-country-club-pod-opsadom>, posljednji put posjećeno 23. 3. 2021.
- Pope, Alexander, „An Essay on Criticism“, <https://www.poetryfoundation.org/articles/69379/an-essay-on-criticism>, posljednji put posjećeno 4. 3. 2021.

- Pound, Ezra (2008): *Ezra Pound: Izabrane pjesme*, Izabrao, preveo i pogovor napisao Zvonimir Radeljković, P.E.N. Centar Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Radeljković, Zvonimir (1980): *Ka američkoj književnoj tradiciji: Henri Dejvid Toro*, Svjetlost, Sarajevo.
- Radeljković, Zvonimir (1998): „Proročanstva propasti: politički roman u Americi 1940-1960“, u: *Novi izraz*, P.E.N. Centar Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 61-76.
- Radeljković, Zvonimir (2005): *American Topics: Essays in American Literature*, Buybook, Sarajevo.
- Radeljković, Zvonimir (2017): Radio emisija *Country Club*: „Nada ne traži ništa od vas a mnogo vam daje“, Radio Otvorena Mreža, <https://www.udrimuski.ba/clanak/51412/country-club-nada-ne-trazi-nista-od-vas-a-mnogo-vam-daje>, posljednji put posjećeno 22. 3. 2021.
- Radeljković, Zvonimir (2018): „Is (Teaching) Literature Necessary?“, u: „*Proceedings: 2nd International Conference on English Language, Literature, Teaching and Translation Studies (CELLTTS): ‘Anglophone (Inter)Cultural Negotiations: Multiculturalism and Globalization in the Era of Uncertainty’*“, Dobra knjiga, Sarajevo, str. 27-35.
- Raljević, Selma (2016): *Faulkner i Selimović su bili ovdje: modernizam, otuđenje i dezintegracija*, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Slovo Gorčina: Mostar i Stolac.
- Šoštarić, Sanja, *Posmrtni oproštajni govor na sahrani Zvonimira Radeljkovića*, 27. 2. 2021. godine, *Gradsko groblje Bare, Sarajevo*.
- Šoštarić, Sanja, „*Zvonimir Radeljković (1943-2021): In Memoriam*“, <http://penbih.ba/2021/02/zvonimir-radeljkovic-1943-2021-in-memoriam/?fbclid=IwAR16X5Cv1uzPnx8Og31b-2fdLMrEWwG2Tq-roXqbHEB8P2oacGM4pzbKubk>, posljednji put posjećeno 24. 2. 2021.
- Thoreau, Henry David (1996): *Walden*, Könnemann, Köln.
- Whitman, Walt, „*Song of Myself*“, Stanza 6, <https://www.poetryfoundation.org/poems/45477/song-of-myself-1892-version>, posljednji put posjećeno 23. 2. 2021.

PRIKAZI I OSVRTI

Prof. emeritus dr. Elbisa Ustamujić
Fakultet humanističkih nauka
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

UDK 811.163.4*3'38 (049.3)

MAKOVA SIMBIOZA STAROBOSANSKOG JEZIKA I SREDNJOVJEKOVNOG DISKURSA U SAVREMENI POETSKI KONTEKST

Monografija *Jezik i stil Maku Dizdara*¹ dr. Muhameda Šatora bez sumnje je znatno obogatila bosanskohercegovačku lingvistiku, koja inače oskudijeva naučnim projektima takve vrste izuzmu li se radovi o jeziku nekoliko vrsnih prozaista. Istina je da tek predstoji sistematičnije izučavanje književnog izraza onih pisaca osobenog stila koji su najbolji reprezentanti izražajnih mogućnosti jednog jezika. Šatorova knjiga je utoliko značajnija jer predstavlja istraživanje jezika i stila na primjerima cjelokupnog pjesničkog opusa jednog od najosebujnijih pjesnika 20. stoljeća na južnoslavenskom jezičkom prostoru i “najautentičnijeg pjesnika Bosne”, kako je rečeno, odnosno pjesnika čija se poetička originalnost samjerava, prije svega, njegovim izuzetnim jezikom, pa autor polazi od uvjerenja da je otkrivanje leksike, gramatičke strukture i jezičkog sklopa ujedno i put u otkrivanje dubinske smislenosti njegove poetske hemisfere. Rezultati istraživanja jezičko-stilskih postupaka u Makovoj poeziji, s jedne strane, uvode nas u suštine književne umjetnosti, a s druge, istovremeno potvrđuju koliko svaki pisac govori osobnim jezikom, u ovom slučaju jezikom Bosne, kako bi rekao Selimović, i inovativnim zahvatima ga proširuje i obogaćuje.

Prilazeći Maku kao istinskom stvaraocu u jeziku, Šator je izabrao pristup koji mu je omogućio posmatranje poezije primjenom metode strukturalne lingvističke stilistike, koja se pokazala izuzetno funkcionalnom u tumačenju višeslojnog i višesmislenog “očuđenog” poetskog govora s “latentnim polisemičkim značenjima”, čiji se dometi posmatraju na gramatičkom i

1 Muhamed Šator, *Jezik i stil Maku Dizdara*, Slovo Gorčina, Stolac, 2013.

stilističkom nivou. Lingvostilističkom analizom prati se poetički razvoj u pojedinim fazama sazrijevanja. Vidljiv dar za eksperimentiranje u jeziku Dizdar ispoljava od prve zbirke *Vidovopoljska noć* (1936), u kojoj polazi od deskriptivnosti zavičajnog jezika i započinje eksperimentiranje: “Od stvaranja novih riječi do otkrivanja novih odnosa među riječima i u rasporedu unutar stiha, u zanimljivim spregovima riječi...” (Šator, 2013: 342). Nadalje, iz zbirke u zbirku traje dinamična i kontinuirana stvaralačka avantura jezičko-poetičke inovativnosti koju autor visprenošću vrsnog analitičara prezentira na razvojnoj liniji, od pojave do pojave.

Poema *Plivačica* (1954) donijela je motivsko-stilski preobražaj ne samo u Makovom pjesništvu nego, već je isticano, i u bosanskohercegovačkoj poeziji, ali je Šator prvi put dao cjelovitu jezičko-stilističku analizu, koja pokazuje da je traganje za tajnim i skrivenim vezama u riječima “rezultiralo novom pjesničkom strukturom i novim konstituisanjem stila”. To je postizano slobodnim stihom ritmiziranog narativa, “ponavljanjima i opkoračenjima, mnoštvom gramatičkih paralelizama i sintaksičkih podstruktura koje ostvaruju ritmički i intonacioni sklad” (Šator, 2013: 342). Panteističkim i panerotskim porivom za sjedinjenjem u nestajanju, *Plivačicom* su najavljene i buduće trajne motivske preokupacije: ljubav, život i smrt. Za razliku od prve knjige, jezik *Plivačice* je inspiriran mediteranskom atmosferom, a uvedena mediteranska leksika najčešće je upotrijebljena u neobičnim spojevima i metaforiziranim značenjima. To će, zajedno sa helenizmima koje uvodi u zbirci *Okrutnosti kruga*, do kraja ostati leksičke konstante.

Započetu pjesničku avanturu Šator dalje prati u zbirci *Okrutnosti kruga* (1960), koja je usmjerena na otkrivanje “različitih spojeva akustičkog i semantičkog, u traganju za eufonijom i sazvučjem”. Homonimnim vezama i unutrašnjim rimama Mak je dolazio do novoostvarenih metaforičkih značenja i osvajanja imaginarnih mogućnosti jezika. Sve je to u Šatorovom viđenju povezano i s novom grafijskom strukturom, simetrijom u podudaranjima i intencionalnim akumuliranjem sinonimskih riječi.

U zbirci *Koljena za Madonu* (1963), koja je motivski bliska *Plivačici*, autor slijedi dalju poetizaciju jezika Maka Dizdara koji će u ovoj fazi ući u “svijet glasovnog simbolizma i glasovnih metafora, u nove suodnose među riječima...

Ta semantizacija zvučanja, igra oblika, izraza i sadržaja jezičkog znaka, igra s polivalentnošću značenja, akumuliranje riječi slične fonostruktura, bit će omiljeni pjesnički manir i u *Kamenom spavaču*” (Šator, 2013: 343). Stilistički postupak ponavljanja gramatičkih formi, metaplazmi i morfoloških deformacija, uz unutrašnje i vanjske rime često u preplitanju, osim ritmičke funkcije, najčešće su u vezi sa zvukovnim ponavljanjem i asonantsko-aliteracijskim vezama u svrhu eufonije. Sve to je vodilo ka najzrelijem pjesničkom ostvarenju – *Kamenom spavaču*, u kojem brojne sinonimske i antonimske veze kombinirane s rimom, uz stalnu interakciju zvuka i smisla, stvaraju kontekstualno nove semantičke odnose, zaključuje autor.

Kameni spavač (1966) nastajao je desetak godina uporedo s radom na dvjema prethodnim zbirkama. Pojedine pjesme Mak je objavljivao i prepravljao, ali ono što je pojavom zbirke predstavljalo iznenađujuću novost jeste cjelovitost strukture. Odmah je ukazivano i na specifičnost stila bosanskog srednjovjekovlja i upotrebu arhaičnih izraza. Međutim, Šator je preciznim jezičko-stilističkim analizama pokazao da poetska snaga *Kamenog spavača* leži u transmutiranom oživljavanju stare bosanske leksike u preobražaju arhaične riječi ka modernom poetskom iskazu i poruci. Baštinjenim arhaiziranim jezikom i postupkom resemantizacije arhaične riječi, koja tako dobija novo značenje, Mak je progovorio o egzistencijalnim i općeljudskim problemima savremenog čovjeka. Zalazeći u svijet srednjeg vijeka, otkrivao je bogatstvo starog bosanskog jezika i savremenost životnog iskustva poetskih poruka koje su sadržane u pisanim izvorima bosanske jezičke tradicije, čiju je leksiku reanimirao, kreativno preobražavao i potpuno integrirao u savremeni poetski jezički sistem, a što je bio važan postupak “pjesničkog očuđenja”. Pronađene riječi je “prilagođavao i transmutirao u novi oblik, te ih je harmonizirao u novoj pjesničkoj funkciji”. Jezičke preobrazbe Šator dijeli na: arhaične riječi adaptirane savremenom obliku, čista leksička preuzimanja oživljenih arhaizama, stvaranje neologizama u duhu jezičke tradicije, te na frazeologizme iz starih tekstova. Sve to u transtekstualnom odnosu čini jedinstven sinhronizirani sklop s riječima savremenog jezika.

Mak je često preuzimao i gotove jezičke i stilske modele iz pojedinih starih bosanskih pisanih spomenika ili je prema njima pravio slične sintaksičke

modele u savremenom jeziku. Ta simbioza arhaičnog heretičkog vjerovanja i savremenog promišljanja egzistencijalne ugroženosti, zaključuje Šator, donijela je atmosferu prošlih vremena i sugestivno progovorila “o Bosni kao tragičnoj zemlji i paradigmi koja pokazuje muku savremenog čovjeka” (Šator, 2013: 81).

Kameni spavač je također premrežen intertekstualnim vezama, posebno citatima i interpolacijama starih bosanskih tekstova, pa je u mnogim pjesmama riječ o transsemiotičnosti i preoblikovanju nepoetskog govora u novi kontekst. U pisanom naslijeđu Mak je tragao za jezičkim korijenima i “skrivenim” smislom, kao što je vidljivo i nastojanje da svojoj poetskoj inspiraciji pronade odgovarajući izraz na izvorima te bosanske jezičke tradicije. U tom nastojanju preuzimao je oblike srednjovjekovnog diskursa, biblijskog stila, manihejskih tekstova Crkve bosanske, pobožno-didaktičke literature te zapisa i povelja, narodne lirske pjesme, “ljekaruša” i posebno natpisa na stećcima, čime se kritika najviše bavila. U toj izukrštanosti “starodrevnog i savremenog, zavičajnog bosanskog i općeljudskog” otkrivao je Mak “skriveno bogatstvo i nevjerovatan kontinuitet svoga jezika”. Šator izvodi primjeren zaključak da takva intertekstualnost i simbioza starih tekstova sa savremenom pjesničkom porukom stvara složene unutrašnje relacije i nove poetske smislove. Mak je “poetizujući tragičnu prošlost Bosne, modernim poetskim kazivanjem i snagom starobosanskog jezika izrekao univerzalne ljudske životne probleme i situacije originalnošću koja je obogatila i evropsku poetsku tradiciju”.

Muhamed Šator u svojoj studiji prezentira Makov razvojni put od zavičajne baštine, lirske narodne pjesme, mediteranskog naslijeđa i grčkog mita do najsavršenije pjesme – *Modra rijeka*, i univerzalnosti njene poruke “o vječnim i neodgonetnutim tajnama” utemeljene u iskustvu helensko-evropske kulture. Jezičko eksperimentiranje nastavlja se i u posljednjoj pjesničkoj fazi, u zbirci *Modra rijeka* (1971), u kojoj se Dizdar vratio rimama koje su veoma različite: “Od eho-rime trofonemskog podudaranja do složenih kombinovanih višefonemskih podudaranja”, dok u nekim pjesmama uvodi klasične distihe sa dvostruko rimovanim dvanaestercem. Dalje, Makov eksperiment vodi do “dekonstrukcije jezičkih formi i novih jezičkih puteva”, te do stihova potpune “nedorečenosti i hermetičnosti”. Uvodi brojne metaplazme, suprotstavljene imenice u novom antonimskom odnosu i novostvorene riječi. Otklonu od norme, “denormiranju”,

doprinosе izostanci objekta ili se u objekatskoj funkciji pojavljuju veznici i prijedlozi, te mnogobrojne metaplazme i paranomazijski odnosi, a što Šator detaljno prezentira na primjerima.

Pravopisne kolebljivosti i svakovrsne nedosljednosti posmatraju se kao svjestan čin iz stilističkih razloga, a upravo iz istih razloga prisutno je i narušavanje standardnih oblika, kao i modifikacija riječi na fonološkom planu. Također se sistematično izlažu i bilježe morfološka svojstva s odstupanjima od standarda.

Kompetencijom vrsnog lingviste Šator je u svojoj monografiji predočio da je “riječ izvorište i uvir” jedinstvene pjesničke imaginacije, reprezentirajući sve kreativne inovacije i funkcioniranje jezika na svim analitičkim nivoima strukturalne lingvističke stilistike u oblikovanju semantičko-emocionalnih značenja i poruka, a što je Makovoj poeziji dalo jedinstven kvalitet. Nakon dužeg vremena dobili smo sistematičan i temeljit uvid u lirski opus Maka Dizdara, iako sa suženom vizurom na dva, pokazalo se, ključna elementa – jezik i stil – posredstvom kojih je izvršen uspješan prodor u tajni svijet jedinstvenog poetskog imaginarija

Ivana Tomić, MA
Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik

UDK 821.163.4(497.6).09 Mulabdić E. (049.3)

**VEDAD MULAVDIĆ, JEZIČKE ODLIKE U DJELU
EDHEMA MULABDIĆA, RADOVI, KNJ. XXV, INSTITUT
ZA JEZIK UNIVERZITETA U SARAJEVU, SARAJEVO
2020**

Ovom monografijom razrađen je jezik djela Edhema Mulabdića, jednog od prvih modernih pripovjedača u bošnjačkoj književnosti. Da bismo razumjeli današnju problematiku standardnih jezika u Bosni i Hercegovini nužno je znanje o jeziku i jezičkoj normi u bližoj i daljoj prošlosti. Ova knjiga upravo je dobra podloga za to i nudi nam niz informacija u vezi s tim. Razmatra se pitanje nominacije jezika i uopće provođenje jezičke politike u rasponu od druge polovine XIX vijeka, kroz cijeli XX vijek – kada je u upotrebi bio zajednički standardni jezik tzv. *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*. Imati saznanje o prethodnim dešavanjima itekako je značajno, posebno što od devedesetih godina XX vijeka dolazi do raslojavanja zajedničkog jezika te se otvara pitanje varijanata kako zapadne tako i istočne i tzv. bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza, da bi početkom XXI vijeka egzistirali i/ili bili u upotrebi tri zasebna jezika – bosanski, hrvatski i srpski. Usmjeravanjem pažnje na nominaciju jezika uz razrađenu analizu piščeva jezika autor ukazuje na historijski kontinuitet i razvoj književnih jezika. Dakle, istraživanju se pristupilo s aspekta više naučnih disciplina: historije književnog jezika, književne historije, sociolingvistike i normativistike. Pored razjašnjenja strukturalnih pitanja ondašnjeg jezika ujedno se pristupilo i promatranju leksičke građe, pri čemu je u fokus došao i lingvističko-stilski aspekt.

Jezički izraz u ovim tekstovima se posmatrao zajedno s književnim. Prilikom izbora građe, pored reprezentativnosti i značaja samog teksta za historiju književnosti, primijenjen je žanrovski princip – posebno je

razmatran jezik Mulabdićeve poezije, a posebno jezik njegovih romana, drama i pripovijetki. Autor se fokusirao na teme koje su dosada manje obrađivane sa književnohistorijskog te još manje sa jezičkog stanovišta kakvi su prevodi, narodne umotvorine te tekstovi o jeziku. Književno djelo i jezički izraz sagledani su u kontekstu južnoslavenske interliterarne zajednice.

Knjiga ima četiri poglavlja *Uvod*, *Proza*, *Ostali žanrovi* te *Zaključak*. U sklopu uvodnih izlaganja prezentirani su ciljevi i zadaci istraživanja ove monografije, biografija i bibliografija Edhema Mulabdića kao i dosadašnja proučavanja u vezi sa životom i radom ovog bošnjačkog pisca. Posebna pažnja se posvetila njegovom društvenom angažmanu, kao jednom od prvih pregalaca unutar procesa evropeizacije bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti.

U okviru poglavlja *Proza* razmatran je književnojezički izraz u romanima *Nova vremena* i *Zeleno busenje* te zbirci pripovjedaka *Na obali Bosne*. Analiziran je i Mulabdićev prevod romana *Sudbina jedne porodice* turskog pisca Mehmeda Dželala, čime se pokušalo ukazati na prevodilačku djelatnost kao značajan segment ukupnog Mulabdićevog književnog djelovanja te razmotriti kakav je odnos između jezika prevoda i jezika njegovih originalnih djela. Glavni zaključak do kojeg autor knjige Vedad Mulavdić dolazi jeste da je jezik originalnog književnog stvaralaštva utjecao na jezik prevoda. Također, analiziran je i odnos književnojezičkog izraza u djelu Edhema Mulabdić sa književnojezičkim izrazom hrvatskih realističnih pisaca i drugih autora, koji su prema svjedočenju samog pisca bili njegovi književni uzori. Uzimana je u obzir sama poetika, sam način pisanja djela, ali i jezik kojim su ta djela pisana. Poseban fokus stavljen je na one osobine piščeva izraza koje su mogle naglasiti njegovu slojevitost te koje oslikavaju osobine samog bosanskog jezika – tako su obrađeni: grafija, afrikati, refleksi jata, sažimanje vokalskih grupa, redukcija samoglasnika, pisanje velikog i malog slova, sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi, riječi s glasovnim alternacijama, glas *h*, jekavsko jotovanje te leksika – u okviru koje su razmatrani kroatizmi, turcizmi i dijalektizmi. Od morfoloških crta unutar ove knjige razmatrani su sljedeći aspekti: kratka množina, neodređeni pridjevski vid i sl. U sklopu ovog poglavlja obrađeni su i frazemi, a fokus je stavljen na utvrđivanje porijekla i stilskog potencijala frazema, vrstu i tipove frazema, kao i njihovu frekventnost u određenom tipu teksta. Obrađeni su frazemi u čijem

su leksičkom jezgru riječi orijentalnog porijekla ili riječi iz dijalekta te frazemi sa redupliciranim leksemima. Kako autor zaključuje, mnogi od potvrđenih frazema i danas su u upotrebi u bosanskom jeziku kako u govornoj tako i u pisanoj realizaciji.

U okviru poglavlja *Ostali žanrovi* prezentirane su književne i jezičke karakteristike Mulabdićevih drama *Miraska*, i *Svak na posao*. I ovdje je fokus stavljen najviše na dijalekatske osobitosti, a posebno one karakteristične za Mulabdićev istočnobosanski dijalekt. Zabilježene su i poslovice te bogata frazeološka građa. Razmatrana je i poezija, pri čemu su obrađene tri pjesme: “Pozdrav Riza-begu Kapetanoviću”, “Iza sna” te “Kostin lov”. I ovdje je kao i u prethodnom poglavlju pažnja posvećena pravopisnim tendencijama, fonetskim, morfološkim te leksičkim osobitostima. Kako je Mulabdić sakupljao djela narodne književnosti: priče, poslovice, narodne pjesme, zagonetke, izreke te ih objavljivao u ondašnjim listovima i časopisima, autor u sklopu ovog poglavlja daje i prikaz vremenskog slijeda Mulabdićevog bavljenja narodnom književnošću. U sklopu posljednjeg naslova ovog poglavlja – *Mulabdićevi tekstovi o jeziku* autor se pozabavio i Mulabdićevim stavom i odnosom prema jeziku – od onih teorijskih pitanja jezika, preko analize jezika i stila u djelima pojedinih pisaca, do pitanja jezičke kulture i nastave maternjeg jezika u školama. Posebna pažnja posvećena je jezičkoj kulturi, koju je Mulabdić isticao kao značajan segment ukupnog jezičkog pitanja.

Generalni zaključak autora ove monografije jeste da književnojezički izraz Edhema Mulabdića predstavlja složenu strukturu koju čine četiri sloja: sloj narodne književnosti, dijalekatski sloj, sloj frazeoloških jedinica i sloj hrvatske realističke književnosti. Na kraju knjige izdvojeni su *Izvori* i *Literatura* te *Imenski registar* uz dvije *Recenzije* akademika Dževada Jahića i dr. Jasmina Hodžića. Što se tiče formalne organizacije teksta knjiga ima 341 stranicu.

BESTJELESNA HISTORIJA JEDNOGA PJESNIKA
(PRIKAZ KNJIGE PJESAMA NAKON POTOPA IBRAHIMA
KAJANA, „SHURA PUBLIKACIJE“, OPATIJA, 2021)

Nova zbirka pjesama bosanskohercegovačkog književnika Ibrahima Kajana u svome apokaliptičnome naslovu *Nakon potopa* potvrđuje davno izrečenu misao da književnost, preispitujući granice čovječnosti i humanističkih vrijednosti, dolazi do apsolutnih i univerzalnih saznanja o neminovnostima *nakon* kraja. Kajanova samooslušivajuća potraga za vlastitošću u labirintu života i prijeko potrebno suočavanje s neminovnostima početka i kraja, sada ga je dovela u poziciju *Bezmjesnog* (tako se zove i jedna pjesma) jer se „ne možeš sastaviti“ jer „ti živiš na jednom mjestu, a tvoja duša na drugom.“ Stoga, Kajanovo *nakon* bi bilo o izgubljenosti, stranosti, ranjivosti, o traumi rata, o vremenu poraća, o egzilu. Nad ovom poezijom propitujemo i individualne i kolektivne pogibije, u čuđenju - zar je na putevima ovog svijeta toliko mnogo prognanika?!

Zbirka sadrži šest cjelina, i to: *Sveto janje*, *Nakon potopa*, *Daleko putovanje*, *Zalazak sunca*, *Kritički putokazi* i *O autoru*. Od *Arabije ljubavi* iz 1967. godine, pa do zbirke *Nakon potopa*, prošlo je više od pedeset godina što poetiku Ibrahima Kajana čini autentičnom i prepoznatljivom. Zilhad Ključanin je u studiji o bošnjačkoj poeziji s pobožnim motivima *Lice svjetlosti* prepoznao izrazito pobožan karakter Kajanove poezije koji, zasigurno, u našoj prošlosti nije bio popularan. Kontinuitet takvoga poetskog kazivanja potvrđen je i novom zbirkom autopoetičkih i apokaliptičnih pjesama koje su nastajale „u onom vremenu prije vremena kad nisam postojao, u kući svojoj svemirskoj“¹, ali i „po Dobroj Zemljici... Narentom, Božjim djelom koje teče.“²

1 *Košulja*, str. 11.

2 *Kao jelena smaknu me brat moj iz kuće izlazeći*, str. 33 – 35.

Složeni, a ponekad i hermetični, refleksivni izrazi pjesničke zbirke *Nakon potopa* provlače čitaoca kroz tjesnac intimnih, porodičnih, zavičajnih, filozofskih, pa i religijskih pitanja - pounutrenja, te lirskome subjektu preostaje *kalemom* i *pismenima* svjedočenje o precima, rastancima, o sinu razmetnome, o Humskoj zemlji, o Kabilu, o Čovjeku koji je razgovarao s vrapcima, o iskustvu Istoka i Zapada, iskustvu čovjeka čije je srce uznemireno i tuče čekićem po istini kao kovač po željezu.

Neprikladni lirski subjekat u vremenu i prostoru „nakon potopa“, s jedne strane, svjestan je ujevićevske spoznaje da je naš put krug. S druge strane, u tome čudnome vremenu izvire i zrela poezija nove osjećajnosti, reminiscentno isprekidana sama sobom - naslijeđenim religijskim i porodičnim pričama, svakodnevnim paralelama, nostalgijama, retoričkim usklikima, otvarajući tako beskrajna pitanja koje lirsko *ja* postavlja i kroz pjesmu Sveto janje: “Kamo bih se okrenuo i gdje bih se skrasio? Šta uraditi s tijelom koje me više ne može pratiti? Trebam li početi za glasom koji odjekuje u meni čim sklopim oči?”³ Recenzent knjige Željko Grahovac uočava “sufijsko sašaptavanje” nastalo iz pokušaja da pjesnikovo “pijano srce” odgonetne najdublje slojeve iskustva i nadiskustva (“Dođi, prijatelju, ma tko ti bio, samo dođi...”) svijesti i podsvijesti, koje uokviruje prezreo umjetnički glas, sudbinski predodređen da kalemom zapisuje svoja i tuđa iskustva u mikromozaiku postojanja:

*U gradu Harranu, doznao sam za prvu ispričanu
priču, onu s početka svijeta, kada je Tvorac Džibrilu
diktirao imena stvari i svrhu postojanja njihova...*

*O Rabbi, šta će ova stvar raditi? Ta će stvar raditi to
i to. O Rabbi, trska ova, šta će raditi? Ta se stvar
zove kalem. Zapisivat će sudbinu ljudi.*⁴

Neizostavno je, kao jedan sloj čitanja zbirke, u prikazu nazvanom ‘*Bestjelesna historija*’ jednog pjesnika, spomenuti i motiv potopa koji pronalazimo u priči o

3 *Sveto janje*, str. 12.

4 Ibrahim Kajan, *Nakon Potopa* (uvodni zapis).

Nuhu, Božijem poslaniku koji je, po jednoj predaji, 950 godina bezuspješno odvrtao od grijeha i nasilja. Potom, po naređenju Gospodara, gradi lađu u kojoj će se spasiti malobrojna muslimanska zajednica. Izrugivali su ih, omalovažavali, upirali prstom u tu veliku lađu u pustinji, pravljenu daleko od bilo kakve vodene površine, za nevjernike to je bio humorističan prizor za ismijavanje i uvrede.⁵ U književnosti, a posebno u onoj starovjekovnoj, prisutan je motiv potopa, između ostalog, predstavljen kao konstantno i sveprisutno razmišljanje o našem postojanju, svijesti i savjesti, a s druge strane taj motiv manifestuje Božije prisustvo, opomenu, kaznu, ali i priliku da iznova sagledamo sebe i kroz grijeh nad kojima budno bdijemo. Motiv potopa se provlači i kroz različite religije svijeta, zabilježila ga je i književnost u sumerskom epu o Gilgamešu, indijskom epu Mahabharati, a onda i u Ovidijevom mitološkom epu Metamorfoze, poznati su i stari mitovi Egipćana, zatim i perzijski, skandinavski mitovi.⁶ Metaforički, potop znači kraj jednog ciklusa i početak drugog jer, opet, sve ima svoje doba i svaki posao pod nebom svoje vrijeme, kako stoji u jednoj od hebrejskih mudrosnih knjiga *Propovjednik* koja raspravlja o trpljenju, o smislu života i smrti kroz vrijeme traženja i gubljenja, vrijeme šutnje i govorenja, vrijeme rušenja i građenja, vrijeme rađanja i umiranja. A čitajući novu zbirku poezije Ibrahima Kajana, rekli bismo i vrijeme nakon potopa. Sjetimo se i Ibršimovićevog Abdullaha Misrija el-Bosnawija iz romana *Vječnik* koji nastoji da svoje biće ničim ne odredi svjestan da nam samo preostaje težnja za savršenstvom što je vječna, pa i literarna, istina sveukupnog kulturno-civilizacijskog iskustva na Zemlji. Tako se i Pjesnik „čist i slobodan poput oslobođenog meleka“, *smirivši svoje srce, izmirio sa sudbinom*.⁷

Motiv potopa upozorava na suštinu čovjekovog bivstvovanja, vraća na početak kruga, možda ili na njegov kraj, jer *put je krug*.⁸ Pjesme iz zbirke *Nakon*

5 „... Pa smo nebeska vrata otvorili vodi koja je neprekidno lila, i učinili da iz zemlje provru izvori, pa su se vode sastale, kako je bilo i određeno. A njega smo na lađi nosili, od dasaka i klinaca.“ (Kur’an, El-Kamer, 10-13).

6 *Čitanka iz stranih književnosti: za srednje škole, 1. dio, Od starog vijeka do klasicizma*, Nevenka Košutić-Brozović, „Školska knjiga“, Zagreb, 1977.

7 *Pomirih se sa sudbinom i smirih svoje srce*, str. 30-32.

8 *Kad me unuci o potopu budu pitali*, str. 45-46.

potopa su pisane u virtuožno konstruisanim stihovima i strofama, zadivljuju dubinom misli, lirskim izrazom o čovjeku umornom, razočaranom nepravdama i raznim usudima, ali uplašenom poput jelena s porukom iz duboke zemlje: „Tek kad upoznaš svoga gospodara, počet ćeš ga tražiti.“⁹

U Kajanovoj zbirci *Nakon potopa* svaka pjesma je ispisana sa dubokim uvjerenjem da je lađa spasa namijenjena onima koji razumiju, onima koji putuju ka sebi, ka svome identitetu jer kako i Kundera kaže: Pjesnici ne izmišljaju pjesme. Zbirka pred nama svjedoči o snazi jedne etičke i estetičke individualnosti, kao i o samobitnosti jednog stvaralačkog čina. Pred nama je knjiga o tlapnji za srećom, za porodicom, zavičajem, za sobom, za Sveopćim smislom. Ovo je knjiga o sudbini. Ovu zbirku poezije možemo nazvati i zbirkom života.

9 *Poruka iz duboke zemlje*, str. 62-63.

Kenan Huseinspahić
Student II ciklusa
Fakultet humanističkih nauka
Univerziteta „Džemal Bijedić“

UDK 94(497.1) (049.3)

**ADNAN VELAGIĆ, DOK SU GORJELE BUKTINJE.
HISTORIJA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE
BZK „PREPOROD“ – GRADSKO DRUŠTVO MOSTAR,
MOSTAR, 2020, STR. 317**

Jugoslavija je nesporno jedinstven primjer države u svijetu. Bez obzira na to što je historiografija dala ogroman uvid u političke, socijalne, privredne i druge prilike u Jugoslaviji još uvijek postoje pitanja na koja treba dati odgovore. Za razumijevanje prilika, nastanka, postojanja i na kraju raspada Jugoslavije neophodan je činjenični uvid u razloge njenog raspadanja a to je, po mnogima, sukob različitih koncepcija njenog uređenja. Cilj knjige *Dok su gorjele buktinje. Historija socijalističke Jugoslavije* autora prof. dr. Adnana Velagića, redovnog profesora sa Odsjeka za historiju Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru o kojoj ćemo u nastavku pisati jeste da se prvenstveno mladim generacijama pruži uvid u širi kontekst od onog koji im se nudi ali i da bi, kako navodi sam autor, mogli nastaviti svoj razvoj na zdravim osnovama.

Autor knjigu počinje poglavljem pod nazivom *NA KLIMAVIM NOGAMA. Kraljevina Jugoslavija od Trojnog pakta do kraja Aprilskog rata* (15 – 43) gdje se bavi prilikama koje su obilježile političku scenu nakon Prvog svjetskog rata. Francuska i Velika Britanija kao pobjednici Prvog svjetskog rata uspostavljajući „Versajskog sistema“ vodile su „glavnu riječ“ u Evropi. Njemačka koja je jedno vrijeme nakon rata propadala zbog nameta vrlo brzo se oporavila zahvaljujući Nationalsocijalističkoj njemačkoj radničkoj partiji na čelu sa Adolfom Hitlerom koji je od preuzimanja vlasti 1932. godine zauzimao sve više teritorija. Savezom Njemačke sa Japanom 1936. a potom i sa Italijom 1939. godine stvoreni su uslovi za potpisivanje Trojnog pakta. Početak „novog svjetskog poretka“ bio je

napad Njemačke na Poljsku čime je izazvan Drugi svjetski rat. U ovim prilikama Kraljevina Jugoslavija je jedno vrijeme uspjela da ostane izvan ratnih dešavanja vodeći politiku neutralnosti. Međutim, pod sve većim pritiskom sila Osovine na kraju je popustila, prvo priznavanjem Sovjetskog Saveza, potom potpisivanjem jugoslovensko-sovjetskog trgovačkog ugovora a potom i pristupanjem Trojnom paktu. Potpisivanje Protokola izazvalo je revolt kod naroda koji je masovno izašao na demonstracije, a što je ujedno bilo plodno tlo za državni udar predvođen generalom Dušanom Simovićem u dogovoru sa generalom Borivojem Mirkovićem i pukovnikom Dragutinom Savićem. Hapšenje članova vlade i proglašenje kralja Petra II Karađorđevića punoljetnim dovelo je do ostavke kneza Pavla i njegovog napuštanja Jugoslavije. Kako su novonastale prilike u Jugoslaviji ugrožavale Hitlerov plan i operaciju Barbarossa on je odlučio da Jugoslaviju potpuno uništi kao državu. Napad na Jugoslaviju počeo je 6. aprila 1941. godine i trajao je dvanaest dana što je jasan pokazatelj da Jugoslavija nije bila spremna za takav napad ni vojno ni ekonomski. Ono što je uslijedilo nakon agresije i raspodjele plijena zapečatilo je sudbinu Kraljevine Jugoslavije kao države čiji „pakao“ je tek počeo.

Upravo sljedeće poglavlje nosi naziv *RATNI INFERNO. Područje Jugoslavije od 1941. do 1945. godine* (43 – 89) u kojem su detaljnije opisane prilike koje su vladale u tada već „raskomadanoj“ Jugoslaviji. Iako uništena kao država i podijeljena još uvijek je „živjela“ ideja o obnovi Jugoslavije, za koju su se zalagale dvije vojno-političke grupacije, naravno svaka sa svojim ideologijama i vizijama o uređenju nove Jugoslavije. Na jednoj strani djelovao je tzv. Ravnogorski pokret Dragoljuba Draže Mihajlovića koji je težio obnovi monarhističke Jugoslavije na novim federalističkim principima. Iz mnogobrojnih dokumenata jasno se vidi da je politički program Ravnogorskog pokreta ništa manje nego ekstremna varijanta velikosrpskih pretenzija. Jedan od takvih dokumenata je i proglas *Homogena Srbija* kojeg je 30. Juna 1941. godine sastavio Stevan Moljević, politički rukovoditelj Dražinog četničkog pokreta. U osnovi ovog proglašenja u početku je bila ideja o stvaranju Srbije u već određenim okvirima Jugoslavenskih granica, međutim taj cilj je uskoro dobio i novu dimenziju koja se pored etničkog čišćenja nesrpskog stanovništva oglašavala i u stvaranju „Velike Srbije“ odnosno stvaranju samostalne velikosrpske države. Sa druge strane kao potpuna

suprotnost gore opisanoj grupaciji bila je Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) koja se od svog pojavljivanja na političkoj sceni opredijelila za antifašizam i borbu protiv okupatora s ciljem socijalističke revolucije i uspostave „Nove Jugoslavije“. Ta „Nova Jugoslavija“ bi počivala na principima demokratskog i federativnog državnog uređenja. Pored borbe protiv okupatora KPJ se snažno borila i protiv nacionalizma i šovinizma u sopstvenim redovima. Rješavanje nacionalnog pitanja bila je ključna ideja pored Narodnooslobodilačke borbe (NOB). U ostvarenju te vizije ključnu ulogu imalo je osnivanje Antifašističkog vijeca narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a). Iako su na početku ove dvije grupacije bile ujedinjene u borbi protiv okupatora ubrzo su se razile zbog suprotstavljenih ideologija. Autor u nastavku opisuje nedaće koje je KPJ imala u stvaranju nove države, od borbe sa okupatorima, rješavanja nacionalnog pitanja, borbe sa narodnim neprijateljima pa sve do stvaranja Demokratske Federativne Jugoslavije.

Kraj Drugog svjetskog rata označio je početak novog vala promjena kako političkih tako i teritorijalnih koji je obuhvatio i „Novu Jugoslaviju“ koja je ne samo zbog svoje uloge u ratnim godinama postala važan regionalni i međunarodni faktor, nego i zbog svog geostrateškog položaja. O nastanku i samom razvoju „Nove Jugoslavije“ autor govori u trećem poglavlju pod nazivom *REVOLUCIJA NA DJELU. Jugoslavija od 1945. do 1953. godine* (89 – 127). KPJ je ostala pri stavu, kako navodi autor, da je jednopartijski sistem najbolje rješenje za jugoslavenske narode. Preuzevši potpunu kontrolu u JA i milicijskim organima KPJ je postepeno utirala put ka komunizmu, te je nametanjem tzv. demokratskog centralizma uspjela, makar neko vrijeme, da kontroliše sve veće poremećaje u funkcionisanju zajedničke države. Prvi izbori donijeli su KPJ veliku pobjedu što joj je dalo „vjetar u leđa“ da se na političkom planu obračuna sa profašističkim zaostacima i političkim neistomišljenicima. Demokratska Federativna Jugoslavija odlukom Ustavotvorne skupštine proglašava se narodnom republikom pod nazivom Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ), što je pratilo i donošenje prvog Ustava. Jedno od najvažnijih pitanja koje je razmatrano u tom procesu jeste nacionalno pitanje, čija suština je došla do izražaja već pri samom izboru grba države. Odlučeno je da grb ima pet buktinja koje bi predstavljale priznate narode Jugoslavije (Srbe, Hrvate, Slovence, Makedonce i Crnogorce). *Dok su*

gorjele buktinje gdje su bili Muslimani? Ovakvoj odluci otvoreno se usprotivio Husein Ćišić čije mišljenje nije uvaženo tako da je on jedini koji je glasao protiv Ustava FNRJ. Donošenje ovakvog Ustava jasan je pokazatelj da KPJ nije bila ni blizu rješavanja nacionalnog pitanja. Formiran je velikodržavni monopol na čijoj osnovi je počivao unitarni administrativno-centralistički sistem što je nespojivo s principima nacionalne ravnopravnosti i mogućnosti svake nacije da razvija svoju samostalnost i državnost u okvirima federacije. Autor dalje opisuje sukob KPJ sa kompartijama Informbiroa (IB) na čelu sa Svesaveznom komunističkom partijom (boljševika) – SKP(b). Staljin je u saradnji sa vrhom SKP(b)-a imao za cilj uništiti autonomno ponašanje ostalih komunističkih partija te upravljati kako njihovom unutrašnjom i vanjskom politikom tako i privredom njihovih zemalja. Informbiro u ljeto 1948. godine optužuje KPJ kao partiju koja vodi antisovjetsku politiku na čelu sa sitnoburžujkim nacionalistima. Sukob KPJ sa „bratskim komunističkim partijama“ dovelo je do ideološkog udaljavanja od staljinizma i vraćanja Partije svojim iskonskim ideološkim korijenima tj. izvornom marksizmu. Rezultat je bilo usvajanje Zakona o radničkom samoupravljanju i proširivanje samostalnosti nižih organa Partije, koja je na Šestom kongresu 1952. godine preimenovana u Savez komunista Jugoslavije.

O periodu koji je uslijedio i bio mnogo težak za Jugoslaviju govori četvrto poglavlje knjige *SAMOUPRAVNIM PUTEVIMA PREMA KONFEDERACIJI. Jugoslavija od 1953. do 1967. godine* (127 – 169). U pokušaju da socijalističko samoupravljanje sprovede u djelo Narodna skupština je usvojila Zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznih organa oblasti poznat kao Ustavni zakon. Prvi pokušaj reforme federacije učinjen je već 1953. godine kada se pod velom samoupravnog demokratskog socijalizma željela radikalno smanjiti uloga i moć federalne administracije. Međutim, taj pokušaj nije uspio. Socijalističko samoupravljanje, kako navodi autor, moglo se sprovesti u djelo samo ukoliko bi SKJ zauzeo novu ulogu u društvu. Kriza unutar SKJ je postala izražajnija što je dovelo do oštrog obračuna Partije sa svima onima koji nisu prihvatili „novi kurs“ kao i onima koji su ga tumačili na svoj način. Na osnovi različitih ekonomskih interesa sve više je dolazilo do sukobljavanja među republikama i pokrajinama što je dovelo do krize u rukovođenju i upravljanju u saveznom državnim centrima. Dugo potiskivano nacionalno pitanje ponovo se

našlo na dnevnom redu. Čvrsto zadržavanje birokratskog centralizma s jedne strane je „podgrijavalo“ unitarističke i velikodržavne tendencije, dok je s druge strane budilo i obnovljalo separatističke tendencije. Ovo pitanje nije zaobišlo ni Bosnu i Hercegovinu u kojoj su muslimani bili nacionalno nepriznati. Pritisak da nacionalno opredjeljenje bosanskohercegovačkih muslimana bude u srpskom ili hrvatskom pravcu, bilo je plodno tlo, kako navodi prof. Velagić, ka stvaranju animoziteta i težnji ka neostvorenoj hemogenističkoj ambiciji Srbije i Hrvatske prema Bosni i Hercegovini. Iako je CK SKJ isticanjem uspjeha u izgradnji socijalističkog samoupravljanja i značajnih privrednih dostignuća Jugoslavije pokušao da prevaziđe nacionalističke pojave, nacionalne tenzije nisu prestajale. Izglasavanje Ustava SFRJ 1963. označilo je početak puta ka konfederativnoj Jugoslaviji. U sukobu decentralističkih i unitarno-centralističkih snaga nacionalno pitanje je i dalje „visilo u zraku“ i „gurano pod tepih“ te spominjano tu i tamo karakterišući ga kao nesporazum. Konačni obračun sa unitarno-centralističkim snagama počeo je na Brionskom plenumu 1966. godine kada su pristaše centralizma doživjele poraz pod rukovodstvom Aleksandra Rankovića.

Poglavlje *NA RAZMEĐIMA HISTORIJSKIH ODLUKA. Jugoslavija do kraja 70-ih godina* (169 – 229) obuhvata period od Brionskog plenuma 1966. godine pa sve do konačnog ozvaničenja konfederacije. 1966. godina bila je prekretnica u političkim prilikama u Jugoslaviji. Autor u ovom poglavlju u prvim redovima pažnju posvećuje preokretu u politici SKJ u Bosni i Hercegovini, tačnije prema bosanskohercegovačkim Hrvatima u Hercegovini. Održavanjem Mostarskog savjetovanja 1966. godine učinjene su određene promjene na području Hercegovine koja je bila još uvijek snažno uporište ustaških ostataka, a najveći dio hrvatskog stanovništva zapadne Hercegovine podržavao križare. Nakon masovnih hapšenja i konfiskacije imovine „narodnih neprijatelja“ položaj Hrvata bio je jako loš. Kako bi dokazali svoju odanost aktuelnoj vlasti širom Hercegovine organizovani su skupovi na kojima je oštro osuđen ustaški pokret i izražavana podrška novoj vlasti u Jugoslaviji. Međutim, kako navodi prof. Velagić, svi naponi da se Hrvati zapadne Hercegovine približe SKJ i institucijama vlasti davali su vrlo skromne rezultate. Autor je u ovom poglavlju pažnju posvetio negiranju nacionalnog identiteta bosanskohercegovačkih muslimana, koji su od opcije izjašnjavanja kao Srbi ili Hrvati, preko neopredijeljenih konačno dobili

potvrdu svog nacionalnog identiteta u Ustavu SR Bosne i Hercegovine. Uporedo sa navedenim problemima SKJ se sve više okretala decentralizaciji države što se jasno vidi usvajanjem amandmana na Ustav iz 1968. godine, kojima je naglašena uloga autonomnih pokrajina u Federaciji. To je potvrđeno usvajanjem novog Statuta SKJ na Devetom kongresu 1969. godine kojim je proširena odgovornost republičkih i pokrajinskih SK u kreiranju politike savezne partije. Međutim, svi problemi koji su postojali u tom periodu, kako ekonomski tako i kulturni i obrazovni bili su prožeti međunacionalnim tenzijama, što je dodatno predstavljalo problem u već narušenim republičkim međunacionalnim previranjima. U tome je prednjačio hrvatski nacionalni pokret (MASPOK) predvođen CK Saveza komunista Hrvatske, Maticom Hrvatske i studentima, koji su isticanjem šovinizma i propagiranjem ustaštva prouzrokovali jačanje srpskog nacionalizma u Hrvatskoj. Nakon sloma MASPOK-a savezni organi su se vratili nastavku izgradnje samoupravnog socijalizma i reformi federacije. U tom pravcu donesen je i posljednji Ustav SFRJ 1974. godine sa svim amandmanima iz 1968., 1968. i 1971. godine, kojim je ojačana pozicija republika i pokrajina na račun federacije, te ozvaničena konfederacija Jugoslavije.

Godine nakon usvajanja Ustava 1974. godine bile su mnogo teške za Jugoslaviju. Suočavajući se sa smrću Tita 1980. godine, ekonomskom krizom i nacionalnom pobunom Albanaca na Kosovu 1981. godine, Jugoslavija je sve više ka putu propadanja a ne napredovanja. Albanski nacionalni pokret imao je za cilj okupiti sve Albance u jednu pokrajinu (Republika Kosovo), što saveznom vrhu nije odgovaralo, pa su federalne vlasti pobunu ugušile nasilnim putem i započeli nove političke akcije koje su značile pojačan ideološko-politički rad u ovoj pokrajini. SDB je svim snagama nastojala otkriti organizatore pobune za koje se čvrsto mislilo da su inicijatori strane obavještajne službe, međutim konkretnih dokaza za to nije bilo. Albanci su bili malobrojan narod pa njihov nacionalni pokret kao takav nije mogao uzdrmati temelje Jugoslavije ali je bio uzrok buđenja srpskog nacionalizma koji je kao nacionalizam najbrojnijeg naroda Jugoslavije mogao dovesti do njenog propadanja, što se kasnije ispostavilo kao tačna činjenica. Razvoj srpskog nacionalizma počeo je odmah nakon donošenja Ustava iz 1974. godine, kada su postale sve učestalije krize Srbije sa njenim pokrajinama. Pokušaj rješavanja tog problema bilo je

sačinjavanje tzv. Plave knjige koja je na kraju od strane koordinacionog tijela koje ju je trebalo usvojiti označena kao nacionalistička i odbačena u potpunosti. Period koji je uslijedio obilježili su sve učestaliji i napetiji međunacionalni odnosi, ekonomska kriza i inflacija koja se strahovito pogubno odrazila na standard građana. U vremenu kada ekstremni nacionalizam sve više dobiva na značaju (u Srbiji se teži ka rehabilitaciji Draže Mihajlovića i Ravnogorskog pokreta, a u Hrvatskoj se afirmiše ustaštvo) kao „ulje na vatru“ pojavio se traktat grupe srpskih akademika Memorandum SANU-a kojim se oštro kritikuje jugoslovenska vlast optužujući je za ne samo gušenje privrede nego i nacionalne ravnopravnosti srpskog naroda. Tražene su izmjene Ustava iz 1974. godine kojima bi Srbija povratila puni suverenitet u pokrajinama. Dodatno narušavanje već uzburkane političke scene izazvalo je štampanje tzv. Bijele knjige od strane CK SKH u kojoj su prozvani svi intelektualci čiji rad nije bio u skladu s postojećim ideološko-političkim okvirima. Ovakve prilike u državi bile su plodno tlo za pojavu ekstremnih političkih snaga, a jedan takav uspon nazirao se u Srbiji pod vodstvom Slobodana Miloševića. On je kao predsjednik Gradskog komiteta SK Beograd a kasnije i predsjednik SK SKS svojom nacionalističkom retorikom utirao put ka oživljavanju velikosrpske koncepcije. Podstičući i organizirajući velike mitinge srpskog naroda („narodna događanja“) uspio je destabilizirati i srušiti rukovodstva u Crnoj Gori, Vojvodini i Kosovu. „Događanje naroda“ pokazalo se kao dobar sistem uspostavljanja kontrole nad republikama, međutim kada je takav miting zabranjen u Ljubljani Milošević je svoju velikosrpsku politiku usmjerio ka JNA i SKJ. Unutar JNA je uspio uraditi neke promjene, republike i pokrajine su isključene iz sistema komandovanja OS SFRJ što je pratilo i pročišćavanje armijskih redova od nesrpskih elemenata, međutim pokušaj da vrh SKJ stavi pod svoju kontrolu mu nije pošao za rukom. To se pokazalo na sjednici XIV kongresa SKJ 1990. godine, ujedno i posljednjoj takvoj. Zbog nemogućnosti dogovora dva bloka (slovenačko-hrvatski i srbijansko-crnogorski) te opstrukcija od strane pristaša srbijansko-crnogorskog bloka, slovenačka delegacija napušta kongres a potom to čine i hrvatski članovi čime je rad kongresa onemogućen. Ovakav raspad nekada jedinstvene partije jugoslovenskih komunista značio je ništa manje nego uvod u raspad Jugoslavije kao države.

U posljednjem poglavlju knjige pod nazivom *KRVAVI RASPAD. Disolucija socijalističke Jugoslavije i položaj Bosne i Hercegovine* (269 – 301) autor opisuje period 90-ih godina nakon raspada SKJ i početka disolucije Jugoslavije, posvećujući posebnu pažnju prilikama u Bosni i Hercegovini i njenom krvavom putu ka nezavisnosti. Raspadom SKJ nestale su republičke socijalističke partije a počele su se osnivati nove. Na prvim višestranačkim izborima u Bosni i Hercegovini 18. novembra 1990. godine ubjedljivu pobjedu ostvarile su tri nacionalne stranke: SDA, SDS i HDZ. Period koji je uslijedio obilježen je agresijom JNA na Sloveniju i Hrvatsku, kasnije i Bosnu i Hercegovinu, otcjepljenjem ovih država od Jugoslavije, te postizanje dogovora oko uspostave mira na Balkanu. Napad JNA na Sloveniju bio je kratkog vijeka jer su se obnovljene TO Slovenije i policijske snage uspjele oduprijeti, nakon čega je Milošević svoju politiku usmjerio ka Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Agresijom na Hrvatsku Milošević je uspio da zauzme dio teritorije, međutim nakon uplitanja međunarodne zajednice uspostavljeno je primirje koje je trajalo sve do 1995. godine kada je Hrvatska vojska i policija izvela akciju Oluja. Kada je red došao na Bosnu i Hercegovinu velikosrpska i velikohrvatska politika imali su samo jedan cilj a to je podjela njene teritorije. SDS je na čelu sa Radovanom Karadžićem odmah nakon izbora 1990. godine pokazala otvoreno neprijateljstvo prema državnom poretku Bosne i Hercegovine s ciljem stvaranja samoproglašениh Srpskih autonomnih oblasti (SAO). Po uzoru na SDS, HDZ BiH pokrenuo je formiranje tzv. Hrvatskih autonomnih oblasti (HAO). Posljedica navedenih događaja bila je agresija na Bosnu i Hercegovinu koja se našla u „klijeshcima“ velikosrpskih i velikohrvatskih politika. Autor je ovo razdoblje koje je preživjela Bosna i Hercegovina nakon uspješnog referenduma okarakterisao kao najkrvavije u njenoj dotadašnjoj historiji, gdje se misli prije svega na genocid koji je napravila tzv. Vojska Republike Srpske u Srebrenici 1995. godine. Agresija je prekinuta Mirovnim sporazumom potpisanim u Dejtonu 1995. godine na čijim osnovama počiva današnja Bosna i Hercegovina.

Knjiga *Dok su gorjele buktinje. Historija socijalističke Jugoslavije* predstavlja izuzetan doprinos historiografiji ovog podneblja uzimajući u obzir to da je u njoj opisan razvoj Jugoslavije od kraja Prvog svjetskog rata pa sve do njene konačne disolucije, jedina ovakvih razmjera u Bosni i Hercegovini. Autor je analizirajući

ISTRAŽIVANJA

nastanak, razvoj i prestanak postojanja Jugoslavije naglasak stavio na dešavanja koja su se nužno odrazila na sam nastanak Bosne i Hercegovine. Raspad Jugoslavije je bio dugotrajan proces ali o tumačenjima razloga njene disolucije ne postoje slaganja ne samo između historičara, sociologa i politologa, već se oni ne tumače podjednako ni iz perspektive država koje su nastale njenom disolucijom. Tih razloga za disoluciju bilo je očigledno i više nego što je jedna država mogla „da podnese“. Da li je to bilo nejasno određeno pitanje nacionalnog identiteta Bošnjaka i prava na samoodređenje do otcjepljenja (narod ili republika), preko nametanja demokratskog centralizma i kasnije usvajanja socijalističkog samoupravljanja, politička i ekonomska kriza sedamdesetih i osamdesetih godina, Titova smrt ili buđenje velikonacionalnih ideja, lista može ići u nedogled i sve zavisi od autora koji će od elemenata uzeti kao relativno najvažniji, pa onda s njim početi svoju analizu. Čitajući knjigu možemo zaključiti da je svaki od navedenih problema na neki način bio razlog raspada Jugoslavije.

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1.5, font *Times New Roman*, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1.

Rukopis mora sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: ime i prezime autora, ustanova u kojoj autor radi, adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada.

Prva stranica i dalje: naslov; (podnaslov); sažetak; ključne riječi na jeziku na kojem je rad napisan; integralni dio teksta; zaključak koji se piše na kraju integralnog dijela teksta, i to na jeziku na kojem je rad napisan i na stranom jeziku (ako je djelo pisano, npr, na bosanskom, zaključak ili sažetak pišu se i na bosanskom i na engleskom ili njemačkom ili kojem drugom stranom jeziku, a ako je pisano, npr, na engleskom, zaključak ili sažetak pišu se i na engleskom i na bosanskom, odnosno, ako je rad pisan na njemačkom, zaključak ili sažetak pišu se i na njemačkom i na bosanskom, odnosno engleskom i sl); spisak citiranih izvora i literature. Autori su, također, dužni poslati obavezan prijevod naslova i ključnih riječi na engleskom jeziku.

Poželjno je da rad, ako ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednosti. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci veličinom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ako je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili (Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...Bourdieu (1992: 158). Kraći citati (do 4 reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od 4 reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Spisak izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu. Ime autora može se pisati punim

oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz nekog časopisa ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, a citirani članci iz časopisa pišu se pod znacima navoda, npr.:

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka “Psiha”, Zagreb.

Beaugrande, R. de, Dressler, W (1981): *Introduction to Text Linguistics*, “Longman”, London

Šator, Muhamed (2004): “Transmutacija srednjovjekovnog jezika u *Kamenom spavaču*”, *Književni jezik*, 22/1-2, 110-122.